ISTORIA ROMÂNILOR

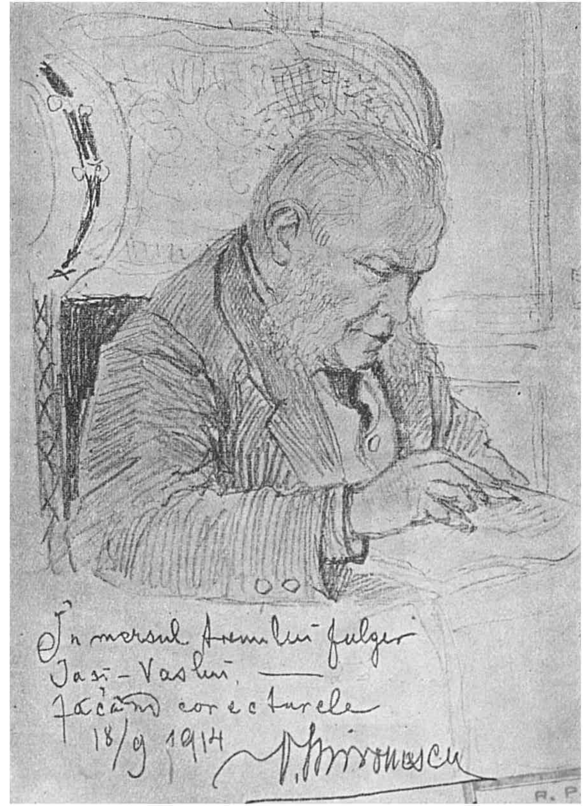
Impăratul Traian.
Bazo-relief de pe Columna lui Traian.

Decebal se sinucide pe mormântul ţarei sale.
Bazo-relief de pe Columna lui Traian.

A. D. Xenopol. (1888)

ÎNCEPUTUL ŞI SFÂRŞITUL UNEI MUNCI

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ

A. D. XENOPOL
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE.
MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANŢIA

EDIŢIA III-a, îngrijită de
I. VLĂDESCU
DOCTOR IN LITERE
ASISTENT LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

„Nu sunt vremile sub cârma omului,
ci bietul om sub vremi".
MIRON COSTIN.

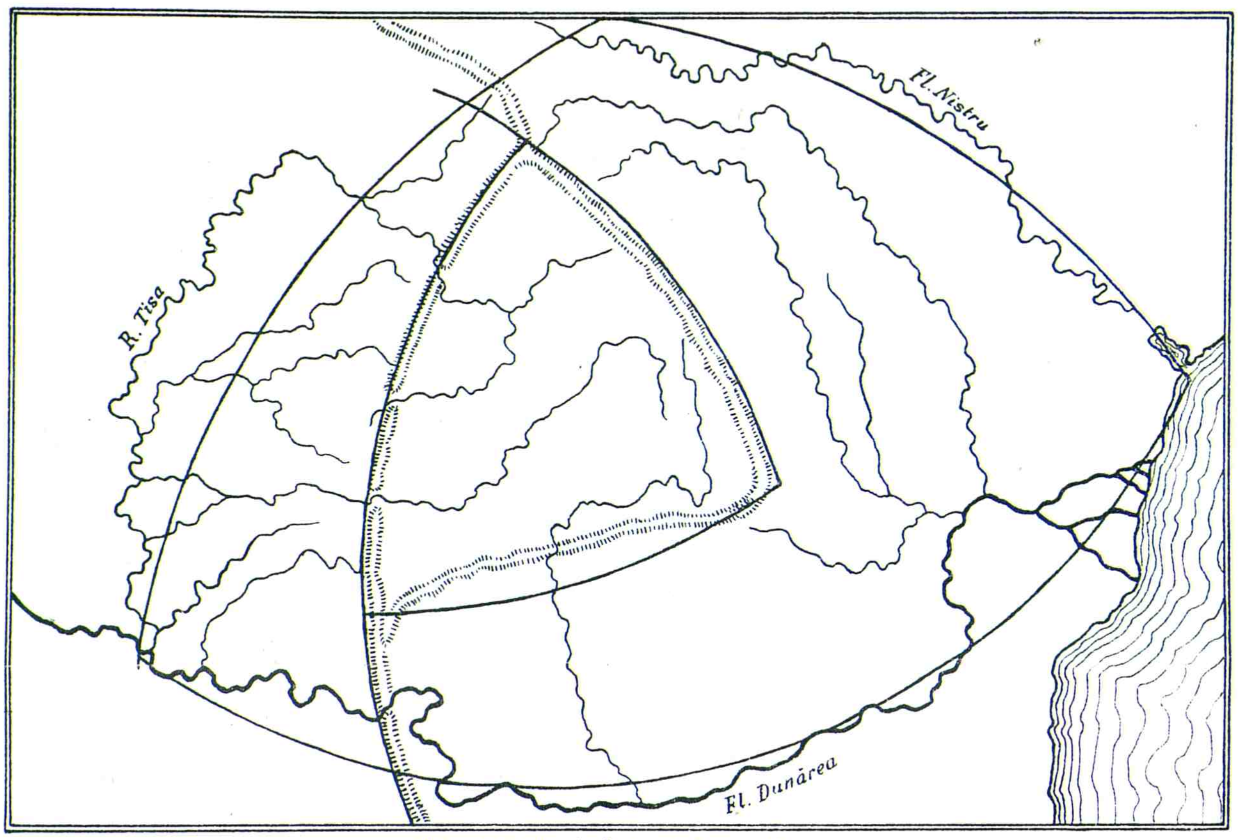
VOLUMUL I

DACIA ANTE-ROMANĂ ŞI DACIA ROMANĂ

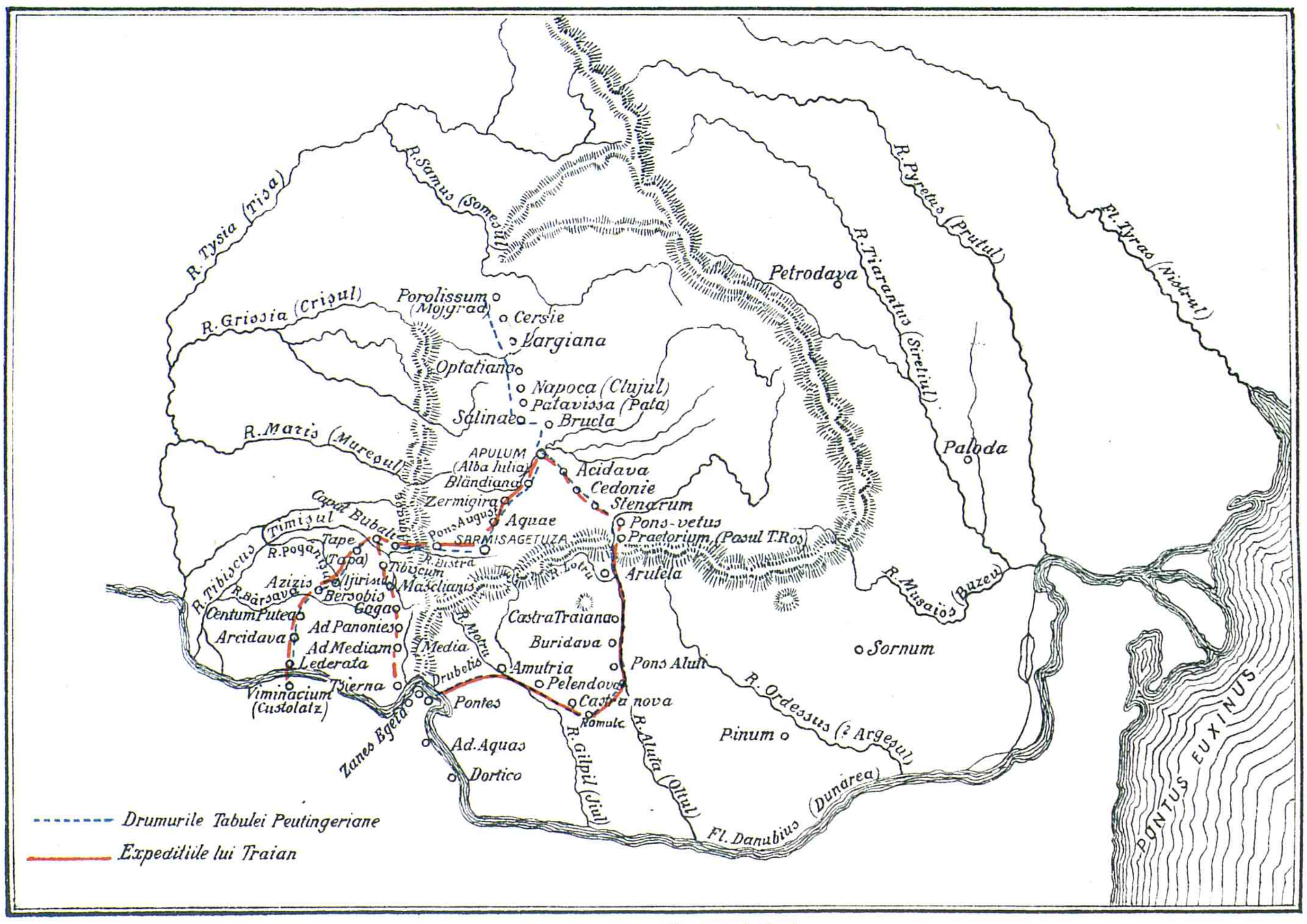
513 înnainte de Hr. — 270 după Hr.

BUCUREŞTI

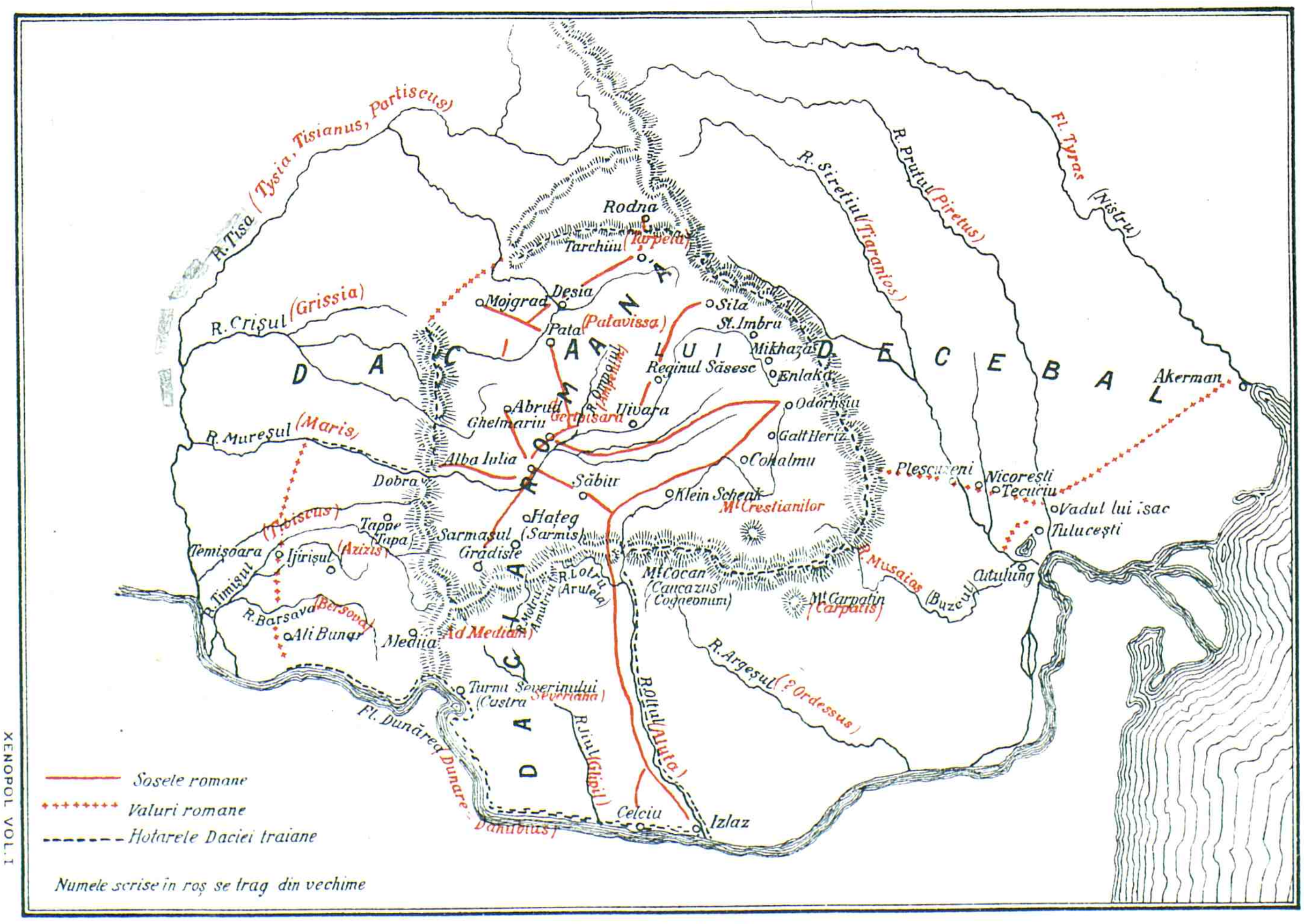
EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ»

Triunghiul de riuri și cel de munți.

Harta expedițiilor lui Traian.

XENOPOL VOL. I

Harta drumurilor și valurilor Daciei romane

PREFAŢĂ LA EDIŢIA III-a

Poate părea îndrăzneaţă încercarea de a lua asupra-mi îngrijirea unei noui ediţii a „Istoriei Românilor din Dacia Traiană” a lui Xenopol.

Este o muncă de câţiva ani, de multă răbdare şi de îndelungată familiaritate cu materialul.

Câteva cuvinte despre aceea ce am socotit că trebuie făcut.

Autorul încă din 1913 revăzuse toate volumele, în număr de 14, cari duc povestirea trecutului nostru până la 1866, utilizând „toate scrierile şi documentele publicate dela 1893 încoace”[1]. *Revederea aceasta a fost socotită ca o „iniţiare fulgerătoare care inspiră respectul”* (N. Iorga)[2].

Primele 5 volume, pânăla 1600, au apărut sub îngrijirea sa încă din 1913—1914 în editura „C. Sfetea”. Restul n'a mai putut fi continuat, din cauza boalei autorului şi apoi a evenimentelor, aduse de marele răsboiu.

Nu va trebui deci să se aştepte dela mine această revedere, adăugire şi îndreptare a operei lui Xenopol, fiindcă aceasta a fost făcută chiar de către autor.

Pentru timpul însă dela 1914 încoace, voi încerca eu a face aceasta punând-o la curent cu toate scrierile apărute în domeniul istoriei noastre, în ultimii 10 ani.

Ar fi mai multe feluri de a îndeplini aceasta.

Cel mai recomandat ar fi acela ca în josul paginilor să adaug, la fiecare chestiune tratată de Xenopol, părerile noui aduse de cercetătorii din urmă.

---

[1] Prefaţă la ed. II-a, p. 13.

[2] Analele Academiei Române. Seria II, tom. XL (1919—1920), partea administrativă şi desbaterile. p. 47.

M'am gândit mult la aceasta, am stat de vorbă cu mulţi cunoscători. Am luat hotărârea definitivă numai dupăce m'am convins, că n'aşi depăşi întru nimic din ceeace autorul ar fi admis să se facă.

Timpul de 10 ani, destul de scurt şi evenimentele tulburi cari l'au caracterizat n'au dat putinţa să apară multe studii serioase încât să se poată admite schimbări însemnate în istoria noastră.

De obiceiu fiecare lucrare nouă aduce şi un nou punct de vedere, sau dă o nouă soluţiune chestiunei pe care o tratează. Nu urmează însă neapărat, că ceeace autorul lucrării aduce ca nou să fie aşa şi de bine dovedit încât să se înlocuiască dintr'odată, fără discuţie, lucrurile pe cari le ştiam dinnainte.

A mă fi apucat, la fiecare fapt tratat de Xenopol, să discut noua părere, de obiceiu, propusă, să văd dacă aceasta se poate sau nu admite, să propun schimbările pe cari le-aş crede necesare, aceasta ar fi fost o în afara intenţiilor editurei şi în afară aşteptării cititorilor.

Dacă aş fi procedat în felul acesta volumele s'ar fi înmulţit considerabil şi timpul de apariţie al operei întregi s'ar fi prelungit cu încă mulţi ani.

Se mai ivea, cu felul acesta, încă o greutate foarte serioasă. Discutând în josul paginei părerea cea nouă propusă, neapărat trebuia să discut şi pe a lui Xenopol şi eu eram liber, în felul acesta, să le socotesc pe amândouă ca nefundate, după părerea mea, bazat pe cunoştiinţele şi felul de interpretare a faptelor, pe care eu îl socotesc ca mai bun.

Chiar dacă felul acesta ar fi fost cel mai bun, n'ar fi folosit decât la câţiva specialişti, nu tuturor cititorilor cărora se adresează opera lui Xenopol.

Aceştia vor să cunoască pe Xenopol, nu părerile mele sau ale altora.

Aşa a înţeles şi editura.

S'ar putea totuşi spune că de vreme ce este o carte de ştiinţă, acesta era cel mai bun mijloc, căutându-se în primul rând, stabilirea adevărului, cu oricâte greutăţi.

Cine îşi dă seama însă cât sunt de infime posibilităţile de a afla adevărul precis în domeniul istoriei, va trece repede peste această întâmpinare.

Un lucru hotărâtor în această discuţie îl aduce însă, cunoaşterea atitudinei pe care ar fi luat-o chiar Xenopol, faţă de nouile cercetări.

In cei 20 de ani cât au trecut dela apariţia primei sale ediţii pânăla a II-a „studiile istorice şi mai ales publicarea documentelor, au luat un avânt foarte îmbucurător şi un mare număr de isvoare ce nu'mi erau cunoscute când am îndrăznit a scrie istoria neamului meu, au ieşit la lumină" [3].

Ce atitudine s'a impus autorului faţă de aceste lucruri necunoscute la început?

„Am băgat de samă că toată această mare bogăţie nu schimbà decât foarte puţin liniile fundamentale ale înjghebărei mele şi slujia numai cât spre a îmbogăţi materialul pe care se întemeià expunerea. Dealtfel, pătrunsesem adevărul prin o intuiţie istorică, care suplinia adeseori dovezile pe care mă puteam întemeia, intuiţie acum adeverită prin isvoarele nou descoperite" [4].

Dacă faţă de această „mare bogăţie" de informaţie nouă, Xenopol n'a avut de schimbat decât foarte puţin, la ceeace el dăduse la început, cred că cel puţin, în aceeaş situaţie s'ar fi aflat şi acuma, când publicaţiile istorice sunt cu mult mai puţine.

Valoarea operei lui Xenopol constă în primul rând în „întregul" în care el a ştiut să organizeze faptele expuse şi aceasta o cere el şi o recunosc şi ceilalţi.

„..Cei ce se vor ocupa de lucrarea mea să o considere în întregul ei" se spune dela prima ediţie, de către autor, iar d. Iorga recunoştea că „greşelile de detail pot fi nebăgate în seamă, faţă cu însemnătatea întregului [5].

Ţinând seama de aceasta şi de faptul că autorul a crezut că „întregul" pe care îl văzuse la început nu se schimba, am socotit că nu-mi este îngăduit mie, a schimba nimic din cele ce a făcut Xenopol, indiferent de credinţele mele sau ale altora.

S'ar socotì şi cu drept, o lipsă de pietate pe care tânărul o are faţă de bătrânul care cândvà i-a îndreptat primii paşi spre drumul pe care acuma el însuşi se încearcă a merge singur.

Am credinţa că am uitat prea repede pe înnaintaşii noştri. Prea s'a trecut în tăcere munca lor, sau nu s'a ţinut samă de bunăvoinţa şi de împrejurările grele în cari ei au lucrat.

[3] Prefaţa la ed. II-a p. 13.
[4] Ibid.
[5] Arhiva.,. din Iaşi, IV, (1893) p. 553.

Inţelegerea trecutului îţi inspiră cel puţin respectul dacă nu şi dragostea faţă de lucrurile pe care el le are. Şi cel care şi-a înclinat munca vieţii sale în lămurirea acestui trecut este dator, cred, să se deprindă cu acest respect, în locul dispreţului şi ironiei care se obişnueşte în destul.

Deci opera lui Xenopol, va rămânea aşa cum el a lăsat-o în ultima sa revedere[6].

Eu voi adăuga însă la sfârşitul fiecărui volum, pentru fiecare capitol, o listă a lucrărilor noui cari tratează aceiaş materie, dând la cele mai însemnate, poate chiar la toate, rezultatul nou pe care ele îl aduc. Niciodată nu voiu căuta a discuta lucrurile noui propuse.

Caracterul pe care îl are opera lui Xenopol se opune la aceasta, şi publicul mare cetitor, n'ar găsi nici un interes în aceste discuţii contradictorii.

O altă parte care îmi revine mie este şi punerea hărţilor şi a ilustraţiilor la cele 9 volume ultime.

O muncă mult mai grea decât cele de până acuma este însă la controlul notelor. Au scăpat, poate la corecturi, o mulţime de note greşite ca pagină sau şi ca volum. A trebuit să revăd toate cărţile la cari trimite Xenopol şi să caut cu multă muncă să găsesc pagina cea bună. Sunt cazuri când munca a fost zadarnică, aşa că au mai rămas note pe cari nu le-am putut îndrepta. Sunt note cari după multe ceasuri de muncă, nu le-am putut găsi. Dacă aş fi persistat în planul pe care îl făcusem la început, nici în zece ani, cartea nu putea să apară. Pentru unele note mi-au lipsit chiar cărţile la cari trimitea Xenopol.

Cele mai multe note au fost îndreptate şi ca trimitere şi ca text.[•]

Mai rămâne de spus de munca la corecturile tipografice. Eu singur am făcut 3 corecturi pe lângă alte 2 sau 3 ale editurei.

Voi observa însă în viitor toate greşelile ce se vor fi strecurat.

La sfârşitul operei lui Xenopol, cred că în un alt volum al 15-lea voi da eu un indice amănunţit al tuturor volumelor,

---

[•] S'a continuat însă cu numerotarea notelor până la sfârşit, la fiecare capital, neîncepându-se mereu dela 1 la fiecare paragraf.

o tablă de materii iarăşi dela toate volumele şi o erată a tuturor greşelilor ce le voi observa şi le voi îndrepta. Tot acolo se vor da şi notele corectate în urmă.

Pentru uşurinţa cetitorilor am dat hărţile nu în corpul volumului, ci la sfârşit şi pe o pagină dublă, aşa ca harta să fie întotdeauna în afara paginelor, spre a o putea oricând utiliza. Spre a se vedea de către cetitori cum a fost judecată valoarea operei lui Xenopol, dau la sfârşitul rândurilor mele, aprecierile d-lui N. Iorga şi a lui D. Onciul, cei mai îndreptăţiţi, din cei cari au scris, a-şi spune cuvântul asupra ei.

Aşa am crezut că pot, şi-mi este îngăduit a întreprinde munca pe care editura, cel dintâi regretatul C. Sfetea, şi *autorul, mi-au făcut cinstea să mi-o încredinţeze.*

„Cartea neamului românesc” cum ţinea Xenopol să o numească, cred că nu va avea deloc o altă înfăţişare decât cea voită de autor [1].

1925, Aprilie.

I. Vlădescu

N. IORGA

Suntem datori a spune înnaintea acelui care a reprezintat atâţia ani ceea ce avea ştiinţa românească mai activ, mai plin de iniţiativă şi mai amabil în stil, întâiu, fără îndoială, ce-i datoreşte istoria Românilor.

Odată, cu oricât entusiasm la unii, cu oricâtă naivă poesie la alţii, cu oricât de fericită divinaţie la câte unul superior înzestrat, istoria trecutului nostru se desfăcea ca o expunere interesantă sau ca o luminoasă proiecţiune de figuri şi scene. Crescut în cele mai bune tradiţii ale şcoalei economice dela jumătatea veacului al XIX, şi mai presus de toate, minte filosofică deprinsă cu abstracţiile şi cu o nesfârşită iubire faţă de subtilele legături dintre dânsele, A. D. Xenopol a făcut, prin cunoştiinţele şi aplicările sale de spirit, din istoria Românilor pentru întâia oară un sistem.

---

[1] Nefiind gata, câteva cărţi, privitoare la epoca getică, din istoria noastră, notele dela vol. I, se vor da în fascicolă separată la vol. III.

Am urmărit apoi aceiaşi minte pe care anii n'au putut-o obosi, căutând, îndrăzneaţă, ultimele şi supremele adevăruri privitoare la doctrina ştiinţifică a disciplinei sale. Cartea care a rezultat din acest studiu a represintat fără îndoială una din cele mai mari sforţări ale spiritului românesc aplicat la ştiinţă.

Nu vom uita niciodată — şi vom înfăţişa aceasta ca un sublim exemplu pentru tineretul care trebuie deprins cu munca spornică şi idealismul activ — acel moment eroic, epic, aş zice, din viaţa colegului nostru când el, smulgându-se dela speculaţiile sale înnalte, s'a întors spre istoria neamului său, nu numai cu acea iubire adâncă ce se ascunde subt glumele lui uşoare şi subt critica lui surâzătoare, dar cu hotărârea de a-şi asimila imediat resultatul muncii de câteva decenii a unei generaţii întregi. Am văzut volumele revăzute ale marii sale lucrări : ele reprezintă o iniţiare fulgerătoare, care inspiră respectul. Trăsnit, el însuşi a căzut. Niciodată căderea unui învăţat n'a fost mai nobilă decât aceasta...

(N. Iorga în *An. Ac. Rom. Seria II, tom. XL, Desbaterile p. 46—47*).

E o operă de îndelungată stăruinţă, o operă frumoasă şi pentru multe părţi foarte trainică.

Greşelile de detail pot fi nebăgate în seamă faţă cu însemnătatea întregului.

(N. Iorga, *Arhiva....... din Iaşi, IV (1893, p. 553*).

„Ar fi fost greu a lucra în mai rele condiţii decât d. A. D. Xenopol. Dacă multe inedite s'au adunat de oameni vrednici de toată lauda, monografiile, fără de care lucrarea generală e aproape cu neputinţă, sunt fără exemplu de puţine....... sărăcia fabuloasă a bibliotecilor noastre împiedică la fiecare pas pe cercetător. Acestea sunt greutăţile cu care d. Xenopol a avut să lupte : ele sânt atât de mari, încât pe mulţi lucrători harnici, curajoşi şi patrioţi ele i-ar fi silit să renunţe. D. Xenopol n'a făcut aşa : cu o statornicie mai presus de orice laudă, opera a fost dusă înnainte şi mulţumită acestei statornicii, cartea lămuritoare, de care cei ce lucrează în marginile mai apropiate au nevoie necontenit, există astăzi.

„Cartea are părţile ei trainice şi acele care-şi vor pierde sau micşora cel puţin folosul. Trăinicia celor dintâi e datorită talentului istoricului, caracterul provizor al celorlalte timpului, în care sistematizarea a fost făcută".

Cu timpul, pe baza enormului material nepublicat şi neadunat se vor putea scrie pagini mai sigure dar „nu orice carte se anulează de aceea care vine după dânsa, chiar dacă aceasta are temelia mai largă. In afară de fapt este judecata, punerea în lumină şi explicarea lui, însuşiri pe care numai istoricul

de talent le posedă. Această prefacere a amănuntelor îndoelnice, confuse, contradictorii, în pagină organică, va face ca pagina aceea să trăiască".

„Oricât s'ar îmbogăţi materialul, capitolele de istorie intelectuală şi socială din cartea lui *Xenopol, sprijinite pe dovezi mai îmbelşugate, aduse de cei ce vor veni pe urmă, îşi vor păstra valoarea, fiindcă ele sunt luminoase şi pătrunzătoare. Deasemenea şi cea mai mare parte a consideraţiunilor politice şi rezumatul condiţiunilor, în care a trăit poporul nostru până astăzi.*

(N. Iorga *în ziarul „Timpul" No. 104 (1893)*.

D. ONCIUL

In „Istoria Românilor din Dacia Traiană" *„Alexandru Xenopol ne-a dat cea dintâi formă sintetică a istoriei naţionale, în expunerea ei cea mai largă până acum, pe temeiul materialului cunoscut până atunci şi adunat de dânsul din izvoare de întâia mână".*

(D. Onciul, *An. Ac. Rom. Seria II, tom. XL, Desbaterile, p. 45*).

PRECUVÂNTARE LA EDIȚIA I.

Poate păreà îndrăzneață întreprinderea de a scrie, în starea de astăzi a științei istorice asupra poporului nostru, o istorie a acestuia. Izvoarele pentru cunoștința trecutului său curg adeseori numai în picături; multe părți ale istoriei sale sunt încă nișie ghicitori ce așteaptă o deslegare. Rodul este încă necopt pe arborele istoriei noastre. S'ar păreà că culegerea lui ar fi o greșită pripire.

Și cu toate acestea nu este astfel. Istoria unui timp se clădește întotdeauna cu materialul adunat până atunci. Dacă ar fi să așteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n'am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieței sale; căci descoperirile se fac neîncetat; cunoștințele se întind și se adâncesc, mărind fără încetare orizonul istoriei. Timpurile din urmă îndreaptă necontenit cele ce se află greșite în expunerile de mai nainte și, potrivit cu propășirea poporului și îmbogățirea cunoștințelor, crește și se desvoltă și arborele istoriei sale. Fiecare timp oglindește, în lucrările istorice ce le înfățizează, cunoștința deatunci a poporului asupra trecutului său. Fiecare timp este deci în drept să aibă istoria lui, începând chiar dela acela al copilăriei unui neam, când el nu a ieșit încă din fașele poveștilor.

Noi credem că chiar până acuma, cu toată pornirea unei grabnice și pripite propășiri, precum este întreaga noastră desvoltare, isvoarele de căpetenie ale istoriei noastre sunt cunoscute, sau cel puțin adunate. Viitorul va putea fără îndoială să modeleze cu mai mare preciziune corpul viu al trecutului nostru, și să înfățișeze ochilor poporului o figură mult mai deplină de cum putem s'o înfățișăm noi astăzi. Lineamentele însă obștești credem că pot fi puse de pe acuma și că viitorul va puteà numai rotunzi sau polei formele pe care chiar ochiul nostru poate să le întrevadă.

Intemeiat pe această convingere am întreprins greaua îndeletnicire de a expune bântuitele destine ale poporului român.

Departe de mine, falșa modestie de a mă preface că ponegresc însumi propria mea lucrare, spre a atrage laudele altora.

Totuş se poate ca mai multe izvoare să'mi fi scăpat din vedere, ceeace este prea uşor în istoria noastră, unde trebuie să culegi ştiinţele, adeseori ca albina, depe florile cele mai îndepărtate. M'am silit însă, pe cât mi-a fost prin putinţă a fi complect. M'am ferit însă de erudiţia goală, căreia îi place să citeze, numai cât spre a minunà pe cetitor cu cunoştinţele autorului. Citaţiile care le-am făcut erau neapărate, pentru a dovedi spusele mele, ceeace este cu atât mai de nevoe în istoria Românilor, cu cât ea trebuie încă creată în cele mai multe punte. Atâta pot asigurà că a trebuit, pentru a o scrie, să cetesc mult mai mult, decât ceea ce rezultă din citaţiile mele.

Se va găsi poate încă un alt neajuns lucrărei mele, anume de a nu fi egală în stilul ei în toate părţile sale. Aceasta însă erà peste putinţă. Când erà vorba de a fixà o dată, sau de a determinà succesiunea unor domni, stilul trebuià să iee caracterul unei discuţii ştiinţifice. Aiurea unde simţiam pulsul cel mare al naţiei răsunând în inima mea, la priveliştea faptelor măreţe, sau la trecutul de durere al poporului român, fără să fi vrut mi se încălzià condeiul şi povestirea luà un caracter mai literar. Eu sunt anume de părere că istoria trebuie să scruteze spre a aflà adevărul; dar că acestuia nu'i va sta niciodată rău, când va fi învălit în o haină frumoasă. Deaceea cred că, deşi istoria tinde a deveni o ştiinţă, scrierea ei nu trebuie să înceteze a rămânea pe cât se va puteà mai mult şi o lucrare literară, şi în îmbinarea acestor două caractere, stă tocmai partea cea grea a formei în istorie.

Lucrarea ce-o înfăţişez naţiei mele este un sistem întreg care caută să'şi dee seamă de succesiunea tuturor împrejurărilor prin care ea a trecut. Acest sistem însă nu este impus de o concepţie aprioristică a faptelor istorice, ci este rezultatul firesc al înlănţuirei lor. Nu credem că să se poată da samă astfel de complexul tuturor împrejurărilor istoriei noastre, decât în modul în care le-am expus noi. Poate să fie de îndreptat în vreo parte, de adaos sau de prefăcut aiurea. In marile lor trăsături liniile vor fi puse, şi la atâta numai poate năzui timpul în care trăim.

Deaceea cer, şi cu drept cuvânt, ca cei ce se vor ocupà de lucrarea mea, să o considere în întregul ei, şi să nu se oprească la o perioadă oarecare; căci bineînţeles, într'o întreprindere atât de vastă, erà peste putinţă a nu slăbi câteodată. Atâta pot spune că am scris aceste şase volumuri cu o egală iubire pentru toate timpurile ce se desfăşurau înnaintea minţei mele, atât acele de glorie şi măreţie, pe cât şi acele de durere şi restrişte, şi aş fi fericit dacă această carte a neamului românesc ar fi îmbrăţişată cu aceeaş căldură cu care a fost produsă.

Am împărţit întregul curs al vieţei poporului nostru în patru perioade, care însă nu se potrivesc cu acele ale istoriei generale a popoarelor apusene. Istoria antică, medie, modernă şi contimporană se regăsesc şi la Români, însă într'un alt înţeles şi oprindu-se

aiurea decât aceleaşi perioade ale istoriei apusene. Impărţirea făcută de mine a fost următoarea. Istoria veche a poporului român începe la primele cunoştinţi ce le avem asupra ţărilor noastre şi la primele neamuri ce le-au locuit, spre a se opri la descălecarea principatelor în secolul al XIII-lea. Ea cuprinde tot acel complex de împrejurări care contribui la făurirea naţionalităţei române. Din această perioadă naţia română ieşi cu caracterul ei propriu, ca element deosebit în sinul popoarelor încunjurătoare ale căror înriurire o suferise. In această primă perioadă se cuprinde deci marele fapt al formărei naţionalităţei române. *Despre o viaţă politică, o istorie propriu zisă a poporului nostru nu poate fi vorba, cât timp el stătù adăpostit în munţii Transilvaniei. De îndată însă ce se coborî la câmp, începând a legà iarăşi firul vieţei aşezate, se începe pentru el istoria lui politică. Aceasta însă nu se putù desvolta peste Carpaţi, unde năvălirea maghiară, supunând elementul românesc, înnăbuşi încă din faşă pe şubredul prunc al Statului român. Partea întâi a istorii române se petrece în centrul Carpaţilor; a doua mai cu deosebire în câmpiile ce se întind către Nistru, Dunăre şi Marea Neagră.*

In această parte de a doua a istoriei poporului nostru, istoria vieţei sale politice, se întâlnesc însă trei răstimpuri caracteristice care constituesc, în viaţa lui, tot atâtea perioade deosebite. Elementul osebitor al acestor perioade nu poate fi însă luat din faptele politice care nu cuprind ceva caracteristic dela secol la secol. Deşi se întâlnesc domnii strălucitoare şi neatârnate, totuş atât înainte de ele cât şi după dânsele găsim ţările îngenuchiate, desbinate şi sfâşiate prin lupte politice. Dacă căutăm însă la viaţa culturală care tocmai pare a lipsì din ţările române, găsim în curând o deosebire radicală între momentele ei, care constitue tot atâtea perioade deosebite în istoria acestei vieţi.

Dela origina statelor Munteniei şi Moldova, ele trăesc sub înriurirea Slavonismului, *până către jumătatea veacului al XVII, la domnia lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, când predomnirea slavonă este suplantată de acea a* Grecismului, *care îi ieà locul şi se menţine cu o putere covârşitoare până către începutul secolului în care trăim. Atunci revoluţia grecească pune capăt acestei noue înriuriri străine, şi poporul românesc ajunge în sfârşit după lungi zbuciumări, să intre în matca proprie a desvoltărei sale, acea românească. Incepe dela* 1821 *perioada* Românismului, *în care trăim astăzi.*

Aşà dar, istoria Românilor se poate împărţì raţional, după momentele însemnate ale desvoltărei sale, în patru perioade.

I. Istoria veche, dela origine până la 1290 *d. Hr.* : Formarea naţionalităţei române.

II. Istoria medie, dela descălecare până la Matei Basarab şi Vasile Lupu, 1290—1633 : Epoca Slavonismului.

III. Istoria modernă, dela Matei Basarab și Vasile Lupu până la revoluția grecească, 1633—1821 : Inriurirea grecească.

IV. Istoria contimporană dela revoluția grecească din 1821 *până în zilele noastre* : Epoca Românismului.

M'am oprit cu expunerea la faptul cel mare al unirei principatelor, adică la realizarea celei dintâi din dorințele de reorganizare exprimate de divanurile adhoc. Pentru a pune în toată lumina lui, tabloul regenerărei noastre, ar fi trebuit să cuprindă în el și îndeplinirea celuilalt punct din programul lor : întemeiarea dinastiei, ba chiar să ating și încoronarea edificiului nostru politic prin proclamarea regatului; căci deaici abià începe pentru noi era activă a vieței noastre politice, pe când, până atunci, aproape întreaga noastră istorie nu este decât reflexul adeseori neconștiut al istoriei străine.

Am crezut însă că nu este bine a intrà prea adânc în timpul de față, care nu poate aveà pentru propriile lui fapte privirea cea rece și nepărtinitoare ce se cere dela o expunere istorică. Aș fi vrut să mă opresc chiar înainte de anul 1848, *din generația căruia mai trăesc încă bărbați care au influență asupra mersului împrejurărilor. Aceasta însă nu o puteam face, căci întreaga istorie a fostelor principate gravitând către unire, trebuià să ajung și cu expunerea până la împlinirea menirei lor seculare. Mari fapte s'au îndeplinit dela unire încoace, și când se va f i așezat pe timpurile noastre pânza limpezitoare a trecutului îndepărtat, generațiile viitoare vor privì cu mândire la domnia lui Carol I. Dacă am socotit totuș că nu pot să o ating, am făcut'o din credința că dacă prezentul trebuie să scrie istoria trecutului, aceea a prezentului trebuie să o scrie viitorul.*

1888. **AUTORUL**

LA EDIȚIA II.

Sunt acum 20 de ani, în 1893 am dat la lumină cea dintâiu închegare a istoriei depline a poporului român. In răstimpul cel destul de lung ce a trecut dela acea alcătuire până astăzi, studiile istorice şi mai ales publicarea documentelor, au luat un avânt foarte îmbucurător şi un mare număr de izvoare ce nu'mi erau cunoscute când am îndrăznit *a scrie istoria neamului meu, au ieşit la lumină. Am băgat însă de samă că toată această mare bogăţie nu schimbà decât foarte puţin liniile fundamentale ale închegărei mele şi slujià nuami cât spre a îmbogăţi materialul pe care se întemeià expunerea. Dealtfel, pătrunsesem adevărul prin o intuiţie istorică* care suplinià adeseori dovezile *pe care mă puteam întemeià, intuiţie acum adeverită prin izvoarele nou descoperite. Această fericită constatare m'a îndemnat a scoate o a doua ediţie a* Istoriei Românilor din Dacia Traiană *pe care o înfăţişez publicului român, crezând că fac o lucrare folositoare poporului meu. In loc de* 6 *volumuri cari şi aşà cum erau, alcătuiau corpuri greu de mânuit, am desfăcut întinderea expunerei în* 14 *volumuri, adăogând şi domnia lui Cuza-Vodă apărute după* 1893 *şi voind a reduce prea marea întindere a volumurilor. Am înzestrat apoi lucrarea cu câteva ilustraţii luate pe cât s'a putut după chipurile şi rămăşiţele păstrate în monumentele vechi.*

Istoria Românilor cuprinsă în aceste 14 *volumuri este o lucrare ştiinţifică care nu lipseşte însă de a fi încălzită de focul sfânt al iubirei de ţară şi neam decâteori s'a înfăţişat prilejul de a o face.*

Sănătate şi răbdare cetitorilor iar tinerilor îndemn la cetit, căci însuşirile cele mari ale unui popor nu se desăvârşesc decât prin studiul desfăşurărei trecutului său.

Criticilor mei însă le adue aminte cuvintele înţeleptului istoric francez Gabriel Monod care spune, că „este soarta acelor cari întreprind cei dintâi de a schiţà o mare perioadă istorică, de a da un mare prilej de critică şi de îndreptare celor care după ei vin să adâncească amănunţimele. Nu este mai puţin adevărat că ei au pus cele dintâi îndrumări care asigură mersul succesorilor

lor şi că au statornicit marile linii ale tabloului pe care alţii îl vor îndeplini şi aduce la desăvârşire" [1].

Deosebirile textului de acum de acel din 1893 *vor reeşi dela sine pentru acel ce-şi va dà osteneala de a le cercetà. Atragem luarea aminte numai asupra schimbărei datei la care pun încetarea părţei I* : Formarea naţionalităţei române *şi începutul părţei a II* Perioada Slavonismului, *dată pe care nu o mai aşez la* 1290, *ci în secolul al IX-lea, la începutul vieţei de Stat a Românilor din Transilvania, care corespunde mai bine cu acel al înriurirei slavone, de cum corespundeà descălecarea Munteniei şi Moldovei.*

De altfel această a II-a ediţie a fost mult sporită şi îmbogăţită cu folosirea tuturor scrierilor şi documentelor publicate dela 1893 *încoace, încât ea reprezintă o nouă muncă de* 20 *de ani peste acea de* 20 *pusă la înjghebarea ediţiei I.*

[1] *Revue historique*, XLVII, p. 347.

INTRODUCERE

Istoria unui popor este în mare parte determinată de natura în sinul căreia este așezat. Dela această lege firească nu s'a putut substrage nici poporul român; ba la dânsul chiar înrîurirea naturei s'a arătat cu o putere deosebită. O cercetare a acestei înrîuriri va lumină ca un far întregul întuneric al veacurilor trecute. Deaceea deschidem cu dânsa cartea istoriei sale.

Din elementele firești, configurația și așezarea țărei vor jucă rolul cel mai mare în mersul istoriei unui popor, deși acest rol se poate modifică după cum se îndreaptă pasul timpurilor. Natura reprezintă, în formele ei neclintite și înțepenite, elementul statornic în viața poporului; plăzmuirile minței omenești pe acel progresiv și schimbător. Din întrețeserea lor mutuală se desface în decursul veacurilor pânza istoriei.

Dacă privim la o hartă a Europei, alcătuită pentru a arătă rasele ce o locuiesc, observăm că rasa latină formează în apusul Europei o massă compactă și așezată pe un teritoriu ce se ține dela olaltă, pe o întindere de mai bine de 1.200.000 de kilometri patrați, numărând aproape de 100.000.000 de locuitori, toți împărtășind aceeaș religie și așezați în regiunea fericită unde cultura omenească a dat cele mai strălucite ale sale roade. Departe spre răsărit și fără nici o atingere directă cu trupul cel mare al Latinilor apuseni, se află aruncat celalalt grup de Latini ortodoxi, Românii, înconjurați de toate părțile de neamuri străine în cari niciodată sângele nu poate provocă pentru ei și o mișcare de simpatie, ci numai interesul îndreaptă cu răcoare calculele sale socotitoare. Această poziție a Românilor, răzlețită cu totul de marea familie din care fac parte, este pentru ei din cele mai dăunătoare. Cu cât se accentuează mai mult politica de rasă, către care gravitează cu o nespusă putere vremurile noastre, cu atâta poporul român este expus la primejdie, căci el este lăsat singur să lupte cu uriașii ce'l înconjoară. Popoarele latine, chiar când ar vreà să'l ajute, nu o pot face, din pricina îndepărtărei. Mai dăunător însă este faptul că poporul român fiind așezat în sfera de acțiune a altor popoare, acele latine mai că nu au interes

a'l ajutà, şi în secolul nostru cel de fier şi de foc, simpatia cel mult poate să vină în sprijinul interesului, niciodată însă să'l înlocuiască. Primul neajuns al poziţiei noastre geografice este deci că, pe când *ginta latină formează ca un continent în apusul Europei, noi Latinii răsăriteni suntem ca o insulă pierdută într'un ocean de neamuri străine.*

In această parte deci, unde soarta a voit să arunce pe poporul român dela nordul Dunărei, el locuieşte astăzi o întinsă regiune de 300.000 de kilometri patraţi, aproape cât este suprafaţa Italiei şi mai bine ca jumătate cât acea a Franţiei, cuprinsă între trei ape curgătoare mari, cari mărginesc între ele o formă triunghiulară. Aceste ape sunt fluviul *Dunărea* la sud, fluviul *Nistru* ca lature răsăriteană şi marele afluient al Dunării *Tisa*, ca lature apusană. In această regiune Românii alcătuiesc mai pretutindeni o poporaţie compactă, trecând unele insule de ale lor şi peste hotarele arătate.

In mijlocul acestui triunghiu de ape se ridică un alt triunghiu de munţi, alcătuit din puternicele lanţuri ale Carpaţilor răsăriteni. Acest al doilea triunghiu întinde laturile sale aproape paralel cu cursul riurilor, stretăindu-le numai în două punte : la nord, prin prelungirea Carpaţilor către centrul Europei, care desparte izvoarele Nistrului de acele ale Tisei, şi la sud, către Dunăre, unde îngustează patul fluviului la Porţile de Fier, pentru a se prelungi de ceea parte de dânsul, în munţii Golubinski din Serbia. Arătatele prelungiri ale munţilor Carpaţi către apus şi sud, despart regiunea plană cuprinsă între munţi şi riuri în două şesuri : acel apusan, al Tisei care, ţinându-se într'una cu şesul Dunărei mijlocii, alcătuieşte ceea ce s'ar puteà numi Mezopotamia europeană, şi acel răsăritean care se întinde către Marea Neagră, trece Dunărea şi se opreşte tocmai în munţii Balcani. Acest din urmă şes face un trup cu marele şes răsăritean al Europei.

O asemenea aşezare a Carpaţilor în raport cu poporul nostru este cu totul excepţională, şi a avut asupra soartei sale urmările cele mai însemnate. Intr'adevăr, dacă vom observà cum sunt aşezate popoarele în raport cu munţii, vom găsi, cu toată nesfârşita deosebire ce întâlnim în configuraţia geografică a ţărilor împrăştiate pe suprafaţa globului, o regulă obştească : că o naţionalitate se întinde de obiceiu în basinul unui fluviu sau al unei mări, şi că este mărginită de către o altă naţionalitate prin un munte sau măcar prin un colnic. Formulată mai scurt, această regulă s'ar putea rosti : ,,O naţionalitate este un basin, iar o graniţă un munte'' [1]). Pentru a lăsà la oparte Italia, Spania sau Grecia, aşa de hotărit delimitate, vedem d. e. că Francezii

[1] Odysse Barot, *Lettres sur la philosophie de l'histoire*, p. 32.

se întind în basinul Oceanului Atlantic şi că sunt despărţiţi de Spanioli şi Italieni prin Pirenei şi Alpi, de Germani prin Vosgi. Germanii sunt iarăşi închişi de munţii Franţiei şi ai Italiei către apus şi sud, la nord de marea Baltică şi aceea a Nordului; la răsărit de dealurile ce întovărăşesc cursul Oderului şi care îi despart de Poloni. Chiar acele naţii cari s'au întins în sinul altora, precum Boemii (cu Moravii) şi Ungurii, între Germani, încă au ocupat niştc regiuni determinate în chip firesc de munţii sau dealurile înconjurătoare. Aşà Boemii s'au aşezat în basinul superior al Elbei, mărginit foarte lămurit de munţii numiţi Pădurea Boemă spre sud, iar dinspre nord cu Erz-Gebirge şi Riesen-Gebirge. Ungurii deasemenea sau aşezat în regiunea Dunării mijlocii şi a Tisei. înconjuraţi din toate părţile de munţii Carpaţi, şi anume pe lângă Viena de Carpaţii mici, dinspre Slavii nordici şi Români de diversele ramuri ale Carpaţilor mari, iar către Slavii sudici de munţii Dravei (Waradin şi Sirmiu). Dacă privim naţionalităţile mai mici precum Serbii, Bulgarii, Albanezii, Danezii, vom găsì pretutindeni nişte ţări bine aşternute, mărginite de munţi cari despart neamurile ce le locuiesc, de neamurile vecine. Numai acolo vor lipsì margini hotărîtoare, unde pe o regiune întinsă munţi nu se întâlnesc, precum în marele şes oriental al Europei, locuit fără hotare fireşte apreciabile de Ruşi, Poloni, Fini şi Tătari.

Aşezarea geografică a Românilor face o excepţie dela această regulă. Ei sunt lipsiţi de margini fireşti, şi *muntele care ar trebui să'i despartă de alte naţionalităţi, strătaie însuş poporul lor în mai multe mădulare desbinate*, între cari ridică nişte stavile uriaşe, rupe continuitatea ţării lor, împărţind-o în mai multe regiuni ce nu au între ele nici un soiu de legătură. Carpaţii au într'adevăr o configuraţie foarte ciudată, precum n'o mai întâlnim la nici un munte de pe faţa pământului. Desfăcându-se din Alpi prin ramura numită Carpaţii Mici, dela capătul Moraviei, se întind ca un lanţ către răsăritul Europei, sfârşindu-se în parte a lor cea mai orientală, în un pumn uriaş, în care este prinsă parte din naţia română ce se împrăştie apoi printre degetele sale strânse, în şesurile Nistrului şi a Dunărei. Carpaţii nu mărignesc nici o regiune; ba nici măcar nu au rolul obişnuit al munţilor, de a despărţi basinurile a două fluvii. Deaceea riuri pornite depe ambele lor laturi, cea nordică şi cea sudică, se varsă în acelaş fluviu, Dunărea, precum sunt: Siretul, Prutul deoparte, Tisa cu afluienţii săi şi Oltul de altă parte.

Carpaţii, ridicând deci uriaşa lor statură în mijlocul naţiei române, o împart mai ales în două trunchiuri deosebite, unul întors cu faţa înspre apus, celalalt spre răsărit, cari ambele se razimă cu spetele lor de zidul cel greu de străbătut, aşezat între dânsele. Puţine numai şi anevoioase sunt răspunderile între

aceste două părți: către Moldova pasurile *Tulgheșului*, *Ghimeșului* și acel al *Oituzului*; către Muntenia *Predealul*, *Branul*, *Turnul Roșu* și *Vulcanul*: iată aproape singurele punte pe unde își pot dà mâna Românii de peste munți cu acei de dincoace. Pretutindeni pe aiurea, povoare sau prăpăstii nestrăbătute, decât doară de piciorul ager și neobosit al vânătorului de munte.

Carpații sunt pricina hotărîtoare a desbinării politice a Românilor. Vom vedeà că Românii, stând în cetatea munților un timp îndelungat, se revărsară dela o vreme în afară, către văile și șesurile dela Marea Neagră. Astfel se născură cele două State, al Munteniei și al Moldovei, pe când dincolo de munți lanțurile lăuntrice despărțeau pe Români în mai multe țări deosebite: Transilvania, Maramureșul, Crișiana și Banatul, asemenea cantoanelor svițerene sau republicilor celor mici ale Greciei antice.

Din această revărsare a Românilor în afară de cetatea Carpaților și anume, prin două desfundături deosebite, una la sud din Făgăraș și alta la nord din Maramureș, se explică cum în câmpia răsăriteană și sudică, chiar pe o *unitate teritorială continuă*, se putură înjghebà *două* State: Muntenia și Moldova, în loc de unul singur. Și atât de puternică fusese îndreptarea divergentă, imprimată lor încă dela obârșie, încât ele trebuiră să trăiască despărțite, ba chiar dușmane, mai mult de o jumătate de mie de ani. Abià veacul nostru văzù dispărând stavila ridicată între ele și unirea lor într'un singur corp. Dar aici erà vorba numai de piedici râdicate de oameni, și de împrejurări cari dădură naștere unor greutăți politice. Asemenea stavile mai ușor se pot învinge sau cel puțin încunjurà. Plăzmuirile naturei însă stau înaintea noastră cu o putere mult mai mare și mai greu de răpus. De câtă încordare va aveà nevoie simțimântul național la Români pentru ca luându-și zborul peste culmile carpatine, să prindă într'un singur lanț viața lor ca popor!

Tot așezarea Carpaților hotărî legăturile în cari Românii intrară cu popoarele ce avură asupra lor o înriurire precumpănitoare. Șesul sudic răsăritean va primi înriurirea popoarelor sudice și răsăritene. Părțile de peste munți, mai deschise spre apus, vor gravità în sfera popoarelor apusene.

Dacă Carpații, în loc de a desbinà pe Români în două trunchiuri lipsite de apărare, și-ar fi întins crestele în jurul naționalității lor, ei ar fi fost în orice caz un sprijin al desvoltării lor naționale, în loc de a'i stà ca o piedică împotrivă [2].

[2] Vezi studiul nostru asupra „Așezărei geografice a Românilor" în *Convorbiri literare*, XV., 1881, p. 385, reprodus și în limba franceză în *Revue de Géographie*, a lui Ludovic Drapeyron 1891. D.N. Iorga, *Studii și doc.*, 4, p. II—III. sprijine părerea neexactă că munții ar legà mai bine popoarele decât apele fără vad și câmpul fără de hotar.

Vom vedeà totuși cum Carpații au fost pe de altă parte adăpostul neamului nostru în timpul vijelios al năvălirilor barbare, cum l-a ocrotit și mântuit de peire, ba l-a păstrat până la un punt ferit de multe amestecuri, și cum în acești munți s'a fiert și închegat marea și minunata unitate a poporului român [3].

Pe munți se formează norii binefăcători. cari aduc rodirea și îmbelșugarea și tot pe dânșii ieau naștere grindina și ploile prăpăstioase ce răspândesc pustierea și sărăcia. Natura ascultă de propriile ei legi, fără a căta dacă ele priesc sau fac rău omenirei, și acest rol nepăsător față cu omul, natura îl îndeplinește atât în viața de toate zilele cât și în lungul curs al istoriei.

Și cu toate acestea poporul român nu poate năbuși o speranță ce încolțește în el, de câte ori își aruncă ochii spre toate acele părți unde răsună graiul românesc, anume că din păturile adânci ale unui viitor oricât de îndepărtat, va răsări odată frumosul arbore al unirei tuturor Românilor; că *pe cât se întinde graiul lor comun se vor înjghebà și interesele lor comune*; *că granițele Statului vor cădeà odată împreună cu acelea ale naționalității lor*. Poate că mult timp vor trebui Românii să mai aştepte întruparea acestei dragi vedenii; dar oricât ar fi să așteptăm, mărimea țelului să ne dee puterea de a răbdà, și întreaga noastră strădănuire, întreaga noastră muncă să fie îndreptată numai și numai spre acest scop sfânt și măreț. Fericit e poporul ce poate aveà în această lume un ideal de realizat; al nostru este viu înaintea ochilor și noi să nu'l vedem!

Orice om ca și orice popor trebuie să lupte pentru ceeace el crede că este binele, fără să cate la ușurința sau greutatea realizărei țintelor urmărite; căci nimeni nu poate ști încotro viața lui va fi împinsă de puterile istorice. Se poate întâmplà ca evoluția să îndrepte pașii mersului ei în sensul dorințelor noastre; atunci strădania pusă spre a le realizà va aduce mai repede a lor îndeplinire. Dacă însă evoluția ar tinde către o îndreptare protivnică scopurilor noastre, vom izbuti cel puțin a întârzià poate momentul morței lor, ceeace încă este încă un câștig [4].

[3] Mai jos capitolul: *Daco-Romanii în munți.*

[4] Vezi studiul nostru „L'Inconscient dans l'Histoire" în *Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques*, Paris, 1906, reprodus și românește în *Analele Academiei române*, 1907.

CARTEA I.

ISTORIA VECHE

FORMAREA NAŢIONALITĂŢEI ROMÂNE

din timpurile cele mai vechi până la năvălirea Ungurilor

513 în. de Hr. — 900 d. Hr.

CAPUL I

TIMPURILE ANTE-ROMANE

513 în. de Hr. — 106 d. Hr.

I

SCIȚII ȘI AGATIRȘII

1. TOPOGRAFIA SCIȚILOR

Popoarele Sciției. — In vremile cele mai vechi despre cari istoria ne-a lăsat vreo pomenire, țările cari alcătuiesc patria liberă sau încă subjugată a Românilor, erau adăpostul mai multor popoare, pe rădăcina cărora acum adânc îngropată, s'au altoit pe rând toate acele elemente din ale căror introlocare se urzi poporul român.

Până în vremile mai noue când s'au desvoltat studiile preistorice, știrile asupra acestor vremuri de mult apuse se culegeau din singurul izvor direct asupra lor, din părintele istoriei, nemuritorul Herodot. [1]. Acuma însă arătările lui pot fi îndeplinite și îndreptate prin interpretarea rămășițelor lăsate de timpurile preistorice dela Dunărea de jos și din împrejurimi.

Cu toate acestea, arătările lui Herodot, nu rămân mai puțin de preț, când ne dăm sama de iubirea de adevăr a marelui istoric elin și de silințele lui de a culege știrile ce le dă, prin el însuș, pe cât îi stă prin putință, sau din spusele locuitorilor asupra regiunilor pe cari nu le văzuse cu ochii. Unde asemenea mijloace de informație lipsesc lui Herodot, el are totdeauna grija de a dă arătările lui ca nesigure. Așă, într'un rând vorbește el de un mare

[1] Vezi studiul nostru „Herodot în raport cu istoria noastră" în *Convorbiri literare*, VIII, 1875, p. 465 și urm.

vas de aramă din ţara Exampea pe care el însuşi l-ar fi văzut, pe când aiurea el scrie că „nu se ştie nimic pozitiv asupra ţărilor aşezate dincolo de acest riu şi nu cunosc pe nimeni care să'm fi vorbit de ele după propria'i vedere" [2].

Herodot a vizitat şi oraşele Traciei. El spune de mai multe ori : „*Am auzit* dela Grecii ce locuiesc pe ţărmurile Helespontului şi ale Pontului Euxin", sau : „Mai *spun* Tracii că peste Dunăre". Tot atât de puţin va fi călătorit el în lăuntrul Traciei precum şi acel al Sciţiei [3].

Sciţia după Herodot, este o regiune foarte întinsă, din care numai o mică parte cade pe ţările ocupate astăzi de Românii din stânga Dunărei. Ea cuprindeà şi o mare parte din Rusia meridională, mărginindu-se spre răsărit prin fluviul Tanais (Donul), care o despărţià de Sauromaţi [4]. Spre miazăzi se mărgineà cu Palus-Maeotides (Marea de Azow) în care Tanaisul se varsă, apoi cu Pontul Euxin până la Dunăre, treceà la gurile acestui fluviu şi pe dreapta lui, cuprinzând Dobrogea de astăzi, care în vechime purtà, până pe timpul Romanilor, numele de *Sciţia Minoră* [5]. Astfel Herodot ne spune că „Tracia ce se ţine de Pontul Euxin, este înaintea Sciţiei care nu începe decât în puntul unde se sfârşeşte golful dependent de Tracia, şi că deci Istrul trece prin Sciţia pentru a merge în mare" [6]. Aşà dar marginea între Sciţia şi Tracia pela gurile Dunărei nu este determinată de Herodot prin cursul fluviului, ci prin o afundătură a Mărei Negre, un golf, dela care înainte începe Sciţia, iar gurile fluviului trec *prin această ţară*, nu o mărginesc. In privinţa celorlalte limite ale Sciţiei, Herodot ne spune că : spre apus, dela Istru în sus, se mărgineşte Sciţia întâiu de către *Agatirşi*, apoi de către *Neuri*, mai apoi de *Androfagi*, în sfârşit de *Melanchleni* [7]. In spre nord deci (dela Istru în sus) începând dela apus şi mergând în spre răsărit, marginile Sciţiei sunt arătate, nu prin accidente geografice, ci prin locuinţele altor popoare. Pentru a lămuri deci până unde se întindeà Sciţia, este de trebuinţă a se determinà poziţia geografică a acestor neamuri.

Cel întâiu din ele care ar mărgini Sciţia din spre nord şi ar aveà tot odată aşezarea cea mai apusană, sunt Agatirşii. Despre ei ne spune Herodot aiurea că sunt nişte oameni cu port răsfăţat şi foarte de aur purtători [8]. Această descriere a poporului Agatirşilor ne dă mijlocul de a hotări regiunea ocupată de ei. Imbelşugarea aurului la acest popor şi deci luxul hainelor sale

[2] Herodot, IV, 7, 8, 16.
[3] Idem, V, 10.
[4] Idem, IV, 21.
[5] Ammianus Marcellinus, XXVII, 4. 12—13. *Notitia Dignitatum in partibus Orientis*, p. 11 şi 134.
[6] Herodot, IV, 99.

proveniă din bogatele mine de aur ale Transilvaniei, exploatate după cât se vede încă depe atunci, şi cari în vremile vechi erau de o producţie mult mai mare decât astăzi. Tot acolo transpune o altă arătare a lui Herodot ţara Agatirşilor. El spune anume vorbind de mai multe riuri ale Sciţiei : „Acestea sunt riurile ce izvoresc chiar din Sciţia, cari măresc fluviul; riul Maris însă, ieşind din ţara Agatiştilor, deasemenea se uneşte cu Istrul". Lăsând pentru un momnet la oparte determinarea riului Maris anume cu ce riu de astăzi corespunde, observăm numai opoziţia ce o face Herodot între riurile ce isvoresc din Sciţia şi acel Maris ce iesă din ţara Agatirşilor. Sciţia fiind arătată de Herodot ca o ţară de tot plană [9], urmează că ea se întindeă, în partea ei apusană, către nord, până în Carpaţi; prin urmare riurile autogene ale Sciţiei vor fi acelea ce isvorăse pe laturea exterioară, sudică a Carpaţilor : riul Maris însă, ce curge din ţara Agatirşilor, vat rebui să izvorască *de pe laturea aceea a Carpaţilor ce nu se atingea cu Sciţia*, prin urmare depe cea nordică, din Transilvania.

Pe cât timp încă popoarele nu sunt constituite în State, limitele între diversele ginţi sunt de obiceiu acele naturale, mări şi munţi mai cu seamă, şi aceasta cu atât mai mult că un strat din poporul scit eră nomad. Odată ce Herodot ne arată că acest popor se întindeă în Rusia meridională şi Moldova de astăzi, deasemenea în regiunile dela gurile Dunărei către Marea Neagră, nu avem nici un temeiu a ne opri la vreun punct oarecare depe întinsul şes al Munteniei; toată regiunea plană a acestei ţări cel puţin până la Oltul cel cu malurile râpoase, trebuiă să fi fost cutreerată de hoardele Sciţilor cu turmele şi carele lor. Precum când turnăm apă pe o suprafaţă plană şi lipsită de ridicături, lichidul se întinde în toate îndreptările şi o acopere, astfel şi toiurle de popoare nomade, când le vedem arătate ca ocupând o parte din un şes sau podiş, putem spune cu siguranţă că întreaga regiune a acelui şes sau podiş este ţara lor, în sensul adică că este cutreerată de ele.

Din aşezarea Agatirşilor în cetatea Transilvaniei se explică cum de ei singuri se putură opune Sciţilor, când aceştia, urmăriţi de Darius, vroiră să'şi răsbune asupra popoarelor încunjurătoare : Melanchlenii, Androfagii, Neurii şi Agatirşii, cari nu voiseră a le dă ajutor contra marelui împărat. Melanchlenii, Androfagii şi Neurii suferiră pustiirile Sciţilor; singuri Agartiştii putură să se împotrivească, cum ne spune Herodot [10], şi această împotrivire le fu cu putinţă numai din pricina munţilor ce'i apără.

Mai avem o indicaţie că Agatirşii trebuiau să locuiască departe de Dunăre, în faptul că popoarele din Tracia, depe malul

---

[7] Idem, IV, 100.

[8] Idem, IV, 104. Asupra înţelesul cuvântului ἁβρότατοι vezi Hasdeu, *Ist. critică*, p. 189. El nu ar îsenmă : laşi, moi ci mai curând luxuoşi.

[9] Herodot, IV, 47.

[10] Idem, IV, 125.

drept al fluviului, aveau despre nişte împrejurări, pe cari le vom vedeà că se referă la ţara Agatirşilor, idei foarte confuze. Ele spuneau că : „Dincolo de Istru pământul e cuprins de albine cari împiedecă pe oameni de a înaintà în calea .lor”. Vom vedeà că Agatirşii cultivau albinele, şi Tracii, auzind despre ţara aceea îndepărtată unde erau albine, scorniră închipuirea că ţara dincolo de Dunăre erà aşa de plină de albine, încât împiedecau pe oameni în drumul lor. Tot astfel spuneau Sciţii că la marginea ţărei lor către nord-răsărit „nu este cu putinţă a pătrunde mai departe, nici a vedeà cevà din cauza nenumăratei mulţime de pene ce prin văzduh”, sboară ceeace Herodot el însuşi exlpică prin o veşnică şi deasă ninsoare. Precum Sciţii nu pot pătrunde mai spre nord din cauza penelor, aşà şi Tracii din cauza albinelor. In ambele cazuri, aceeaşi transformare extraordinară a unui fapt real, provenită din cauza îndepărtărei şi a relaţiilor nesigure şi rare. Despre Sigini cari locuiau în Banat lângă Dunăre, Tracii ştiu să spună lui Herodot relaţii adevărate [11]. ; iar despre Agatirşi nu. pentru că erau despărţiţi de ei prin toată lăţimea Munteniei.

Din toate cele spuse s'a demonstrat îndestul că Sciţia se întindeà înspre partea ei cea mai apusană, către nord, până la Carpaţii Munteniei şi că dincolo de aceşti munţi, în Transilvania de astăzi, locuià poporul Agatirşilor [12].

După Agatirşi, Herodot numeşte, ca al doilea popor mărginaş al Sciţilor, pe acel al Neurilor. Despre acesta spune întâiu că trăià după obiceiurile scitice, prin urmare că erà păstor şi nomad ; Neurii apoi sunt din acei ai căror ţară a fost devastată de Darius, când acesta urmăreà pe Sciiţi [13], două semne depe cari putem recunoaşte că locuiau o regiune mai plană care, fiind mai spre răsărit de Agatirşi şi la nordul Sciţiei, nu poate fi căutată decât în partea Moldovei numită ţara de sus şi până pe la isvoarele Nistrului, pe unde spune Herodot că se mărgineà Neurida cu Sciţia [14].

După Neuri veneau Androfagii (mâncători de oameni) şi Melanchlenii (cei cu haina neagră) ai căror locuinţi trebuiau să fie mai în spre nord-ost, către obârşiile Niprului. Şi mai către răsărit încă, se mărgineà Sciţia cu deosebite popoare, asupra cărora relaţiile lui Herodot sunt din ce în ce mai fabuloase.

Din aceste hotare date de Herodot ca alcătuind marginile Sciţiei, se vede că o parte din ea. împreună cu întreaga regiune locuită de Agatirşi, cuprindeà ţările în cari mai târziu s'a desvoltat viaţa Românilor.

---

[11] Idem, IV,

[12] Hasdeu *Ist. crit.*, p. 189, susţine fără nici un cuvânt că Agatirşii locuiau „zona submunteană a Ţărei Româneşti”.

[13] Herodot, IV, 105. 125.

[14] Idem. IV. 51.

Riurile Sciției. — Afară de popoarele Sciției, Herodot ne vorbeşte şi de riurile ce curgeau prin ea. Lucru destul de straniu, că el nu vorbeşte de munţi. Regiunea Sciţiei este pentru el un şes plan, fără vreo râdicătură însemnată. Acest caracter general al ţărei se vede că îl stăpâneşte pe Herodot în toate locurile unde vorbeşte de ea; la munţi nici pare a se gândi. După cât se vede el nu a fost informat despre existenţa unor asemenea şi mai ales nu de acea a munţilor apuseni, Carpaţii. Dacă ne vom aminti însă că Herodot s'a oprit mai mult la gura Boristenului, de unde şi-a cules notiţele sale, atunci nu ne vom mirà că existenţa acestor munţi nu i-a fost împărtăşită. Ea erà necunoscută sau foarte puţin cunoscută şi Sciţilor de lângă mare, care se aflau în aşa de însemnată îndepărtare de dânşii. Să ne amintim că Neurii îi despărţeau de aceşti munţi şi că după Neuri erà pentru Sciţi sfârşitul lumii. Cel mult vor fi cunoscut ei munţii cei dela sudul Transilvaniei pe unde le vor fi ieşit Agatirşii înainte spre întâmpinare; dar o atingere mai strânsă cu aceşti munţi nu aveau. Poate că Sciţii depe lângă Dunăre să fi ştint mai multe despre munţii ce le mărgineau ţara spre nord; dar nu dela aceştia se informase Herodot, şi pentru acele timpuri trebuie să ţinem seamă de înceata şi greaua strămutare a ideilor. Mai este de observat că Sciţii au în genere mult mai bună cunoştinţă despre cele ce se petreceau la răsăritul şi la nordul lor, decât despre cele dela apus. Astfel ei înşiră un număr însemnat de pături de popoare locuind spre răsărit şi nord, şi marginile lumei sunt pentru ei într'acolo foarte îndepărtate, pe când înspre apus ele încep îndată după Neuri şi Agatirşi. Apoi chiar poveştile ce le spun despre ţările nordice au un grad de adevăr. Astfel penele cele multe ce umpleau aerul; apoi povestirea despre oamenii ce dormiau şase luni, în care vedem un răsunet despre nopţile cele lungi ale polurilor. Cauza acestei mai de aproape cunoştinţi cu nordul provine, după cât credem, din relaţiile comerciale ce le aveau cu acele regiuni, mai ales din comerţul cu blăni. Toate aceste împrejurări pot să explice îndestul cum se face de Carpaţii nu sunt pomeniţi în Herodot [15].

Despre riuri istoricul grec ne vorbeşte dimpotrivă îndestul depe larg. El aminteşte pe lângă altele ce sunt mai cunoscute: Istrul (Dunărea) şi Tirasul (Nistrul), şi pe câţiva afluienţi ai Istrului, cari trebuie să ne ocupe mai de aproape, ca unii ce curg prin ţările noastre.

Locul cel mai important din istoricul grec privitor la cursurile de apă la Sciţi este următorul: „Sciţia procură Istrului cinci riuri: unul pe care Sciţii îl numesc Porata iar Grecii Piretus,

[15] Herodot, IV, 25. Hasdeu, *Ist. crit.*, p. 206 — 207 crede că Herodot confundă Carpaţii cu Hemul, luându'i drept acelaş şir de munţi. Chiar dacă ar fi aşà, Carpaţii încă n'ar fi fost cunoscuţi în chip lămurit lui Herodot.

altul Tiarantos şi Araros şi Naparis şi Ordessos. Cel dintâiu numit dintre aceste riuri e mare şi curgând spre răsărit îşi uneşte apele cu Istrul, iar al doilea numit Tiarantos mai în partea apusană şi mai mic; Araros însă şi Naparis şi Ordessos, curgând printre acestea, se varăs în Dunăre" [16].

In Porata al Sciţilor sau Piretus al Grecilor recunoaştem numele de astăzi al riului ce desparte România de Bararabia, Prutul. Consoanele *p*, *r*, *t* au fost toate păstrate şi numai cât vocalele au suferit o schimbare firească, întunecându-se în *u*, din sunetele mai mult deschise ale unei limbi mai apropiate de originile limbilor arice. Etimologia acestui nume se află în radicala sascrită *pâr*, zendic *pere*, greceşte πέραω a trece, de unde indianul *pâra*-mal, persicul *peret*-pod, elenicul πόρος-drum, germanul *furt*-pârău. La Constantin Porfyrogenitul, împăratul Constantinopolei care face către 952 o descriere a administraţiei imperiului bizantin pentru învăţătura fiului său, se întâlneşte forma contrasă Βροῦτος [17].

Tiarantos al lui Herodot nu este altceva decât Siretul. Acest riu mai are, în alte fântâni istorice, următoarele numiri: în Ptolemeu Ἱεράσος cu spiritul aspru; în Ammianus Marcellinus *Gerasus*, iar în Constantin Porfyrogenitul forma ce o are şi astă i, Σερέτος [18]. Din modul deosebit cum îi aud numele şi'l reproduc cei trei geografi mai vechi, unul cu *t*, celalalt cu spiritul aspru şi al treilea cu *g*, putem înferà [19] că consoana iniţială aveà un sunet cam nedeterminat, care se va fi apropiat şi de *s* ce apare în Constantin Porphyrogenitul şi se păstrează şi astăzi. Derivaţia acestui nume trebuie dar cătată mai curând în o radicală începătoare cu *s* decât în una începătoare cu *t*. El îşi trage originea din radicala sanscrită *sru* a curge, de unde *srabvanti*-fluviu. Tiarantos al lui Herodot nu este deci decât *Sar-antus*, „de unde prin suprimarea nasalii se naşte *Sar-at*, prototipul direct al Siretului nostru" [20].

Dacă însă Piretus şi Tiarantos sunt Prutul şi Siretul, unde să găsim atunci celelalte trei riuri cari „curgând printre acestea" să se verse în Dunăre, de oarece între Siret şi Prut nu se află alt afluient al marelui fluviu? Pe de altă parte printre acele trei riuri arătate de Herodot ca intermediare între Piretus şi Tiarantos se află enumărat şi Ordessos, al cărui nume aduce aşà de

[16] Ibidem, 48. «Ὁ μὲν πρῶτος λεχθεὶς τῶν ποταμῶν Πυρέτος μέγας καὶ πρὸς ἠῶ ῥεῶν 'ανακοινοῦται τῷ Ἴστρῳ τὸ ὕδωρ· ὁ δὲ δεύτερος λεχθεὶς Τιαραντὸς πρὸς ἑσπέρης τε μᾶλλον ἐλάσσων· ὁ δὲ δὴ Αραρὸς τε καὶ ὁ Νάπαρις καὶ ὁ 'Ορδησσὸς διὰ μέσου τούτων ἰόντες ἐκβάλλουσιν ἐς τὸν Ἴστρον».

[17] Constantin Porphyrogenitul. *De administratione imperii*, Bonn p. 171. Comp. Hasdeu, *Ist crit.* p. 183.

[18] Ptol., III, 8. Am. Marcel., XVII, 13. Porphyr., *Ibidem*.

[19] Asupra deosebirei inferenţei de inducţie, vezi a noastră *Théorie de l'Histoire*, Paris, 1908, p. 465.

[20] Hasdeu. *Ist. crit.*, p. 185.

bine cu acel al Argeşului. Dar atunci cum s'ar puteà împăcà arătările lui Herodot cu aşezarea şi cursul riurilor noastre? Argeşul să se verse în Dunăre între Prut şi Siret ! [21].

Noi credem că Herodot a fost rău informat sau a înţeles greşit lămuririle ce i s'au dat asupra cursului riurilor Sciţiei; căci este de observat că, pentru ştirile geografice *adunate după relaţii*, trebuie pus ca principiu de critică, că partea cea mai sigură în asemenea relaţii este *numele* geografic, iar partea cea mai puţin sigură *poziţia* elementului : riu, munte sau ţară, ai cărui nume e pomenit.

Intr'adevăr numele e ceva simplu, o formă de sunet, care se fixează în memorie şi se repetă prin graiu; din contră tetermінarea unei poziţii este cevà foarte anevoios. E uşor de a ţineà minte că un riu se numeşte Bistriţa; E mult mai greu însă a şti şi a expune de unde isvorăşte, încotro curge, în ce se varsă şi alte împrejurări.

Prin urmare cu toată indicaţia greşită a lui Herodot asupra cursului râurilor Sciţiei, noi credem că Piretus al lui Herodot este Prutul, Tiarantos Siretul şi poate şi Ordessos, Argeşul.

Herodot mai aminteşte însă într'un alt loc, reprodus şi mai sus, un al patrulea riu al Sciţiei, pe *Maris*. El zice anume că „şi riul Maris, ieşind din ţara Agatirşilor, se amestecă cu Istrul" [22].

E probabil că Herodot înţelege aici prin Maris, Oltul şi nu Mureşul. Faptul singur că Mureşul se varsă în Tisa şi nu în Dunăre, ca Maris al lui Herodot, nu ar puteà fi un temeiu, pentru a nu identificà aceste două riuri, ale căror nume sunt aşà de apropiate, întru cât se puteà foarte uşor luà Mureşul ca riu principal şi Tisa numai ca un afluient al său. Herodot însă dă pe Maris ca pe un afluient tributar al Dunărei *ce ieşia din ţara Agatirşilor, dar trecea prin acea a Sciţilor*. Mureşul însă curgând în totalitatea sa dincolo de Carpaţi, în o ţară ce nu mai erà Sciţia, ne vine greu a crede că să se fi raportat călătorului elin numele unui riu atât de îndepărtat şi să nu se fi atribuit acest nume Oltului care şi el ieşià tot din ţara Agatirşilor, dar curgeà într'adevăr prin Sciţia pentru a se aruncà în Dunăre. Către acest argument hotăritor se mai adaogă şi următorul text din Strabon : „Se mai varsă în Dunăre, trecând prin ţara Geţilor, şi riul Maris,

[21] Hasdeu, *Ist. crit.*, p. 183, urmând pe istoricul rus Nadiezdin, propune o traducere nouă a frasei «διὰ μέσου τούτων» anume „prin mijlocirea acestora", încât Naparis, Araros şi Ordessos ar deveni *afluenţii* Siretului: Moldova, Bistriţa, Suceava, etc. Dar mai întâi nici un alt loc din Herodot nu învoeşte o asemenea traducere; apoi Herodot spune că prin mijlocirea *acestora* adică a amândurora, Siretului şi Prutului, s'ar vărsa acele trei riuri în Dunăre, şi Prutul n'are nici un afluent vrednic de însemnat. Vezi şi Gr. Tocilescu, *Dacia înnainte de Romani*, 1880, p. 48

[22] Herodot. IV, 49: «Ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάρις ποταμὸς ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρῳ».

pe care Romanii transportară toate cele de trebuinţă pentru războiu" [23]. Ţara Geţilor nu s'a întins însă nici odată în regiunea Mureşului sau a Tisei, ci a fost totdeauna în Valahia, încât şi în Strabon avem aceeaş indicaţie că riul Maris ar fi însemnând Oltul. Apoi vom vedeà mai jos, la expunerea expediţiilor lui Traian, că acesta niciodată n'a atins malurile Mureşului, ci în a doua a lui călcare a Dacilor, a intrat în ţara lor prin valea Oltului, încât această înprejurare confirmă şi mai mult părerea că Maris al lui Strabon, şi deci şi acel al lui Herodot, este Oltul [24].

Maris este numai cât o derivare scitică a rădăcinei arice *mar*-apă de unde sanscritul *mara*, celticul *mor*, goticul *marei*, latinul *mare*, slavicul *mare*, litvanul *mares*, şi prin cari se explică nişte termeni ca *Marmara*, *Marna*, *Marsala*, riuşor şi oraş în Sicilia, *Mara*, pârău în Maramureş. Maris însemnà deci în limba scitică tot atâta caşi apă, riu. Prin urmare deşi nu se poate identificà Marisul lui Herodot cu Mureşul de astăzi, se poate admite cu siguranţă că dacă Oltul, care mai târziu îşi schimbă numele, se numià pe atunci tot Maris, cu atât mai mult acest nume de Maris trebuià să se fi aplicat, în generalitatea lui de a însemnà apă curgătoare, şi la Mureş care păstrează acest nume până astăzi, încât avem o dovadă indirectă că şi Mureşul de astăzi se numià pe timpurile Sciţilor tot Maris. Nu numai atâta : pentru a explicà numele *Maramureşului* suntem nevoiţi a admite că şi Tisa, in prelungirea ei superioară dela vărsarea Mureşului în ea, purtà pe atunci tot numele generic de *Maris-Mureş*, care duplificându-se cu celalalt riuşor din acea ţară, *Mara* ce şi astăzi poartă acel nume, dădù naştere numelui ţărei udată de ambele aceste două cursuri de apă [25].

Analiza idrografiei Sciţiei după Herodot ne-au arătat deci că trei nume de riuri : *Prutul*, *Siretul* şi *Mureşul*, ba probabil chiar şi un al patrulea Argeşul, îşi au origina lor încă depe timpul când sălbaticile oarde ale Sciţiei locuiau pe marginile lor. După aproape două mii cinci sute de ani, Românii păstrează încă denumirile vechi ale acestor patru cursuri de apă, o continuitate

---

[23] Strabon, VII, 13 : ʽΡεῖ δὲ δι' αὐτῶν (Γετῶν) Μάρισος ποταμὸς εἰς τὸν Δανούβιον, ᾧ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ρωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πολεμον».

[24] Aceste ne par argumentele hotărâtoare in chestie şi nu acele invocate de Hasdeu (în parte după Nadiezdin) *Ist. crit.*, p. 185 şi urm. Tocilescu, *Dacia în. de Romani*, p. 46, nota 94, combate, însă fără drept, părerea în sine întemeiată a lui Hasdeu.

[25] D. Onciul, în studiul său asupra lui „Dragoş şi Bogdan" publicat în *Convorbiri literare*, XVIII, p. 304, crede că numele Maramureşului ar fi provenit din faptul că cursul superior al Tisei s'ar fi numit *marele* Mureş în opoziţie, cu Mureşul celalt, cel mic. Mihaly, *Diplome maramureşene*, p. 2—3, crede că acest nume vine dela *Maramure*, cu un *a* intercalat. Noi credem că explicaţia numelui din cele două riuri ale ţărei este de preferat.

în tradiţia locală care nu se poate explică decât prin o continuitate a poporaţiei ce au locuit în preajma acestor râuri, pe când la alte ape mult mai mari, precum Tirasul, Tanaisul, Boristenele, numele s'a schimbat cu totul, împreună cu elementele etnice ce se oglindiau în valurile lor.

2. POPORAŢIA BĂŞTINAŞĂ A SCIŢILOR.

Sciţii nomazi. — După descrierea lui Herodot, Sciţii propriu zişi erau învederat nomazi. „Neavând nici oraşe, nici sate, nici zidiri, şi carul fiind singura lor locuinţă, transportându'şi casa lor ori unde le place, ne nutrindu-se niciodată din productele plugului ci numai din turmele lor, cum să nu fie ei neînvinşi şi pentru a zice astfel negăsiţi? Toate aceste foloase le trag şi dela ţara lor cea plană, şi mai găsesc şi în fluviile ce o percurg mijloace de apărare. Suprafaţa teritoriului cu totul şesă e îmbelşugată în păşuni şi izvoare, iar fluviile şi râurile sunt aşă de numeroase cum sunt în Egipt simplele canaluri" [26].

Aceeaş stare socială a poporului scit reiesă şi din povestirea lui Herodot, asupra expediţiei lui Darius I regele Perşilor în contra Sciţilor, făcută de el în anul 513 înainte de Hristos.

Depe timpul regelui med Ciaxares, sub care Sciţii sunt arătaţi ca năvălind în înpărăţia Mezilor, şi ţinând-o în stăpânire timp de 28 de ani, ei urmau regulat incursiile lor în bogatele State ale Aziei. Imperiul Mezilor fiind răsturnat de acel al Perşilor, al 3-lea împărat de după Cyrus, Darius I Histaspes, se hotărăşte să pedepsească veşnicele incursii ale Sciţilor prin o expediţie făcută chiar în ţara acestora. Fiind însă că drumul prin Azia către ţara Sciţilor eră plină de greutăţi, Darius se hotărăşte a'i atacă prin Europa şi trece Bosforul tracic pe un pod de vase construit de arhitectul Mandrocles din Samos [27]. Elinii din Azia Minoară, care urmau pe regele pers în expediţia lui, fiind trimişi înnainte, pe Marea Neagră, spre a întră în Dunăre şi a aşterne un pod şi peste acest fluviu, ceea ce şi făcură în puntul unde ea se împarte în mai multe braţe, [28], deci prin apropiere de Tulcea, Darius trece cu armata lui în Sciţia, atingând sudul Basarabiei actuale.

Sciţii trimiseră la toate popoarele învecinate: Agatirşii, Neurii, Androfagii, Melanchlenii, Gelonii, Budinii şi alte multe şi le îmbiară la unire contra duşmanului comun. unele din popoare făgăduiră ajutorul cerut; altele, mustrând pe Sciţi, pentru

[26] Herodot, IV. 46. 47.
[27] Idem. IV. 87.
[28] Idem. IV, 89.

că ei, prin prădăciunile lor în Persia, atrăseseră răzbunarea regelui, refuzară a luà parte la luptă. Sciţii se hotărîră atunci a se retrage înnăuntrul ţărei şi a pustii totul în calea lor, astupând fântânele şi arzând fâneţele. Darius urmăreşte în zădar pe Sciţi până în ţara Budinilor, unde dă foc unui oraş de lemn părăsit de locuitori, şi, ajungând pe marginile fluviului Oarus, (Wolga ?), pune să se zidească aici opt forturi la o îndepărtare unul de altul de câte 60 de stadii, din cari se vedeau încă ruine pe timpul lui Herodot. Darius, văzând că nu poate da de Sciţi, se pregăteà să se întoarcă îndărăt, când primi dela ei o stranie solie. Un trimis scit remise regelui o pasăre, un chiţcan, o broască şi cinci săgeţi, cu ordinul de a le lăsà fără a-i da nici o explicare. Mândrul rege al Persiei tâlcui această solie după dorinţa inimei lui, anume că Sciţii îi supuneau lui pământul (chiţcanul), apa (broasca), văzduhul (pasărea) şi armele lor. Un servitor însă de ai lui Darius, Gobrias, care cunoşteà limba simbolică a Sciţilor, dădù acestei solii o cu totul altă interpretare, anume că : „dacă schimbându-vă în pasări nu veţi scăpà prin văzduh, sau prefăcându-vă în chiţcani nu vă veţi vârî sub pământ, sau devenind broaşte nu veţi sări în bălţi, loviţi de aceste săgeţi nu vă veţi mai întoarce înnapoi" [29]. Sciţii însă pe de altă parte ştiind armata lui Darius slăbită prin lipsa proviziilor, propun elenilor ce rămăseseră spre paza podului să'l strice şi, lăsând pe Darius închis în Sciţia, să redobândească libertatea lor. Tiranii însă din oraşele Aziei Minoare, cari îşi mănţineau autoritatea asupra poporului elin numai cât prin sprijinul Persilor, nu ascultă de aceste propuneri, şi marele împărat, prinzând limbă de cele ce se uneltiau la spatele lui, se grăbeşte a trece Istrul şi apoi Helespontul în Azia înnapoi [30]. Această expediţie se întâmplase pe la începutul secolului al VI-lea, 513 înnainte de Hristos.

Din toată această descriere a lui Herodot rezultă că Sciţii erau popoare cu totul barbare, nomade, şi deci în stadiul cel dintâiu al culturei. Crâncene scene se petreceau pe atunci sub acelaş cer care înveseleşte astăzi câmpiile noastre şi acelaş soare, aceleaş stele luminau adeseaori jertfe omeneşti făcute unor zei monstruoşi. Astăzi s'au schimbat lucrurile cu totul, şi un popor aşezat se trudeşte spre civilizaţia ce înlocuieşte pe bogatele'i ogoare. Nici o legătură nu pare a mai uni pe Românul de astăzi cu vechiul barbar scit, şi cu toate acestea, nu stau lucrurile astfel ; că sub acest strat rătăcitor al Sciţilor, stăpânii pe cari mai ales îi au în vedere descrierile lui Herodot, trăiau şi alte seminţii de acelaş neam şi de aceeaş fire cu Sciţii şi cărora deci li se pot aplicà multe din spusele istoricului elin. Aceste seminţii erau însă aşezate şi statornice, şi ele au putut deci transmite neamurilor ur-

---

[29] Idem, IV, 132.
Idem, IV, p. 118—145.

mătoare ce i-au înlocuit pe pământul Sciţiei elemente din viaţa scitică, aşà că în firea de astăzi a poporului român s'a putut înfiltrà şi picături din sângele întâiului strat de popoare pe cari s-a înnălţat naţionalitatea română, şi în sufletul ei pot încă răsunà acordurile sălbatice ce încântau odată pe străbunii Sciţi.

Sciţii aşezaţi. — Cel dintâiu popor aşezat, de fire scitică, erau Agatirşii arătaţi ca locuind la nodrul Carpaţilor Munteniei, în Transilvania de astăzi. Că Agatirşii nu puteau fi nomazi, se vede întâiu de pe exploatarea aurului, îndeletnicire care, fie că erà pusă în lucrare prin culegerea acestui metal din riuri, fie că erà scos din mine, nevoià numai decât o aşezare statornică. Apoi am văzut că Herodot ne mai dă încă o arătare despre stabilitatea acestui popor, acolo unde spune că departe de Dunăre peste Carpaţi ar fi foarte multe albine, ceeace am văzut că nu se poate raportà decât la ţara Agatirşilor. Asupra cultivărei albinelor de către această ramură a poporului scit pe care natura ţărei ocupate o silise să apuce mai curând pe calea culturei, mai posedăm încă o notiţă de mult preţ culeasă de Elian, naturalist ce trăià în secolul al IV-lea după Hristos, din un autor grec, contimporan sau cu puţin posterior lui Herodot. Asupra fântânei sale spune Elian, că „ar merità cea mai deplină încredere, căci el ar fi cunoscut lucrurile din propria-i experienţă şi nu după nesigure poveşti, ca Herodot". Acest scriitor atât de bine informat asupra Sciţiei, iată ce spune despre cultura albinelor : „La Sciţi, frigul e nesupărăcios pentru albine, încât ei întrebuinţează nu miere străină, ci locală, ba o şi expoartă, vânzând faguri Mizilor" [31]. Cu toate că izvorul lui Elian vorbeşte de Sciţi îndeobşte, este învederat că cultura albinelor nu puteà să existe la partea nomadă a acelui popor, la Sciţii propriu zişi ; ea trebuià să se afle la ramura aşezată a acestui neam, la Agatirşii din Transilvania. Este îndestul de curios faţă cu această împrejurare, că marca districtului celui mai apusean a foastei Valahii, acel al Mehedinţilor, să fie o albină, şi că mierea şi ceara să fi fost în toate timpurile producţia, pentru a zice astfel de căpitenie, a ţărilor române [32]. Şi aici am aveà o continuitate a îndeletnicirilor

[31] Aelianus, *De natura animalium* rec. Herscher, Paris, 1858, II, 7, p. 37 : «μελίττας Σκυθίδας εἶναι ἐπαΐειν τε τοῦ κρύους οὐδέν· καὶ μέντος καὶ πιπράσκειν εἰς Μυσοὺς κομίζοντας Σκύθας οὐκ ὀθνεῖόν σφισιν, ἀλλὰ αὐτιγενὲς μέλι καὶ κηρία ἐπιχώρια». Ap. Hasdeu, *Ist. crit.*, p. 198.

[32] Astăzi apicultura e în plină decădere. Nu erà tot astfel în veacul al XVIII-lea. Peyssonnel, *Sur le commerce de la Mer Noire*, 1787, II, p. 185, spune : „La cire est le plus considérable article de commerce de sortie de Walaquie ; elle est de belle qualité et la quantité en est immense". Raicevici, *Osservazioni intorno la Valachia, Moldavia*, 1788, p. 87 spune de asemenea, „una delle piu pregevoli e riche produzioni delle due provincie sono le api perche la cera che danno è senza dubbio la piu bella e ricercata di tutta l'Europa : la quantità è considerable".

economice între locuitorii cei mai vechi ai Daciei şi acei de astăzi, precum am găsit mai sus continuitatea cea izbitoare în denumirile geografice, ambele împrejurări cari denotă o statornicie a stratului dela care am moştenit aceste elemente.

Agatirşii însă după cât se vede cultivau şi viia şi cunoşteau deci fără îndoială şi cultura pământului. Herodot ne spune anume că Sciţii aveau obiceiul de a beà vin curat şi se spuneà în Elada că deaceea înnebunise regele Spartei, Cleomen, fiindcă deprinsese acest obiceiu scitic. Elinii aveau o zicătoare obişnuită, ce se întrebuinţà atunci când se cereà de băut vin curat : ,,toarnă ca la Sciţi'' [33]. Sciţii însă nomazi cari trăiau din laptele iepelor şi aveau ca băutură spirtoasă una pregătită din lapte, nu puteau să aibă vinul ca băutură obişnuită, şi Herodot ne spune chiar că vinul se întrebuinţà la Sciţi numai la ceremonii [34]. Deaceea suntem de părere că şi această notiţă trebuie raportată la Agatirşi.

Tot despre aceştia adaugă Herodot că au femeile în comun şi că acest amestec stabilind între toţi indivizii o frăţie şi o înrudire dela olaltă, ei trăesc într'o deplină unire, fără gelozii şi fără ură.

Aristotel însfârşit ne spune că Agatirşii puneau legile lor în versuri şi le învăţau pe de rost cântându-le [35].

Herodot ne mai dă încă ştiri şi asupra altor elemente etnice de prin Sciţia, cari după arătările lui nu mai pot să se rapoarte la triburi nomade ci numai la de acelea aşezate.

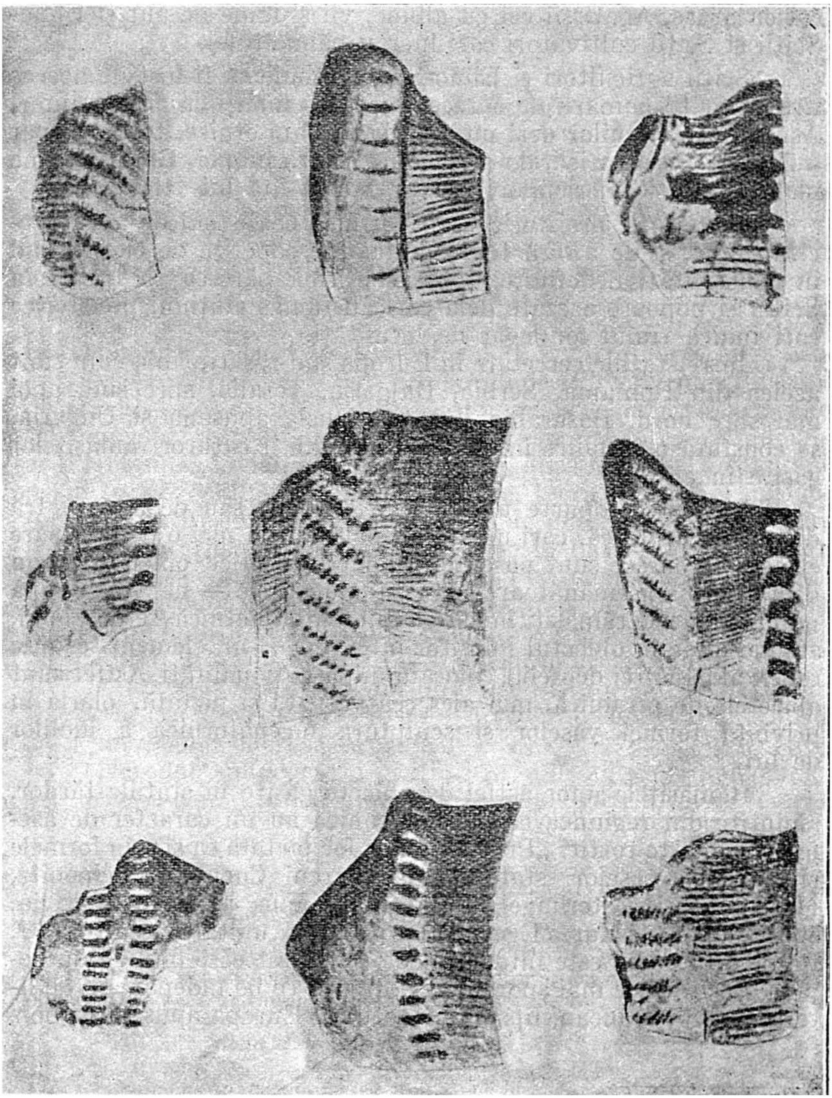
El spune bună oară că ,,dela Boristene înnainte locuesc Calipizii cari sunt Elino-Sciţi, cu deosebire că ei seamănă grâu şi se nutresc cu el; apoi vine alt popor, Alazonii. Ei mănâncă şi ceapă, usturoiu, linte şi meiu. După Calipizi vin Sciţii plugari cari cultivă grâul, nu pentru hrana lor ci pentru a'l vinde. Sciţii cultivatori ocupă o regiune de adâncime de trei zile către răsărit şi de 11 către nord. După dânşii, dincolo de fluviul Panticapeu, se întind Sciţii nomazi'' [36].

Herodot mai spune încă cum Sciţii nomazi, răspinşi din Azia de Masageţi, ar fi trecut în Europa asupra Cimerienilor pe cari i-ar fi supus, luându-i în stăpânire. Legenda spune că după o luptă între două partide, acea a supunerei şi acea a părăsirei ţărei, aceasta din urmă ieşind învingătoare, Masageţii ar fi părăsit ţara lor, lăsând-o pustie în mâinile Sciţilor. Că această depe urmă arătare a lui Herodot trebuie primită numai cu restrângere, se vede depe aceea că el însuş spune, cum, pe timpul lui, mai existau în Sciţia oraşe cimeriene ca Portmeia şi Cimeria, şi că o

---

[33] Herodot, IV.
[34] Idem, IV, 66—70.
[35] Aristotel, *Problemata*, XIX, 28.
[36] Idem, IV, 17, 18.

parte din țară mai păstrase numele de Cimeria [37], iar o strâmtoare de lângă Pontul-Euxin purtà până târziu numele de Bos-

Ceramică vărgată și pictată scitică.

forul Cimeric (strâmtoarea de Perecop între Marea de Azov și Marea Neagră).

[37] Herodot, IV, 11, 12.

Din această arătare a lui Herodot, unită cu aşezarea netăgăduită a Agatirşilor, se vede că în Sciţia locuiau două feluri de popoare, stăpânitori nomazi şi supuşi aşezaţi cum erau Cimerienii cei cu oraşe, Agatirşii cei cu albine, vii şi mine de aur şi Elino-Sciţii şi Sciţii cultivatori cari lucrau pământul.

Sciţii agricultori şi Elino-Sciţii trebuie să fi fost de aceeaş fire cu Sciţii nomazi, de oarece sunt însemnaţi cu acelaş nume. Asupra Cimerienilor deşi nu putem da date etnice, totuşi ei par a fi fost de rasă arică, de oare ce în geneza bibliei, Gomer, nume identic cu al Cimerienilor, este arătat ca fiul lui Iafet [38].

Cercetările preistorice care au însă neajunsul de a nu preciză nimic, şi de a lăsà toate faptele descoperite de ele plutind în generalităţi nedefinite, totuş confirmă părerea că trăiau în Sciţia şi popoare aşezate dela cari au rămas staţiuni preistorice cari indică traiul lor legat de localităţi.

Intre staţiile cercetate în Europa sud-răsăriteană, cum sunt acelea din România, Serbia, Bulgaria, Tesalia, spre sud, apoi mai spre nord, Basarabia, Galiţia, Rusia apusană şi Ungaria, se constată o înrudire în destul de rostită a tuturor rămăşiţelor găsite în ele.

Lăsând la oparte uneltele de cremene sau de altă piatră din epoca neolitică, cari unelte nu pot sluji la nici o determinare etnică, de oarece sunt născute din nevoi identice omeneşti şi au deci o formă asemănătoare la toate ppopoarele — ne vom ocupà numai de acele rămăşiţi în care o diferenţiare etnică se poate ivi, anume unde în obiectul folositor intervine şi un element estetic reflex al gândirei deosebit colorată după naţionalităţi. Astfel sunt obiectele de ceramică, mai ales cea vărgată şi pictată, olăria în privinţa formei vaselor şi sculptura începătornică a idolilor de lut.

Rămăşiţele unor astfel de obiecte găsite în staţiile ţărilor, amintite din regiunea carpato-balcanică au un caracter de asemănare foarte rostit. „Prin ceramica lor pictată ca şi prin formele şi technica vaselor, staţiile dela Petreni Cucuteni, Scipenitz, Horodnica, Priesterhugel, Turda, spre apus până în Moravia, spre sud până la Marea Egee, stau în o definită unitate de cultură" [39]. Pe de altă parte este interesant de constatat că idolul egean devine din ce în ce mai sporadic pe măsură ce ne îndepărtăm de litoralul mediteranean, lipsind cu totul în Europa apusană şi nor-

---

[38] Biblia, *Genesa*, X, 2, 3.

[39] Andrieşescu, *Contribuţiuni la Dacia înainte de Romani*. Teză de Doctorat, Facultatea de litere din Iaşi, 1912, p. 88—89.

dică pe când în staţiile din regiunea carpato-balcanică el se întâlneşte în număr însemnat [40].

Aceste preţioase inidcări ne dovedesc încă pe lângă aşezarea acestor popoare şi identitatea civilizaţiei lor şi deci, pentru acele timpuri, şi a rasei lor.

Rasa sciţilor. — Din care rasă făceau parte neamurile scitice?

Vestitul medic elin Hipocrat ne-a lăsat o descriere a tipului scitic în cuvintele următoare: „Corpurile lor sunt mari şi greoaie, membrele groase şi flexibile, pântecele atârnător; au numai păr scurt şi se aseamănă foarte mult unii cu alţii din cauză că sunt graşi şi cărnosi. Femeile nu se pot doesebi de bărbaţi, capul şi'l ţin încovoiat, pieptul lor e turtit, faţa roşie [41].

Deşi prin unele trăsături această descriere i-ar apropià de rasa mongolă, precum scurtimea părului, şi asemănarea între bărbaţi şi femei, totuşi caracteristica lăsată de Hipocrat nu e îndestul de precisă pentru a determinà felul rasei Sciţilor, ca aparţinând celei mongole. Lipseşte mai ales un punt esneţial care fără îndoială ar fi trebuit să loviască pe medicul elin, dacă l-ar fi văzut, anume nasul turtit, ochii şi sprâncenele oblice, lucru de care el nu face nici o amintire. Apio rasa mongolă e de obiceiu slabă şi nu are pântecele atârnat. Fenomenele de această natură pe cari le înfăţişează rasa chineză, sunt datorite îngrăşărei prin întrebuinţarea opiului. Herodot deosebeşte anume pe Sciţi de un popor ce ar locui către munţii Urali, tocmai prin faptul că acest popor ar aveà nasul turtit, dovadă că Sciţii nu-l aveau în această formă [42].

Cercetarea resturilor din limba scitică, oricât de puţine ar fi ele, ne va dovedi într'un chip învederat că Sciţii îndeobşte erau un popor de rasă arică [43].

Herodot spune că în Sciţia s'ar aflà adeseori oameni loviţi de slăbiciune care ar ajunge să semene foarte mult cu femeile

---

[40] Déchelette, *Manuel d'archeologie celtique et gallo-romaine*, citat de Andrieşescu, l. c., p. 97. Volumul urieş al def. Neculai Densuşianu, *Dacia preistorică*, 1912, cu toată exagerata recomandare a Doctorului C. Istrati, conţine numai o îngrămădire de date tradiţionale, fabule, poveşti, şi poezii poporane, fără nici o bază serioasă istorică: Teoria autorului că Dacii ar fi închegat întâia civilizaţie a omenirei, arată că avem aface cu un product al şovinismului şi nu cu unul al ştiinţei.

[41] *De aere, aqua et locis, Ed.* Kühn, p. 558.

[42] Herodot, IV, 23.

[43] Urmăm în demonstrarea limbistică cercetările rămase definitive în această privinţă ale lui Mullenhoff, „Über Sprache und Herkunft der Pontichen Skythen", *în Monatsberichten der konigl. preuss. Akademie*, August, 1866. Comp. Tocilescu, *Dacia în. Romani*, pag. 119 şi urm. Aducem însă numai etimologiile sigure, nu şi acele controversate.

şi cari s'ar numi *Enarei*, Ἐνάρεες [44]. Această vorbă, explicată de Herodot prin ἀνδρόγυνος şi de Hipocrat prin ἀνανδρίες înseamnă *nebărbătesc*. Etimologia cuvântului se află în limba zendică : *nar* bărbat şi negativul, *e*, *a* privativ latin, care înseamnă *ne*.

Sciţii dădeau, după Herodot, Amazoanelor numele de *Oiorpata*, din cauză că ele ucideau pe copiii de parte bărbătească ce se năşteau la ele [45]. Herodot el însuşi explică acest cuvânt prin ucigător de bărbaţi, căci în limba scitică cuvântul *oior* ar însemnà bărbat şi *pata*, a ucide. Oior nu este decât sanscritul *vìra*, latinul *vir*, gotigul *vair*, litvanul *Wyras*, celticul *gwr*-bărbat; iară *pata* este sanscritul *bad*, elenicul πατάσσω, latinul *battuere*, slavicul *biti*-a bate, a ucide.

Un topor de aramă cu două ascuţişuri se numià în limba scitică *Sagara*, Σαγάριν [46]. Acest cuvânt stă foarte aproape de latimul *securis*.

Sciţii fiind un popor de arcaşi numele lor îşi găseşte explicare în germanicul *Schütze*-arcaş, şi o analogie în latinul *scutum*.

Am raportat mai sus etimologiile numelor de riuri, Porata şi Tiarantus, pe cari le-am găsit tot în limbile arice. La acestea mai este de adaos numele scitic al Palusului-Maeotid, dat de Pliniu în cuvântul *Temarunda*, care cuprinde silaba arică *mar*, pe care am găsit-o că însamnă apă, la numele riului Maris [47].

Inscripţiile pontice [48] conţin mai multe nume proprii scitice, ale căror etimologie se reaflă iarăşi numai în limbile arice :

Ἀρσάκης dela vechiul pers *arsaka*, zendic *arshan*, bărbat.

Σπαδάκης dela zendicul *çpadha*, armată.

Ῥαπάκης dela zendicul *rapaka*, bucurie.

Οὀαρδάνης, dela persicul *vardanus*, nume propriu ; sanscrit *vardh*, a creşte.

Ῥαθάγωσος, duruitor cu trăsura ; dela zendicul *rakha*, trăsură şi *ghaosha*, ureche ; scr. *ghosha*, sgomot.

Ἀθέας dela zendicul *atyas*, călăreţ, scr. *atya*, cal de alergare.

Χοδαίνος dela zendicul *hu-dama*, bună lege.

Χορέαθος dela zendicul *hu-roadha*, bună talie.

Κόξουρος dela zenicul *qa-çura*, prin sine tare.

Κοζαῖος dela zendicul *qa-zaya*, prin sine armat.

---

[44] Herodot, IV, 67 şi I, 105. Această infirmitate se găseşte şi astăzi destul de răspândită la Nogai. Julius Klaproth, *Voyage au Caucase pendant le années* 1807 *et* 1808 c. XVI. Compară a aceluiaşi : *Histoire primitive des peuples de l'Asie*, St. Petersbourg, 1802, p. 175.

[45] Horodot, IV, 110.

[46] Herodot, I, 215: «Καὶ τοξόται τε καὶ αἰχμοφόροι, σαγάρεις νομίζοντες ἔχειν».

[47] Plinius, *Hist. nat.*, VI, 20 : „Maeotim Scythae *Temarundam* vocant, quo significant matrem maris".

[48] Boeckh, *Corpus inscriptionum graecarum*, Berolini 1824—62 II, Comp. Tocilescu, *Dacia în. de Romani*, p. 126.

Ναβάζος dela zidnicul *navaza*, născut.

Βαιόρασπος de la zendicul *Baivar-açpa*, care are 10.000 de cai.

Σατάσπης dela zendicul *sat-açpa*, cel ce are 100 de cai.

Βορασπώκαβος dela zendicul *vara* bun, *açpa* cal şi *kavan* cunoscător, adecă cunoscători de cai buni.

Câteva alte cuvinte şi nume prezintă o etimolgoie mai puţin sigură; dar tot în limbile arice şi mai ales în zendică îşi găsesc analogiile cele mai apropiate; astfel sunt:

Numele zeităţilor: Ἄπια, pământul; compară latinul *ops*.

Οἰτοσύρος, Apollo, compară zendicul *çura*, tare, maiestos; scr. *sourya*, soare.

Παππαῖος, Jupiter; comp. vechiul persic *bab*, *babai*, noul persic *baba*, *bab*, zeul cel mare şi a tot puternic.

Numele proprii:

Ἀριαπείθης, .

Σπαργαπείθης; comp. zendicul *paeca*, formă, figură.

Παραλάται [48], cei mai superiori dintre Sciţi; cei regali; comp. zendicul *paradhata*, cei mai supremi.

Această analiză a cuvintelor celor ce prezintă etimologiile cele mai necontestate, dovedeşte într'un chip învederat că Sciţii se ţineau mai aproape de rasa iranică şi că erau deci şi ei o viţă din marea familie arică. Fără îndoială că rămăşiţele limbei lor datând din timpuri foarte vechi, când încă poate nu se diferenţiaseră încă bine deosebitele limbi ce se desfăcură pe rând din tulpina arică, se pot uşor găsì asemănări şi în alte limbi din acest grup ceeace întăreşte faptul că limba pe care o vorbeau Sciţii aveà caracterul aric, dovedit prin toate rămăşiţele limbei păstrate dela Sciţi.

Cât despre Agatirşi, resturile limbei lor sunt aproape nule. Cele câteva nume proprii ce ni le-au păstrat Herodot ne arată însă o asemănare cu numele scitice. Astfel numele etnic al Agatirşilor Ἀγαθύρσος seamănă cu Ἰδανθύρσος numele unui rege scit; Σπαργαπείθης este numele unui rege scit şi al unui agatirs, şi aceeaş finală se regăseşte la numele unui alt rege scit, Αριαπείθης [49].

Mai trebuie amintită încă şi legenda scitică care făceà ca cele trei popoare principale ale Sciţiei să se tragă din trei fraţi: Agatiros, Gelon şi Scites [50].

Prima pătură de popoare care istoriseşte se adevereşte a fi existat prin Dacia sunt nişte neamuri de rasă arică.

Câteva arătări din autorii vechi ar îndreptà încă o precizare chiar a subrasei arice de care se ţineau popoarele Sciţiei. Anume Herodot spune despre Agatirşi că „în celelalte moravurile lor ar fi îndestul de asemănătoare cu acelea ale Tracilor [51], iar Ştefan

[48] Herodot, IV.
[49] Herodot, IV.
[50] Idem. IV, 9, 10.
[51] Herodot, IV. 104.

din Bizanţ arată că Agatirşii ar fi numele elin al poporului, pe când ei singuri iar numì Trausi, nume dat de Herodot şi unui popor din Tracia [52]. Această apropiere între Agatirşi şi dintre Sciţi cu Tracii primeşte o putrnică confirmare prin cercetările preistorice de oarece ele constată că poporaţia care a locuit în epoca neolitică regiunea carpato-balcanică erà de rasa aceea pe care o găsim în peninsula Balcanului unde a fost totdeauna aşezată şi unde a lăsat şi astăzi ca reprezentant direct al ei pe poporul albanez — adecă rasa tracică.

Ca rezultat istoric sigur, cu toată puţinătatea şi neprecizarea izvoarelor existente, putem spune că cel dintâiu strat de popoare pe care s'a aşternut naţionalitatea română, a fost nişte popoare de rasă arică din subîmpărţirea tracă a acestei rase.

---

[52] Idem IV, Stefan din Bizanţ ap. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 147, nota 8, vezi şi Herodot, V, 4.

II

GEŢII ŞI DACII

1. AŞEZARILE GEŢILOR ŞI ALE DACILOR.

Geto-Dacii la sudul Dunărei. — Pe când Sciţii ocupau regiunile dela Dunăre în sus, în jos de acest fluviu se întindeà după Herodot, ţara *Tracilor* care se mărginià din spre nord cu cursul lui până la un loc, apoi cu o linie ce plecà dela un punct al fluviului până la golful din Marea Neagră, care însemnà limita Traciei de regiunea scitică [1]. „Naţia Tracilor este arătată de istoricul elin ca foarte numeroasă, cea mai mare din naţiile existente, după Indieni, care, dacă ar fi sub domnia unuia dintre ei, ar fi neînvinsă şi mai tare decât toate popoarele. Aceasta însă le este foarte greu, ba chiar peste putinţă ; deaceea sunt slabi. Ei au multe şi varii denumiri, după deosebirea regiunilor : dar aceleaş moravuri şi aşezăminte se găsesc la toţi, afară de Geţi, de Trausi şi de aceia ce locuiesc deasupra Crestonienilor" [2]. Dintre toate popoarele Traciei, ne spune tot Herodot, „Geţii fură singurii cari se încearcă să se împotrivească regelui Darius, când acesta trecù în Eurpoa ; dar el îi întâlni în regiunea dintre Hemus şi Istru şi îi spuse. Geţii după cât se vede, vroiau să îndreptăţească reputaţia de care se bucurau la popoarele de ginta lor, de a fi cei mai nobili şi mai virtuoşi dintre Traci" [3].

După mărturisirea lui Herodot, Geţii împreună cu toţi ceilalţi Traci s'ar fi întins în timpurle sale în peninsula balcanică până la Dunăre. Aceeaş arătare este întărită şi de alte izvoare tot atât de vrednice de credinţă. Astfel Tucidide (471—400 în. Hr.), în Istoria războiului Peloponezului, ne spune că : „Sitalces, plecând din ţara Odrisilor, ridică mai întâiu pe Traci din muntele Hemus şi Rodop peste care domnià el, până la marea Pontului

---

[1] Herodot, IV, 99.
[2] Idem V, 3.
[3] Idem IV, 93.

Euxin şi la Helenspont; apoi pe Geţii de dincolo de Hemus precum şi alte naţii cari locuiau mai ales dincoace de Istru (pentru noi dincolo), lângă Pontul Euxin. Aceştia sunt Geţii şi alte popoare vecine cu aceştia, cari au acelaş nume şi toţi trag cu arcul depe cai" [4]. Dio Cassius (155—229 d. Hr.) arată deasemenea că în vechime „Mysii şi cu Geţii locuiau în toată acea regiune care se aşterne între Hemus şi Istru" [5]. Filip al II-lea regele Macedoniei (359—336) în Hr.), intrând în luptă cu regele Odrisilor, un putrenic popor trac din acele timpuri, căută alianţa poporului get şi luă pe Medopa fiica regelui get Cotelas în căsătorie [6]. Pe atunci se întindeà puterea Geţilor şi pe lângă gurile Dunărei, stăpânind coloniile greceşti, Tomi şi Odessos (Varna) [7].

Geţii cucerind Dobrogea din care respinseră pe Sciţi, trecură în curând şi pe malul nordic al Dunărei şi'şi întinseră domnia asupra câmpiei muntene. Geţii erau anume pe atunci un popor pe jumătate nomad, căci Herodot spune îndeobşte despre Traci că „ei privesc ca cea mai mare onoare a nu muncì; a arà pământul este pentru ei tot ce poate fi mai înjositor şi a trăì din pradă socot ei că este îndeletnicirea cea mai nobilă" [8]. Asemenea idei însă trebuiau cu atât mai mult să fi fost împărtăşite de „cei mai nobili şi mai virtuoşi dintre Traci". Se vede deci că Geţii, deşi poate cunoşteau agricultura, o practicau puţin şi trăiau ca popoare nomade, mai mult din prădăciunile vecinilor. Intărirea regatului macedonean, ne mai învoind Geţilor, nepedepsiţi, prădalnicele lor incursii către sud, erà firesc lucru ca ei să caute o despăgubire în o întindere către nord, unde câmpia munteană, numai rar străbătută de oardele nomade ale Sciţilor, aşteptà liberă şi fără stăpân lăţirea puterii getice.

Aceste împrejurări explică cum se face că, îndată după moartea lui Filip al II-lea, găsim centrul puterei Geţilor, nu mai mult ca până atunci, în sudul Dunrăei, ci la nordul acestui fluviu. Astfel la urcarea lui Alexandru cel Mare în tronul Macedoniei, Geţii, urmând exemplul Elinilor şi crezând că au aface cu un copilandru, răpăd mai multe expediţii, în provinciile Macedoniei. Alexandru, după ce înnăbuşì începuturile de răscoală ce se urziseră în Grecia împotriva lui, îşi îndreptă armele împotriva popoarelor Traciei. In luna lui Maiu 335 el pleacă din Amfipolis trece prin pasurile muntelui Hemus şi atacă pe Tribali cari fug sub regele lor Sirmus în insula Peuce dintre gurile Dunării. Alexandru după ce atacă fără izbândă insula cu ajutorul unor corăbii ce veniau din Bizanţ, trece Istrul pe malul stâng pentru a lovì pe Geţi. Trecerea lui este acoperită de umbrele nopţii şi adăpostită

---

[4] Thucydides, II, 96.
[5] Dio Cassius, LI, 27.
[6] Athenaeus, XIII, 5, Comp. Iordanes, *De Rebus geticis*, cap. X.
[7] Iordanes, cap. X.
[8] Herodot, V, 6.

pe malul getic de un întins lan de grâu cu spicele înnalte. Geţii suprinşi, sunt bătuţi şi fugăriţi până la un oraş al lor de lemn care este luat şi ars de Alexandru. Regele macedonean însă, neavând de scop a urmări pe Geţi mai înnăuntrul ţărei lor, se întoarce încărcat de prăzi pe malul drept al Dunării, primeşte ostatici dela toţi regii traci şi curând după aceea, plecând în Azia împotriva Perşilor, mai multe corpuri de Traci şi de Tribali sporesc armata expediţionară [9].

Această povestire a bine informatului Arrianus ne arată întâiu că, pe timpurile lui Alexandru cel Mare, Geţii se aflau cu greul poporului lor pe malul nordic, al Dunărei; că ei începuseră a se dedà aici la lucrarea pământului şi chiar la construirea de oraşe, deocamdată de lemn precum face în totdeauna un popor în stadiul său de trecere dela viaţa nomadă la cea aşezată.

Murind Alexandru cel Mare, luptele ce urmară între generalii săi, pentru împărţirea vastului său imperiu, înlesniră popoarelor tracice redobândirea neatârnărei lor. In 301 ajungând competitorii la o împăcare, şi lui Lizimac căzându'i ca parte Azia-Mică şi Tracia, el se apucă îndată de supus această de pe urmă regiune, ceea ce izbuteşte a face după mai multe lupte cu noroc. Fiindcă, după cât se vede, sprijinul cel mai puternic al împotrivirei Tracilor, le veneà dela Geţii dela nordul Dunerei, Lizimac se hotărăşte a înfrânà şi pe aceştia. Trimiţând pe un fiu al său în contra regelui get, acesta îl prinde şi îl eliberează numai cât în schimb pentru o soră a lui, fiica lui Lizimac, pe care regele o ieà în căsătorie.

După câţiva ani izbucneşte iar războiul între Dromihete şi Lizimac. Acesta trece însuşi Dunărea; dar păţeşte mai rău decât Darius, căci armata lui constrânsă prin foame, e nevoită să se dee prinsă. Totuşi ginerile nu tratează rău pe socrul său, şi se zice că i-ar fi dat un mare ospăţ în oraşul Helis, la care s'ar fi servit Macedonenilor bucatele cele mai alese în vase preţioase, iar alăturea mâncau Geţii fierturi ordinare în vase de lemn. Intrebând după aceea Dromihete pe Lizimac care din cele două prânzuri îi plăcuse mai bine, acela al Macedonenilor din care gustase, sau acela al Geţilor pe care îl văzuse, şi răspunzându-i Lizimac că acela al Macedonenilor, Dromihete l-ar fi întâmpinat atunci cu dojana, că de ce caută să cuceriască o ţară care hrăneşte aşà de rău pe locuitorii ei" [10]?

Deşi Geţii se aflǎ după acest răstimp „locuind ambele maluri ale Istrului", cum spune Strabon şi Cassius, totuş centrul de greutate al Statului lor se strămutase fără îndoială la nordul fluviului, după cum mărturisesc tocmai tot acei scriitori. Aşà Strabon ne spune că „laturea Germaniei care vine dincolo de

[9] Arrianus, *Anabasis*, I. 1—4. Cf. şi Strabo VII, 3, § 8.
[10] Diodorus Siculus, XXI, 12, §, 8.

Elba, o ţin într'una Suevii; după ei începe regiunea Geţilor, care se întinde spre sud până la fluviul Istru"; că „din aceste regiuni de dincolo de Istru (pentru noi de dincoace) dela Geţi, Aelius Catus ar fi strămutat 50.000 de oameni în Tracia. Tot el arată că „fluviul Maris se aruncă în Dunăre trecând prin ţara Geţilor"[11]; deasemenea arată şi Dio Cassius care însă, după cum vom vedeà, amestecă pe Geţi cu Dacii.

La această strămutare tot mai deplină a Geţilor la nordul Dunărei pare a fi contribuit şi năvălirea Celţilor depe coasetele orientale ale Mărei Adriatice, în peninsula Balcanului, întâmplată pe la 280 în. de Hr. Mai întâlnim tot la nordul Dunărei pe regele Gelţilor Oroles care luptă împotriva poporului german al Bastarnilor[12].

Dacă însă Geţii puseseră temelia unui stat tracic la nordul Dunărei, acel popor care îi dădù caracteul său definitiv şi'l duse la o desvoltare de putere neaşteptată, fu acel al Dacilor.

Dacii. — Ei apar mai târziu în istorie decât Geţii. In comedia atică, după cum ne spune Strabon, numele de Dac se întâlneşte sub forma *Davus*, ca apelativ pentru sclavi, împreună cu acela de *Geta*, ceeace lasă a întrevedeà că robii Grecilor se recrutau cu deosebire din aceste popoare, şi se explică prin obiceiul Tracilor, amintit de Herodot, de a vinde pe copiii lor la neguţitorii străini cari îi duceau afară din ţările lor"[13]. Din rămăşiţele comediei atice ce ni s'au păstrat se constată că, pe timpul lui Menandru (342—290 în. de Hr. asemenea apelative erau în întrebuinţare[14]. Ca popor însă Dacii sunt pomeniţi, după cât se pare, pentru întâia oară de geograful Strabon. Acest scriitor, care aminteşte şi el existenţa Geţilor pe malul nordic al Dunărei, stabileşte următoarea deosebire între Geţi şi Daci: „Geţii sunt aceia ce se înclină către Pont şi răsărit; Dacii aceia ce vin către Germania şi izvoarele Istrului. Partea superioară a fluviului care stă către izvoarele lui, până la cataracte (Porţile de Fier) se numeşte Danubiu, şi trece mai ales pe lângă Daci; partea inferioară până la Pont, de care sunt vecini Geţii, se numeşte Istru"[15].

Din această arătare se vede că Geţii locuiau mai către Pont, dela cataracte în jos, prin urmare în Muntenia, poate şi prin Moldova, dacă luăm în considerare numele de *pustia Geţilor*, dat de Strabon regiunei dintre Istru şi Boristene[16]. Dacii din

[11] Strabo, VII, 3, §, 1, 10, 13.
[12] Iustinus, XXXII, 3.
[13] Strabo, VII, 3, §, 12. Herodot, V, 6
[14] Fragmentele din Menandru, din Εὐνοῦχος pentru numele Davus şi din Μεσσόμενος pentru Geta. Ed. Firmin Didot. Paris 1838, p. 19 şi 31.
[15] Strabo, VII, 3 § 13.
[16] Strabo, VII, 3, § 14, Γετῶν ἐρημίαν.

contra trebuiau să locuiască mai în spre apus şi anume în partea muntoasă a țărilor din stânga Istrului, dela cataracte în sus, deci prin Banat şi Transilvania.

Aceeaş indicaţie generală a locuinţei Dacilor ne-o mai dă şi Plinius care arată că „câmpia şi şesurile sunt ocupate de Iazigii Sarmaţi, munţii însă şi pădurile până la riul Patissus, de Dacii cei alungaţi de Iazigi din câmpie" [17]. Credem că acest loc din naturalistul roman a fost până acuma rău interpretat în sensul că Dacii ar fi locuit la început mai către apus, prin Panonia, de unde alungându-i Iazigii ar fi ocupat munţii de lângă Tisa [18]. Mai întâiu Iagizii nu se constată a fi locuit în aceste timpuri prin Panonia, ci tocmai în regiunea Nistrului. Aşà Strabo ne spune lămurit că „regiunea întreagă care se aşterne între Istru şi Boristene, în cea dintâiu parte a ei este pustia Geţilor; apoi încep Tirigeţii şi *după aceştia Iazigii Sarmaţi*, cari se mai numesc şi basilei adică regeşti" [19]. Aceşti Iazigi se strămută după aceea către Nistru şi Pont şi, mai târziu, tocmai pe timpul împăraţilor romani, trec o parte din ei *peste Carpaţii moldoveneşti* în Dacia şi se aşează aici sub numele de Iazigi Metanaşti [20], locuind chiar atunci, cel mai departe spre apus, până la Tisa. Prin urmare cum s'ar puteà ca Iazigii să fi respins pe Daci din câmpia Tisei către munţii Carpaţi, când se constată că ei singuri nu au locuit niciodată în vecinătatea acestui riu *din spre apus*? Apoi Plinius spune lămurit că Dacii, alungaţi din câmpie de Iazigi, au ocupat munţii până la Tisa. Munţiii însă se află numai cât în stânga acestui riu dinspre Transilvania şi nu pe dreapta lui,în Mezopotamia maghiară Prin urmare dacă Dacii ar fi locuit la început în câmpia dintre Dunăre şi Tisa, şi ar fi fost respinşi de Iazigi în munţi, Plinius ar fi trebuit să zică că ei ar fi ocupat regiunea dela Tisa până în munţi, pe când el zice lămurit că ei s'ar fi întins dela munţi până la Tisa.

Dacă dimpotrivă admitem şesul subcarptin ca locuinţă mai veche a Dacilor, atunceà găsim o concordanţă deplină între ştirile lăsate de cei vechi asupra locuinţelor Iazigilor şi notiţa lui Plinius; căci Iazigii apropiindu-se de Carpaţii moldoveneşti, silesc pe Daci a ocpuà munţii şi pădurile *până în Tisa*, adică Transilvania şi Banatul.

De unde veniseră Dacii la nordul Dunărei? Următorul loc din Dio Cassius răspunde la această întrebare: „Dacii însă locuiesc de ambele părţi ale Istrului, dintre care acei ce sunt

---

[17] Plinius H. N. IV, 12: „Campos et plana Iazyges Sarmatae, montes vero et saltus pulsi ab his Daci ad Pathissum amnem tenent". Restul acestui loc este cu totul stricat şi nu înfăţişează nici un înţeles.

[18] Aşa îl înţeleg Rösler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 29. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 150.

[19] Strabo, VII, 3, § 17.

[20] Ptolemeu, I. 1: «Ἰάζυγες Μετανάσται».

de această parte (dreaptă) a fluviului sunt vecini cu Tribali și aparțin de prefectura Misienilor şi se numesc Misi. *Acei ce locuiesc pe malul nordic al Dunării se numesc Daci, fie că se fi fost Geți sau Traci, dela acei Daci cari locuiau cândva în Rodop*" [21].

Că Dii lui Tucidid nu sunt decât Dacii, dovedeşte următorul loc din Strabon care identifică aceste două nume : „cred că *Dacii* au fost numiţi *Dai* în vechime [22].

Prin urmare Dacii ca şi Geţii ocupau în timpurile mai vechi regiunile dela sudul Dunărei şi anume : Geţii câmpia dintre Hemus şi Istru, iar Dacii împrejurimile Rodopului. Astfel se explică cum de se află ambele nume de *Davus* şi *Geta* ca apelative pentru sclavii Grecilor ; căci e mai de crezut că Grecii îşi cumpărau robii lor dela aceste popoare, încă depe când locuiau le sudul Dunărei, decât ca ei să'i fi adus pentru prima oară din o regiune aşà de îndepărtată ca cea de peste Dunăre.

Intru cât se poate reconstitui după nişte notiţe atât de sărace şi în aparenţă chiar contrazicătoare şirul evenimentelor petrecute în timpuri aşà de îndepărtate, credem că trebuie admise numai decât următoarele migraţii ale Dacilor. Mai întâiu respinşi de Macedoneni, ei trec Dunărea împreună cu Geţii şi se opresc în câmpia munteană. Venind aici peste Daci Iazigii, Dacii sunt grămădiţi în Transilvania, unde trecând apoi şi Iazigii Metanaşi, Dacii sunt restrânşi tot mai spre apusul acestei ţări şi în Banatul Temişoarei.

Vom vedeà mai jos că identitatea demonstrată a naționalităţii gete şi dace, ambele de rasă tracă, cere şi ea numai decât această origine a lor comună la sudul Dunărei, unde am văzut că erà sălăşluinţa marei familii a Dacilor.

Fără îndioală că Agatirşii, pe cari i-am văzut ca popoare aşezate în Transilvania, vor fi fost supuse de Daci când aceştia, alungaţi de Iazigi, ocupară regiunea muntoasă a Carpaţilor, şi contopirea lor în sinul năvălitorilor va fi fost cu atât mai uşoară cu cât nu'i despărţià vreo deosebire de neam.

---

[21] Dio Cassius, LI, 22 : «Οἱ δὲ ἐπ'ἐκεῖνα Δάκοι κέληνται, εἴτε δὴ Γέται τινὲς εἴτε καὶ Θρᾶκες, τοῦ Δακικοῦ γένους τοῦ τὴν Ῥοδόπην ποτὲ ἐποικήσαντος, ὄντες».

[22] Thucydides II, 96: «Οἱ Δῖοι καλοῦνται, τῆν Ῥοδόπην οἱ πλεῖστοι οἰκοῦντες». Că *Dii* nu este decât o formă scurtată a numelui de *Daci*, vezi D. Cantemir *Istoricul Moldo-Valahilor*, ed. Tocilescu p. 72, unde aduce ca analogie eliminarea lui k din numele Γραικοὶ Γράοι. Tot aşà spune şi *Ştefan din Bizanţ* : Οἱ Δάκοι οὓς καλοῦμεν Δάους.

2. NAŢIONALITATEA GEŢILOR ŞI A DACILOR.

Geţii şi Dacii erau două ramuri ale aceluiaş popor, căci Strabo spune cu siguranţă şi din propria lui experienţă că „Geţii şi cu Dacii vorbiau aceeaşi limbă"; iar Justin arată că „Dacii sunt din sămânţa Geţilor", şi Pliniu adaugă că „acei Geţi cari au început a locui în Dacia s'au numit şi Daci" [23]. Deaceea am şi văzut, în locul raportat mai sus, că Dio Cassius cuprinde sub numirea de Daci pe popoarele ce locuiau de ambele maluri ale Istrului, arătând apoi că mai în special ar purtà numele de Daci aceia ce locuiesc pe malul nordic al fluviului „fie că să fi fost şi aceştia Geţi sau Traci" [24]. In acest loc vedem un deplin amestec între Geţi şi Daci, şi ambele popoare poartă amândouă denumirile date şi unuia şi celuilalt din ele. Un alt loc tot din Cassius va adeverì şi mai mult încă această amestecare a numelor sub cari erau cunoscute aceste popoare. „Ii numesc Daci, spune el, căci aşà se numesc ei înşii şi cu acelaş nume sunt desemnaţi de Romani, deşì nu'mi este necunoscut că ei sunt numiţi Geţi de unii dintre Elini, nebăgând ei de seamă de spun bine sau rău. Eu însă ştiu că Geţii locuiesc dincolo de Hemus, lângă Dunăre" [25]. Şi cu toate acestea în locul citat mai sus, Dio Cassius numeşte *Daci* pe locuitorii depe ambele maluri ale Istrului, astfel că numirile de Geţi şi de Daci sunt pentru el sinonime. Nu mai puţin însemnat este faptul că pretutindeni Geţii şi Dacii sunt arătaţi ca două ramuri ale aceluiaş neam precum de exemplu, în locul lui Strabon, unde arată aşezarea respectivă a acestor două popoare, anume că Geţii ar locuì mai spre gurile, iar Dacii către izvoarele Istrului [26]. Acest geograf vorbeşte însă în două locuri despre luptele lui Boerebiste cu Critasir regele Boilor şi cu Tauriştii, şi spune într'unul, că „Boerebiste de *naţiune get* ar fi sfărâmat cu totul pe Boi sub regele lor Cristasir", iar aiurea arată că „Cristasir ar fi fost bătut de *Daci*, încât se vede aceeaş identificare a acestor două popoare în mintea lui Strabon pe care am constatat-o chiar acuma la Dio Cassius [27].

Cu toate că Dacii şi Geţii au putut fi două triburi deosebite, ele erau atât de asemănătoare, încât erau în de comun amestecate unul cu celalalt.

[23] Strabo, VII, 3, § 13: «Ὁμόγλωττοι δ'εἰσὶν οἱ Δάκοι τοῖς Γέταις». Iustin şi Plinius aduşi de Cantemir, *Hronicul* citat, p. 70—71.

[24] Mai sus p. 46

[25] Dio Cassius, LXVII, 6.

[26] Mai sus, p. 44.

[27] Strabo, VII, 3, § 11: «Βοιρεβίστα, ἀνὴρ Γέτης..... Βοιούς καὶ ἄρδην ἠφάνισε τοὺς ὑπὸ Κριτασίρῳ, καὶ Ταυρίσκους». Comp. VII, 5, § 2 «Δάκοι καταπολεμήσαντες Βοιούς καὶ Ταυρίσκους».

Rasa Geților și a Dacilor. — Asupra acestei întrebări s'au susținut teoriile cele mai deosebite : Germanii, după exemplul lui Iacob Grimm, au susținut că Dacii și Geții ar fi de obârșie germană, întemeindu-se pentru a sprijini această teză, întâiu pe părerea greșită că patria originară a Dacilor ar fi fost Germania [28], apoi pe confuzia cea intenționată a scriitorului got, *Jordanes*, care, în dorința de a aflà pentru nația lui un început mai strălucit, consideră pe Geți ca Goți, de oarece numele lor se deosebiau prin o singură vocală unul de altul, și ieà istoria poporului getic, cum o găsește expusă în pierduta scriere a lui Dio Cassius, *Getica*, drept obârșia și începătura poporului gotic [29]. Ce valoare însă se poate pune numai pe o simplă asonanță a două nume? Dacă ar fi să se pună temeiu pe asemenea lucruri, ar trebuì să se găsească legături între Danezi și Daci, deoarece găsim adeseori, în cronicile veacului de Mijloc, pe poporul din Dania însemnat cu numele de Daci în loc de Dani [30] ; deasemenea între Lechii din Armenia și Lechii poloni, între Γερμάνοι ai lui Herodot din Persia și Germanii Europei, între Veneții din Armorica (Bretagne), Venzii din Prusia și locuitorii Veneției, și așà mai departe. Această teorie a germanismului popoarelor băștinașe din vechea Dacie a și fost cu desăvârșire părăsită în vremile mai noue [31].

Slaviștii în dorința lor de a scormonì rădăcinile rasei lor în timpurile cele mai vechi, pentru a adăogì astfel și dreptul istoric la predominarea numerică a neamului lor în părțile Europei răsăritene, se silesc a dovedì că vechea poporație a peninsulei balcanice, Tracii și împreună cu ei Geții și Dacii, ar fi fost de obârșie slavă. Ei invoacă mai ales în sprijinul părerei lor elasticul tărâm al etimologiilor numelor proprii. Nu se poate tăgăduì că unele din ele au, la prima vedere, oarecare aparență de seriozitate, încât ar puteà lesne înșelà.

Vom analizà aici patru nume geografice cari vin mai ales în sprijinul teoriei slaviste : *Strumon* un vechiu riu al Traciei care apare încă în Herodot (I, 64) și se regăsește în polonezul *strumon*-riu, gârlă ; *Bilazora* un oraș în nordul Macedoniei, pomenit de Polyb (V, 57) și de Tit-Liviu (XXI, 26) pentru care se aduce etimologia slavonă: biela-zera=zorile albe. *Uscudama*, cetate a Be-

---

[28] Mai sus, p. 44.

[29] Titlul cărței lui Iordanes este : „De *Getarum* sive *Gothorum* origine et rebus gestis".

[30] Pertz, *Monumenta Germaniae I*, p. 552, Chron. *De gestis Normannorum* (secolul al X-lea) : „Nortbmanni procedentes de Scanzia insula, quae Northwegia dicitur in qua habitant Gothi et Hunni atque *Daci*" ap. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 156, nota 39.

[31] Această teorie a găsit însă și înainte de Grimm sustnători în Germania. Așà, într'o carte foarte rară : *Das alte und neue teutsche Dacia, das ist Beschreibung des Landes Siebenbürgen*, Nürnberg 1666, (Bibl. Academiei, Colecția Sturza No. 1680), Sarmizagethusa este numită *Sarmiz Gothuza*, și Decebal *Ditschwaldt*, p. 323).

silor lângă Hemus în Tracia amintită de Eutropiu (VI, 10) şi de Ammianus Marcellinus (XIV, 11), a căreia silabe ar corespunde cu două vorbe slavone : dama-casă şi uscu-strâmt, şi *Dierna sau Tierna*, riuşor din Dacia, nume pomenit de Ulpian în Digeste (L, 15, 1 " 8), de Ptolomeu (III, 8), de Tabula Peutingeriană şi de alte izvoare. Acest cuvânt n'ar fi altceva decât numele de apă atât de des întrebuinţat la Slavoni : Cerna-(apă) neagră.

Asupra lui Strumon observăm că rădăcina cuvântului *sru* sau *stru* este arică şi înseamnă a curge. Această rădăcină s'a păstrat aproape la toate popoarele arice în forme mai mult sau mai puţin pline : Aşà la Latini avem forma *ru* în *Rumon*, numele cel vechiu al Tibrului şi al Romei : Ruma din care formă veche, rămasă în latina poporană, se explică numele poporan al Românilor-Rumâni ; la Greci avem ῥύω care însamnă a curge ; la Germani forma *stru* în *Strom*, fluviu, şi tot aşa şi la Slavi în forma *strumon*, riu. Strumon ar puteà slujì de dovadă aproape tuturor raselor arice spre a revendicà pe Traci.

Cât despre Bilazora, aducem aminte întâiu observaţia făcută de mai mulţi autori, că un nume aşà de poetic nu se potriveşte deloc ca termin geografic. Nu se întâlneşte pe toată suprafaţa pământului un al doilea nume geografic care să conţină în sine elemente cereşti, ci toate sunt compuse numai din acele culese pe pământ. Ar fi deci mai mult decât extraordinar ca pentru singură Bilazora să se întâlniască o excepţie, şi singur numele acestui oraş să fie rupt din ceruri, mai ales când observăm că zorile nici nu sunt albe, ci roşii. O etimologie mult mai prozaică, dar mai verosimilă, este aceea care derivă acest cuvânt din *Velesura* ce s'a schimbat în Bila-zora în ortografia celor vechi, şi unde *ura*, *ure* la Albanezi înseamnă punte, iar Veles va fi fost numele propriu al localităţei [32].

Uscudama conţine într'adevăr pe *dama* care în slavoneşte sub forma *domu* însamnă casă. Insă acelaş cuvânt se regăseşte în forme aproape identice la toate popoarele arice : scr. *damas*, zend. *damana*, lat. *domus*, grec. δόμος, celt. *damh*. Pentru ce să se pretindă oare că dama a fost împrumutat anume dela Slavi şi nu dela celelalte popoare arice? Cât despre uscu, acest termin are deasemenea însemnarea de strimt şi în alte limbi arice şi prin urmare şi în cea tracică, comp. germanul *eng*.

Venim acuma la argumentul principal al teoriei slaviste, la Cerna. Aici avem oarecum etimologia dată prin însuşi natura lucrului, întru cât apa la care se aplică această denumire şi de a cărei nume e vorba în terminul nostru, are din pricina coloarei datorite patului prin care curge, o aparenţă într'adevăr neagră. Asupra acestui nume observăm întâiu că nici o fântână veche nu scrie *Cerna* cu *c* iniţial, ci Ptolomeu Διέρνα, Tabula Peuting.

[32] Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, 1876, p. 70.

Tierna, Ulpian în Digeste *Zerna* (Zernensium colonia), iar o inscripţie descoperită la Mehadia, *Tsierna* [33]. Este deci învederat că în limba dacă, sunetul iniţial al numelui se apropià mai mult de *z* sau de *ţ* decât de *c*, pe când terminul negru este redat în toate dialectele slavice prin *cern*, *ciarn*, *ciorn*, aducând cu sunetul pe care'l are *c* înainte de *e* şi *i*. Limba tracică, fiind şi ea o ramură a limbilor artice, nu ar trebuì să ne minuneze chiar dacă am găsì în ea un cuvânt pe deplin identic cu unul al limbelor slave. Am văzut mai sus identitatea aproape perfectă în toate limbele arice a terminului care însemnà casă şi a celui ce vroià să zică a curge. Deasemenea ce încheiere s'ar puteà deduce din acel ce însamnă fiică, şi care în scr. se numeşte *duhitar*, în greceşte θυγατὴρ şi în germana *Tochter*? Toate aceste limbi, fiind ieșite din o tulpină comună, trebuie să înfăţişeze între ele asemănări cari adeseori sunt surprinzătoare. Dar în cazul *Cernei*, deşì avem o mare asemănare, nu există identitate, din cauza deosebirei sunetului iniţial însemnată mai sus. Pentru faptul că sunetul iniţial al Diernei dace nu erà *c* ci mai curând *z* avem şi altă dovadă. Există la Daci o plantă προδιόρνα, (Elleborum nigrum), soiu de elebor cu foile negre [34]. Această plantă se numeşte până astăzi la poporul român *zârnă* (cu *z*), de unde terminul întrebuinţat despre plante : a se *zârni* adecă a deperì la umbră. Este de observat că numele de zârnă se aplică în româneşte tocmai la aceeaş plantă care purtà în limba dacă pe acel de προδιόρνα, încât nu este de admis ca Românii să'l fi împrumutat dela slavicul zerna, cu toată forma sa aproape identică, pentrucă la slavi zerna înseamnă bob sau mazăre, şi în acest caz cum s'ar explicà cuvântul derivat a se zârnì, a deperì la umbră, în cazul când s'ar admite ca zârna românească să derive dela bobul slavon? Din contră,. dacă admitem originea dacă a cuvântului, care înseamnă negru, atunci avem explicarea terminului a se zârnì, adecă a se întunecà, şi din cauza întunecărei, a deperì. Cerna de astăzi curgând tocmai pe acolo pe unde se află vechea Dierna, este învederat că numele dac a fost slavizat, fiind ambele aşà de apropiate.

Dacă însă aceste patru etimologii pierd, la o cercetare mai de aproape, orice putere doveditoare pentru slavismul Tracilor, ce să zicem despre o sumă de alte etimologii, cari de cari mai fantastice? Astfel sunt, bună oară : Crovizii popor din Tracia ce nu ar fi decât Croaţii slavoni ; Carpaţii cari ar venì dela crapii-tare ; Cotensiia trib al Dacilor dela slavicul cât-unghiu ; Timeşul dela rădăcina tim-ud ; Clepidava dela clepati-a sunà ; Oroles numele

[33] *Corpus inscriptionum latinarum*, ed. Mommsen, Berolini III, 1, Nr. 1568 pag. 925 „Statio Tsierniensis". In tabula cerată. Nr. 1. (C. I. L. III, 2), găsim un magister collegii Jovis „*Cerneni*". S'ar puteà crede că este un nume derivat din Cerna şi scris ca *c*. Jupiter *Cernenus* este însă Jupiter *Văzătorul* dela *cerno* — a vedeà.

[34] Dioscrides, IV, c. 149, ap. Tocilescu, *Dacia înnainte de Romani*, p. 210.

unui rege get dela oril-vultur; Zamolxis, profetul get dela za-după şi mrukati-a întunecă! Cu asemenea etimologie s'ar ajunge în curând cum spune Miklosich, şi el un Slav însă cuminte, a se slaviză şi Mekka şi Medina.

O a treia ipoteză că Daco-Geţii ar fi Celţi a fost susţinută dintre învăţaţii români de Ioan Maiorescu şi Obedenaru, precum şi de mai mulţi Francezi dintre cari cel mai nou este d. de Rosny. Argumentul principal al partizanilor acestei teorii este că Celţii au rătăcit şi prin orientul Europei, strămutându-se până în Azia unde alcătuiră poporul Galaţilor. Deşi acest fapt este netăgăduit, el nu este îndestulător pentru a dovedi originea celtică a popoarelor dela Dunăre. Cel mult s'ar puteà induce o înrâurire celtică asupra lor. Cât despre apropierile limbistice făcute între limba Românilor şi acele celtice, ele sunt, dacă se poatė, încă mai fantastice decât acelea ale teoriei slave. Aşà se invoacă bunăoară următoarele analogii: Deva cu Devonshire din Anglia, Timişul cu Tamiza, Giurgiul cu Gergovia lui Caesar (de Bello gallico), Bucegii cu mons Vocetius din Tacitus (Germania), Galaţii oraşul dela Dunăre şi poporul Galaţilor din Azia, Deşiu cu Desio din Lombardia, Clusiu cu Clusium din Etruria, Putna, nume învederat slav şi de origine post-romană, cu Pidna, în fine Palanca cu Palanqua numele unui deputat din camera spaniolă! [35]. Tot aşà de puţin concludente sunt identităţile de schimbări fonetice ce s'ar observà între limbele celtice şi limba română, precum de exemplu prefacerea lui *c* latin în *p*, quattuor-patru sau a lui *f* în *h* precum ferrum-hier, întru cât asemenea transformări se întâlnesc spre exemplu şi în dialectele italice, precum acel sabin şi acel oscic, cari nu sunt în nicio legătură cu limbile celtice [36].

Toate aceste încercări de a grupà pe poporul geto-dac în una din cele trei mari rase ale Germanilor, Slavilor şi Celţilor, nu au condus la nici un rezultat ştiinţific mulţămitor. Cauza acestei împrejurări trebuie căutată mai ales în faptul că nu interesul curat ştiinţific au împins pe susţinătorii acestor teorii a le dà fiinţă, ci că poate chiar fără de voia lor, s'au amestecat în cercetările lor şi preocupări de altă natură: dorinţa de a dà rasei din care făceau parte cercetătorii, întinderea cea mai mare. Aşà învăţaţii slavi susţin originea slavă a vechilor popoare dunărene; acei germani sprijinesc pe acea germană şi în sfârşit acei francezi

---

[35] Această de pe urmă asemănare a fost făcută de B. Maniu, *Studii asupra scrierei profesorului Dr. J. Jung* 1878, p. 89. Hasdeu susţine că Dacii ar fi fost un popor celto-trac, sprijinind această părere pe etimologia unui singur nume de plantă dac: προπεδούλα! „Originile păstoriei la Români" în *Columna lui Traian*, 1874, p. 102. Comp. combaterea lui V. M. Burlă în *Conv. literare*, XXII, 1888, p. 992, şi XXIII, 1889, p. 44.

[36] Vezi mai pe larg discuţia asupra naţionalităţei Geţilor şi Dacilor în Van den Gheyn: *Les populations danubiennes, études d'ethnographie comparée*, Bruxelles 1886, p. 135 şi urm.

în genere pe acea celtică. Noi credem că adevărul stă aiurea: că Geto-Dacii nu erau nici slavi, nici Germani, nici Celţi, ci popoare de rasă tracică grupă deosebită de popoare arice cari ocupară colţul sudic-răsăritean al Europei.

Geto-Dacii sunt Traci. — Mărturisirile unanime ale scriitorilor vechi sunt sprijinul cel mai puternic al acestei păreri. Toţi mărturisesc într'un glas că Geto-Dacii ar fi Traci. Am văzut pe Herodot cum clasează pe Geţi între popoarele tracice, spunând despre ei că ar fi cei mai nobili şi mai virtuoşi din acea gintă. Menandru în un loc raportat de Stabon spune că: „Toţi Tracii şi mai ales Geţii, noi toţi (căci dintr'înşii mă mândresc că mă trag şi eu) ne abţinem dela căsătorii", în care iarăşi se vede atestarea unui scriitor contimporan că Geţii ar face parte din marele popor al Tracilor. Tucidid numeşte deasemenea Traci pe Dacii din muntele Rodop, şi mai lămurit decât toţi vorbeşte Strabon care, după ce spune că Dacii ar avea o limbă comună cu Geţii, adaugă că şi „aceştia ar vorbi aceeaş limbă cu Tracii" [37]. Faţă apoi cu amestecul adeseori nevoluntar pe care scriitorii cei vechi îl fac între Geţi şi Daci şi între aceste popoare şi Traci, nu ne rămâne decât a admite o deplină identitate de rasă a acestor trei ramuri de popoare. Mai este de observat că toţi scriitorii contimporani cu existenţa lor, le dau drept locuinţă la început, regiunile din sudul Dunărei, patria netăgăduită a întinsei rase tracice.

La aceeaş încheiere duce şi etimologia fluviului *Dunărea* nume absolut particular Românilor în această formă cu *r*. Acest fluviu purtà numele de *Istru* până în părţile Moesiei unde i se schimbà numele de către pământeni şi se numeà *Danubiu*: pe româneşte *Dunăre*. In limba strămoşească a Tracilor *Dună-re* va să zică ducător de nori-νεφελοφόρος. Intru cât în limba albaneză *re* înseamnă *nori* iar *dano*, *dane* înseamnă, în toate limbile indo-europene, a *da* a *duce*. Dună-re însamnă tocmai purtător de nori, adecă redă în limba tracă înţelesul de νεφελόφορος. Avem deci explicarea etimologică a numelui românesc al Dunărei, în limba albaneză care este rămăşiţa păstrată a unui dialect tracic [38].

Pe lângă acest argument de mare valoare, şi mărturisirea unor oameni de ştiinţă care au cunoscut din propria lor experienţă popoarele de cari vorbesc, se mai pot adăogi câteva consideraţii limbistice, cari deşi curgând din un izvor foarte sărac, de oarece atât limba Geto-Dacilor cât şi acea a Tracilor sunt aproape di-

[37] Strabon, VII, 3, § 10: «παρὰ τῶν Γετῶν ὁμογλῶττοι τοὺς Θράξην ἔθνους».

[38] Hasdeu *Ist. crit.*, p. 293; Papadopol—Calimak, „Dunărea în literatură şi în tradiţiuni" în *An. acad. rom.*, II, tom. IV, p. 322, unde sunt citate şi izvoarele vechi.

spărute, totuş puţinele lor rămăşiţi învoesc nişte apropieri mult mai naturale decât acele ce sunt nevoiţi să'şi închipuiască apărătorii teoriilor slaviste, germane sau celtice; căci dacă acele puţine rămăşiţi înfăţişează asemănări, ele ar fi sporit dacă am aveà mai multe.

„Un nume analog acelui al oraşului Αζίζις din Dacia este citat de Hecateu din Milet sub forma Αἰζική în o regiune tracă, Samus numele dacic al fluviului Someşul este idenitc cu acel de Σαμαῖοι popor din Tracia şi cu acel de Sama, Samus, purtat de principii traci. Nu se regăseşte în Dacia numele de Bersovia şi Berzame aflător la poporul Selaţilor din Tracia? Numele tribului dac al Amadocilor se reaflă în acel de 'Αμάδοκος purtat de mai mulţi principi traci din naţia Odrizilor. Există Biesii în munţii Carpaţi şi Besii traci din Rodop. Numele Diegis la Daci corespunde cu Dieghytis al Tracilor. Cotiso numele unui principe dac şi κοτήνσιοι acel al unui trib dac, nu aminteşte el pe Cothelas al Geţilor şi pe Cotu, numele mai multor capi traci din tribul Odrizilor şi al Sapunilor şi Κότυς zina iubirei la Edonienii din Tracia? Sufixul porus, poris, πολις, por, (Triporus, Petoporus, Natoporus, Diudiporis, Aulupor, Mucapor) se regăseşte la Sapuni, trib trac, unde se întâlnesc regi cu numele de: 'Αβρούπολις, 'Ρησκούπορις. In sfârşit sufixul dava, care sfârşeşte cele mai multe din numele oraşelor din Dacia (Doci-, Aci-, San-, Ziri-, Rami-, Comi-, Corsi-, Clepi-, Patri-, Sargi-, Petro-, Rusi-, Argi-, Buri-, Marco-, Tamasi-, Saci-dava), se regăseşte în Moesia: Succidava, Sagadava, Scandava, Capidava, Netindava, Piroboridava, Utidava; în Dalmaţia Thermidava, în Dardania Quimedava şi chiar pe graniţele Macedoniei, la Mizii din Tracia, strămoşii Bitinilor, în numele oraşului Desudava"[39]. Apoi, cum am spus, dacă în nişte rămăşiţi aşà de puţine găsim asemănări atât de puternice, ce ar trebuì să fie atunci când limbile Tracilor şi a Geto-Dacilor ne-ar fi mai cu deamănuntul cunoscute?

Că toate aceste rămăşiţi de limbă pot găsì analogii şi în alte limbi arice, se explică din faptul că în acele timpuri îndepărtate, apropiate de originile societăţilor, când nici rasele nu se deosebiseră, sub-rasele ce s'au caracterizat cu atât mai puternic cu cât au propăşit cursul istoriei, erau încă departe de a înfăţişà acele puncte hotărîte de deosebire ce le despart astăzi. Diferenţele începuseră a se arătà, însă erau departe de a determinà cu siguranţă caracterul grupelor etnice. Părerea că popoarele arice din Europa sud-răsăriteană ar fi de rasă tracică găseşte şi ea un puternic sprijin geografic, de oarece Tracii au fost ultimul popor aric ce s'a desfăcut din trunchiurile aziatice, pentru a venì în Eu-

I. Van den Gheyn, *Les populations danubiennes*, p. 14. 15.

ropa [40], o concluzie către care suntem împinşi de aşezarea Tracilor în acest continent, în puntele cele mai apropiate de Azia, începând dela strâmtorile Bosforului, oarecum la gura vasului celui mare al Europei umplut de ultimele neamuri izvorite din adânca Azie ca din o nesecată fântână.

[40] Asupra acestei chestii: vezi I. Van den Gheyn, *Les populations danubiennes*, p. 187 şi urm.

III

ORGANIZAREA GEȚILOR ȘI A DACILOR[1].

1. VIAȚA MATERIALA.

Agricultori și păstori. — Geții și Dacii cari trăiau pe jumătate nomazi cât timp stătură la sudul Dunărei, trec la viața așezată când se strămută la nordul fluviului. Devenind agricultori ei se organizară într'un Stat, care ieà forma neapărată tuturor Statelor începătoare, absolutismul monarhic.

La începutul traiului lor la nordul Dunărei, Geții avură precumpenirea, și autorii vechi ne vorbesc de regii lor într'un timp când Dacii nu apar nici măcar cu numele în scrierile lor. Cel dintâiu rege get ce se întâlnește în câmpia munteană este acel Dromichete, contimporanul lui Lizimac (301—281 în. de Hr.), pe când cel mai vechiu rege dac pomenit, Boerebiste, trăește mai bine de 300 de ani după Dromichete (pe la 44 d. Hr.).

Totuș aceste popoare, Geții și Dacii, se contopesc mai apoi în unul singur, care ieà numele tribului domnitor, acel al Dacilor, încât autorii vechi cari și mai înnainte amestecaseră adeseori pe aceste două nații, urmează înnainte a luà, în arătările lor, pe una drept cealaltă. Deaceea cu toate că se găsesc științi deosebite asupra Geților și a Dacilor în scrierile vechi, ele nu trebuie luate numai decât ca referindu-se la poporul arătat, putând fi atribuite fără deosebire și la celălalt popor îngemănat.

Pentru a înțelege organizarea unui popor, trebuie studiate elementele vieții saale, căci numai din combinarea acestor elemente rezultă forma generală a traiului său.

Să începem cu temelia existenței ori cărui popor, starea sa materială sau econimică, pentru a ne urcà apoi treptat către manifestările mai superioare ale vieței omenești.

---

[1] Pentru acest capitol, am întrebuințat, în ceeace privește faptele, mai ales scrierea enciclopedică a lui Gr. Tocilescu, *Dacia înnainte de Romani.*

Schimbarea traiului Geţilor şi a Dacilor, din nomad în aşezat nu se făcù deodată şi într'un chip năprasnic, ci mai mulţi ani trecură în cari ei zăboviră în o stare mijlcie. Aşà ştim că pe timpul lui Alexandru cel Mare, ei posedau numai oraşe de lemn şi că viaţa lor erà aşà de puţin întemeiată încât se pututră uşor retrage la venirea Macedoneanului şi scăpa de el în pustietăţile lăuntrice ale ţărei lor, unde Alexandru nu voì să'i urmărească. Chiar pe timpul lui Lizimac, armata acestuia este nevoită să se dee prinsă, din cauza lipsei de hrană, ceeace rar se întâmplă în o ţară agricolă şi aşezată, dar este îndestul de firesc lucru în una locuită de un popor ale cărui avuţii de căpitenie sunt turmele de animale.

Potrivit cu această stare a Geto-Dacilor, în primele timpuri ale aşezărei lor la nordul Dunărei, găsim notiţe la scriitorii contimporani cari par a atribuì acestui popor un traiu cu desăvârşire nomad. Aşà Columella care trăieşte prin secolul întâiu după Hristos, în tratatul asupra *Agriculturei*, ne spune că ,,oarecari naţii necunoscătoare de grâne, trăesc din turme de oi, din care cauză *cei mai mulţi din nomazi şi din Geţi* au fost numiţi mâncători de lapte'' [2].

Cu toate acestea am văzut cum Geţii, încă din primele timpuri ale strămutărei lor, în Muntenia, cultivau grâul, şi aceaş cultură se vede mai târziu şi la poporul dac; căci pe columna lui Traian găsim legionari secerând grâu pe ogoarele dace şi un alt tablou ne arată grâne găsite de Romani în un lagăr părăsit de Daci [3]; iar printre dregătorii cei mai mari ai Statului dac întâlnim şi supraveghetori ai agriculturei [4]. Deşi grâul se vede că a fost cultivat în Dacia, totuşi credem că hrana naţională a Dacilor erà meiul sau mălaiul. Plinius anume ne spune că ,,popoarele pontice preferă meiul tuturor celorlalte mâncări''. Sub numele de popoare pontice, el trebuie să fi înţeles cel puţin pe Geţi cari se întindeau până pe malurile mărei, dacă nu şi pe Daci. Naturalistul Aelian din secolul al II-lea d. Hr. după ce arată hrana naţională a mai multor popoare spune că: ,,Meoţii şi Sarmaţii s'ar hrănì cu meiu''[5]. Priscus când descrie călătoria lui la Attila, spune că într'un sat locuitorii băştinaşi iar fi adus meiu în loc de grâu şi mied în loc de vin. Meiul pare a fi fost temelia hranei locuitorilor din ţările române până adânc în timpurile moderne, când popuşoiul (porumbul) venì să înlocuiască această antică cereală. Aşà un misionar catolic care vizitează Muntenia

[2] Comp. Horatius, *Carmina* III, 24.
[3] *La colonne trajanne*, ed. Fröhner, Paris, pl. 142—143, 159—160.
[4] Suidas, s. v. Βοωτίαις.
[5] Aelianus, *Variae historiae*, III, 39. «κέγχρον δὲ Μαιῶται καὶ Σατρομάται».

pe la 1670, spune că, ,,tot acel popor se hrăneşte din pâne de meiu'' şi Mihaiu Viteazul este poreclit de Saşi în bătaie de joc : ,,Malai-vodă'' [6].

Pe lângă numele de meiu se află la Români şi acel de mălaiu, care pare a fi rămăşiţa formei dace a cuvântului, după un prototip *malana*, pe când meiu este format din latinescul *milium*, precum teiu din *tilia*. Din cuvântul mălaiu s'a format apoi prin duplificare *mamalaiu*, care a dat naştere numelui mâncărei de astăzi naţionale a Românilor : *mămăliga* [7].

Ca băutură Geto-Dacii cunoşteau vinul, pe care l'am găsit încă de mai înnaintè cultivat de Agatirşi în Transilvania [8]. Se ştie că patria cea veche a Geto-Dacilor, Tracia, erà o regiune vinicolă, cauză pentru care şi erà considerată ca locul de naştere a zeului vinului, Dionisos [9]. Chiar dacă n'ar fi găsit Geto-Dacii cultura vinului aclimatată în părţile nordice ale Istrului, ar fi introdu-so ei din sud. Imbelşugarea vinului la popoarele tracice explică viţiul lor naţional, beţia. Autorii vechi ne spun chiar despre Geţi că la ei, bărbaţi şi femei beau vinul după moda scitică, neamestecat cu apă, slujindu-se în loc de pahare, de cornuri mari de cerb şi de bou, cari se treceau din mână în mână'' [10]. Atheneu şi Platon adaog că au obiceiul de a beà până la deplină îmbătare [11]. Corneliu Nespos asigără că ,,Tracii au obiceiul de a luptà cu paharul ca cu armele, fiind oameni foarte dedaţi la băutură'' [12]. Boerebiste, organizatorul Statului Dacilor, pune un frâu acestei patimi necumpătate, ordonând Dacilor, prin organul profetului Deceneus, ca să stârpească viile, de care ordin lucru îndestul de extraordinar, Dacii ascultară [13].

Din industriile agricole se pare că Dacii nu cunoşteau morile mecanice, cu apă sau vânt ; căci Ovid care a fost în ţara Geţilor, în surgun la Tomi, spune despre femeile gete că ,,în loc de lână ar frânge darurile Cererei'' [14], ceeace trebuie raportat la faptul că ele măcinau grâul în morişte de mână. Instrumentele lor de arătură nu ne sunt cunoscute ; numai secerile de bronz ce

---

[6] Priscus, *Excerpta de legationibus*, Bonn, p. 183 : ἀντὶ μεν σίτου κέγχρος, ἀντὶ δὲ οἴνου ὁ μέδος ἐπιχωρίως καλούμενος». Comp. V. Burla, ,,Dl. Paul Hunfalvy şi teoria lui Rösler'' în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie* a lui Gr. Tocilescu, Bucureşti, 1883, II, p. 294 şi urm. Hasdeu, Originele agriculturei la Români'' în *Columna lui Traian*, 1874, p. 53.

[7] Hasdeu, l. c.

[8] 8. Mai sus, p. 34.

[9] Homer, *Iliada* VI, 130 ; *Odisea* XXIV, 74 ; Diodorus Siculus, III, 65.

[10] Xenofon, *Anabasis*, VII, 2 § 23 ; Plutarc, *Alcibiade*, 23 ; Plato, *De legibus*, I, 9.

[11] Plato, l. c., Atheneus, VII.

[12] Cornelius Nepos, *Alcibiades*, VII, 11, § 4.

[13] Strabo, VII, 3 § 11.

[14] Ovidius, *Ex Ponto*, III, 8 : ,,Femina pro lana cerealia munera frangit''.

s'au găsit în Tranislvania, au o formă apropiată de acea a secerilor de astăzi. Grânele se păstrau în gropi de pâne, ca până mai odinioară în ţările române [15].

In afară de agricultură îşi trăgeau Geto-Dacii hrana lor din creşterea animalelor. Am văzut pe Geţi numiţi mai sus mâncători de lapte. Ei posedau înnainte de toate herghelii foarte bogate de cai cari probabil vor fi servit într'un timp mai vechiu ca şi Sciţilor la hrana animală, singura de care dispun poparele nomade. După aşezarea Geto-Dacilor, caii serviau pentru călărie. Boii erau întrebuinţaţi pentru lucrarea câmpului şi cărături, probabil şi carnea lor pentru hrană. Vacile pentru laptele lor, din care ştiau a extrage untul [16], prin urmare şi smântâna şi brânza.

Oile erau deasemenea îngrijite atât pentru laptele cât mai ales pentru lâna lor, foarte trebuitoare spre învestmântare, în o ţară aşà de friguroasă în timp de iarnă, ca Dacia. Afară de acestea se mai ocupau locuitorii Daciei şi cu străvechea îndeletnicire a creşterei albinelor, din productul cărora ei chiar dobândiau un articol de export.

Casele Geţilor şi ale Dacilor, în primele timpuri ale vieţei lor în pământul Daciei, erau de lemn, de oarece am văzut pe Alexandru cel Mare dând în Muntenia peste un oraş al cărui nume nu ni s'a păstrat, construit din asemenea material. De aceste oraşe, sunt amintite în istoria primitivă a Geţilor, încă alte două ; unul este oraşul Helis, unde Dromichete aduse pe Lizimac ; celalalt Genucla al regelui get Ziraxis [17]. Dacii cari vin mai târziu au şi ei construcţii de lemn făcute din garduri de nuele căptuşite cu lut. Cele mai adeseori ei clădeau zidurile prin lut apăsat între doi păreţi de scânduri şi apoi ars [18]. Cele mai multe din clădirile lor, mai ales cele militare, fiind ridicate de meşteri romani, erau de piatră şi închegate cu puternicul mortar roman cari au lăsat până astăzi urme în mai multe ruine [19].

---

[15] Varro, *de re rustica*, I, 57 : „Quidam granaria habent sub terris, speluncas quas vocant σειροὺς ut in Cappadocia ac Tracia". Plinus, *H. N.*, XVIII, 73. Compară Miron Costin în *Letopiseţele* publicate de Mihail Cogălniceanu, Iaşi 1852, II, p. 11 ed. II, v. II, p. 10; Pânile scotea de pin gropi",,. Un doc. din 1643 vorbeşte de prădarea unei gropi de pâne. Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, II, 2, p. 40.

[16] Atheneus X, zice că Paeonii de lângă Strimon se ung cu un fel de oloiu scos din lape. Idem IV, spune că un poet Anaxandridos râde despre „oaspeţii cu părul vulvoiu şi mâncători de unt, (Βουτυροφάγοι) de la masa regelui Cotis".

[17] Dio Cassius, LI, 26.

[18] Cesar Boliac a constatat asemenea păreţi la *Nedaţi*, pe malurile Vedei. *Trompeta Carpaţilor*, 1869, No. 739.

[19] Victor Hehn, *Culturpflanzen und Hausthiere*, Berlin, 1874, p. 131—132. Unele lucrări de piatră se văd a fi fost făcute de meşteri greci, dovadă monogramele greceşti aflate pe pietrele ruinelor. Vezi Akner, „Bericht über einen Theil der südlichen Karpathen" în *Arhiv für siebenbürgiche Landeskunde*, I, 1884, p. 18 şi urm. Asupra cetăţilor rămase de la Daci, vezi T. Antonescu. *Columna lui Traian*, 1910, p. 35 şi urm.

Geții și Dacii duceau, în locuințele lor, o viață destul de simplă. Despre această simplicitate avem o dovadă în descrierea mesei date de Dromichete regelui Lizimac, la care masă se spune că Geții ar fi mâncat din blide de lemn mâncări ordinare. Totuș din această descriere chiar se poate vedeà că obiectele de lux, tacâmuri de aur și de argint, nu erau necunoscute Geților, deoarece ei ospătează pe Macedoneni în de aceste, prefăcându-se că le desprețuiesc, pentru a puteà dà regelui străin o lecție de morală. Și la Geto-Daci, ca și astăzi, va fi fost mobilierul deosebit după condiția de avere a claselor societății : simplu și sărac în casa țărănească; bogat și scump în cele avute. Că luxul nu erà străin întregei poporații geto-dace, se vede din bogatele prăzi de războiu luate de Traian la cucerirea Daciei. El putù ridicà mărețul său for numai cât din prada *de mână* făcută dela Daci [20]. Pe bazo-reliefurile Columnei lui Traian se văd soldați romani ducând mai mulți catâri încărcați cu vase de metal, fără îndoială vase de argint sau aur. Aiurea se vede o căpetenie dacă, oferind lui Traian o tavă plină cu juvaeruri, pentru a'și răscumpără viața [21]. Traian hărăzește apoi două vase de argint și un corn de zimbru împodobit cu pietre scumpe, probabil cornul de băut al lui Decebal, lui Jupiter Casianul, din templul de lângă Seleucia, în timpul expediției sale aziatice [22]. Tot pe columna lui Traian se văd sculptate pe piedestal, înnainte de a se începe scenele războiului un număr însemnat de vase, cari sunt cu siguranță reproducerea unor bucăți luate dela Daci [23]. Deși se poate ca aceste lucrări de argintărie să fi fost executate în afară de Dacia, sau în această țară chiar de meșteri străini, s'ar puteà totuși admite, față cu arătările lui Pausanias, și Herodot asupra perfecțiunei artei făurăriei la Sarmați, Masageți și la Sciți, că nici Geto-Dacii, cari erau un popor cu mult mai civilizat decât celelalte, nu vor fi rămas mai pe jos în arta argintăriei [24].

Dacă forma acestor juvaeruri puteà fi dată obiectelor găsite în Dacia și de mână străină, materialul principal din cari erau făcute, aurul, erà un product indigen al țărei. Am văzut încă pe Agatirși lucrând, din aurul aflat de ei în Transilvania, felurite podoabe. Dacă nu se poate hotări întrebarea de au cunoscut chiar Agatirșii minele de aur ale țărei lor, sau dacă ei culegeau acest metal prețios din nisipul riurilor, vom vedeà că pentru Daci se dovedește într'un chip învederat cunoașterea și exploatarea

---

[20] Gellius. *Noctes atticae* XXIII, 23. Inscripția forului purtà : „Ex manubiis". Ioanes Lidus, De *magistratibus*, II, 28 arată că Traian ar fi luat dela Daci suma, fără îndoială exagerată, de 5 milioane de litre de aur, și 10 milioane de litre de argint.

[21] Fröhner, tab. 171—172.

[22] Suidas, s. v. κάσιον ὄρος.

[23] 23. Fröhner, tab. 7—25.

[24] Pausanias, I, 21, § 5. Herodot, I, 215.

minelor. Deasemenea vom vedeà că atât Geţii cât şi Dacii se foloşiau de bogatele ocne de sare ale Munteniei şi Transilvaniei.

Imbrăcămintea. — Imbrăcămintea Geto-Dacilor erà după cât se vede identică la ambele popoare. Cel puţin bazo-reliefurile Columnei lui Traian, nu ne dau decât un singur soiu de vestmânt, civil la toţi barbarii reprezintaţi pe ele, şi între cari fără îndoială că a trebuit să fie şi Geţi. Un vers al lui Ovidiu vorbeşte într'altele despre „Geţii purtători de pantaloni" [25], şi tocmai pantalonii erau partea caracteristică a vestmântului Dacilor. Aceşti pantaloni erau largi şi lungi până la căpută, unde erau legaţi cu o sfoară. In picioare purtau un soiu de opinci prinse cu nojiţe; capul la cei nobili erà acoperit cu un soiu de căciulă frigiană, care nu se vede însă a fi fost făcută din piele de miel, ci din o stofă moale, de oarece înfăţişează creţi şi ieà prea exact forma capului ce acopere. Corpul erà îmbrăcat cu o tunică lungă până la genuchi şi încinsă peste brâu, iar pe deasupra erà aruncată o manta fără mâneci, prinsă pe umăr cu o agrafă. Atât Geţii cât şi Dacii purtau barbe pline şi după cum se vede nu se tundeau nici se grijeau mai niciodată, pentru care îi şi numeşte Ovidiu negrijiţi, netunşi şi zburliţi" [26]. Părul îl purtau retezat în frunte şi în plete lungi pe tâmple şi pe ceafă. Femeile aveau două tunici, una lungă până în călcâiu, şi alta deasupra până la genuchi, prinsă într'o agrafă la piept, iar pe cap purtau o legătoare cam slobodă, care le acoperià părul în totul. Mai ştim că Geţii obişnuiau a se tatuà [27].

S'a susţinut de unii scriitori că costumul ţăranului român ar reproduce cu exactitate îmbrăcămintea vechilor Daci [28]. Asupra acestei asemănări observăm că ea se reproduce aproape numai la portul părului, care se vede într'adevăr a fi şi astăzi, tot acel ce erà obişnuit pe atunci, anume tăiat în frunte şi în plete lungi pe spate, pe când Romanii purtau părul tuns scurt. Ţăranul român consideră din contră de cea mai mare nenorocire când îşi vede retezată podoaba capului. Cât despre părul de pe obraz, observăm că Romanii umblau cu totul raşi, musteţi şi barbă, şi că ţăranul român de astăzi rade numai barba, dar nu se atinge de musteţi ale căror tăiere se consideră ca un semn de ruşine. Cât despre elementele îmbrăcămintei lor, este de observat că berneviciul sau iţarul este strâmt şi încreţit pe picior, iar nu larg ca braca Dacilor; acoperirea corpului se face cu cămaşa care,

---

[25] Ovidius, *Tristia*, IV, 6: „Braccata turba Getarum". Pantalonii se numesc în limba greacă βράκαι şi în cea latină, *bracca*. In unele tablouri se văd şi nişte cavaleri îmbrăcaţi în zale. Aceasta însă este o îmbrăcăminte de războiu.

[26] Ovidius, *Ex Ponto*, I, 2; I, 5; IV, 2: „hirsuti, intonsi, squalidi".

[27] Plinius. *H. N.*, VII, 50.

[28] Fröhner, p. IX: „De nos jours encore l'ancien costume des Daces se voit parmi les paysans de la Transylvanie et des principautes danubiennes".

deşì seamănă cu tunica internă a Dacilor, nu are nimic caracteristic; pe deasupra însă ţăranii români poartă bondiţa, cojocul sau sumanul, iar nu mantaua dacă. Căciula nu samănă pe de altă parte întru nimic cu acel fes fără ciucur al Dacilor. Brăul de cură lat şi împodobit cu alămuri este pe de altă parte străin îmbrăcămintei străbunilor Românilor, precum nu se află la ei cămaşa cu altiţie, nici fotele reţinute de un brâu, părţile cele mai osebitoare ale vestmântului femeilor române.

Portul naţional al Românilor nu este nici roman, nici dac. Deşì cuprinde multe elemente slavone, el este, mai ales în ce priveşte toaleta femeiască, o plăzmuire proprie a gustului naţional, determinate până la un punct de condiţiile climatului în sinul căruia a luat naştere.

Cu toate că Ovid pare a tăgăduì femeilor dace îndeletnicirea cu ţesutul, alţi autori arată dimpotrivă că ele se dedau la această lucrare. Aşà Hesichiu ne spune că „este o plantă, cânepa, ce are o oarecare asemănare cu inul; femeile Traciei fac dintr'ânsa vestminte" [29]. Intru cât vedem pe Columna lui Traian popoarele Daciei îmbărcate cu stofe ţesute, putem admite cu siguranţă că aceste ţesături nu erau importate, ci pregătite de femeile lor.

Comerţul. — Despre comerţul pe care Dacii îl făceau încă din timpurile ante-romane, cu deosebitele popoare ale lumei vechi, putem culege indicii îndestul de sigure, din monedele aflate pe pământul Daciei şi cari datează din vremile mai vechi decât cucerirea romană [30].

Pe lângă monedele dace bătute într'un chip cu totul grosolan din o amestecătură de aur şi de argint, având ca efigie figura unui cal fără urechi, cu 5 bobiţi în loc de coamă şi cu câteva linii informe închipuind pe un călăreţ [31], s'a mai găsit pe pământul foastei Dacii monede dela poporul Tasienilor din insula Tasos al Archipelagului, nişte tetradrachme cu capul lui Bacus şi Hercul, din cari o samă au fost aflate în Muntenia Mare, lângă Giurgiu şi Bucureşti; apoi multe monede de ale regilor macedoneni, statere de aur de ale lui Filip al II-lea, Alexandru cel Mare, din cari iarăşi s'au găsit lângă Giurgiu vreo 250 de bucăţi, şi mai ales o mare câtime de Lizimahi. De aceştia ne spune Wolfgang Lazius că s'ar fi găsit deodată 30.000 lângă riul Streiu; mai multe alte mii s'au aflat lângă Muncel, la Grădiştea nouă.

---

[29] Hesichius, s. v. κάνναβις Hesichiu trăeşte prin secolul al IV-lea d. Hr. şi este autorul unui dicţionar important prin culegerea de notiţi din o mulţime de scriitori vechi, acum pierduţi. Comp. Herodot, IV, 74.

[30] Asupra intregei acestei chestii vezi Tocilescu, *Dacia înnainte de Romani*, p. 442—509.

[31] Asupra câtor-va exemplare studiate de d-l Bieltz, vezi *Arhiv. für sieb. Landeskunde*, XI, 1873, p. 454.

Ele poartă inscripţia Βασιλέος Λισίμαχος şi au o greutate obişnuită de 3 galbeni [32]. Numeroase sunt şi drachmele dela Apolonia (Avelona), Dirachium (Durazzo) şi din Iliria (Albania). In sfârşit s'a mai găsit monede de bronz din Corcira, Panormus din Sicilia, Scodra (Scutari), Issa (insulă din Marea Adriatică lângă coasta dalmatină), Hiponium din Brutium, Cizic; din aceste din urmă, 15 la Galaţi.

Comerţul Daciei erà deci îndestul de întins, de şi nu trebuie conchis numai decât, dela aflarea unor monede, la relaţiile cu poporul căruia acele monede aparţin, întrucât se puteà ca unele monede străine să fi venit în Dacia prin popoarele acelea cu cari Dacii erau în legături de comerţ mai nemijlocite, precum coloniile grece depe malurile Pontului-Euxin. Acest comerţ va fi constat din exportul grânelor către oraşele maritime cari le trimiteau, la rândul lor, mai departe spre ţările greceşti, de obiceiu sărace în cereale. Nu mai puţin se exportau şi cai cari încă de pe atunci par a se fi bucurat, mai ales în părţile Moldovei, de reputaţia pe cari o posed până aproape de timpurile noastre. Aşà găsim că Filip al II-lea cumpără 20.000 de iepe din câmpiile dela gurile Dunărei pentru a regenerà rasa din Macedonia [33]. Deasemenea exportau, ca şi mai înainte Agatirşii, mierea şi ceara către popoarele de peste Dunăre. Importul trebuià să fi stătut din arme, stofe mai scumpe [34], apoi bronz şi obiecte de bronz, întrucât unul din elementele alcătuitoare ale acestei metal, cositorul, lipseşte din ţările dunărene.

Mai însemnată însă poate păreà împrejurarea că s'au găsit în Dacia multe monede roamne din epoca republicană sau anterioare cucerirei romane. Astfel s'a găsit mai multe sute de denari anteriori lui Iuliu Cesar, dintre anii 217—49 în. de Hr., din cari 9 bucăţi consulare din timpul celui al doilea războiu punic, anul 217, 38 anteriori anului 154, 246 anului 81, 47 anului 50, 61 anului 48 şi 12 din anul 38 în. de Hr., toate acestea la Apoldul mare. La Cerbel, în cercul Orăştiei, s'au găsit iarăşi 49 de denari, anteriori lui Iuliu Cesar şi nenumăraţi alţii, toţi din timpurile înnaintea expediţiilor lui Traian. Aceste monede romane nu pot fi considerate ca fiind aduse de Romanii ce colonizară Dacia după prefacerea ei în provinicie, căci ar fi curioasă se fi aflat în Dacia atâţia colecţionatori de monede vechi. Este de admis că cele mai vechi din ele vor fi fost aduse tot de neguţitorii din coloniile greceşti ale Mărei Negre, cari aveau legături comer-

[32] Acest tezaur a ajuns în proprietatea călugărului Martinuzzi, epitropul lui Ioan Sigismund, principele minor al Ardealului. La moartea lui nu s'a mai găsit decât 1000 de Lizimahi. Vezi Hurm., *Doc.* 1552, II, 4, p. 683, (Comp. p. 686).

[33] Iustinus, IX, 2, § 16. Vopiscus, *Probus*, VIII.

[34] Dio Cassius, LXVIII, 14, spune că Decebal ar fi ascuns vestmintele sale cele mai preţioase în peşteri.

Daci bărbați și femei roagă pe Traian de iertare

ciale cu Romanii şi cu Dacii; cele mai noue au putut fi aduse chiar de Romani pe care'i vom vedeà intrând în relaţii cu Dacii, mai ales pe timpul lui Decebal.

Starea materială a poporului geto-dac ne arată deci numai începuturi de desvoltare. In o ţară însă bogată precum erà Dacia, aceste începuturi chiar trebuiau să pună pe popor în o poziţie materială îndestul de favorabilă, cauză pentru care şi vedem în Dacia stâmpărându-se mai curând decât aiurea viaţa nomadă şi alipindu-se omul de pământul roditor, precum cu multe veacuri înnainte darnica vale a Nilului oprise pentru prima oară oardele vagabonde ale omenirii, împingându-le către pârghiile civilizaţiei.

2. RELIGIA ŞI MORAVURILE.

Religia lui Zamolxis. — Dacă temelia unui Stat este traiul material al poporului său, nu este mai puţin adevărat că formele în care se va închegà viaţa lui, vor fi determinate în mare parte prin moravurile sale şi că inteligenţa lui va venì numai să încorporeze tendinţele sale morale în forme anumite, în aşezăminte văzute. Deaceea după ce am studiat viaţa economică a Geto-Dacilor, trebue să trecem la acea morală, pentru a ajunge apoi la cercetarea aşezămintelor create de spiritul lor, condiţionat prin asemenea elemente.

Intreaga viaţă morală a poporului geto-dac erà dominată de formele religiei, împărtăşiind astfel şi ea caracterul general al civilizaţiilor antice. Observăm că deosebirea între rolul religiei în societăţile antice şi acele moderne este că, pe când la cei vechi religia se confundà cu Statul şi cu viaţa socială, fiecare act politic sau civil trebuind să fie îndeplinit sub ocrotirea religiei, la moderni religia este cevà deosebit de Stat şi de viaţa comună, adeseori duşmană acestora. Deaceea la cei vechi nu s'a văzut niciodată religia în luptă cu Statul, un fenomen care însoţeşte mai în tot decursul său istoria popoarelor de astăzi. Şi religiile vechi tindeau la dominarea oamenilor; însă aceasta se făceà tocmai prin mijlocirea Statului, pe când astăzi biserica se pune în antagonism cu Statul pentru stăpânirea omenirei. La cei vechi, când decăzù religia, ea atrase numai decât după dânsa decăderea vieţei politice; la cei noi dimpotrivă, Statul şi civilizaţia apărată de el se desvoltară numai atunci, când slăbì şi se desfăcù ideea religioasă.

La Geţi şi la Daci găsim întreaga manifestare a vieţei sociale dominată de religie. Trebue deci, înnainte de a intrà în cercetarea moravurilor, să ne ocupăm cu acea a credinţelor lor.

Forma cea mai înnaltă a religiei la Geţi se întemeiase la acest popor încă cu mult timp înnaintea lui Herodot, de oarece el singur observă că Zamolxis, urzitorul credinţei de căpetenie a Geţilor, trebuie să fi existat cu mult înnainte de Pitagora, şi adaogă că Geţii trăiau sub aşezămintele create de Zamolxis încă pe timpul expediţiei lui Darius, în 513 [35].

Religiile s'ar puteà împărţi în două clase mari : acele naturale, pornite din mintea obştească a poporului şi acele reflexive, pornite din învăţăturile unei personalităţi marcante care devine apoi înzeită de generaţiile următoare. Astfel în India, pe lângă vechea religie a Vedelor, născută din adâncul instinctului omenesc care'l împinse a se închinà la tot ce el nu înţelegeà întâlnim pe Buda, întemeietorul unei doctrine reflexive şi filosofice. In Persia aflăm pe Zaratrusta şi mai încoace avem la diverse popoare pe Moise, Hristos şi Mahomed, fără a vorbì de Luter, Calvin şi alţi reformatori de a doua mână a credinţelor existente.

Religia Geţilor, deşì la începutul ei politeistă ca acea a tuturor Tracilor, s'a schimbat prin învăţăturile lui Zamolxis în o religie reflexivă care vom vedeà că poartă în sine caracterul dualistic al învăţăturei lui Ormuzd şi Ahriman a rasei eranice de care Geto-Dacii se apropiau mai mult. Asemenea părăsire a unei religii naturale pentru una reflexivă s'a mai întâmplat în omenire. Amintim numai cât transformarea idolatriei Arabilor în religia curat monoteistă a lui Mahomed şi primirea creştinismului de vechea lume păgână.

Zamolxis, propagatorul acestei credinţi, fu adorat mai târziu el însuşi ca zeu. S'ar păreà că Zeul către care Zamolxis învăţase pe poporul său a se închinà se chemà *Gebeleizis* care nume apoi, când Zamolxis el însuş fu înzeit, se confundă cu acel al noului zeu [36]. Vom vedeà mai jos când vom studià înrudirea şi geneza acestei noue religii, că zeitatea lui Zamolxis (mai târziu însuşi acesta) nu erà decât o nouă formă a lui Dionisos sau Bacchus, confundat el însuş cu Zevs sau Jupiter şi cu Phoebus sau Apollo, cu alte cuvinte o formă antropomorfică a soarelui, izvorului vieţei în univers. Că Geţii adorau într'adevăr soarele, sub numele şi închipuirea lui Gebeleizis sau Zamolxis, reiesă din următorul obiceiu al lor, amintit de Herodot: „Toţi aceşti Traci (adică Geţii), au obiceiul, când tună sau scapără, a trage cu săgeţi către cer pentru a'l ameninţà" [37] Pe cine voiau ei să sperie prin săgeţile lor? Invederat că pe nourii aceia cari, ca nişte balauri urieşi, înnaintau asupra soarelui, stingând viile sale raze în neagra lor întunecime. Umbra, întunerecul venià să ascundă lumina; natura toată păreà că se întristează când dragul astru dispăreà

[35] Herodot, IV, 96. Aceasta o credeà Herodot. Grecii spuneau altfel.
[36] Herodot, IV, 94.
[37] Idem.

de pe firmament. Omul în pruncia lui, necunoscând neputinţa sa faţă cu legile naturei, încordà arcul, aruncà săgeata şi credeà că va alungà pe geniul cel rău ce învingeà pentru un moment pe geniul binelui ce plutià în văzduh.

Notiţele rămase dela cei vechi ne înlesnesc a întrevedeà că Geţii într'adevăr mai aveau şi un al doilea zeu, în care se încorporà principiul răului, precum în Zamolxis erà întrupat acel al binelui. Acest al doilea zeu, al cărui nume naţional getic nu ni s'a păstrat, erà tălmăcit de către scriitorii greci şi romani ca Ares sau Mart, zeul distrugerei, războiului şi al morţei. Astfel ne spune Virgiliu, că „părintele Mart ar păzi ogoarele Geţilor"; Ovidiu ne vorbeşte despre „Geţii închinătorii lui Mart". Tot deasemenea numesc Martialis şi Statius pe Mart zeu getic [38]. Din această pricină chiar umblà la cei vechi o tradiţie, că Mart se născuse în ţara Dacilor, Moesilor şi a Tracilor" [39]. Mart însă, în credinţele antice, erà considerat tocmai ca zeul cerului turburat, al furtunei, nourilor şi al vijeliei, adică tocmai acei monştri împotriva cărora Geţii aruncau săgeţile lor [40]. Că Dacii considerau furtuna ca un semn rău pentru ei, se vede de pe aceea că, în lupta dela Tapae contra lui Traian, întervenirea unei ploi vijelioase le ieà curajul şi îi face să piardă mai curând cumpătul faţă cu Romanii.

Prin urmare, cu toată încredinţarea lui Herodot că „Geţii nu ar admite ca să existe alţi Dumnezei decât al lor" [41], ceeace i-ar arătà oarecum ca monoteişti, noi credem că religia lui Zamolxis nu erà de cât o reproducere, în o formă nouă, a cultului lui Zaratrusta, amestecat cu alte elemente, după cum vom vedeà din cele ce urmează.

Celelalte zeităţi trace precum Cotis, Bendis, (Diana), Molis, Atartis şi Hermes nu le găsim de loc amintite la Geţi, încât religia lor se pare că a îmbrăcat, într'un chip mult mai curat, forma dualismului religiei eranice.

Zamolxis, după tradiţia culeasă de Herodot la Grecii Pontului-Euxin, ar fi fost „un sclav din Samos şi robul lui Pitagoras, de unde fiind eliberat şi adunându'şi mari bogăţii, se întorsese în ţara sa. In timp ce Tracii, afundaţi în neştiinţă, duceau un traiu mişelesc, Zamolxis învăţase felul de viaţă al Ionienilor şi deprinsese moravuri mai dulci decât acelea ale patriei sale, fie prin relaţiile ce le avuse cu Grecii, fie prin învăţăturile lui

---

[38] Vergilius, *Aeneida*, III, 35: „gradivumque patrem, geticis qui praesidet arvis". Ovidius, *Tristia*, V, 3; Ex Ponto, V, 14: „Marticolis Getis". Martialis, VII, 2: „Martis getico tergore fida magis". Statius, *Silvae* I, 2: „Mars geticus maritus Veneris". Alma Venus thalamo pulsa modo nocte jacebat amplexu duro getici resoluta mariti (52—53).

[39] Vegetius., *De re militari*, I, 28.

[40] Preller, *Griechische Mythologie*, I. p. 263.

[41] Herodot, IV, 94.

Pitagoras. Intors în patria lui, el înființă acolo o așezare în care adună pe fruntașii cetățeni, le da mese și, în timpul ospățului, învăță că acei pe care'i primeà la masa lui nu ar fi niciodată să moară, ci ar fi numai strămutați într'un loc unde s'ar bucurà pentru vecie de toate bunurile dorite. Pe când îi învăță astfel, puse să i se zidească în taină o cameră subpământeană și, când ea fu sfârșită, dispărù și se retrase în acea ascunzătoare unde trăì timp de trei ani. In tot acest răstimp Tracii îl plângeau ca pe un mort; dar în al patrulea an el apărù, întărind astfel el însuși cele ce învățase pe compatrioții săi" [42].

In această tradiție transmisă lui Herodot și pe care el o redă, fără să o creadă, trebuie să deosebim două părți: una de obârșie getă, acea care se referă la doctrina lui Zamolxis și la forma în care această învățătură erà împărtășită; cealaltă datorită iscodirei grecești care nu puteà admite ca o învățătură așà de înnaltă ca acea a nemurirei să fie ieșit de aiurea decât dela un discipol al teoreticianului metempsicozei.

Strabon adaugă la povestirea lui Herodot câteva punte caracteristice, anume că Zamolxis, întors în patria lui, se bucurà de stima celor mai însemnați, din cauza prezicerilor ce științ să le tragă din starea cerului; că încredințase pe rege ca să'l iee pe el de coleg la domnie, ca unul ce cunoșteà cele plăcute zeilor, și deci pe acest Zamolxis, luându'l la început drept preot al zeului care mai ales erà în onoarea la Geți, după aceea a luat el însuși numele de zeu. Acest obiceiu, adaogă Strabon, ține până în vremurile noastre, totdeauna aflându-se cinevà care să fie sfetnicul regelui și să se considere de Geți ca zeu. Astfel când Boerebiste a luat domnia asupra Geților, contra căruia Cesar voì să pornească o expediție, Deceneu erà în onoare" [43]. Despre acest Deceneu se spune că, imitând în totul pe Zamolxis, s'ar fi retras și el în peșterea muntelui Cogaeonum [44].

Zamolxis se vede deci că a fost un spirit superior ca toți întemeietorii de religii; el a speculat asupra instinctului celui mai puternic ce se mișcă în adâncurile ființei omenești, acel al păstrărei sale îndefinite, căruia îi place să transporte și dincolo de mormânt farmecul nespus al acestei existenți. Știind pe poporul său incult și barbar, el întrebuință și mijloace înșelătoare pentru

[42] Herodot, IV, 95.

[43] Strabo, VII, 3 § 5.

[44] *Dicționarul* lui Frunzescu conține numele unui munte *Cocaionul* (p. 124), arătat ca așezat în județul Argeș lângă Olt și spunând că ar aveà o peștere în care se zice că Zamolxis s'ar fi retras. Ar fi foarte însemnat de a se puteà constatà păstrarea acestei denumiri. Rugând pe D-l Zugrăvescu, învățător sătesc din comuna Zeblea, plaiul Loviștea, jud. Argeș, a cercetà dacă există într'adevăr un munte cu asemenea numire, d-sa după o minuțioasă cercetare a tutulor munților din județul Argeșului, care vin spre Olt, nu a putut descoperi nici pe unul cu numele de Cocaionul. Indicația lui Frunzescu este deci greșită.

a'l face să primească noua învăţătură; astfel erau prezicerile viitorului şi retragerea sa în subteran. Petru a îndrumà şi mai uşor triumful învăţăturilor sale, el ieà ajutorul puterei lumeşti şi asociază pe rege la lucrarea de regenerare morală a poporului său.

Fără îndoială, că o asemenea religie care făgăduià nemurirea celor ce o împărtăşiau, trebuià să pună oarecari condiţii închinătorilor ei. Aceste condiţii par a se referì mai ales la cumpătarea în mâncări şi băuturi, la înfrânarea dela viciul beţiei, pe care l-am cunoscut la Traci ca păcat naţional. Deaceea Zamolxis întrunià pe ucenicii lui la nişte ospeţe, de unde carnea erà cu desăvârşire depărtată [45] şi fără îndoială că şi vinul trebuià să fie alungat, întru cât găsim mai târziu pe Deceneus întrebuinţând, pentru a ajunge la acelaş rezultat, un mijloc şi mai radical, stârpirea viilor.

Am văzut că ideea nemurirei erà cunoscută şi la Sciţi, căci ea pare a nu fi lipsit niciodată de sub titva omenească. Pe când însă, la celelalte popoare ale vechimei, această idee fusese aproape întunecată de desvoltarea prea bogată a odraslelor secundare, ca la Greci, şi la Romani, sau mai trăià numai cât înţelenită în nişte obiceiuri oarbe apucate din vechi, la Geţi ea devenì centrul în jurul căruia se învârtiau toate concepţiile lor religioase, toată viaţa lor morală.

De unde venià oare la Geţi şi mai târziu la Daci o accentuare atât de energică a ideei nemurirei?

Această idee alcătuià fondul religiei tuturor popoarelor de rasă tracică din care am văzut că Geţii şi Dacii făceau parte întregitoare. La Traci zeul naţional erà *Sabazius*, numele trac al zeului aric universal care la Greci se numià Dionisos şi la Romani Bacchus, zeul veseliei, al vinului şi inspiraţiei profetice[46]. In misteriile sale se reprezentau scenele simbolice ale morţei şi învierei naturei care, repetându-se în fiecare an, conduce dela sine la ideea nemurirei. Este cunoscut că, religiile politeiste confundă şi schimbă adeseori înţelesul şi atributele zeilor lor; că fiecare popor, fiecare oraş chiar aveau câte un zeu favorit care covârşià în curând pe toţi ceilalţi în însemnătatea ce o dobândià pentru mintea poporului. Astfel găsim la Atenieni pe Pallas-Atene sau Minerva, la Romani pe Mart şi aşà mai departe. In Egipt fiecare nomă adorà un zeu deosebit. Tracia, regiunea vinului, adoptase ca zeu naţional pe Dionisos. Pe acesta îl confundau cu zeul cel mai mare, Zevs sau Jupiter, şi cu Phoebus sau

[45] Herodot şi Strabo, l. c.

[46] Marcobius, *Saturnalia* I, 18, arată că un autor din secolul I, on de Hr. ar spune că Tracii numesc pe Bacchus, Sabazius. Scholiastul lui Aristofan, *in Vespis*, 9 zice: «Σαβάζιον δὲ τὸν Διόνυσον οἱ Θρᾷκες καλοῦσι».

Apollo, adică soarele [47]. Tot după o reminiscenţă eranică i se ridică acestui zeu temple rotunde, cu o singură deschidere în vârf, pe culmile munţilor [48]. Herodot ne spune că Satrii un popor din Tracia, au la dânşii un oracol al lui Bacchus pe munţii cei mai înnalţi, unde un neam dintr'ânşii, Besii, sunt profeţii templului şi o preoteasă dă răspunsul oracolului, ca la Delfi, şi nu mai puţin întunecos [49].

Cultul lui Sabazius, ca şi al zeului din care el derivă, Dionisos, se făceà, în afară de partea lui publică, şi în nişte misterii dintre cari devenira celebre ale celui din urmă, prin faptul că dădură naştere teatrului antic, precum misteriile religiei creştine dădură fiinţa celui modern. In aceste misterii se proclamau între alte principii mai înnalte, ascunse de comunul lumei, şi ideea nemurirei. Astfel Plutarc, în mângâierea îndreptată către soţia lui, la moartea unui copil al lor, spuneà către dânsa că: „misteriile lui Dionisos i-ar fi învăţat pe amândoi că sufletul se se aseamănă în timpul vieţei cu o pasăre în colivie, este nedestructibil şi înzestrat cu simţire şi după moarte"[50]. Asemenea idei se răspândiră şi afară din acele învăţături secrete, devenind o parte din credinţele obişnuite. Tragedianul Euripid spune că „corpul rămâne în pământ, iar sufletul se duce în cer, fiind mântuit în acea lume nevăzută de relele acestei vieţi". O inscripţie, între multe altele, spune, că „pământul ascunde în sinul său acest corp care este acel al lui Platon; dar sufletul său se bucură de viaţa liniştită şi veşnică păstrată pentru cei fericiţi". O alta spune iarăşi că mortul de sub ea n'ar fi locuind în Tartar unde cei mai mulţi erau trimişi, dar în locuinţa cea sfântă a eroilor şi zeilor unde sufletul său participă, în mijlocul astrelor, la fericirea divină [51].

Asupra ideilor arătate în cultul lui Sabazius, zeul trac, nu avem nici un text antic; dar se află în catacomba cea mică din Roma, nişte frescuri pe mormântul unuia Vicentius care se intitulează de preotul zeului Sabazius. Tabloul înfăţişează întâiu oaspăţul celor 7 preoţi ai colegiului zeului, între cari figurează şi Vicentius. Apoi se vede o scenă privitoare la soarta după moarte a Vibiei, desigur soţia lui Vicentius. In ea se reprezintă mai întâiu moartea Vibiei, redată prin o înfăţişare alegorică a răpirei Proserpinei. Pe urmă Vibia, întovărăşită de Alcest, este dusă de Mercur înaintea tribunalului unde judecă Platon, de

---

[47] Macrobius, *Ibidem*: „Item in Thracia eundem habere *solem* atque *Liberum*. accipimus (Liber pater=Dionysos), quem illi *Sabadium* nuncupantes magnifica religione celebrant".

[48] Macrobius, *Ibidem*: „eique deo (Sabadio) iu colle Zilmisso aedes dicata est specie rotunda cuius medium interpatet tectum".

[49] Herodot, VII, 111.

[50] Plutarchus, *Consolatio ad uxorem*, X.

[51] Vezi citaţiile în Alfred Maury, *Histoire des religions de la Grèce antique*, Paris 1857, I, p. 583 şi urm.

unde în sfârşit trece, condusă de bunul ei înger, în sala banchetului celor trecuţi prin dreapta judecată [52]. O inscripţie găsită în Macedonia ne arată şi mai clar că această învăţătură a nemurirei erà o credinţă naţională la Traci. Inscripţia spune că : „durerile mele mari nu te răpesc dela moarte, deşi pierderea unui fiu îmi dă îndeajuns dreptul de a plânge". Se vede deci că erà o inscripţie pusă de un părinte, mai curând o mamă, pe mormântul copilului ei. Mai departe ea urmează : *„şi cu toate acestea, reînnoit în fiinţa ta, tu trăieşti în Câmpiile Elisee. Aşà este decretat de zei să trăiască sub formă eternă acela care a binemeritat de lumina divină"* [53].

Din toate acestea rezultă îndestul că Tracii, având ca zeul lor naţional pe Sabazius, care nu erà altul decât Dionisos, şi că acest zeu fiind cel mai în onoare la ei, urma numai decât ca *nota caracteristică din cultul acestui zeu, ideea nemurirei, să fie mai cu putere accentuată la Traci*, notă care fu apoi ridicată de Geţi la principiul fundamental al religiei lor, în doctrina lui Zamolxis.

Această idee însă erà deosebită de metempsicoza lui Platon şi a Egiptenilor, întrucât metempsicoza admiteà putinţa curăţirei sufletului prin trecerea sa în corpul mai multor fiinţe, pe când am văzut că învăţătura lui Zamolxis, admiteà numai pe aceia în sinul vieţei eterne, care după expresia inscripţiunii de mai sus „binemeritaseră de lumina divină".

Din o asemenea idee a nemurirei şi fericirei pe lumea cealaltă se explică şi obiceiul raportat de Herodot care se află la Trausi „că atunci când se năşteà un copil, toate rudeniile lui înconjurându'l, plângeau asupra relelor pe cari aveà să le sufere, din momentul ce văzuse lumina zilei şi numărau gemând toate mizeriile omeneşti care' il aşteptau. La moartea însă a unuia din concetăţenii lor, ei se dădeau dimpotrivă veseliei, îl acoperiau cu pământ, în mijlocul glumelor şi'l fericeau de a se fi sfârşit, fiind mântuit de relele acestei vieţi" [54].

Este îndestul de curios că un atare obiceiu se regăseşte astăzi la Românii din Macedonia, căci „la botezul unui prunc, femeile bătrâne plângă, având în vedere nefericirile ce'l aşteaptă în viaţă, după ce se face om" [55]. Un asemenea obiceiu este atât

[52] R. P. Garrucci, „Tre sepiliri con pitture ed inscrizioni appapartinente alle superstitione del Bacco-Sabazio e del persidico Mithra", Neapoli, 1852, in Tocilescu, *Dacia înnainte de Romani*, p. 313, nota 243.

[53] Heuzey, *Mission archéologique de Macédoine*, p. 121, ap. Tocilescu, l. c., p. 317.

[54] Herodot, V, 4. Comp. versurile traduse de Cicero, din *Cresfontes* al lui Euripid, în *Tusculanele*, I, 48 :

> „Nam nos decebat coetus celebrates, domum
> Lugere; ubi esset aliquis in lucem editus.
> Humanae vitae varia reputantes mala;
> At qui labores morte finisset graves
> Hunc omni amicos laude et laetita exsequi".

[55]. Bolintineanu, *Călătorii la Românii din Macédonia*, Bucureşti, 1863.

de caracteristic încât nu ne îndoim că el este o rămășiță dela Traci, peste care se așternù mai târziu pătura Românilor din Macedonia. Obiceiul arătat nu se regăsește la Românii dela nordul Dunărei, ceeace ar fi îndestul de extraordinar, în cazul când Românii de aici ar fi niște imigranți veniți de peste Dunăre.

Ce a devenit oare religia nemurirei la poporul Dacilor? Fără îndoială că ea a fost primită și de poporul lor, poate încă depe când trăià la sudul Dunărei, în Rodop; în orice caz însă după constituirea sa în Stat împreună cu Geții, în țările carpatine. Aceasta se vede mai ales depe împrejurarea că găsim continuându-se la Daci îngemănara autorităței civile cu cea religioasă, pe care o aflăm întemieată la Geți de însuși Zamolxis. Strabon, care confundă chiar în totul pe Geți cu Daci, ne spune că pe timpul lui Boerebiste erà pe lângă el un profet *Deceneus*. După Deceneu urmează un alt profet *Comozicus*, care pare chiar a fi întrunit în persoana sa și puterea civilă [56]; apoi alăturea cu Decebal întâlnim pe profetul *Vezinas* [57]. Astfel se introduse la poporul geto-dac acea ocârmuire originală, care își găsește asemănarea tocmai în veacul de Mijloc la sultanii Seldjucizi cari stăteau pe tron alăturea de califii arabi, și mai bine poate la împărații germani, cari conduceau destinele lumei de mână cu papa din Roma. Poate că și la vechii Geto-Daci, regele își împrumutà puterea dela pontifici, precum „luna împrumută lumina ei dela soare"; poate că și la ei ar fi îmbrăcat ocârmuirea acea formă teocratică, pe care Europa o luă pe timpul lui Grigore al VII, dacă fulgerul spadei romane n'ar fi trăsnit, depe tronurile lor, zeu și rege deodată.

Mai reiesă adoptarea religiei lui Zamolxis de către Daci, și din următoarele cuvinte pe cari împăratul scriitor Iulian Apostatul le pune în gura predecesorului său Traian: „Am subjugat chiar pe acești Geți (adică pe Daci), cea mai războinică nație din toate neamurile ce au existat vreodată, nu numai din cauza puterei corpului lor, dar și din acea a învățăturilor lui Zamolxis care este între ei așà de slăvit. Acesta le-au întipărit în inimă că ei nu mor, ci numai cât își schimbă locuința, și deaceea merg la moarte mai veseli decât la orice altă călătorie" [58].

Dacii totuși par a fi introdus o reformă în cultul lui Zamolxis. Se spune anume că Deceneu, profetul lui Boerebiste, după ce călătorise în Egipt și învățase oarcare semne naturale după care se cunosc cele divine, s'a constituit zeu în scurt timp, precum

[56] Iordanes, XI: „Decedente vero Diceneo, 'pene pari veneratione habuere Comozicum, quia nec impar erat solertiae. Hic enim et rex illis et pontifex ob suam peritiam habebatur".

[57] Strabo, VII, 3, § 5. Dio Cassius, LXVII, 10.

[58] *Iulianis imperatoris quae supersunt*. Ed. Teubner, I, p. 420.

fusese şi Zamolxis; iar drept semn de supunere cătră dânsul este că după sfatul lui se învoiră a stârpì viile şi a trăì fără vin [59]. Se pare în adevăr că cu toată cumpătatea ordonată de Zamolxis ospeţele sale cele modeste degenerau în nişte orgii în chipul Bacanalelor romane şi că atari desfrânări loviau în puterea Statului dac. Aceste obiceiuri pierzătoare trebuiau înfrânate şi la Daci, precum fuseseră la Greci şi la Romani [60]. Fiind însă că cumpătarea, recomandată de Zamolxis numai prin predică şi exemplu, fusese uitată de Geţi, apoi organizatorul statului dac, Boerebiste, împreună cu colegul profetul său Deceneu, apucară un mijloc mai energic al stârpirei răului, înlăturarea cauzei naturale a beţiei, prin nimicirea viilor.

Ca şi Geţii, Dacii se închinau lui Mart pe care, după cum am vuzut, îl credeau născut chiar în ţara lor, încât este probabil că, şi pe timpul Dacilor, religia lor păstrase caracterul dualistic pe care l-am desemnat mai sus.

Dacii aveau totuşi şi un cult exterior, un simbolism al ideei nemurirei, reprezentat prin *cultul Cabirilor* [61] care a lăsat urme destul de numeroase în bazo-reliefurile care'l reproduc. Toate conţin aceeaşi scenă din legenda acelor fiinţi închipuite. Un frate din cei 3 Cabiri este ucis de ceilalţi doi, dar el învie din moarte cu ajutorul unui zeu. Credinţa în nemurirea sufletului şi a preînnoirei lui succesive, ca şi a întregei naturi, a fost şi în acest cult, ca pretutindeni, dogma cea mai înrădăcinată a religii geto-dace. Această nemurire însă omul trebuià s'o dobândească prin jertfe; iată partea morală şi înnălţătoare a acestui cult în religia rasei trace.

Se mai aminteşte la Daci şi un cult al apelor, păstrat din religia lor anterioară, politeistă, care cult se regăseşte la toate popoarele arice, de la Indieni până la Romani, şi erà mai ales în mare onoare la popoarele eranice, căci spune Herodot, că „fluviile şi râurile sunt sfinte la Perşi; nu permit nici să scuipe în ele nici să le necurăţească, nici să-şi spele mânile în ele" [62]. O urmă despre această închinare se vede în obiceiul dac „de a nu întreprinde un războiu înnainte de a fi luat apă în gură din Istru, în chip de vin sfânt, şi a fi jurat că nu se vor întoarce în ţară decât după ce vor fi tăiat pe duşmani" [63]. Oare să nu fi rămas dela acel obiceiu dacic zicătoarea şi blestemul poporan al Românilor: „bată-te Dunărea", de oarece numai Dunărea apare în mintea poporului nostru ca înzestrată cu puterea de a pedepsì, şi nu vre-un alt riu.

---

[59] Strabo, VII, 3 § 11.

[60] Pentru greci vezi ce spune Cicero, de *Legibus* II, 15. Pentru Romanii Senatusconsultul de *Bacchanalibus*.

[61] T. Antonescu, *Cultul Cabirilor în Dacia*, 1889.

[62] Herodot, I, 138.

[63] Iunius Phylargirius, *Comentarius in Vergilii Georgica*, II, 493.

Ca toate regiunile ce pun centrul greutăței lor în viața viitoare și impun condiții de moralitate pentru câștigarea aceleia, așà și religia lui Zamolxis dădù naștere unei clase de oameni ce se abțineau dela mai multe din plăcerile acestei lumi, unei clase de călugări. Aceștia nu mâncau carne și trăiau în celibat; ei purtau la Geți și Traci numele de *Ctiști*, iar la Daci acel de *Poliști* [64]. Printre acești călugări se vede că circulà o idee încă mai severă a doctrinei lui Zamolxis, care o apropie chiar de nirvana lui Buda. Pomponius Mela ne spune anume că : „disprețul

Un altar cabric.

morței la Geți provine din cauze variate : unii cred că se vor reîntoarce sufletele celor morți ; alții că de și nu se întorc, totuși nu se stâng, ci trec către locuri mai fericite ; alții în fine *că pier, dar că aceasta este mai bine decât a trăi*" [65].

Despre formele cultului știm numai atâta că Geții trimiteau la fiecare cinci ani câte un sol la Zamolxis pentru a'l informà de nevoile lor. Regele desemnà pe acela ce trebuià să fie jerfit : Acesta apucat de mâini și de picioare, erà aruncat în sus, spre a

64. Strabo, VII, 3, § 3. Flavius Iosephus, *Antiquitates judaicae*, XVIII, 1. § 5.

65. Pomponius Mela, II, 2.

cădeà pe nişte săgeţi pe cari alţii le ţineau în mâni. Dacă murià îndată din rănile sale, atunci ei credeau că zeul le este favorabil; dacă nu, atunci respingând pe acel ce nu murise, ca om rău, trimiteua pe un altul [66].

O religie ca acea îmbrăţişată de poporul Geto-Dacilor trebuià să aibă o puternică înrâurre asupra manifestării întregei lor vieţi. Ideea nemurirei, atât de adânc înrădăcinată la ei, trebuià să încoarde mult puterile lor în viaţa pământească. Moartea pentru ei nu erà decât mântuirea de suferinţele lumei reale şi eliberarea lor către lumea fericirei. Nu se puteau deci teme de ea, ci o doriau şi o binecuvântau când ea sosià, mai ales pe câmpul de războiu, unde luptau pentru patrie şi libertate. Deaceea şi vedem pe scriitorii antici spunând într'un glas că aceste popoare erau foarte curajoase şi aproape neînvinse prin dispreţul ce'l arătau pentru viaţă şi *apetitul* lor de moatre [67]. Deaceea ei singuri din toţi Tracii îndrăznesc a se opune oardelor nenumărate aduse de Darius cu sine în Europa. Tot de aici se explică uşurinţa cu care ei părăsiau viaţa de bunăvoie [68], Aşà regele get Dapix, văzându-se trădat de un Elin şi silit a se predà împreună cu armata sa, se ucide împreună cu toţi tovarăşii săi [69]. Tot din această împrejurare se explică mândria cea nespusă a Dacilor. Cine nu se teme de moarte n'are nevoie să sufere înjosirile vieţei. Deaceea Dacii când văd patria lor căzută, Statul lor nimicit, dau foc ei singuri capitalei lor, şi la lumina flacărilor mistuitoare, se îngrămădesc pe lângă vasul cu otravă, îşi împlântă pumnalele în inimi sau roagă pe prietenii lor să le facă această de pe urmă îndatorire; iar regele lor, după ce a mai încercat încă odată soarta armelor tot fără noroc, îşi curmă şi el viaţa fizică, a cărei legături morale le desprinsese sabia romană [70]. Un popor ce ştie astfel să moară merită respectul posterităţei şi acest respect nu le-a fost tăgăduit nici chiar de duşmanii cari i-au biruit.

Părerea lor că moartea ar fi o fericire, îi făceà cruzi pentru alţii, căci a omorî numai pe un duşman, erà după părerile lor a'i face un bine; trebuià deci să'l chinuiască pentru a'l pedepsi. Deaceea ei erau cumpliţi cu duşmanii lor; chiar femeile lor luau rolul de călăi pe lângă nenorociţii prinşi de războiu romani. Ele se văd pe tablourile columnei arzând pe aceştia la cap şi la umeri cu nişte făclii. Innaintea zidului unei cetăţi se văd înţepate mai multe capete de soldaţi romani şi rămăşiţele corpului unuia sunt arătate ca aninate de roatele unui car.

[66] Herodot, IV, 94.

[67] Pomponius Mela, 2: „Quidam Thraces feri sunt et ad mortem paratissimi Getae utique". Martianus Capella, VI: „Sequitur Thracia, cuius incolae barbari habent *appetitum* maximum mortis".

[68] Solinus, X. 1: „Thracibus barbaris inest contemtus vitae et ex quadam naturas sapientiae disciplina concordant omnes ad interitum volutarium".

[69] Dio Cassius, LI, 26.

[70] Fröhner, *La colonne trajanne*, tab. 155 -156, 171—178. Vezi mai sus reproducerea bazoreliefului în fruntea volumului.

Moravuri. — Tracii și Geții admiteau poligamia ca formă de conviețuire a sexelor. Menandru în niște versuri raportate de Strabon, spune :

„Tracii toți și dintr'înșii Geții mai cu samă,
Noi toți (căci mi-e fală în ei să mă prenumăr),
Nu suntem tocmai modele de moralitate ;
Căci nici unul din noi nu se mai mulțumește
Nici cu zece femei ; mai mulți duc unsprezece,
Alții douăsprezece și încă și mai multe ;
Iar care nu poate să aibă peste patru
Sau cinci, se crede acela că a trecut prin viață
Fără să fi gustat plăcerile conjugale" [71].

Solinus ne spune, că „Geții ar socotì ca lucru de onoare căsătoria îmmulțită" [72].

Alături cu poligamia se vede că femeile trace, gete și dace nu prea aveau moravurile aspre, și cum ar fi putut stà lucrurile altfel, când erà la ei obiceiul, raportat mai sus, ca părinții să'și vândă fiii și fiicele la străini și învoiau fetelor a umblà liber cu orice bărbați, păzind numai pe femeile pe cari le cumpărau, sub un control mai de aproape [73]. Deaceea găsim într'o inscripție din Tracia arătat anume, că ar fi dedicată părinților *legitimi* ai celui ce o pusese, ca și când o asemenea împrejurare ar fi fost o excepție [74].

Tocmai această destrăbălare a relațiilor dintre sexe unită cu viciul beției, explică pe de o parte reacția firească reprezentată prin clasa Ctiștilor, precum și nevoia în care se găsì Boerebiste, organizatorul statului dac, de a pune un capăt acestor neorânduieli. Strabon ne spune anume că Boerebiste a restatornicit puterile poporului său prin *disciplină, cumpătare* și *activitate* așà că în puțini ani au constituit o vastă împărăție [75]. Poetul latin Horatius arată, în una din odele sale, pe femeile Dacilor ca modeluri, pentru a puteà biciuì pe cele romane [76]. El cântă :

„Trăesc și Geții cei aspri ce cresc a Cererei daruri
Pe neîmpărțite ogoare ; iar munca lor e împărțită
Astfel că unii înlocue pe alții la finele anului.
Acolo muma păzește pe nevinovata copilă ;
Iar neînzestrata femeie bărbatul nu'și stăpânește
Nici adulterul cel neted nu turbur'a casei odihnă".

Cu toate că Horatius, mai mult în scopul de a ocărì moravurile corupte ale Romanilor timpului său, arată într'o așà de

[71] Strabo, VII, 3, § 4.

[72] Solinus, I, 3. Acelaș lucru îl spune și Heraclide Ponticul, XXVII, care fiind din Odesios (Varna), putuse observà mai ales pe Geți

[73] Herodot, V, 6.

[74] Heuzey, *Mission archéologique de Macédoine*, p. 137, ap. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 365, nota 496.

[75] Strabo, VII, 3, § 11.

frumoasă lumină traiul casnic al Geţilor (Dacilor), totuş trebuie să admitem că tabloul ce'l făceà el despre virtuţile gospodăreşti ale Dacilor, erà măcar până la un punct adevărat; de altfel cine l'ar fi împedecat de a căutà mult mai departe, în ţări cu totul necunoscute, exemplele de moralitate pe cari voià să le pună în faţa societăţei romane? Pe Columna lui Traian vedem femeile dace, ca bune mame, ducând de mână sau purtând în braţe pe copiii lor [77].

De altfel femeile dace şi gete trebuià să se afle în ceea condiţie înjosită în care există întotdeauna sexul cel slab la popoarele necivilizate; căci o măsură a civilizaţiei este între altele, şi respectul pentru sexul femeiesc. Iustinus ne spune că Bastarnii, bătând într'un rând pe Geţi, regele lor Oroles, îi osândì să se culce cu capul în locul picioarelor şi să slujească ei pe femei [78], dovadă că în starea normală a lucrurilor acestea erau servitoarele bărbaţilor.

Asupra organizării sociale atâta numai aflăm, că poporul erà împărţit în două clase: nobilii şi oamenii de rând, din cari cei dintâiu purtau capul acoperit cu acel fes fără ciucur, de cari am vorbit mai sus. Scriitorii greci numeau pe aceştia πιλοφόροι, cei latini *pileati*; iar în limba dacă se numeau *tarabostes* [79]. In aceşti nobili se deosebeau ranguri mai înalte, probabil neamurile principelui şi preoţii cei mari cari purtau un soiu de tiare mai înalte decât fesurile nobililor comuni [80].

Oamenii de rând se numeau *comati* sau *capillati* şi umblau cu capul gol. Este cunoscut, din povestirea lui Dio, că Decebal, în întâiul războiu, trimise lui Traian, o solie din oamnei de rând, capilaţi, şi numai când văzù că nu poate înduplecà pe împăratul roman, se hotărî a'i trimite o alta, compusă din pileaţi. Mărturisirea lui Dio este adeverită de figurile Columnei lui Traian, care reprezintă în un tablou întâia solie fără fesuri şi apoi, mai sus pe corpul Columnei, pe a doua cu capetele acoperite, încât această confirmare a spuselor istoricului prin bazo-reliefurile Columnei, pune într'o vie lumină adevărul povestirei lui [81].

---

[76] Horatius, *Carmina*, III, 24.

[77] Fröhner, *tab.* 53—54, 63—64, 118—120.

[78] Iustinus, XXXII, 3, § 16.

[79] Iordanes, X: „pr mum Tarabostes, deinde vocitatos Pileatos hos qui inter eos generosi existabant, ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur". Dio Cassius, LXVIII, 8: Δεκέβαλος πρέσβεις πέμψας τοὺς ἀρίστους τῶν πηλοφόρων, καὶ δι'αὐτῶν τοῦ αὐτοκράτορος δεηθεὶς, οὐδὲν ὅτι οὐχ ἑτοίμως τῶν προσταχθέντων ἔοχε συνθεσθαι 68.8.
...οὐκέτι τῶν κομητῶν, ὥσοπερ πρότερον, ἀλλὰ τῶν πιλοφόρων τοὺς ἀρίστους 68 9.

[80] Compară figurile din Fröhner, *tab.* 82—83, 101—104 şi 177—178.

[81] Dio Cassius, LXVIII, 9. Comp. Fröhner, *tab.* 51—52 şi 82—83.

Este curios însă că nici în unul din tablourile cari înfăţişează soliile Dacilor către Traian, solii nu sunt arătaţi cântând din harfă, după cum spune Teopomp că obişnuiau Geţii a'şi aduce ambasadele lor [82]. Poate că la Daci acest obiceiu nu erà cunoscut, sau poate că împrejurările erau prea seriose, pentru a mai introduce şi muzica în desbaterile lor.

3. ORGANIZAREA STATULUI.

Predomnirea Dacilor. — Insuşiri ale minţei şi caracterului ca acele ce le-am găsit la poporul Geto-Dacilor trebuiau să'i îndrepte activitatea spre războaie şi cuceriri. La început, cât timp nu erau încă organizaţi, ei avură nevoie de toată energia lor, spre a se împotrivì popoarelor barbare ce îi înconjurau la nordul Dunărei. In curând însă Dacii căpătară predominrea asupra întregului neam. Această precumpenire a elementului dac se explică prin poziţia mai tare a ţării ocupată de ei, cetatea Carpaţilor, înconjurată de munţi aproape din toate părţile. Şi pe atunci, ca şi în timpurile mai noue, Transilvania erà adăpostul firesc al poporaţiilor alungate din câmpii, de către oardele barbare. Stăpânii adăpostului însă deveniră cu timpul stăpânitorii fireşti ai câmpiilor învecinate, şi acest raport întâiu trecător se schimbă în curând în unul statornic. Astfel ajunseră Dacii, mai mult poate decât prin cucerire, domni şi peste văile carpatine ce se prelungiau către Dunăre, şi aceasta pare a reieşì chiar din Strabo care spune numai atât, că Boerebiste „supuse puterei sale pe ginţele gete cele mai apropiate", fără a adăogì însă că această întindere a stăpânirei Dacilor fusese datorită unor izbânzi războinice, lucru ce el dimpotrivă însamnă anumit despre Boi, sub regele lor Critasir, pe care Dacii i-ar fi „sfărâmat precum şi pe aliaţii lor, Tauriştii" [83]. Boii erau o poporaţie celtică ce locuise mai înainte în Cisalpina şi, fiind bătută de Romani după al 2-lea războiu punic [84], în care ei luaseră parte alăturea cu Cartaginezii contra Romanilor, ieşiseră din ţara lor şi venind pe cursul Dunărei în jos până pe la porţile de fier, unde se uniseră cu Tauriştii spre a se războì cu Dacii, fuseseră cu totul nimiciţi de Boerebiste, aşà că ţara locuită mai înainte de ei, luă numele de pustia Boilor [85]. Boerebiste trece însă şi Dunărea, pustiind Tracia, Macedonia şi Iliria, după cât se vede însă nu cu scopul de a le cucerì, şi mulţămindu-se deocamdată cu întinderea marginilor imperiului său până la Dunăre.

[82] Teopomp, *Fragmente*, Ed. Firmin Didot, p. 419.
[83] Strabo, VII, 3, § 11.
[84] Livius, XXXVI, 38.
[85] Plinius, *H. N.*, III, 27.

Am văzut mai sus măsurile de îndreptare ale moravurilor luate de Boerebiste pentru a întărì pe poporul dac. Izbânzile militare ale Dacilor, apar ca o urmare a acestor reforme. Moralizarea şi întinderea Statului dac trebuì să'i dee o vază şi o însemnătate deosebită în ochii popoarelor barbare din vecinătate. Totuşi această unire a triburilor geto-dace în un singur Stat pare a fi fost prea timpurie, de oarece după moartea lui Boerebiste, aflăm că regatul său se împarte iarăşi în patru părţi [86]. Una din aceste părţi a fost fără îndoială Geţii din câmpia Dunărei; alta va fi fost regiunea locuită de Iazigii din Moldova şi munţii răsăriteni ai Transilvaniei; a treia va fi cuprins pe Sarmaţi, iar a patra reprezintà pe tribul până atunci domnitor al Dacilor.

Un pericol însă mult mai ameninţător se apropià de Dacia dinspre sud, cucerirea romană, şi atunci popoarele ce fuseseră odată introlocate de Daci sub domnia lor, se uniră iarăşi faţă cu primejdia, precum trebuiau să o facă, peste 2000 de ani, strănepoţii acelor popoare, când ameninţarea de a fi înghiţite de monarhiile vecine se întâlnì la ei cu redeşteptarea conştiinţei naţionale.

Deşì nu se ştie când se întâmplă această reîntoarcere la unirea odată încercată, atât este sigur că ea se înfăptuì înainte de domnia lui Decebal, care când venì la tronul părăsit de Duras în favoarea lui, găsì Dacia iarăşi în limitele în care se întinsese pe timpul lui Boerebiste. Deaceea când Decebal ieà conducerea poporului Dac, nu'l mai vedem ca pe Boerebiste, supunând triburile vecine pentru a „constituì un mare imperiu" ci, bazat pe puterea unei domnii tari şi întinse, el atacă îndată provinciile transdunărene, îndrăznind să înfrunte chiar şi legiunile romane.

Decebal introduse în viaţa poporului său o înnoire însemnată, anume civilizarea Dacilor prin însuşi acel popor ce se apropià ameninţător de hotarele lor. Prin pacea încheiată între Decebal şi Domiţian, împăratul se îndatorà a dà regelui dac, pe cât o însemnată câtime de bani, pe atâta meşteri iscusiţi în deosebite meşteşuguri ale păcei şi ale războiului, nu mai puţin şi mai multe obiecte din mobilierul împărătesc [87]. Decebal voià tocmai să procure poporului său luminile şi dibăcia de care aveà nevoie, elementele culturale ce îi lipseau.

Ce s'ar fi putut naşte, dacă Dacii ar fi trăit şi ar fi fost civilizaţi prin Romani, cine ar puteà-o spune? Ce fel de producte

[86] Strabo, VII, 3. § 11.

[87] Dio Cassius, LXVII, 7: «συχνὰ μὲν καὶ αὐτίκα χρήματα, καὶ δημιουργους παντοίας τέχνης, καὶ εἰρηνικῆς, καὶ πολεμικῆς, τῷ Δεκεβάλῳ δοὺς». Plinius (cel tînăr), *Panegyricul lui Traian*, XI şi XII.

erau să iasă din agera lor minte? Cu ce poezie, cu ce artă, cu ce filosofie erau să îmb ițească ei tezaurul gândirei omenești? Dar istoria nu se îndeletnicește cu ceeace ar fi putut fi; ea studiază numai ceeace a fost și *ceeace a fost a trebuit să fie*. Așà erà scris în „cartea oarbelor destine", ca Dacii, popor tânăr și vânjos, să fie răsturnat și copleșit de Romani, popor bătrân și în mare parte istovit. Totuș neamul Dacilor nu pierì în totalitatea ființei lui; numai coroana arborelui fu retezată; trunchiul rămase plin de o hrănitoare sevă, și pe el, altoindu-se elementul roman, se puse temelia acelui popor care astăzi poartă, pe un corp și o energie dacă, predispoziția spre civilizație moștenită dela Romani.

Trăsătura cea mai caracteristică a poporului geto-dac erà pornirea războinică. Statul său erà un Stat militar; ca atare iar nu ca stat cultural a dobândit el o însemnătate istorică, și ceeace a făcut nemuritori pe Daci și a ridicat pe Decebal în rândul oamenilor mari a fost crâncenul războiu purtat de el, pentru a'și apără țara și poporul său, opunând Romanilor o împotrivire atât de cerbicoasă.

Pregătirea militară a Dacilor. — Armata dacă, astfel cel puțin cum ea apare în luptele ei cu Romanii, erà mai toată pedestră. Numai în rari tablouri întâlnim călăreți, precum în acele unde se vede o trupă de cavalerie dacă, căzută într'un riu a cărui ghiață s'a rupt [88]. Acești călăreți par a fi fost Geți care din vechime sunt arătați cu toții drept călăreți ca și Sciții, semănând cu ei până și în modul de luptă, care ar fi fost de a aruncà îndărăt, prefăcându-se că fug de inimic, săgeți înveninate, după obiceiul Sarmaților [89]. Afară de arc, ei mai aveau ca arme lancea, numită în limba tracă ῥομφαία, măciuci și săbii numite σκάλμη [90] și purtau la brâu ca și Dacii, încă depe când locuiau în Rodop, un cuțit întors, în forma hangerului albanez [90]. Ca arme de împotrivire aveau un mic scut, numit πέρμα cu care se apărau din toate părțile, învârtindu'l repede în jurul lor. Cu toate că cele mai multe din aceste științe se referă la Traci, ele pot fi aplicate și la Geto-Daci. Ovidiu ne descrie astfel pe un luptător get:

„Glas selbatic, față cruntă, lui Mart imagine vie
Cu pletele, cu barba de fer neatinsă,
Dreapta lui, nu leneșă, rănește cu cuțitul,
Purtat de tot barbarul, la coastă atârnat" [91].

[88] Fröhner, *tab*. 54—55.

[89] Thucydides, II, 96. Ovidius, *Ex Ponto* I, 2; III, 1; *Epistolae* I, 2 *Tristia*, III, 10.

[90] Herodot, IV, 94.

[91] Thucydides, IV, 96. Comp. VII, 27. Ovidius, *Tristia*, V, 7. Juvenal o compară cu o secere incovăiată: falx supina. Vezi reprezentarea unor figuri trace în statuele antice care înfățișază această armă caracteristică a tuturor Tracilor. (Fröhner, apendice, inscripția No. VI).

Sistemul de luptă al Geţilor, de călare, se potrivià la locuri şese, nu însă la acele muntoase precu erà centrul ţării Dacilor, tocmai unde ei fuseseră atacaţi de Romani. Deaceea se vede pe Columna lui Traian predomnind infanteria. Nu poate fi vorba despre o vârstă la care se începeà recrutarea, precum nici despre o recrutare propriu zisă. Toţi oamenii valizi îndată ce puteau purtà arma, luau parte la luptă. Aşà se vede pe Columna lui Traian un războinic foarte tânăr, care, lovit de moarte, este transportat de alţi doi tovarăşi [93]. S'ar păreà, după nişte versuri ale lui Horaţiu, că nu tot poporul luà parte deodată la expediţiile militare, ci că paote din el rămâneà la cultura pământului, lucru ce bine înţeles n'ar fi de admis decât pentru expediţiile ordinare, şi nu pentru lupta de moarte ce o duseră în contra poporului roman. Poetul spune anume despre Geţi, că „munca câmpului la ei este împărţită, astfel că unul înlocuieşte pe altul la finele anului" [94].

Nu vom discutà nămolul de îndreptări ce s'au dat acestui loc. Atâta numai vom observà că el aminteşte prea bine un sistem analog urmat de poporul Suevilor în Galia, cari şi ei lăsau pe cultivatori numai un an la muncă şi apoi îl înlociau cu alţii, ca nu cumvà, deprinzându-se cu aşezarea, să schimbe pentru agricultură gustul lor de luptă [95].

Deşi nu posedăm asupra organizărei tactice a armatelor dace nici o ştiinţă, totuş depe Columna lui Traian se poate vedeà, că poporul de rând, Dacii comaţi, stăteà sub pileaţi cari tot ei aveau şi onoarea de a fi purtătorii steagului naţional, reprezentat prin un balaur zburător. Capul acestuia erà de bronz sau de argint şi figurà pe acel al unui lup cu gura căscată, în care se vedeau dinţii şi limba. Corpul balaurului erà încovăiat, luând chipul unui şarpe, în mişcare. Unii autori susţin că acest trup al balaurului, erà de stofă colorată ce se umflà la suflarea vântului, dând din el un sunet şuerător, încât ar fi semănat cu semnul militar al Sciţilor, descris de Ammianus [96]. Alţii, bazându-se pe faptul că un balaur dac, pus într'un car, ar păstrà totuş forma încovăiată, sprijin părerea că trebuià să fi fost şi corpul lui de metal sau de lemn [97]. Pe lângă acest semn în formă de ba-

[92] Ovidiu, *l. c.*

[93] Fröhner, *tab.* 49.

[94] Horatius, *Carmina.* III, 24: „Nec cultura placuit (Getis) longior annus.
Defunctumque laboribus
Aequali recreat sorte vicarius".

[95]. Caesar, *De bello Gallico*, VI, 22. Compără Tocilescu, *Dacia în. de Romani*, p. 372.

[96]. Ammianus Marcellinus, XVI, 10, 7 „purpureis subteminibus texti circumdedere dracones, hastarum aureis gemmatisque summitatibus illigati, hiatu vasto perflabiles et ideo velut ira perciti sibilantes caudarumque volumina reliquentes in ventum". Comp. Rösler, *Romänische Studien*, p. 55.

[97]. Fröhner, *tab.* 81, şi 50—51. Comp. Tocilescu, *Dacia în. de Romani*, p. 387.

laur, mai erà încă unul de stofă, patrat, pus în vârful unei cozi în formă de prapur care se vede mai totdeauna alăturea cu balaurul dac. Se cunoaşte de pe întrebuinţarea acestor semne că armata Dacilor erà împărţită în oarecari corpuri, că deci erà o armată organizată şi nu numai o grămadă nedeosebită, de luptători.

Această armată cunoşteà însă şi oarecari mişcări determinate, provocate în mijlocul vuetului bătăliei prin nişte semne date de instrumente de muzică, precum erà tuba, un fel de bucium drept, lung şi mare; buciumul propriu zis sau răsfrânt cu cornul îndoit în formă de semicerc, împodobit la deschizătura lui prin un cap de balaur sau de alt animal [98].

Armele lor erau următoarele:

Acele pentru atac constau din arme tăietoare şi aruncătoare. Cele dintâiu numărau:

a) Sabia îndoită la vârf, uneori în forma unei secere, arma naţională a Geto-Dacilor, de care am pomenit mai sus şi care erà moştenită dela Perşi [99].

b) Spada lungă şi dreaptă, adeseori cu o teacă frumos lucrată în ornamente, care se vede cu deosebire la şefii pileaţi [100].

c) Sabia scurtă, dreaptă şi cu două tăiuşuri, în formă de pumnal pe care Dacii par a o fi împrumutat dela Romani care ei înşii o introduseseră dela Spanioli [101].

d) Lancea lungă, cu coada de lemn iar vârful de bronz sau de fier [102].

Dintre cele aruncătoare aflăm:

a) Suliţa, o lance mai scurtă, pentru aruncat (javelot) cu mâna sau balista, o maşină de aruncat [103].

b) Arcul, arma naţională a Sciţilor, şi chiar a Geţilor în timpurile mai vechi, rămâne totdeauna în întrebuinţare la Daci. Săgeţile se purtau în o tolbă atârnată la spate; adeseori tolbele erau frumos săpate [104].

c) Praştia cu care aruncau pietre sau plumbi ascuţiţi la ambele capete [105].

Afară de aceste două feluri de arme ofensive, Dacii mai purtau topoare, ciomege şi măciuci [106].

---

[98] Vezi aceste instrumente muzicale în Fröhner, *tab.* 3—25.

[99] Fröhner, tab. 91—93; Mai toate medaliile antice, care reproduc în alegorie figura Daciei, o reprezintă ţinând în mână cuţitul îndoit. Ekhel, *Doctrina nummorum veterum*, VII, pag. 243.

[100] Fröhner, *tab.* 48.

[101] Fröhner, *tab.* 49 şi 66—67.

[102] Froöhner, *tab.* 97—99.

[103] Fröhner, *tab.* 47—50.

[104] Fröhner, *tab.* 123—124.

[105] Fröhner, *tab.* 91—93.

[106] Fröhner, *tab.* 4—23, 53—54.

Armele de apărare ale Dacilor constau din:

a) Scutul (πάρμα Geţilor), de formă ovală, împodobit cu deosebite figuri sau flori[107].

Cavalerie înzăoată.

b) Casca, care pare totuşi a fi servit numai clasei de sus a nobililor, de oarece pe oamenii de rând îi vedem pretutindeni luptând cu capul gol. Că trebuià să fi fost întrebuinţate şi căştile în armata dacă, se vede depe aceea că, între trofeele luate de Romani dela Daci, se află şi căşti[108].

[107] Fröhner, *tab.* 165—166.
[108] Fröhner, *tab.* 3—23 şi 107.

c) Lorica, sau cămaşa de zale, compusă din verigi de fier care se purtà pe trup de către călăreţi [109].

d) Zeaua complectă care acoperea tot corpul, precum se vede la unii călăreţi, ai căror cai sunt deasemenea îmbrăcaţi. [110].

Dacii cunoşteau însă şi arta de a întări oraşele sau lagărele lor precum şi acea de a silui întăriturile văjmaşilor.

La întăriturile ridicate de Daci se pot deosebi două sisteme: unul naţional, dac; altul învăţat dela meşterii romani atraşi în Dacia prin Decebal. Sistemul dac constà în înconjurarea locului ce erà de întărit, cu un zid construit din mari bârne de lemn, aşezate cruşiş, orizontal şi vertical, şi lăsând între ele spaţiuri umplute cu mari bolovani de piatră, construcţie în totul asemănătoare zidurilor dela Avaricum (Bourgés) în Galia, care sunt descrise de Cesar. Asupra lor observă marele general şi scriitor roman că „această lucrare nefiind lipsită de oarecare formă şi varietate, alternând bârnile şi pietrele, care'şi păstrează fiecare rândurile lor prin linii drepte, este încă foarte potrivită şi de folos pentru apărarea cetăţilor, fiindcă şi piatra o apără de foc şi lemnul de berbece, şi fiind legate adeseori pe dinăuntru prin bârne de aproape 40 de picioare, nu poate nici să se rupă, nici să se despice [111].

Aceste întărituri sunt îndeobşte încunjurate şi de un şanţ, peste care duce un podeţ ce se poate ridicà [112].

Intăriturile construite după sistemul roman, constau din lagăre întărite, patrate sau dreptunghiulare, construite din pietre cioplite, cu patru sau mai multe porţi, cu şanţuri, valuri şi propugnaculum roman [113].

La atacul precât şi la apărarea cetăţilor, Dacii întrebuinţau aproape aceleaşi mijloace ce se văd puse în lucrare şi de Romani şi care constituiau oarecum zestrea comună a mecanicei de războiu a popoarelor vechi. La asediu se întrebuinţà berbecele, o bârnă lungă şi puternică de lemn, prevăzută la capul cu care loveà cu un cap de berbece de fier şi care, purtat de mai mulţi oameni, prin repetate lovituri date în zid, produceà o spărtură [114].

Pe când Romanii aduseseră această maşină de războiu la mare desăvârşire, punând-o sub un acoperemânt care apărà pe cei ce o purtau, prevăzând-o cu roate, aşà că se puteà mişca cu mai mare uşurinţă, apoi atârnând berbecele de nişte otgoane cari făceau ca loviturile lui să aibă mai mare putere [115], la Daci

---

[109] Fröhner, *tab.* 3—25 şi 47—50.

[110] *tab.* 61—62.

[111] Caesar, *De bello Gallico*, VII, 23

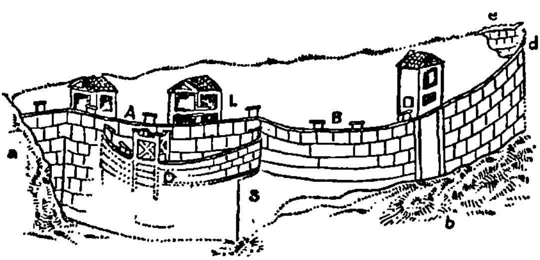
[112] Vezi fortificaţii de aceste în Fröhner, *tab.* 145—151 şi 50—51.

[113] Propugnaculul erà un fel de construcţie ridicată deasupra porţei care slujià pentru apărarea intrărei. Vezi Fröhner, *tab.* 123—124.

[114] Isidor, *Origines*, XVIII, 11: „Arboris caput ferro vestitur eaque suspensa funibus multorum manu ad murum impellitur".

[115] Lucanus, *Pharsala*, I, 383: „Aries actus lacertis".

această unealtă de războiu rămăsese în formă ei primitivă, purtată de mâni. Mijloacele mecanice, întrebuinţate de Romani făceau cu putinţă întocmirea ei în mărimi uriaşe. Aşà la asediul Cartaginei, lucrà un berbece de 200 de picioare de lung, care erà mânuit de 3000 de oameni [116]. Despre toate acestea se vede că Dacii n'aveau nici o idee şi lucrul se înţelege uşor, cum de ei nu putuseră introduce asemenea înnoiri în vechiul lor sistem, deşi Romanii aduşi de ei, după încheierea tratatului cu Domiţian, ar fi putut să'i înveţe aceste meşteşuguri. Timpul de când meşterii şi instructorii romani începuseră a venì în Dacia erà prea scurt, abià vre o 12 ani, căci tratatul cu Domiţian se încheiase în 89 d. Hr., şi la Daci fiind totul de transformat după sistemul roman, le lipsise timpul pentru a învăţà toate. Apoi fără îndoială că Dacii, având deocamdată de scop de a se întărì pentru împotrivire, nu aveau aşà de neapărată trebuinţă de a'şi construì

Cetatea dacă după sistemul roman.

instrumentele de asediu, necrezând ei că vor aveà nevoie ba încă aşà de curând, a luà întărituri duşmane ridicate în propria lor ţară. De aceea pe când sistemul întăriturilor romane se vede aplicat la cetăţile dace, maşinele întrebuinţate de Romani nu se văd a le fi fost cunoscute în aceeaşi măsură.

Nu se ştie dacă Dacii cunoşteau şi celelalte unelte întrebuinţate la Romani pentru baterea cetăţilor, precum fălcile murale, un soiu de instrumente cari slujiau spre a scoate pietrele din ziduri; terebrele, un fel de berbece care, în loc de cap de animal, spre a lovì, se sfârşià cu un vârf ascuţit spre a găurì zidul; turnurile mişcătoare şi altele mai multe.

Ca mijloace de apărare contra asediului cetăţilor lor de Romani, Dacii întrebuinţau fără îndoială maşinile acelea ce aruncau pietre foarte grele, asupra asediatorilor, maşini numite la Romani *baliste* sau *catapulte*. Astfel se văd pe Columna lui Traian doi soldaţi daci, încărcând nişte asemenea arcuri mecanice [117], deşi este probabil că la Daci aceste maşini nu ajunseseră nici la

[116] Appianus, *De rebus punicis*, XCVIII. Comp. Polybius, IX, 41.
[117] Fröhner, *tab.* 91—93.

desăvârşirea, nici la efectul cel covârşitor ce'l aveau în armata romană. Pe zidurile Sarmisagetuzei se mai văd un fel de instrumente a căror natură încă nu a fost determinată. Unele din ele constau din nişte forme ovale înşirate pe un drug de lemn; altele sunt un fel de cară cu trei roţi, înarmate cu nişte seceri şi suliţi care probabil se puneau în mişcare odată cu învârtirea roţilor şi, aruncate asupra duşmanului, aduceau desordinea în rândurile sale. De acestea fuseseră probabil carăle acelea pe care Geţii le aruncaseră asupra lui Alexandru cel Mare din piscurile Hemului [118]. Pentru a apără mai ales întăriturile cetăţilor, se construiau înnaintea porţilor nişte movili înnalte făcute din pământ întărit prin legături de nuiele (faşine) precum şi prin bârne. Un asemenea *agger* se vede lângă zidurile capitalei regatului dac [119]. Romanii întrebuinţau însă aceste metereze şi pentru a închide o cetate duşmană, reducând-o prin foame, precum puneau în lucrare catapultele cu care bombardau cetatea. Este probabil că Dacii întrebuinţau şi alte mijloace de apărare pe lângă catapulte, precum smoală aprinsă şi alte materii arzânde pe cari le aruncau asupra încunjurătorilor.

Din toate cele spuse rezultă, că Dacii deprinseseră, dela înnaintata artă militară romană, mai multe mijloace de luptă, fie pentru atac, fie pentru împrotivire; că ei în scurt timp aduseseră organizarea lor militară la un grad de desvoltare într'adevăr neaşteptat care îi puse în stare a luptă contra Romanilor cu o vânjă neasemănată.

Astfel eră acest popor, Geto-Dacii. Plini de energia barbară a rasei lor, oţeliţi prin credinţa în nemurire, uniţi într'un corp mare şi compact, într'o poziţie din cele mai tari atât pentru atac cât şi pentru apărare, cu mintea lor ageră, predispusă pentru primirea civilizaţiei pe care însuşi duşmanii lor fireşti se însărcinau să le-o comunice, ei deveniseră pentru stăpânii lumei o primejdie din cele mai mari, şi dacă nu ar fi luat un Traian în mână conducerea destinelor poporului roman, apoi este de crezut că, în loc de a vedeà pe Romani mergând asupra Sarmisegetuzei, am fi aflat pe Daci apucând drumul către cetatea eternă.

---

[118] Arrianus, *De exped. Alex.*, I, 1.
[119] Fröhner, *tab.* 151—152.

IV.

LUPTELE DACILOR CU ROMANII

1. **INAINTE DE TRAIAN.**

Dacii în desbinare. — Să trecem la expunerea seriei istorice care aduse popoarele din Dacia sub stăpânirea romană.

După ce poporul roman cucerì Macedonia la anul 146 în. de Hr. şi o prefăcù în provincie, el căută să'şi întăriască stăpânirea acestei ţări pe care o biruise după un şir întreg de cele mai crâncene lupte. Pentru a ajunge la pacificarea nouei lor agonisite, trebuiau numai decât să liniştească triburile barbare, de acelaşi neam cu Macedonenii cari, după firea lor prădătoare, neliniştiau provincia romană. Ei întreprinseră supunerea popoarelor tracice „cari nu se mulţămiau numai de a năvălì în provinciile mai apropiate, Tesalia şi Dalmaţia, ci veniau până lângă Marea Adriatică," [1]. Poporul roman încercă şi el blestemul popoarelor cuceritoare, de a nu mai găsì răgaz şi odihnă pe lungul câmp al izbânzilor lor. Un războiu atrage pe un altul; cucerirea unui popor cere numai decât supunerea celui ce se află îndărătul lui, şi aşà din cucerire în cucerire se tot lăţeşte împărăţia lui, slăbindu-se în proporţie puterea de coheziune ce ţine la un loc mădularele sale, Energia lui, consumându-se în lupte necurmate, vine un moment unde legătura internă se sfărâmă, şi corpul cel mare desmembrat, se desface iarăşi în elementele primordiale din care el se alcătuise. Aceasta a fost şi va fi istoria tuturor popoarelor ce nu s'au mulţămit cu graniţele fireşti ale ţărei şi neamului pe care natura le-au însemnat desvoltărei lor.

Macedonia fusese, ca ţară mai civilizată, întotdeauna expusă loviturilor popoarelor barbare cari, stând la nordul Dunărei, adăposteau mai cu uşurinţă aici prăzile lor. Romanii, pentru a apărà stăpânirea lor din peninsula Balcanului, sunt nevoiţi să întimpine în mai multe rânduri oardele barbare ce se revărsau de peste Istru, ca un potop, peste frumoasele ţări dela sudul Hemului. Astfel îi găsim de mai multe ori în luptă cu Bastarnii,

[1] Aenneus Florus, *Epitome*, III, 5.

şi Scordiştii, unul popor german, celalalt celt, care'şi aveau locuinţele la nordul fluviului [2]; nu mai puţin şi cu Tribalii cari, deşi originari din sudul Dunărei (de prin Serbia de astăzi), trecuseră mai toţi, împinşi de nişte popoare ilirice, la Geţi pe malul stâng al Istrului [3]. Intr'un rând vedem pe Romani apropiindu-se iarăş de acest fluviu, sub consulul Curio în anul 89 în. de Hr. şi venind în faţa Daciei, în care însă nu îndrăznesc să treacă, temându-se de întunecimea pădurilor ei [4].

Dintre toate popoarele prădătoare dela nordul Dunărei, nici unul nu erà aşa de periculos ca Dacii, mai ales de când ei se organizaseră în un corp puternic sub regele lor Boerebiste. Ei întreprind excursii prădalnice până prin Iliria, Tracia şi chiar în Macedonia [5]; Cesar se gândià a porni împotriva lor, când muri sub cuţitul senatorilor (44 în. de Hr.) [6].

Murind însă Boerebiste, împărăţia lui prea timpuriu închegată din elemente deosebite, nealipite unul de altul prin nici o legătură, se desface în patru părţi, cum am văzut mai sus.

Moartea lui Cesar aruncând imperiul Roman iarăşi în groazele războiului civil, Dacii reîncep pustiirea provinciilor romane. Totuşi găsim pe Daci că astădată caută să dobândească nu numai pradă, ci şi foloase politice. Innainte încă de izbucnirea luptei între Octavian şi Antonius, Dacii trimit soli la Octavian oferindu-i ajutorul lor. Neîmpăcându-se cu el, Dacii se pleacă în partea lui Antonius[7], pe când Octavian ştie să câştige pe Geţi în folosul lui. Se vorbià chiar prin Roma de o îndoită încuscrire între regele Geţilor Cotiso şi împăratul roman, fiecare din ei având să iee de soţie pe fiica celuilalt, încât să'şi devină mutual socri şi gineri [8]. Nu ştim de erau serioase aceste planuri matrimoniale. Se adevereşte însă alianţa Dacilor şi a Geţilor cu câte unul in cei doi rivali pentru omnipotenţă, în Roma; o politică de desbinare, care se explică din duşmănia în care trebuià să trăiască triburile Daciei, după despărţirea lor. In zadar căutase *Roles* sau *Oroles*, regele unui trib al Geţilor, a face să înţeleagă neamurile poporului său, că ar trebui să se uniască cu toţii contra duşmanului comun; în zadar ilustrase el chiar sfatul său prin un exemplu viu, asmuţând doi câni unul asupra altuia şi dând drumul unui lup înnaintea lor, în momentul când se mâncau mai tare. Câinii încetară lupta lor şi se luară după lup [9]. Deşi morala acestei fabule în

[2] Eutropius, IV, 27.

[3] Appianus, *Illiricum*, 3.

[4] Florus *Epilome*, III, 5: „Curio Dacia tenus venit; sed tenebras saltuum expavit".

[5] Strabo, VII, 3 5 11: «ἤδη δὲ καὶ Ῥωμαίοις φοβερὸς ἦν διαβαίνων ἀδεῶς τὸν Ἴστρον καὶ τὴν Θρᾴκην λεηλατῶν μέχρι Μακεδονίας καὶ τῆς Ιλλυρίδις».

[6] Suetonius, *Iul. Caes.*, XLIV: „Dacos qui se in Pontum et Thraciam effuderant coërcere...mors praevenit".

[7] Dio Cassius, LI, 22.

[8] Suetonius, *Aug.* LXIII.

[9] Frontinus, I, 11.

acţiune erà învederată, Geţii şi cu Dacii stăruiră în îmbucătăţirea lor.

Dacii anume sub regele lor *Dicomes* şi cu Bastarnii mergând în ajutorul lui Antonius, atacă Tracia în care Octavian câştigase ca aliaţi pe tribul Denteleţilor, între Nestus şi Strimon [10]. Octavian trimite în ajutorul aliaţilor săi pe Marcus Licinius Crassus care se puse în legătură cu acel Oroles, regele Geţilor. Acesta, după ce încercase înzadar unirea între Geto-Daci, se dăduse în partea lui Octavian. Crassus bate, cu ajutorul lui, pe Daci şi pe Bastarni şi'i respinge peste Dunăre. Pe când îi fugăreà prin Moesia către Dunăre, Crassus aruncă mrejele sale şi prinde în clientela romană mai multe triburi din popoarele trace ce se aflau aici, cele mai multe Geţi ce nu trecuseră încă Dunărea. Când se întorceà Crassus înnapoi din expediţia lui, nişte popoare din Tracia pe care el le credeà prietene, atacă pe neaşteptate armata lui şi îi râpesc cea mai mare parte din prada făcută. Asemenea purtare duşmănească a triburilor trace aduce o îngreuiare a poziţiei în care ele se aflau faţă de Romani.

După cât se vede însă nu numai Geţii şi cu Dacii erau desbinaţi în politica ce o urmau cu Romanii, ci chiar Geţii înşuşi erau despărţiţi în mai multe triburi duşmane unul altuia, căci vedem pe regele get Oroles, aliatul lui Octavian, cerând ajutorul lui Crassus contra unui alt cap get *Dapix*. Crassus răspunzând la chemarea lui Oroles, închide pe Dapix în o cetate şi o face să capituleze prin trădarea unui Elin, când atunci Dapix cu ai săi se sinucid cu toţii. Căderea marei naţii a Tracilor sub Romani se explică mai ales din aceste certe şi duşmănii lăuntrice care nu numai că îi împiedecaseră de a se uni într'un corp înnaintea primejdiei, dar provocaseră chiar pe Romani a se amestecà în luptele lor, slăbindu-se ei mutual pentru folosul poporului rege. Astfel se adevereşte prin aceste desbinări, faţă cu cucerirea romană, observaţia făcută încă de Herodot asupra acestei mare dar frământat popor care, dacă ar fi fost unit într'un singur corp, ar fi fost una din naţiile cele mai puternice ale pământului, dar ale cărui lupte şi rivalităţi interne îi paralizau cu totul puterile [11].

Crassus, cu prilejul luptei contra lui Dapix supune prin deosebite mijloace şi sub deosebite forme pe toţi Geţii dela sudul Dunărei, anume şi pe acei ce nu făceau parte din domnia lui Dapix şi vine până la Genucla, oraş de lângă Dunăre, capitala unui al treilea rege get, numit *Ziraxis* [12].

Astfel ajunsese de fapt atât Tracia cât şi Moesia provincii romane, deşi ele nu erau denumite oficial ca atare [13].

După ce August devine stăpânul imperiului roman, se ridică la Daci regele *Cotise*, altul decât regele Geţilor cu acelaş

---

[10] Plinius, *H. N.*, IV, 11. Dio Cassius, LI, 23. Plutarc. *Ant.*, XIX.

[11] Mai sus, p.

[12] Dio Cassius, LI, 23—26.

[13] De aceea lipsesc ele din enumerarea provinciilor romane făcută de Dio Cassius, LIII, 12.

nume, pe care l-am văzut mai sus în vorbă de a se încuscrì cu Octavian. Acest rege neliniştià atât de mult pe Romani, trecând mai ales în Moesia peste Dunărea îngheţată, încât una din grijile de căpetenie ale Romanilor pe acel timp erà : „Ce se mai aude de Daci"? [14] August trimite pe Lentulus care îl goneşte pe cealaltă râpă. Romanii atunci se fericesc a fi răpus armata lui Cotiso şi a fi ucis trei capi de ai Dacilor, între cari poate erà şi Cotiso [15].

Fiind însă că Romanii tot pe timpul lui August prefac şi Panonia în provincie romană (15 în. de Hr.—6 d. Hr.), apoi imperiul roman devenì prin două părţi expus loviturilor poporului dac, şi ei, alegându'şi tărâmul de operaţie, după cum una sau alta din aceste provincii erau mai lipsite de armată de apărare, deveniau pe fiece zi mai îndrăzneţi în loviturile lor. Romanii îi atacă într'un rând chiar peste Dunăre, prin Aelius Catus, şi strămută pe râpa dreaptă a fluviului vreo 50.000 de oameni cari dispar curând în sinul neamurilor de aceeaşi rasă ce locuiau aici. Strămutarea o făcuse spre a sporì numărul poporaţiei transdanubiene, după cum vom vedeà mai jos [16].

In anu 6 d. Hr. se revoltă însă popoarele panonice şi acele din Dalmaţia, şi pe când prefectul Moesiei Cecina Severus erà ocupat cu combaterea lor, Dacii, Geţii şi Sarmaţii năvăliseră în Moesia. Ovidiu, care tocmai pe atunci fusese surgunuit la Tomi [17], descrie după însuş a lui vedere incursiile lor :

„Atuncea dar când Pontul şi Dunărea spumândă
De iarnă îmbrăţişate prind peliţă de ghiaţă
Pe-a Istrului lucioasă şi măturată cale
Călări pe cai sălbateci vrăjmaşii vin încoace
Vestind a lor sosire săgeţile ce zboară
Şi rămânând drept urmă pământul despoiat.
Ţăranii fug departe lăsând câmpia pradă.
Şi barbarul răpeşte puţina-i avuţie
Tot ce puteà să strângă săteanul prin sudoare
Şi carele şi turma şi sărăcia-i toată.
Apoi pe robi îi leagă cu mânile la spate;
Se duc, se duc sărmanii, privind cu disperare
In urma lor ogoare ce nu or să mai vadă,
Şi focul ce se 'nalţă din şubrede colibe;
Căci barbarul aprinde, doboară, mistueşte
Tot ce nu poate duce, tot ce nu vra să ducă,
Şi stoluri de victime cad moarte sub săgeata
In vârf încârligată, al cărui fer subsese
Din ierburi ucigaşe un suc înveninat" [18].

---

[14] Horatius, *Satirae*, II, 6. v. 53:
„Quicunque obvius est me consulit: o bone nam te
Scire, deos quoniam propius contingis, oportet
Num quid de Dacis audist"?

[15] Suetonius, *Aug.* XXI.

[16] Vezi mai jos nota 24 şi Strabo, VII, 3, 5 10.

[17] Cei mai mulţi pun Tomi în locul unde este acuma Constanţa în Dobrogia. Este însă curios că lângă Akermann sau Cetatea Albă există un lac care a purtat în timpurile mai vechi numele de *lacul Ovidului*.

[18] După frumoasă traducere a lui Hasdeu din Ponticele lui Ovidiu, *Istoria critică*, p. 218.

Această descriere admirabilă reînvie în chip plastic scenele de groază ce se petreceau la năvălirea barbarilor de peste Dunăre, şi cu toate că înspre Tomi vor fi trecut mai ales Geţii şi Iazigii, nu trebuie să credem că aspectul şi purtarea Dacilor să fi fost mai puţin înfricoşată.

După ce Romanii înnăbuşe această răscoală ameninţătoare, ei ieau măsura prea înţeleaptă de a declarà în mod oficial Moesia drept provincie romană, a căreia întâiu propretor se găseşte amintit în anul 15 d. Hr. [19]. Fiindcă Dacii începuseră a atacà Moesia, Tiberiu, fiul vitreg al lui August, loveşte şi birueşte tribul dac al Apulilor [20]. Malurile Dunărei sunt întărite prin o mulţime de castele şi se aşează în ele puternice garnizoane. Părţilor sudice ale peninsulei, adică Traciei proprii, îi lasă Romanii încă pentru câtva timp o autonomie amăgitoare sub principii indigeni cari, fiind însă în deplină atârnare de Romani, aceştia trăgeau folosul că stăpâniau ţara fără a ţineà în ea o armată [21]. Răscoala Odrisilor, înnăbuşită prin consulul Sabinus în anul 26 d. Hr., aduce prefacerea şi a Traciei în provincie romană [22].

Pe timpul ultimilor ani ai domniei lui August, el trimite pe Lentulus contra Dacilor. Florus istoricul spune asupra acestei expediţii că „Dacii ar locuì munţii şi că de câte ori Dunărea îşi uneşte malurile prin ger, ei obişnuiesc a incurge şi a pustii vecinătăiţle fluviului. Lui Caesar August i s'a părut că această gintă este greu de răpus. Trimiţând deci pe Lentulus, i-a respins pe râpa cealaltă; de ceastalaltă parte a făcut întărituri, aşà că dacă Dacii nu au fost chiar învinşi, cel puţin au fost îndepărtaţi. Această întărire este începutul limesului dunărean de care pomeneşte Sextus Rufus [23].

Până pe timpul lui Vespasian (69—79), Dacii urmează înainte a nelinişti provinciile romane aşezate pe malul drept al Dunării, ceea ce împinge pe acest împărat a repetà operaţia executată cu câţiva ani mai înainte, de Aelius Catus. Anume propretorul Moesiei, M. Plautius, mai strămută încă vreo sută de mii de Geţi depe malul stâng al Dunărei pe acel drept. O inscripţie a timpului său ne spune că „legatul propretorului Moesiei a transportat aici mai mult de o sută de mii dintre transdanubieni, spre a plătì dările, cu femeile, copiii, principii şi regii

---

[19] Appianus, III, 30. Tacitus, *Annales*, I, 80.

[20] *Consolatio ad Liviam* de poetul Peda Albinovanus: „Danuvius que ripa et Dacius orbe remoto Appulus (huic hosti perbreve Pontus iter)" citat de D-na Virginia Vaschide, *Conquête de la Dacie*, 1903, p. 2.

[21] Dio Cassius, LIV, 20. Tacitus, *Ann.*, II, 67.

[22] Tacitus, *Ann.* III. 39; IV, 46.

[23] Florus, *Epitome*, IV, 12. Sextus Rufus, *De Victoriis*, adus de D-na Vaschide, în lucrarea citată.

lor, a înnăbuşit revolta Sarmaţilor orientali, a pus în libertate pe fiii regilor Bastarnilor şi a Roxolanilor precum şi pe fratele celui al Dacilor şi a luat ostatici dela ei. Pentru toate acestea, a fost onorat cu ornamentele triumfului de către Vespasianus" [24]. Din această inscripţie culegem mai multe ştiri importante: Intâiu că Romanii voiau să îndesească poporaţia Moesiei, deşertată necontenit prin emigrarea Geţilor către partea liberă a poporului lor, la nordul Dunărei, din care cauză inscripţia mărturiseşte că transferarea poporaţiei gete la sudul Dunărei se făcuse spre a o pune să plătească dări. Al doilea că şi la nordul Dunărei, ca şi la sudul ei, Geţii erau împărţiţi în o mulţime de triburi, cu regii lor deosebiţi, şi numărul acestora trebue să fie fost îndestul de mare, de oarece se găsesc mai mulţi regi în o sută de mii de oameni. In sfârşit din faptul că Plautius eliberează pe fratele regelui dac din mânile Geţilor, se vede că desbinarea acestor două popoare, întâmplată după moartea lui Boerebiste, ţineà încă cea ce se vede şi din mulţimea triburilor în cari Geţii, probabil şi Dacii, erau împărţiţi.

Dacii uniţi. — Până acuma Dacii îndrăzniseră a înfruntà în repeţite rânduri pajurile romane, uneori chiar nu fără izbândă. Impărţiţi însă şi desbinaţi în mai multe triburi, ei nu puteau să'şi manifesteze toată puterea de care erau plini. Le lipsià apoi omul care să ştie a trage din puterile lor tot folosul putincios; lipsià artistul care să scoaţă din darabul de marmură, greoiu şi inform, minunata statuie. Pe timpul lui Domiţian se suise pe tronul Dacilor, un om de o puternică fire, *Decebal*, cedându-i-se de bunăvoie domnia de către predecesorul său *Duras*, precum lui Traian i-o trecuse Nerva. Cu măestrie îl zugrăveşte Dio Cassius în puţine trăsături: „Priceput în cunoştinţa războiului şi dibaciu în mânuirea lui, înţelegând când trebuià să lovească şi când să se retragă, meşter în aşternerea curselor şi iute la faptă, ştiutor atât a se folosi de izbândă cât şi a îndreptà înfrângerea suferită, el deveni pentru mult timp un protivnic periculos poporului roman" [25].

Decebal se convinse în curând că pentru a se puteà măsurà cu stăpânii lumei, aveà nevoie mai ales de două lucruri: întâiu să pună pe poporul său prin cultură, în stare de a luptà cu cultura romană; apoi să uniască cât se poate mai multe din popoarele barbare în contra ameninţătoarei stăpâniri romane. Pentru a îndeplini condiţia dintâiu, el începe a atrage meşteri şi dezertori

---

[24] Orelli, *Colectio inscriptionum latinarum selectarum amplissima*, 1838, No. 750.

[25] Dio Cassius, LXVII, 6.

romani în statul său [26]; pentru a realizà cerinţa a doua, el se pune în legături cu Sarmaţii, Bastarnii, Roxolanii, până şi cu îndepărtaţii Parţi, cu regele cărora Pacorus el intră în tratări de alianţă [27]. Popoarele acele ce nu se puteau hotări a se înduşmănì cu Romanii, precum Quazii şi Marcomanii, îi înduplecă cel puţin a păzì neutralitatea [28].

Pe când la Daci se arătà un om de asemenea vârtute, pe tronul Imperiului Roman lâncezià un despot slab şi desfrânat, nerăbdător la muncă, cu inima fricoasă, iubind a se preumblà mai mult prin oraşe decât a stà în lagăre, a fi purtat în lectică decât a se urcà pe cal, a'şi purtà războaiele prin generali, iar el a zăbovì în trândăvie. Imperiul Roman erà mare, dar regele său mic; acela al Dacilor restrâns însă condus de un geniu. Se compensau deci poziţiile ambilor luptători; ba chiar cumpăna se plecà în favoarea barbarului.

Decebal, după ce îşi pregăteşte puterile sale, atacă cu bărbăţie provincia Moesia în anul 86 d. Hr. Legatul lui Domiţian, *Oppius Sabinus*, este bătut şi ucis. Dacii pustiiază toată provincia şi ocupă mai multe castele şi cetăţi [29]. Domiţian atunci formează planul de a se pune el însuşi în fruntea armatei. Ajuns însă în Moesia el se căi de gândul ce'l avuse şi trimite împotriva Dacilor pe prefectul pretoriului, *Cornelius Fuscus*, iar el aşteaptă într'un oraş mai retras rezultatul ciocnirei. Fuscus, general renumit, deşi cam stricat prin luxul timpului [30], crezându-se neînvins în capul frumoasei sale armate, trece Dunărea în Dacia; este însă cumplit bătut, ucis, mare parte din armata lui prinsă—rezultatul cel mai folositor al luptei pentru Decebal—şi mai multe semne militare cad în mâinile Dacilor. Fuscus este îngropat în o pădure din Dacia [31]. Domiţian o rupse de fugă îndată, la prima veste a nenorocirei, şi Moesia rămânând fără apărare, este cumplit devastată de Daci. *Tettius Iulianus*, un alt general roman, aleargă în ajutorul provinciei şi Decebal, slăbit prin însuşi victoriile sale, este nevoit să se retragă peste Dunăre. Iulianus, după ce introduce o aspră disciplină în trupele sale, trece el acuma fluviul

---

[26] Dio Cassius, LXVIII, 9, în condiţiile păcei încheiete între Traian şi Decebal, la sfârşitul întâiului războiu dacic, spune că Decebal să nu mai întrebuinţeze nici un militar din limitele imperiului roman, căci el ar fi obişnuit a'şi procurà pe mulţi dintre cei mai buni, câştigându'i prin deosebite mijloace: «μήτε στρατιώτῃ τινὶ ἐκ τῆς τῶν Ῥομαίων ἀρχῆς χρῆσθαι τοὺς γὰρ πλείστους τοὺς τε ἀρίστους ἐκειθεν ἀναπείθων προσεποιεῖτο».

[27] Martialis, *Egigr.*, IV, 26.

[28] Dio Cassius, LXVII, 7.

[29] Suetonius, *Domitianus*, 6.

[30] Tacitus, *Ann.*, III, 4 şi 12. Juvenalis, *Sat.*, IV, 112.

[31] Martialis, *Epigr.*, VI, 76. O inscripţie din Perinthus, (*C. I. L*, III, 7397), în Tracia arată pe un centurion M. Iulius Avitus ca având primită o mulţămită pentru că luptase contra Dacilor. Notiţă luată din D-na Vaschide, *La conquête de la Dacie*, p. 28.

în ţara Dacilor şi bate pe Decebal la *Tapae*, ucigându'i un mare număr de oameni. Vezinas profetul de pe acel timp al Dacilor, pentru a scăpà de prinsoare, se preface mort şi fuge noaptea de pe câmpul de bătaie. Se zice că Decebal, pentru a împiedecà pe Romani de a înnaintà către Sarmisagetuza, ar fi tăiat o pădure la înnălţimea unui stat de om şi ar fi îmbrăcat trunchiurile cu haine şi arme, astfel că închipuiau ca o mare armată care ar fi înşălat pe Romani [32].

Domiţian însă voind să pedepsească pe Quazi şi pe Marcomani, pentrucă nu ar fi voit să'i dee ajutor contra Dacilor, către care ei însă se obligaseră a păzì neutralitatea, este bătut cumplit de aceste popoare şi nu se poate folosì de izbânda repurtată asupra Dacilor. El trimite deci soli acestora, propunându-le pacea. Decebal, deşì fusese învins, cunoscând însă poziţia Romanilor, le impune nişte condiţii cu totul defavorabile lor şi folositoare pentru el. Cea mai însemnată erà aceea despre care am amintit şi mai sus, că Romanii să procure Dacilor instructori şi ingineri militari precum şi tot felul de meşteri, prefăcând astfel în o obligaţie din partea Romanilor sistemul pus şi până atunci în lucrare de el, de a civilizà pe barbarul său popor prin cultura romană. Mai dobândeşte regele Dacilor şi un tribut anual, care'şi ascundeà ruşinoasa lui fiinţă sub titlul de prezent. Domiţian, făcând totuşi pe marele şi pe învingătorul, încoronează pe Diegis fratele lui Decebal — căci acesta nu vroise să vie în persoană — cu o diademă, dându'i puterea de a domnì asupra Dacilor şi lăsând acestora munţii lor din înnalta sa milostivire [33]. El trimite la Roma nişte soli ai lui Decebal, cu o scrisoare foarte umilită din partea acestuia, care însă fusese plăzmuită de împăratul Roman, serbează un triumf îndoit asupra Quazilor şi a Dacilor, iar pentru Sarmaţi depune o cunună de laur în templul lui Jupiter Capitolinus.

Cât de grabnic fusese norocul Dacilor la suiş, mai iute şi prăpăstios fu el la coborìş; căci pe când Decebal credeà că şi-a ajuns ţinta, de a dobândì un răgaz, în răstimpul căruia să poată a se pregăti pentru lupta hotărîtoare, se suie tocmai pe tronul Romei marele împărat *Traian*, care trebuià să răzbune, în modul cel mai cumplit, cumplita ruşine adusă împărăţiei lumei.

[32] Dio Cassius, 67, 10. Vom determinà mai jos unde se aflà localitatea Tapae, unde Traian repurtă şi el o victorie contra Dacilor. Dio Cassius arată această luptă dela Tapae ca întâmplată după încheierea păcei, ceeace nu are nici un înţeles. Fără îndoială că această încurcătură în textul istoricului grec trebue pusă pe socoteala epitomatorului său Xiphilinus. Istoricul roman Suetonius, *Dom.* 6, restabileşte cum se cuvine timpul când s'a întâmplat lupta.

[33] Martial, *Epigr.*, VI, 10. Asupra încheierei acestei păci, vezi în genere Dio Cassius, LXVII, 7.

2. INTAIA EXPEDIŢIE A LUI TRAIAN

Intâiul an al luptei. — Motivul ce împinse pe Traian la acest războiu n'a fost dorinţa lui de a face cuceriri noue, cu toate că el, ca adevărat Roman, deşi originar din Spania, nu va fi dispreţuit izbânzile militare. El a vrut însă să scape imperiul de înjositorul tribut pe care'l plătià Dacilor, precum şi să înlăture pericolul ce creşteà pe fiece zi contra siguranţei Romanilor, prin sporirea puterei şi a semeţiei Dacilor [34].

Nu este de admis că Traian să fi întreprins în prima sa expediţie un războiu de cucerire contra Dacilor, întrucât îl vedem încuviinţând pacea lui Decebal, îndată ce acesta primeşte condiţiile sale, iar el se întoarce la Roma mulţumit cu izbânda sa, şi fără a fi adaos nici un nou teritoriul Imperiului Roman. Traian, om înţelept, trebuià să fi recunoscut că marginile împărăţiei sale erau şi aşà prea întinse şi că erà cu totul neînţelept de a cercà să le mai lărgiască. Apoi fluviul Dunărea erà în răsărit, ca şi Rinul în apus, o apă lată şi adâncă, a căreia trecere erà uşor de împiedecat, încât erà nepolitic a o depăşì şi a împlântà pajurile romane în sinul lumei barbare. Căutase doar Romanii în zadar de a înrădăcinà puterea lor de ceea parte a Rinului, şi erà de temut să nu se întâmple tot astfel şi la o cercare de a trece Dunărea.

Traian aveà deci drept ţintă, în întâia lui expediţie, numai înjosirea trufiei lui Decebal şi rânduirea lui sub legea generală care domnià pe atunci în lumea politică: Imperiul Roman ca stăpân, toate popoarele ca supuse.

Ştim că în a doua expediţie, scopul lui Traian se schimbă cu totul; că el plecă, din Roma chiar, cu planul bine hotărît de a reduce Dacia în provincie romană. Dar această hotărîre nu mai erà productul recei cugetări. Se amestecase în ea elementul pasional care poate predomnì şi asupra celor mai puternice inteligenţe. Traian acuma ardeà de dorinţa de a pedepsì pe Daci şi pe regele lor pentru necredinţa cu care ei se purtaseră, pentru călcarea păcei jurate, şi deaceea îl şi auzeau adeseori jurându-se: „aşà cum vreau eu să reduc Dacia în provincie romană" [35]. Marea inimă a lui Traian învinsese marea lui minte şi neprecugetat, ascultând numai de o pornire pătimaşă, plecă el la cucerirea Daciei.

Depăşirea Imperiului Roman peste linia sa firească de apărare erà fără îndoială o greşeală politică, şi Traian comise această greşeală. Dovada cea mai învederată că erà astfel, este faptul că abià trecuse un secol şi jumătate dela cucerirea Daciei, şi Romanii fură nevoiţi să o părăsesacă iarăşi în prada

[34] Dio Cassius, LXVIII, 6.
[35] Ammianus Marcellinus, XXIV, 8.

barbarilor, după ce tocmai Dacia fusese nada cea mai atrăgătoare care adusese pe barbari către centrul împărăţiei. Zemislit din o greşeală politică, poporul român trebue să plătească şi astăzi cu cele mai crunte jertfe, existenţa lui, aruncat aici în părţile răsăritului, departe de trunchiul cel mare al rasei latine şi încunjurat de elemente străine. Dar vitalitatea lui cea extraordinară îi dădù puterea de a învinge toate greutăţile, şi ceeace aproape două mii de ani de încălcări şi suferinţi nu a putut distruge, fără îndoială că nu este menit a pieri în acei de lumină şi de civilizaţie în care trăim. Zemislit din o greşeală, poporul roman a îndreptat-o prin puternica sa natură, şi ceeace erà pentru Romani o poticnire, va deveni pentru orientul Europei un izvor de ordine şi de propăşire.

Innainte de a plecà din Roma, Traian puse să se taie un drum în stâncile ce lungesc malul drept al Dunărei, dela Porţile de Fier în sus până la o îndepărtare de vreo sută de chilometri, cât ţineà malul prăpăstios al Dunărei. Acest drum, nu prea lat, mai mult un soiu de cărare, erà menit a înlesni tragerea de pe mal a şăicilor şi batelurilor cu provizii pe care Traian erà să le transporte pe Dunăre în sus, din Moesia către tărâmul operaţiilor. Romanii anume, după cucerirea Moesiei şi a Panoniei, organizaseră două flotile pe fluviu, *classis pannonica* şi *classis moesica*, flotile care aveau de scop mai ales paza trecerei Dunărei; dar fără îndoială că alăturea cu aceste flotile de războiu, trebuiau să se afle şi vase de transport. Deaceea şi vedem pe Colmuna lui Traian aducându-se provizii de grâu şi butoaie cu lichide: vin, oloiu, etc., cu şăicile, până la locul pe unde Romanii fac podul pentru a trece în Dacia [36].

In tot cursul său, dela Columbaci în Serbia până la Orşova, Dunărea curge în un pat foarte îngust, restrâns între doi păreţi de stânci verticale care iesă deadreptul din apă, pentru a se înălţà uneori până la 800 de metri. Partea cea mai îngustă, strâmtoarea dela Cazane, pare a înghiţi cu totul între două stânci uriaşe, uriaşul fluviu, care'şi restrânge aici lăţimea numai la 150 de metri, din 1000—1500 lărgimea lui obişnuită, coborându-se adâncimea lui la mai bine de 50 de metri [37]. Aici în locul cel mai impunător, unde Dunărea biruieşte munţii, se ceteşte încă, pe malul sârbesc, inscripţia pusă de Traian în anul 100 d. Hr. în care spune că „desfundând stâncile au deschis o cale” [38].

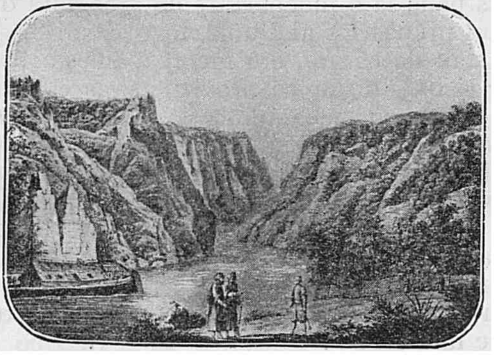
[36] Fröhner, *tab.*, 29—30.

[37] Elisée Reclus, *Nouvelle gégraphie universelle*, Paris 1878, III, p. 316.

[38] *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III, 1, No. 1699: IMP. CAESAR DIVI NERVAE F. NERVA TRAJANUS AUG. GERM. PONTIFEX MAXIMUS TRIB. POT. IIII, PATER PATRIAE COS. III MONT... A... BU. SUP... AT... E... restituită partea din urmă astfel: montibus excisis amnibus superatis viam fecit Comp. Arneth, *Die Trajan's Inschrift in der Nähe des Eisernen Thores* Wien, 1856.

Traian pune să transporte atât din Moesia, cu ajutorul drumului arătat, singurul care făceà cu putinţă urcarea îndărăt a şivoiului Dunărei, cât şi din Panonia, câtimi mari de provizii la Viminacium, din care face baza operaţiilor sale, mai ales că în susul şi în josul acestui oraş întărit se ridicau o sumă de turnuri de privighere, construite de mai înnainte încă pentru paza graniţei [39].

Traian întrebuinţă la această expediţie legiunile cari staţionau în Moesia şi Panonia şi cari erau deprinse în luptele cu Dacii, cunoscând modul lor de a se bate. Nu se poate determinà cu precizie numărul armatei care însoţià pe Traian. Ea trebue însă să se fi urcat la vre-o 60.000 de oameni, împreună cu trupele ajutătoare, cavaleria germană şi mauretană [40]. Generalii cei mai cu vază de lângă Traian erau : Licinius Sura prietenul său şi

Stânca şi inscripţia lui Traian

acela care'i ajutase mult la adoptarea lui de către Nerva, prin urmare la împărăţie, apoi Claudius Livianus, şeful cohortelor pretoriane şi Lucius Quietus comandantul cavaleriei mauretane ; în sfârşit unul Laberius Maximus care fu mai târziu consul la Roma.

Traian plecă la Dunăre în primăvara anului 101 d. Hr. Intr'adevăr panegiricul lui Pliniu cel tânăr, cetit în senat, în timpul celui al treilea consulat al lui Traian, în luna lui Septemvrie 100, face numai alunecări la proiectele formate de împăratul contra Dacilor, fără a arătà prin nimic că războiul ar fi şi început. Pliniu spune : „Dacă însă vreun rege barbar, în nebunia

[39] Fröhner, *tab.* 26—31.

[40] Conrad Mannert, *Res Traiani ad Danubium gestae,* Norimbergae, 1797, p. 20. Franke, *Zur Geschichte Traians und seiner Zeitgenossen* Quedlimburg, 1840, p. 100. Aschbach, *Die Steinerne Donaubrücke Traians,* p. 3, admite cifra de 80.000, iar Fröhner, p. XI, nota, acea de 100.000.

[41] Plinius, Panegyr., XVI.

lui, ar merge atât de departe încât să'şi atragă mânia şi răzbunarea ta, într'adevăr! acela chiar dacă ar fi apărat prin interpunerea unei mări sau prin fluvii colosale sau prin munţi prăpăstioşi, s'ar vedeà atât de curând, plecat sub curajul tău de erou, încât ar crede că munţii s'au cufundat, fluviile au secat, mareà a fost înghiţită şi că însuşi pământul, nu flotele noastre s'au apropiat de el. Par'că văd în mintea mea triumful tău, îngreuiat, nu prin prada luată din provincii nici prin banii storşi dela aliaţi, ci prin armatele duşmane şi prin lanţurile regilor prinşi" [41]. Este învederat că Pliniu ţinteşte prin cuvintele sale pe Decebal care refuzase închinarea şi supunerea către Traian.

La începutul anului 101 Traian se aflà încă la Roma unde luà consulatul pentru a 4-a oară. Din actele fraţilor Arvali se vede că împăratul plecase înnaintea lui 25 Martie 101, de oarece în acea zi se fac rugăciuni pentru sănătoasa *reîntoarcere* a lui Traian [42].

Ce cale a urmat Traian pentru a pătrunde în Dacia? Fără îndoială că a trebuit să urmeze una cunoscută şi bătută care duceà din timpuri vechi dela Dunăre către centrul Daciei şi anume către capitală Aceste căi se aflà însemnate pe un soiu de plan de distanţe rămas de pe timpul împăratului Septimius Severus şi care poartă numele de *Tabula Peutingeriană* după numele învăţatului german Peutinger care a descoperit-o.

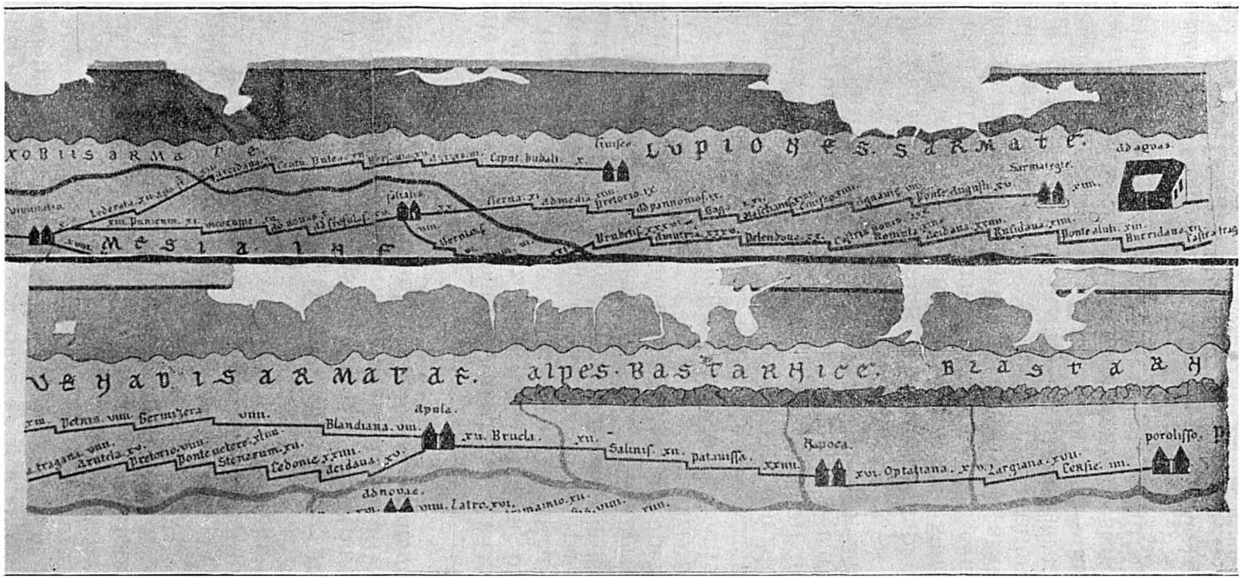
Nu erà Traian să apuce peste munţi şi codri, prin o ţară necunoscută, aşà ca să adauge la greutăţile războiului şi acelea ale drumului. Este deci mai mult decât sigur că Traian a trebuit să urmeze una din acele trei căi cari duceau din Moesia peste Dunăre în Dacia, căile pe care se purtà comerţul între aceste două ţări, pe unde se înşirau oraşele Daciei şi cari deci trebuiau să ducă în modul cel mai direct şi mai uşor către centrul Daciei, capitala ei.

Tabula Peutingeriană, făcută pe timpul împăratului Severus (193—211 d. Hr.), pe când Dacia se aflà sub stăpânirea romană, arată tot cele trei drumuri vechi, cari conduceau de peste Dunăre în Dacia şi aceste trei drumuri sunt arătate ca trecând fluviul, cel mai apusan la Viminacium în faţa oraşului dac Lederata, al doilea la Saliatis în faţa staţiunii Tierna şi al treilea, cel mai dinspre răsărit, la Egeta în faţa oraşului dac Drubetis. Calea întâia, acea dela Viminacium, este arătată ca trecând prin Lederata [43], Arcidava, Centum-Putea, Bersovia,

---

[42] *Bulletino dell' Instit. archeol.*, p. 118, citat de C. de la Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, Paris, 1877, p. 39.

[43] *Tabula Peutingeriană* aşază greşit Lederata pe malul drept al Dunării. *Novela a XI-a a împăratului Justinian* vorbeşte de oraşele: „Recidua et *Literata* quae *trans Danubium* sunt".

Drumurile din Dacia după Tabula Peutingeriană.

Azizis, Caput-Bubali şi sfârşindu-se la Tibiscum. Viminacium fiind aşezat la o egală îndepărtare de Panonia şi de Moesia, şi fiind cetate întărită, trebuià din mai multe puncte de vedere să fi fost aleasă de Traian ca loc de trecere în Dacia : mai întâiu pentru uşurinţa concentrărei trupelor şi a adunărei proviziilor, apoi fiindcă ea îi oferià o puternică bază de operaţie care i-ar fi lipsit aiurea ; în sfârşit pentrucă erà punctul cel mai apropiat de Italia pe unde se puteà atacà Dacia. Dovada însă cea mai învederată că Traian a trebuit în prima sa expediţie, să intre pe această cale în Dacia, stă în aceea că, după cum vom vedeà, el trece prin staţiile Tabulei Peutingeriane : Bersovia şi Azizis, ceeace nu puteà face decât mergând pe calea dela Lederata spre Tibiscum, singura unde se întâlnesc aceste oraşe şi încă imediat unul după altul. In a doua sa expediţie, el trecând Dunărea pe podul de piatră dela Turnu-Severinului, ale cărui rămăşiţi se văd şi astăzi în Dunăre, el nu aveà ce căutà pe la Bersovia şi Azizis care le vom vedeà că erau în Banat, încât astfel vom dovedi credem pe deplin că, în prima lui expediţie, Traian a trecut Dunărea la Viminacium şi a intrat în Dacia pe calea cea mai apusană însemnată pe Tabula Peutingeriană.

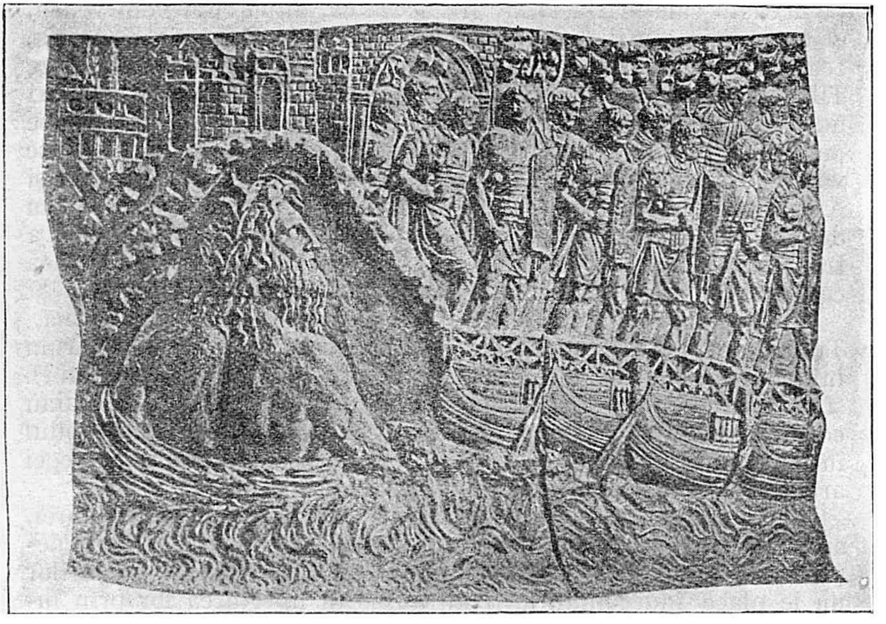
Aici la Viminacium, astăzi satul Costolaţ în Serbia, Traian puse să se arunce un pod de dubase, pentru a căruia întocmire el se folosi de o insulă ce se aflà în mijlocul fluviului [44], şi care există şi astăzi sub numele de Ostrova. După ce Traian consultă voinţa zeilor şi face jertfele trebuitoare, el trece podul în fruntea oştirei sale, şi piciorul său este cel dintâiu al întregei armate care atinge pământul duşman.

Tabloul Columnei ce reprezintă această trecere a Dunărei, arată pe zeul fluviului sub chipul unui bătrân ce stă în o peşteră, cu capul încins cu ierburi de baltă. Deşi geniilor riurilor nu le place îndecomun a fi înfrânate în libertatea lor prin lucrări omeneşti, bătrânul Danubiu se arată totuş binevoitor Romanilor şi sprijine cu puternica lui mână podul pe care calcă legionarii lui Traian. Chipul zeului este poate cea mai frumoasă figură a întregei spirale depe Columnă [45].

Cum calcă pământul Daciei, Traian adună în jurul său pe comandanţii cei mai de frunte şi ţine un sfat de războiu în care hotărăşte, după poziţia locurilor, modul înnaintărei, şi apucă calea care conduceà către Tibiscum în linie dreaptă. Puţin timp după aceasta, el primeşte o solie îndestul de extraordinară. Un popor din Dacia, anume Burii, trimit lui Traian un burete colosal pe care erà scris, în limba latină, un sfat binevoitor, anume că Traian să nu strice pacea şi să se întoarcă în ţara lui. In dosul acestui sfat se ascundeà o ameninţare. Cât de mare erà

[44] Fröhner, *tab.* 31—33.
[45] Fröhner, *tab.* 31—33.

însă frica locuitorilor Daciei de numele lui Traian, se vede depe aceea că solul Burilor pierde cunoştinţa când ajunge în faţa lui Traian şi cade depe calul fără şea, pe care el venise în lagărul roman [46]. „Ştiau doară aceste popoare, cum spune Dio Cassius că mai înnainte ele nu învinsese pe poporul roman, ci numai pe Domiţian; că acuma aveau de purtat războiu cu poporul roman şi cu împăratul Traian care se deosebià prin dreptatea, tăria şi curăţenia moravurilor sale" [47].

Trecerea Dunărei. Zeul susţine podul.

Traian erà un general foarte prevăzător. Precum el îşi alesese o puternică bază a operaţiilor sale şi un loc uşor de aprovizionat, aşà el nu face un pas înnaintea lui în teritoriul Daciei, fără a acoperì dinapoiele sale cu lucrări de întărire. Aceste au un caracter de trăinicie de tot pronunţat, lucrate din piatră cioplită, unele din ele chiar cu ornamentări [48].

Dacii se retrăseseră înnăuntrul ţărei, părăsind după cât se vede cetăţile lor depe lângă Dunăre, precum Lederata, Ar-

[46] Fröhner, *tab.* 36. S'a discutat mult întrebarea dacă acest tablou al Columnei reprezintă pe solul Burilor şi dacă ceeace el ţine în mâni este un burete. Ammianus Marcelinus, XVII, 12, spune că tot astfel căzù şi un principe Sarmat înnaintea lui Constantin cel Mare.
[47] Dio Cassius, LXVIII, 6.
[48] Fröhner, *tab.* 35—37.

cidava, Centum-Putea. Ei însă căutau să cunoască mişcările şi direcţia pe care o luà armata romană, prin spioni, din care Romanii prind într'o zi pe unul, şi îl aduc de păr, cu mâinile legate la spate, înnaintea împăratului [49]. Traian ajunge la Bersovia,

Spionul dac.

trece după aceea la Aixis, sau Azizis cum este însemnată pe Tabula Peutingeriană. Deaici el se îndreaptă către valea Timeşului din care trecând pe urmă în acea a Bistrei, trebuià să ajungă pe

[49] Fröhner, *tab.* 42.

o cale bătută deadreptul sub zidurile Sarmizagetuzei. La *Tapae*, în acelaş loc unde şi generalul Julian al lui Domiţian bătuse pe Daci, întâlneşte pentru întâia oară Traian pe protivnicii săi. Dacii, cari se retrăseseră din câmpie, şi căutaseră aici un adăpost şi o poziţie strategică minunată, apăraţi fiind în frunte de cursul Timişului, iar cu spatele răzămaţi pe munţii păduroşi ce se întind la nordul acestui riu şi cari munţi îi fereau de a fi încunjuraţi. Lupta ce se dădù aici fu foarte sângeroasă. Se spuneà mai târziu între soldaţi, că ne mai ajungând pânza pentru legatul rănilor, Traian îşi dădù rufele lui pentru a procurà cârpele trebuincioase [50]. Dacii fură învinşi şi din cauza unei furtuni ce izbuncnì în timpul luptei, întrucât ei cari considerau zeul furtunii ca duşmanul lor, crezuseră că şi cerul venise în ajutorul Romanilor.

Să căutăm acum a determinà, după localităţile de astăzi, drumul urmat de Traian până aici. In un fragment al unui gramatic latin, Priscianus, se găseşte o frază, singura ce a mai rămas, din pierdutele comentarii ale lui Traian asupra războaielor dacice: „deaici am plecat la Bersovia apoi la Aixis" [51]. Traian, plecând dela Lederata în sus pe drumul ce duce de aici la Tibiscum, trecù prin staţiile identic denumite şi puse în aceeaşi ordine de Tabula Peutingeriană: Bersovia şi Azizis. Astăzi pentru a merge dela Costolaţ către nord, trebuie să trecem peste riul *Bărsava*, afluent al Timişului. Acest riu păstrează precum se vede numele vechiului oraş dac ce erà aşezat pe malurile sale [52]. Oraşul dispărând s'a păstrat numai numele riului, fiind cunoscut că multe oraşe poartă numele riului lângă care au fost întemeiate. Dela Bersovia Traian trecù la Aixis sauAzizis, cum îi zice Tabiula lui Peutinger şi care nume pare că a fost păstrat în *Ijirişul* de astăzi aşezat după riul Bărsava.

Apucând spre răsărit către Tibiscum şi Sarmizagetuza, Traian întâlneşte înnainte de a ajunge la Tibiscum, pe duşman la *Tapae* sau *Tăpia* dela nordul Lugoşului, aşezată la baza munţilor şi deasupra Timişului, încât înfăţişà foloasele strategice pentru o poziţie de apărare, pe care le-am însemnat mai sus, şi pe care Dacii o aleseseră ca punctul unde să aştepte pentru prima oară ciocnirea armatelor roamne. Dela Tapae înnainte, urmând valea Timişului până la confluenţa Bistrei şi apoi valea mărginită

[50] Dio Cassius, LXVIII, 8. Fröhner, *tab.* 47—50. Reposatul T. Antonescu, în lucrarea sa postumă *Columna lui Traian*, publicată după moartea lui de soţia şi colaboratoarea lui Eugenia susţine că Traian ar mai fi mai atăcat pe Daci şi pe calea Taliatis-Tsierna prin valea Cernei, ipoteză încă prin nimic adeverită, (l. c. p. 246).

[51] Priscianus, VI, 13. „Inde Berzobim, deinde Aixin processimus".

[52] Din punctul de vedere al limbei schimbarea vechiului *o* din *Bersovia* în *a*, *Bărsava*, este foarte firească, după cum se poate vedea din analogiile *corastra* dela latinul *colostra* şi *afară* din *ad foras*. D. Onciul, „Critica lucrărei mele Teoria lui Rösler", în *Convorbiri literare*, XIX, p. 184.

de munţi de ambele părţi ale Bistrei, se ajunge în linie dreaptă până la satul Grădiştea sau Varheley, unde se află ruinile vechei capitale a statului dac. Deaceea atât Dio Cassius cât şi Columna

Luptele dela Tapae, Jupiter fulgeră pe Daci.

lui Traian arată, pe la sfârşitul expediţiei, pe Traian luptând contra Dacilor în munţi [53].

Analiza drumului urmat de Impăratul până la intrarea lui în munţi Daciei, ne-au dat putinţa a identifica trei nume vechi

[53] Dio Cassius, LXVIII, 9. Fröhner, *tab.* 74, 83—85, 95—96.

Bersovia, Azizis şi Tapae cu corespondentele lor moderne, Bărsava, Ijirişul şi Tapa sau Tăpia [54].

In drumul său prin valea Bistrei, Romanii mai ieau o cetate, probabil Tibiscum, şi legionarii îi dau foc, pe când locuitorii ei fug în pădurea din apropiere [55]. Decebal, văzând că armata romană se îndreptă către capitala sa, trimite lui Traian o ambasadă compusă din trei ambasadori călări pe caii fără şele urmaţi de o numeroasă întovărăşire, însă toţi dintre comaţi, clasa de jos a poporului [56]. Cu toate rugămintele ambasadorilor, Traian stăruieşte în condiţiile sale pentru încheerea păcei, cu atât mai mult că se simţise atins prin necuviinţa Dacului de a-i trimite în ambasadă nişte oameni de rând. Solia fiind respinsă, Traian înaintează mai departe şi dă peste un sat în care rămăsese însă numai bătrânii, femeile şi copiii [57], poporaţia validă fiind luată în oastea care apără ţara. Aceasta ne arată într'un chip limpede că Dacii nu'şi părăsiseră satele lor nici chiar la apropierea armatelor romane şi deci învederează cât de neîntemeiată este părerea acelora ce susţin că Dacia a fost cu totul deşertată de poporaţia ei, după cucerirea romană.

Se vede că Romanii înnaintaseră foarte încet până aici, pe la jumătatea văei Bistrei, de oarece îi apucă iarna, şi cavaleria dacă, voind să treacă peste un riu îngheţat pentru a atacà pe Romani, ghiaţa se rupe şi ea cade în apă [58]. Capul Dacilor, deşi desperat de nenorocirea întâmplată, ordonă totuş restului trupei atacul Romanilor cari erau apăraţi de un lagăr întărit. Barbarii lovesc în oameni cu săgeţi, în ziduri cu un berbece, dar după cât se pare cu puţină izbândă [59].

Al doilea an al luptei. — Traian opreşte aici campania din anul 101 şi, lăsând, în toate lagările şi întăriturile construite, garnizoane îndestulătoare, se întoarce în un oraş din Panonia, pentru a petrece iarna. In primăvara anului 102, el pleacă de aici cu armata lui pe şăici [60], şi coboară Dunărea până la locul unde trecuse în anul dinnainte. Impăratul dând exemplul muncei şi al activităţei, ieà singur vâsla în mâini şi despică cu ea valurile Dunărei, adeverind astfel spusele lui Plinius, din panegiric, că „atunci când Traian se află pe mare, nu se mulţumeşte numai cât a privì semnalurile şi mişcările, ci se aşează singur la cârmă

[54] Asupra acestui de pe urmă nume *Tapa*, observăm că din puntul de vedere fonetic el trebuia să rămână neschimbat, după analogiile *barba* şi *capra* rămase aceleaşi în limba română. A doua formă *tăpia* este iarăşi o schimbare normală.

[55] Fröhner, *tab.* 50—51.

[56] Fröhner, *tab.* 51—52.

[57] Fröhner, *tab.* 53—54.

[58] Fröhner, *tab.* 54—55.

[59] Fröhner, *tab.* 55—56.

[60] Fröhner, *tab.* 57—58.

şi asemenea celor mai zdraveni tovarăşi, el taie valurile, stăpâneşte vânturile revoltate şi urcă cu puterea vâslei cele mai repezi şivoaie [61]. El ajunge în curând la locul unde poposise în campania întâia, găsind neatinse toate posturile pe cari le lăsase în ţara duşmană. Prima întâlnire cu Dacii fu acea a unei trupe de cavalerie de Daci sau mai curând de Sarmaţi, îmbrăcaţi în zale, pe cari Romanii îi bat şi'i ieau pe fugă [62]. Auxiliarii germani ai lui Traian dau în acest timp peste un corp mai mare de Daci cu cari au o luptă crâncenă dar victoroiasă. Conducătorul Dacilor, văzând şi această bătălie pierdută, se sinucide. Această pierdere aduce supunerea unui trib al Dacilor care vine să facă închinare lui Traian cu nobilii lor în frunte şi cu o mare mulţime de femei şi de copii, cerându-i îndurarea. Traian care aveà interes de a provocà cât mai multe de aceste defecţii, pentru a slăbi pe duşman, primeşte şi tratează, pe cei ce se supuneau, cu bună voinţă [63].

Cu cât Traian se apropià de capitala Dacilor, cu atât piedicele naturale şi măestrite se înmulţiau şi împotrivirea Dacilor devenià mai cerbicoasă; cu atâta lupta luà un caracter mai înverşunat, atât din partea atacului cât şi al apărărei. Păduri neumblate în care legiunile romane sunt nevoite să'şi deschidă un drum cu toporul; ponoare, torente şi şanţuri adânci pe cari sunt siliţi să le umple [64]; întărituri ridicate mai la fie ce pas şi apărate cu o stăruinţă nemaipomenită, îngreuiau înaintarea Romanilor. Atacurile Dacilor asupra poziţiilor romane devin tot mai dese; sângele curge în şiroaie şi mai fiecare pas înnainte al Romanilor este însemnat prin moartea unui legionar; iar din partea Dacilor jertfirea vieţei se face cu o dărnicie pe care puteà s'o explice numai nestrămutata lor credinţă că ar fi nemuritori. Traian mai ieà o cetate ce o întâlneşte în cale, ultimul avanpost înnainea capitalei, pe când generalul său Maximus prinde pe o soră a regelui şi regăseşte, în cetatea unde pune mâna pe ea, toate semnele militare luate de Daci în lupta cu Fuscus [65].

Aceste depe urmă pierderi înduplecă pe Decebal a trimite împăratului roman o nouă ambasadă, de astă dată de personaje de rang înnalt, pileaţi, cari cum ajung înnaintea lui Traian se pun îngenuchi, întinzând către el mâinile în semn de desperare şi implorând îndurarea lui [66]. Deşi umilite în formă, în fond însă cererile Dacilor nu se potriveau de loc cu intenţiile lui Traian, şi războiul urmează mai departe. Cavaleria maure-

[61] Fröhner, *tab.* 58—59. Comp. Plinius, *Panegyr.*, c. LXXXI.
[62] Fröhner, *tab.* 59—62.
[63] Fröhner, *tab.* 63—64.
[64] Fröhner, *tab.* 83—88, 89—91.
[65] Dio Cassius, LXVIII, 9.
[66] Fröhner, *tab.* 82—93.

tană sub Lucius Quietus atacă pe Daci şi'i pune pe fugă, scăpând ei în fundul pădurilor [67]. Aici închizând drumul prin arbori răsturnaţi în cale, Romanii sunt nevoiţi să iee pădurea cu asalt, ca o cetate [68].

Când Romanii ieşiră din pădure se desfăcù înnaintea lor întinsa cetate a Dacilor, bine aşezată şi minunat întărită. In loc însă de a se închide în cetate şi de a suportà un asediu, Dacii

Decebal la picioarele lui Traian.

încearcă o depe urmă dată soarta armelor. Se încinge o luptă desperată în care fiece Dac îşi vinde scump viaţa; dar în sfârşit, între vitejii egale trebuià să hotărască precumpănirea ştiinţei romane [69]. Dacii sunt din nou bătuţi şi capitala lor trebuind să cadă numai decât în mâinile invingătorului, Decebal se hotărăşte a primì, fără nici o condiţie, pacea dictată de Traian. El vine în persoană înnaintea împăratului, însoţit de doi mari demnitari ai curţii sale, şi cade în genuchi la picioarele Romanului.

[67] Fröhner, *tab.* 85—88.
[68] Fröhner, *tab.* 91—92.
[69] Fröhner, *tab.* 87—89.

Dindărătul lor o mulţime nenumărată de popor se târâie în genuchi implorând iertarea învingătorului [70].

Pacea impusă de Traian şi primită de Decebal stipulà ca „regele dac să înnapoieze toate armele, maşinele şi meşterii primiţi dela Romani, să predee dezertorii, să dărâme toate cetăţile să părăsească toate cuceririle făcute în afară de propria lui ţară, să recunoască de prieteni şi duşmani pe prietenii şi duşmanii poporului roman şi să nu mai primiască nici un roman civil sau militar în slujiba sa" [71].

Traian, crezând că Dacii făgăduiesc în bună credinţă menţinerea condiţiilor la cari se îndatoriseră faţă cu Romanii, ajungându'şi prin aceasta ţinta ce'şi propusese când plecase din Roma, ieà cu dânsul câţiva soli daci cari să meargă la Roma spre a confirmà înnaintea senatului juruirile pe cari le făcuseră lui, lasă o garnizoană în Sarmizagetuza, şi se întoarse în capitală, unde serbează asupra Dacilor un meritat triumf, luând supranumele de „Dacicul" [72].

3. A DOUA EXPEDIŢIE A LUI TRAIAN.

Podul de peste Dunăre. — Decebal numai cât se prefăcuse că se supune Romanilor, văzându-se strâns prea de aproape, „Nu că doară el ar fi avut în gând a se ţineà de cele încheiate, ci numai pentru a scăpà din pierzania în care se aflà", făţărise o primire atât de necondiţionată a îndatoririlor impuse lui de Traian. De abià însă împăratul ajunsese în Roma şi îi veni ştirea că „Decebal face multe contra legăturei păcei, că primeşte iarăşi dezertorii, reîntăreşte cetăţile, cercetează prin soli naţiile vecine, pedepseşte pe acelea ce nu primiau a fi în partea lui, luând bună oară Iazigizilor o parte din pământ" [73], şi altele multe. Acestea auzindu-le Traian, face de îndată să se decreteze, din partea senatului, Decebal ca duşman al poporului roman şi se hotărăşte a plecà numai decât iarăşi în persoană în contra regelui dac.

In această de a doua expediţie Traian nu mai îndreptă atacul principal în contra lui Decebal, pe unde'l lovise întâia oară, cu toate că s'ar păreà că un asemenea atac ar fi trebuit

[70] Fröhner, *tab.* 101—104.
[71] Dio Cassius, LXVIII, 9.
[72] Dio Cassius, LXVIII, 10.
[73] Dio Cassius, LXVIII, 9, 10.

să'i vină mai uşor, de oarece ţara îi erà pe acolo cunoscută. Ne întrebăm care a putut fi motivul ce l-a împins pe Traian a schimbà de astă dată baza operaţiilor sale? Dar pentru a puteà răspunde la această întrebare, trebuie întâiu să căutăm a determinà locul pe unde Traian a atacat pe Daci în decursul celui de al doilea al său războiu împotriva lor.

Amintim dela început observaţia făcută şi mai sus, că Traian nu puteà pătrunde în Dacia, decât pe drumurile bătute şi umblate ale acelor timpuri. Prin urmare, dacă el şi-a schimbat calea de atac, a trebuit s'o strămute pe una din celelalte două pe cari Tabula Peutingeriană le arată ca ducând din Moesia în Dacia. Am văzut însă că afară de calea pe la Viminacium, mai erà una pe la Taliatis, în faţa staţiei Tierna şi alta pe la Egeta-Drubetis. Pe una din aceste două a trebuit Traian să'şi aleagă noul său drum. El nu puteà să se hotărască pentru Taliatis-Tierna, care duceà pe la Ad-Mediam (Mediia—Mehadia de astăzi) prin valea Cernei către Sarmisagetuza; căci deşi drumul erà cel mai scurt către capitala Daciei, pedeoparte îngustimea văei, restrânsă între doi pereţi de stânci uriaşe cari uneori par a se atinge, o făceà cu totul greu de străbătut pentru o armată şi foarte uşor de apărat; pe de altă parte însă ea nu corespundeà scopurilor politice ale lui Traian. Ii rămâneà deci calea cea mai răsăriteană, Egeta-Drubetis, pe unde Traian puse să se construiască vestitul pod de piatră peste Dunăre, de către arhitectul elin Apollodorus din Damasc.

S'a discutat mult asupra locului aşezării acestui pod, şi mai mulţi scriitori au pretins că podul lui Traian nu ar fi fost aşternut la Turnu-Severinului, cu toate rămăşiţele de pilastri ce se văd şi astăzi în apă, când Dunărea este mică; că pe aici ar fi trecut podul, tot de piatră, al lui Constantin cel Mare [74], iar că acel al lui Traian s'ar fi aflat mult mai în jos pe cursul Dunărei, la Celeiu lângă Corabia, la o îndepărtare aproape egală de gurile Jiului şi ale Oltului unde de asemenea se văd rămăşiţi de stâlpi de piatră în matca Dunărei [75]. Pentru această părere s'au adus mai ales două argumente: întâiu că dimensiile podului, astfel precum sunt arătate de Dio Cassius, nu s'ar potrivì pentru lăţimea îndestul de mică a Dunărei la Turnu-Severinului; apoi

[74] Vezi descrierea explorărilor făcute la Celeiu de Gr. Tocilescu, privitoare la rămăşiţele podului de aici, în *Monumentele epigrafice şi sculpturale*, I, 1902, p. 239 şi urm.

[75] Asupra podului lui Constantin cel Mare, vezi Cedrenus, Bonn, I. p. 517 şi Aurelius Victor, *De vita et moribus imperatorum* c. XLI: „Hic (Constantinus) pontem in Danubio construxit". Comp. Orosius VII, 28 şi Paulus Diaconus, XI.

lipsa unei căi romane care să ducă din faţa podului în interiorul ţărei, ceeace tocmai s'ar aflà în locul celalalt unde o cale romană începe dela Celeiu şi merge pe malul drept al Oltului până în Transilvania.

Asupra argumentului întâiu observăm că pretinsa nepotrivire a dimensiilor podului cu aceea a Dunărei provine numai din o greşită măsurătoare. Este cunoscut că îndepărtarea între malurile Dunărei la Turnu-Severinului este de 1127 de metri. Dio Cassius ne spune însă că podul erà aşezat pe 20 de stâlpi, îndepărtaţi unul de altul de 170 de picioare; în totul 3570 de picioare, cari fac 1103 metri [76]. Dacă socotim însă şi părţile dintre cel dintâiu şi cel depe urmă stâlp şi maluri, ajungem la lăţimea fluviului constatată astăzi. Măsura dată de Dio nu se potriveşte însă nici de cum la Celeiu, unde Dunărea are o lăţime de 6000 de picioare sau 1856 de metri. Apoi Dio el însuşi observă „nu doară că pe aiurea fluviul nu ar fi mai lat, căci este chiar de două şi de trei ori pe atâta; dar aici, cu toate că este mai îngust, este însă proporţional şi mai adânc" [77], ceeace corespunde întocmai cu natura Dunărei la Turnu-Severinului unde deşi nu este în lăţimea ei cea mai mare, are însă o adâncime de aproape 30 de metri.

Argumentul cu şoseaua romană este tot atât de puţin hotăritor. Oare Romanii trebuiau numai decât îndată ce puseseră piciorul în Dacia, să construiască şi o şosea spre a pătrunde înlăuntrul ţărei? Cu toată fenomenala repejune cu care se construiau lucrările romane, ar fi trebuit mult mai lung timp pentru construirea şoselei decât pentru aceea a podului. Dacă Romanii ar fi trebuit să aştearnă şi şoseaua prin Valahia mică dela podul dela Celeiu până în Transilvania, înnainte de a începe războiul cu Dacii, atunci fără îndoială că, pornind ei construirea podului în 103, în 105 nu ar fi putut păşi pe şoseaua lor pentru a intrà în Transilvania. Şoseaua este cu totul neatârnată de pod; a fost aşternută mai târziu, după reducerea Daciei în provincie romană. Din aflarea sau lipsa ei, ca continuare a unui pod, nu se poate deduce absolut nimic asupra locului construirei acestuia, şi din asemenea argumente nu se poate dobândi nici o lumină în cauză.

Nu trebuie sà ne mirăm dacă nu găsim nici o pomenire a podului lui Traian în hărţile sau însemnările drumurilor rămase dela cei vechi, precum în Tabula Peutingeriană sau în

[76] Un picior grececc=0,m. 309. Datele lui Dio sunt luate din descrierea lucrărei lui Apollodorus făcută de însuşi architectul. Comp. Procopius. De aedificiis IV, 5; prin urmare măsurile sunt acele greceşti.

[77] Dio Cassius, LXVIII, 13.

Intinerariul lui Antonin [78], pentru că aceste însemnări nu se ocupă decât cu indicarea staţiilor şi a distanţelor dintre ele. Când drumurile întâlnesc o apă, linia care le înseamnă trece, curat peste ea, fără a arătà dacă comunicaţia se face prin o punte sau altfel cumva.

Dintre scriitorii vechi numai Procopius (sec. al VI-lea) se rosteşte mai lămurit asupra locului ocpuat de podul lui Traian. El spune că „nu departe de Zanes este un castel al cărui nume este Pontes"; arată apoi că acest nume de Pontes îi vine deacolo că Traian împăratul ar fi făcut un pod aici peste Dunăre prin arhitectul Apollodorus din Damasc. Că acest castel Zanes vine lângă Turnu-Severinului se vede depe aceea că Procopius, urmând cu enumerarea cetăţilor dunărene, arată ca cea dintâiu după Pontes oraşul ad Aquas şi după aceasta castelul Dortico, cari sunt arătate şi de Tabula Peutingeriană ca urmând îndată după Egeta. Zanes nu poate fi dar decât un alt nume pentru Egeta. Găsim următoarea paralelă între Procopius şi Tabula Peutingeriană:

Procopius		**Tab. Peut.**
Lederata	—	Lederata
Zernes	—	Tierna
Zanes	—	Egeta
Pontes	—	—
Ad aquas	—	Ad aquas
Dorticum	—	Dortico

Procopius pune evident puntea lui Traian mai în sus de Aquas, deci cu neputinţă în spre gura Oltului [79].

Conform cu aceasta, arată şi Constantin Porfirogenitul (sec. al X-lea) că „în ţara Ungurilor ar fi mai multe lucruri vechi şi înnainte de toate podul lui Traian (adică ruinile lui), la extremitatea Ungariei. Belgradul este la trei zile îndepărtare

[78] Engel, în *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum*, Vindobonae, 1796, p. 206, arată că itinerarul lui Antonin ar însemnà puntea lui Traian între Egeta şi Aquae. Engel reproduce anume după ediţia lui Wesseling următorul loc din itinerar:

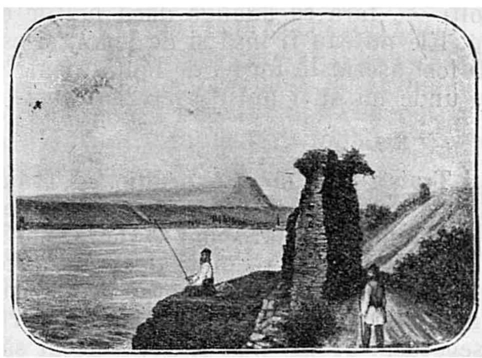
Cuppis,	M. P.	XXIII	
Novas.	. .	XXIII	
Talia	. .	XXII	
Egeta	. .	XXI	Inter Egetam et Aquas Pons Traiani.
Aquis.	.	XVI	
Dortico	. .	X	

In ediţia critică a itinerarului lui Antonin a lui Parthey şi Pinder, Berolini 1848, p. 103, se văd însemnate staţiunele arătate de Engel, fără acea notiţă asupra punţii lui Traian. Bănuim că Engel va fi luat o adnotare a lui Wesseling drept textul itinerarului.

[79] Procopius, *De aedificiis*, IV, 6. Vezi harta expediţiilor lui Traian la începutul cap. precedent.

de această punte" [80]. Indicaţia scriitorului elin, deşi e cam generală, este totuşi îndestulătoare pentru a arătà aşezarea podului, din cauză că Porfirogenitul arată locul acestui pod ca la extremitatea Turciei adică a Ungariei, ţară care nu s'a întins niciodată până la gurile Oltului şi mai ales nu pe timpul împăratului scriitor, când Valahia erà în stăpânirea Peceneghilor.

Dacă toate argumentele aduse până aici ne dispun numai cât a primì mai curând aşezarea podului lui Traian la Turnu-Severinului, apoi dovada învederată, că rămăşiţele de pilastri ce se află aici în Dunăre, aparţineau podului lui Traian şi nu acelui al lui Constantin, care acesta se află la Celeiu, ne-a dat-o studierea însăşi a acestor rămăşiţi, făcută în ziua de 15 Ianuarie 1858, când se întâmplă o scădere cu totul excepţională a apelor Dunărei. „Un inginer militar din Ruşava şi un conductor de clădiri al companiei vapoarelor din Turnu-Severinului făcură

Ruinele podului.

în acea zi măsurători şi exploraţii minuţioase. Ei constatară în albia fluviului 16 stâlpi de zidărie pe cari cercetându'i, îi găsiră construiţi ca şi capetele podului depe maluri, cu pietroaie şi cu mocirlă de ciment roman şi căptuşiţi cu cărămidă mare pătrată; erau îndepărtaţi între ei astfel de-a latul riului, încât locul unde lipsiau dintr'înşii patru, spre a face 20 în total, erà acoperit de o insulă, care pe semne potmolise pe acele patru. In interiorul zidăriei se aflară nu numai găuri regulat dispuse, în cari fuseseră aşezate bârne încrucişate, dar încă se aflară şi câteva crâmpeie de lemn de stejar. *Cărămizile cari acoperiau stâlpii purtau mărcile a trei diferite cohorte auxiliare din a XIII-a legiune Gemină,* cari negreşit au fost întrebuinţate la lucrarea

[80] Const. Porphyrog. *Deadm. imperii,* c. XI.

podului" [81]. Este învederat că aflarea unor cărămizi cu marca legiunii XIII-a Gemină hotărăşte definitv că această punte trebuie să fie a lui Traian, căci este cunoscut că această legiune a luat partea cea mai activă la cucerirea Daciei şi a rămas aici ca garnizoană până la părăsirea provinciei de către ocârmuirea romană.

Să înlăturăm însă şi o ultimă întimpinare care se aduce tocmai din construirea acestui pod. Am văzut anume că, în partea superioară a stâlpilor, s'a găsit găuri cari slujiau după cât se vede, la prinderea structurei superioare a podului, care erà de lemn, şi că s'au găsit în ele chiar resturi de crâmpee de stejar. Se pretinde că asemenea rămăşiţi nu s'ar potrivì cu descrierea podului de către Dio care ar spune că şi partea superioară a podului erà tot de piatră. Scriitorul elin însă, în descrierea îndestul de scurtă a podului, spune numai atâta asupra acestui punct: „Stâlpii stau între ei la o depărtare de 170 de picioare şi sunt legaţi prin bolţi" [82], fără să adauge dacă bolţile erau de lemn sau de zidărie. Ele puteau fi însă şi de lemn, şi este natural că şi lemnul să fi fost aşezat în formă de boltă, pentru o deschidere atât de mare, unde nu ar fi putut să reziste nişte grinzi orizontale.

Calea lui Traian în a doua expediţie. — Traian putù clădì podul fără a fi neliniştit de Daci, căci el ocupase de mai înnainte malul nordic al Dunărei. El trecând Dunărea la Turnu-Severinului, a doua întrebare care se pune dela sine este: pe unde a apucat către Sarmizagetuza; deadreptul prin pasul Vulcanului sau prin acel al Turnului Roş? Dacă Traian ar fi vrut să lovească numai Sarmisegetuza, atunci n'ar fi avut decât să apuce pe la Lederata, prin valea Timişului, şi a Bistrei, pe unde ajunsese odată până sub zidurile ei. Dar pentru a nimicì puterea Dacilor şi a'i supune stăpânirei romane nu erà îndeajuns a se luà capitala. Trebuià să atace pe Daci în chiar cetatea lor firească, să le taie putinţa retragerii către munţii Transilvaniei; deci trebuiau atacaţi ei în această ţară chiar. Iată dar că planul strategic al lui Traian trebuià să fie atacul Dacilor prin Transilvania şi prin urmare trecerea Romanilor prin pasul Turnului Roş. Această încheiere apriorică găseşte mai multe argumente în alte împrejurări. Mai întâiu dela Drubetis calea care duce în interiorul Daciei la ultimul său oraş în spre nord, Porolissum, trecea prin

[81] A. I. Odobescu, *Istoria archeologiei*, 1, *Anticitatea*, *Renaşterea*, Bucureşti, 1877, p. 362, după monografia profesorului Aschbach, *Ueber Trajan's. steinerne Donaubrücke*, Wien, 1858. D-na Vaschidi în *Conquête de la Dacie*, p 6, arată că s'a mai aflat cărămizi *Coh. II Hisp.*, *Coh. I, civ. Roman*, *Coh. III Britn.*, cohorte ce au luat parte la cecerirea Daciei.

[82] Dio Cassius, LXVIII, 13: «Καὶ ἀνταὶ ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν ἀπ' ἀλλήλων πόδας ἀπέχουσαι, ἁψῖσι συνῳκοδόμηνται».

următoarele puncte după Tabula Peutingeriană : Amutria, Pelendova, Castranova, Romula, Acidava, Rusidava, Pons-Aluti, Buridava, Castra-Traiana, Arutela, Pretorium, Pons-vetus, Stenarum, Cedonie, Decidava, Apulum, (astăzi Karlsburg sau Alba Iulia) şi deacolea înainte prin Napoca la Porolissum (astăzi Mojgrad). Mai multe din aceste nume sunt romane precum : Castra-nova, Romula, Pons-Aluti, Castra-Traiana, Pretorium, Pons-Vetus; prin urmare arată că fusese călcată de Romani calea pe care se înşirau. S'ar puteà întimpinà că ele au putut fi date locurilor după cucerirea Daciei de Romani, de oarece ele se află în Tabula Peutingeriană, care este posterioară cucerirei romane. Unul din ele însă, Castra-Traiana, trebuie numai decât să'şi aibă originea din timpul cucerirei însăşi, de oarece vedem în el numele lui Traian, fie că acest nume să'i fi fost dat de însăşi legiunile cuceritorului Daciei ce poposiseră acolo, fie că să fi fost aplicat acelui loc în timpuri mai târzii, ca o amintire a trecerei lui Traian. Strabo apoi ne spune că Romanii ar fi transportat pe riul Maris (pe care l-am văzut a fi Oltul), toate cele de trebuinţă războiului" [83]. Ce înlesnire ar fi avut Traian de a transportà pe Olt materialul şi proviziile de războiu, dacă armata lui ar fi trecut prin pasul Vulcanului? Din potrivă, dacă urmà calea pela Turnul-Roşu, atunci fără îndoială că cursul Oltului puteà să-i slujească la asemenea lucru.

Inainte însă de a merge mai departe, trebuie să arătăm că drumul ce merge dela Drubetis la Apulum şi Porolissum treceà într'adevăr prin pasul Turnului Roşu. Câteva identificări ale numelor vechi cu acelea ce se află astăzi în ţările române vor înlesni asemenea dovadă.

Intâia staţiune arătată de Tabula Peutingeriană după Drubetis este *Amutria*, care nu este decât forma romanizată a numelui dac (ad) *Mutria* (m) care a rămas până astăzi alipit de riul *Motru* ce curge prin acea parte de ţară [84]. Aşà dar calea dela Dubretis către Apulum apucă întâiu peste Motru, deci spre răsătit şi nu direct spre nord către Sarmizegetuza. După Pelendova şi Castra-Nova ce nu pot fi identificate, Tabula Peutingeriană indică staţia Romula aşezată unde vine astăzi Recica.

După alte două staţii intermediare, întâlnim *Pons-Aluti*, adică puntea Oltului, prin urmare o staţie ce trebuià să fie lângă acest riu, şi unde se află un pod, pentru care Romanii o şi numiră astfel. Acest nume nu însamnă că Traian ar fi trecut aici Oltul

[83] Strabo, VII, 2, § 13. Comp. mai sus, p.

[84] *Mutria* după regulile limbei româneşti poate fără nici o greutate fi redusă la *Motru*. Pentru schimbare lui u în *o* aducem analogiile *noră* dela *nurus*, *popor* dela *populus*; iar pentru perderea lui *i* înainte de *u* avem *cumătru* dela *commatrium*, *Dumitru* dela *Demetrius*. Vezi Onciul în *Conv. lit.*, XIX,p 183.

pe un pod, ci numai că se află de mai înnainte în acest loc o trecătoare făcută de Daci. Intr'adevăr este cunoscut că malul Oltului din stânga este înnalt şi râpos, pe când acel din dreapta este o vale largă de câteva sute de metri, mărginită de o terasă mai înnaltă, care ofereà o cale foarte îndemânatecă pentru o armată. Traian deci, cum a ajuns la Pons-Aluti, a apucat spre nord pe *malul drept* al Oltului către pasul Turnului-Roş, pe calea indicată de Tabula Peutingeriană. Punctul unde Traian a atins Oltul trebue să se fi aflat puţin mai jos de Râmnic, căci deacolo vedem că mai sunt două staţii până la *Arutela*, care erà aşezată pe riul *Lotru* de astăzi ce'şi trage numele dela Arutela. Am văzut că Traian mergeà pe partea dreaptă a Oltului şi tocmai pe această parte se varsă în el riul Lotru [85].

Mai obervăm că pe când dela Drubetis până la Pons Aluti, distanţă îndestul de mare, sunt cinci staţii dela acest din urmă până la Arutela, distanţă mică, sunt numai două, şi tot pentru identificarea Lotrului cu Arutela mai vorbeşte şi împrejurarea că el se află aproape la două treimi de drum între Turnu-Severinului şi Alba Iulia, precum şi Arutela Tabulei Peutingeriane se află la aceeaş îndepărtare proporţională între Drubetis şi Apulum [86].

Din discuţia de până aici s'a dovedit două împrejurări, anume, că drumul ce conduceà dela Drubetis înnăuntrul Daciei, treceà pe la Turnul Roşu şi că aceasta a fost calea apucată de Traian în a doua lui expediţie [87].

---

[85] *Arutela* este format ca şi Amutria din (ad) *Rutela* (m). Prin o metateză foarte obişnuită în limba română, avem din Rutela, Lutera, de unde apoi prin schimbarea lui *u* în *o*, eliminarea lui e şi prefacerea genului din feminin în masculin avem forma *Lotru*.

Schimbarea lui *u* în *o* am dovedit'o în nota precedentă. Eliminarea lui *e* şi metateza sunt fenomene obişnuite în limba română. Cât despre schimbarea genului citām : tilia = teiu.

[86]. *Tabula Peutingeriană* arată anume următoarele distanţe între diversele staţiunii ale acestei căi.

	mil de paşi
Dela Drubetis la Amutria	36
„ Amutria la Pelendova	35
„ Pelendova la Castra-nova	20
„ Castra-nova la Romula	30
„ Romula la Acidava	13
„ Acidava la Rusidava	24
„ Rusidava la Pons-Aluti	14
„ Pons-Aluti la Buridava	13
„ Buridava la Castra-Traiana	12
„ Castra-Traiana la Arutela	9
Total între Drubetis şi Arutela (Turnu-Severinului şi Lotru)	206

	mil de paşi
Dela Arutela la Praetorium	15
„ Praetorium la Pons-vetus	9
„ Pons-vetus la Stenarum	19
„ Stenarum la Cedonie	12
„ Cedonia la Acidava	24
„ Acidava la Apulum	15
Total dela Aruleta la Apulum (Lotru la Alba Iulia)	94

[87] C. dela Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, p. 51, spune în privirea acestei de a doua expediţii a lui Traian : „Nous sommes complètement dépourvus de renseignements géographiques sur la deuxième guerre". Dacă nu ne înşelăm, cercetarea noastră împlineşte această lipsă.

Motivul ce l'a împins pe Traian a atacà pe Daci din această parte a fost întâiu scopul său de a le tăià linia de retragere către interiorul ţărei; apoi Dacii, aşteptându-se fără îndoială a fi loviţi tot din partea de mai înnainte, grămădiseră într'acolo toate întăriturile lor, încât Traian erà sigur a găsi drumul prin Transilvania aproape liber către capitală.

După cât se pare, Traian pentru a răschirà pe Daci, îi atacă prin un corp expediţionar şi prin Sciţia minor (Dobrogea de astăzi). Numai aşà se explică ridicarea marelui monument dela Adamclisi, *Troppaeum Traiani*, precum şi cetatea Nicopoli din Moesia ca amintiri ale victoriei lui *contra Dacilor*, monument şi cetate a căror ridicare nu ar aveà înţeles dacă Traian ar fi atacat pe Daci numai pe la Drobetis [88]. Tot deaici se explică cum de oraşul Tomis, Constanţa de astăzi, bate monete şi medalii în cinstea lui Traian, apoi şi pentru ce, afară de Nicopoli, şi alte oraşe din Moesia amintesc pe cuceritor sau pe cei ce'i stăteau aproape, ca Plotinopoli (dela Plotina soţia lui Traian); apoi repetatele denumiri de Ulpia date mai multor oraşe, ca Ulpia Nicopolis ad Istrum, Ulpia Sardica, Ulpia Traiana Ratiaria şi altele încă [89].

Traian pleacă în anul 104 de a doua oară contra Dacilor. Anul întâiu însă îl petrece în Moesia, privighind sfârşirea construirei podului care nu se puteà efectuà înainte de a se ocupà mai întâiu, cu armata, râpa nordică a fluviului, căci altfel Dacii s'ar fi opus la alipirea lui de malul ţărei lor. Traian se coboară din Pononia cu vase pe Dunăre până la Egeta, unde ajungând, toată poporaţia acestui oraş roman îi iesă înnainte şi-l primeşte cu dragoste [90]. Pe şăicele ce adusese armata romană până aici, trece o parte din ea la Drubetis, pentru a ocupà acest oraş duşman şi a îndepărtà oştirile dace [91]. Mai multe triburi gete şi iazige se supun lui Traian. Acele gete ce am văzut că locuiau în Valahia, sunt îmbrăcate ca şi Dacii, iar Iazigii poartă nişte haine până la talie strânse pe corp şi terminate prin o fustă lungă până în pământ şi creaţă, încât de departe au aparenţa unor femei [92]. Iazigii cari fuseseră pedepsiţi de Decebal cu luarea unei părţi din pământul lor, ca unii ce refuzaseră a se alià cu

---

[88] Amm. Marcelinus, XXXI, 5, 16: „Nicopolis quam indicium victoriae contra Dacos Traianus condidit". Tocilescu, *Fouilles et Recherches arheologiques*, Paris 1900, p. 74: „Que voulait faire le grand monument triomphal d'Adam- Klissi sur le territoire de la Dobroudja s'il est vrai ,comme on l'a toujours soutenu que la guerre contre les Daces ne s'était portée que sur rive gauche du Danube?"

[89] At. I. Dimitriu, *Inceputul Creştinărei Românilor*, 1906, p. 55, Comp. Tocilescu, *Fouilles et Recherches*, p. 22.

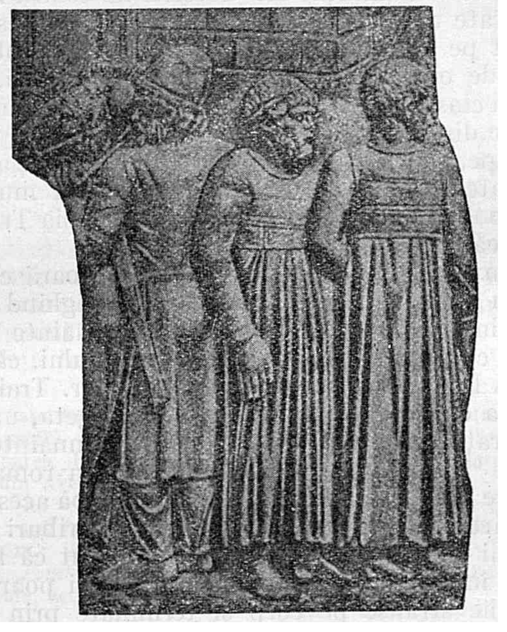
[90] Fröhner, *tab.* 108—112. La p. 17.

[91] Fröhner, *tab.* 117—118.

[92] Fröhner, *tab.* 118—120. Aceasta este singurul costum civil deosebit de acel în care se înfăţişază de obiceiu barbarii pe Columna lui Traian.

Dacii [93], fură cei dintâiu ce se închinară lui Traian. Romanii ieau după aceea un lagăr întărit al Dacilor, construit după principiile artei romane şi construiesc ei înşişi mai multe întărituri pentru a apără capul podului din spre Dacia [94]. In anul 105 terminându-se construcţia podului, Traian după ce săvârşeşte sacrificiile obişnuite, trece pe el cu restul armatei sale în Dacia [95].

După aceasta Romanii trec un riu pe un pod de lemn [96],, probabil Jiul, căci Motrul şi celelalte cursuri, de apă între Turnu-Severinului şi Olt, pot fi trecute prin vad. In drumul lor, ei primesc închinarea mai multor triburi gete, ceeace se adevereşte

Sarmaţii pe col. lui Traian.

nu numai din repeţitele tablouri ale Columnei Traiane, cari înfăţişează supuneri de popoare din Dacia, dar încă şi din Dio Cassius, care spune că „Decebal parte din pricină că cei mai mulţi Daci trecuseră la Traian, parte din alte împrejurăiri voià să trateze de pace" [97]. După ce trec riul pe podul amintit, soldaţii romani dau peste un lan de grău pe care'l seceră pentru

[93] Mai sus, p.
[94] Fröhner, *tab.* 124—128.
[95] Fröhner, *tab.* 128—129.
[96] Fröhner, *tab.* 131—133.
[97] Dio Cassius, LXVIII, 11: «ὅτι τῶν Δακῶν συχνῶν μεθισταμένων πρὸς Τραϊανὸν, καὶ δι'ἄλλα τινὰ, ἐδεήθη αὖθις ὁ Δεκέβαλος εἰρήνης».

a'şi face provizii [98]. Aceasta ne arată că armata înnaintà către capitala Daciei pe la mijlocul lui Iunie 105. Ajungând legiunile înnaintea unui oraş dac întărit, parte dintre apărători erau de părere a se supune, parte a se împotrivì. Se naşte de aici o ceartă destul de vie în sînul garnizoanei, care aruncă şi mai curând oraşul în mânile Romanilor [99]. Oraşul luat se vede a se fi aflat în partea muntoasă a ţărei, de oarece vedem tabloul Columnei lui Traian înfăţişându-l ca aşezat pe o înnălţime.

Sfârşitul războiului. — Dacii, văzându-se din nou serios ameninţaţi, recurg la mijloace necinstite pentru a scăpà de peire. Incă depe când Traian erà în Moesia, ocupat cu construirea podului, Decebal trimisese nişte dezertori însărcinaţi a ucide pe împăratul care erà de obiceiu uşor de apropiat; acuma însă, ocupat cu ale războiului, dădeà intrare ori cui o cereà, încât prea lesne s'ar fi putut îndeplinì scopul lui Decebal, dacă întâmplarea n'ar fi adus descoperirea planului dela unul din conjuraţi care, supus apoi torturei, arată şi pe ceilalţi. După ce Traian trece pe pământul Daciei, Decebal închipuieşte o altă şiretenie. Inşală anume pe un comandant roman foarte iubit de Traian, Longinus, prefăcându-se că ar voì a'i vorbì de pace, şi după ce pune mâna pe el, ameninţându'l cu tot felul de chinuri, îi cere să destăinuiască planurile lui Traian. Romanul însă rămâne mut la toate întrebările. Decebal atunci se gândeşte a se folosì într'un alt chip de prinderea lui Longinus. Trimite lui Traian răspuns că, dacă nu se va retrage din Dacia, înnapoindu'i toată ţara până la Dunăre şi dându-i şi o despăgubire de războiu, va ucide pe Longinus în cele mai cumplite cazne. Traian erà pus într'adevăr într'o grea cumpănă prin viclenia Dacului. Erà în luptă inima lui cu datoria lui de domn şi împărat. De o camdată, pentru a scăpà pe Longinus de o moarte îngrozitoare, el răspunde lui Decebal într'un chip îngăimat, încât Decebal nu ştieà la ce să se hotărască. Intr'acestea însă Longinus trimite o scrisoare lui Traian, în care'l îmbie să strângă cu putere pe Decebal şi să'i răzbune moartea, căci în momentul ce va primì scrisoarea, el nu va mai fi între vii, şi ieà otravă chiar în noaptea când trimisese curierul către domnul său, nelăsând în mânile lui Decebal decât un cadavru care nu-i mai puteà slujì la nimic [100].

Aşà ştieau Romanii, chiar în timpul decadenţei lor, să'şi îndepliniască datoria!

Dar şi Decebal chiar când năimià ucigaşi sau trădà credinţa datorită vorbitorului de pace, ce făceà el alta decât tot împlinirea datoriei? O datorie poate încă mai sfântă decât aceea

[98] Fröhner, *tab.* 142—143.
[99] Fröhner, *tab.* 143—144.
[100] Dio Cassius, LXVIII, 11—12

de a luptà pentru glorie şi izbândă, luptà pentru neatârnare. In sufletul său barbar nu ştieà să facă deosebire între mijloacele permise şi cele nepermise; toate îi păreau bune, de îndată ce erà vorba de mântuirea patriei sale. El avuse prilejul a se convinge că sălbateca vitejie a poporului său nu se puteà măsurà cu ştiinţa romană; căutà să'i îndepliniască lipsurile cu ce'i ieşià la îndemână, şi dacă vreodată fu de primit principiul că scopul îndreptăţeşte mijloacele, apoi fără îndoială că a fost atunci. Dacii arătaseră că ştiau să moară, şi dacă este cevà de admirat în acest popor, este lupta sa până în ultimul moment; nelepădarea armelor din mâni, cât timp mai păstrase, nu vreo umbră de speranţă în un rezultat fericit, dar cel puţin putinţa de a le vedeà roşind de sângele duşmanilor.

După nespuse greutăţi, Romanii ajunseră înaintea Sarmizagetuzei din partea răsăriteană, precum cu trei ani mai înainte se apropiaseră de ea prin cea apusană. Scopul lui Traian nu mai erà acuma de a scăpà pe poporul roman de un tratat înjositor, ci de a răpune Statul şi poporul Dacilor. De aceea când Decebal speriat de defecţiunea tot mai deasă a triburilor dace, oferă pacea lui Traian, acesta îi răspunde ca să se predee el şi armata sa în deplina lui voie[101]. Supunere necondiţionată sau moarte, iată alegerea pe care Traian o puneà Dacilor. Deşi unele triburi plecară grumajii lor sub jugul roman, partea cea mai deosebită a poporului, acea care-l aruncase în această cumpănă, alese fără preget cea depe urmă alternativă. Asaltul întâiu dat de Romani nu izbuteşte, mai ales din cauza bolovanilor celor enormi aruncaţi de Daci în capetele încunjurătorilor[102]. Romanii atunci abat o pădure şi construiesc un *agger*, adică o contra-întăritură, din care să poată mai uşor şi mai la adăpost luptà cu Dacii[103]. Al doilea asalt aduce oraşul în mânile duşmanului şi pe când Romanii sfărâmau zidurile şi porţile, Dacii dădeau foc propriei lor cetăţi[104], iar şefii lor, adunându-se în jurul unui mare vas cu otravă, se grămădesc pe întrecutele a se adăpà cu băutura mântuitoare de chinuri[105]. Moartea trebuià să le fie grabnică, dacă nu voiau să împodobiască triumful învingătorului.

Capitala căzuse, nu însă şi poporul Dacilor. Decebal cu oştirea rămasă se retrăsese încă de mai înnainte spre nord, în munţii cari erau tăria ţărei sale. Traian însă nu lasă Dacilor nici timpul de a se gândi; lovitură urmează după lovitură cu repeziciunea fulgerului. Indată după luarea cetăţei, el pleacă

[101] Dio Cassius, LXVIII, 11—12.
[102] Fröhner, *tab.* 143—151.
[103] Fröhner, *tab.* 151—152.
[104] Fröhner, *tab.* 154—155.
[105] Fröhner, *tab.* 155—156.

Otravirea Dacilor.

în contra lui Decebal şi'l atacă în lagărul său întărit, luând şi pe acesta, după o crâncenă luptă. Decebal atunci văzând pierdută orice speranţă de mântuire, se hotărăşte a urmà patria lui în mormânt şi, blestemând o depe urmă dată pe pricinuitorii peirei sale, îşi împlântă pumnalul în inimă. Capul său tăiat este adus lui Traian [106]. Şefii Dacilor care mai supravieţuiseră tuturor nenorocirilor de până atunci, parte se sinucid, parte se supun învingătorului, aducându'i, pe largi tave de argint, preţul răscumpărărei vieţei lor, scumpe juvaeruri [107]. Dacia cade zdrobită la picioarele lui Traian, la 106 d. Hr.

[106] Pe o medalie găsită la Deva în comitatul Uniedoarei se vede pe Decebal aruncându-se pe spada lui şi dedesupt legenda *occupata Dacia*. *Magazin für sieb. Landeskunde* I, 1843, p. 130. Vezi frumosul bazorelief de pe Columnă înfăţişând sinuciderea lui Decebal, în fruntea acestui volum.

[107] Fröhner, *tab.* 171—172, 177—178. Ioanes Lidus, De *magistratibus*, II, ne dà ştirea de sigur exagerată că Traian ar fi luat din Dacia 5 milioane libre de aur şi 10 milioane de argint.

CAPUL II.

DACIA SUB ROMANI.

(106—270 d. Hr.).

I

COLONIZAREA DACIEI

1. ELEMENTELE STRĂINE

Serbările din Roma. — Statul dac pierise şi pe ruinele lui erà să se înnalţe unul roman. Dacă însă elementul nou ce venià să se altoiască pe vechea stirpe tracică din poalele munţilor Carpaţi, erà superior acesteia în cultură şi inteligenţă, în caracter nu puteà să o întreacă, încât rădăcina poporului român e prinsă în păturile istorice prin două viţe tot atât de energice, de trainice şi de pline de vârtute. Să nu ne fie deci silă, dacă şi sângele Dacilor se va găsì amestecat în naţionalitatea noastră; căci dacă Dacii nu au ajuns şi ei un popor mare şi însemnat, aceasta fu datorit numai oarbei fatalităţi, care îi aduse în lovire cu Romanii care erau mai puternici decât ei [1].

Cât de mult însă socotiau Romanii pe Daci, se vede din marele preţ pe care ei îl puneau pe răpunerea lor. Izbânda contra Dacilor fu privită ca un mare şi însemnat evenement. Dela Cartaginezi, nici un popor nu pusese în o aşa de primejdioasă cumpănă puternicul Imperiu Roman; căci, cum exclamă Plinius în o scrisoare către Caninius: „care materie este oare aşa

---

[1] Este cunoscut că istoriografia noastră mai veche combate ideea unui amestec al Dacilor cu Romanii şi pretinde că poporul român ar fi de obârşie curat romană. Astfel susţin: Petru Maior, *Istoria pentru începutul Românilor*, ed. din Buda-Pesta, 1813, p. 5; Şincai, *Chronica Românilor*, Iaşi, 1853, p. 7; Laurian, *Istoria Românilor*, etc. Această părere mai numără încă şi astăzi aderenţi; însă numărul lor scade cu cât înaintează studiile istorice.

de proaspătă, de bogată, de mare, în sfârşit aşa de poetică şi, cu toate că, în lucrurile cele mai adevărate, aşa de fabuloasă! Vei arătà cum fluvii au fost vărsate asupra pământului, cum punţi noue au fost aruncate peste riuri, cum vârfurile abrupte ale munţilor au fost încununate cu lagăre de soldaţi, cum capitala a fost răzbită, şi cum răzbită fu şi viaţa unui rege ce nu ştià să piardă nădejdea. Numai o greutate, dar aceea prea mare, vei întâmpinà; anume că cu toată puterea minţei tale, această măreaţă epopee să nu treacă peste marginele ei"[2]. Serbările date în Roma pentru a celebrà înturnarea triumfală a împăratului fură din cele mai strălucite: „O sută douăzeci şi trei de zile, ne spune Dio Cassius, ţinură jocurile publice şi peste unsprezece mii de fiare pieriră în luptele date, în cari apărură şi zece mii de gladiatori[3]." Istoricul Romei uită însă să ne spună şi câţi din aceşti nenorociţi îşi lăsară oasele în amfiteatrele romane; uită, sau mai curând, ca om cu cugetul mai înnalt, îi e ruşine să o mărturisască. Traian primeşte felicitări dela toate popoarele barbare cari se cutremuraseră de cumplita învăţătură dată Dacilor. O solie între altele îi venì tocmai din îndepărtatele Indii. El ridică în Moesia un oraş pe care îl numì Nicopoli, în amintirea victoriei repurtate, şi ordonă să se bată o mulţime de medalii cari se refereau atât la faptul general al cucerirei Daciei, cât şi la oarecari întâmplări mai însemnate ale războiului.

Ca un monument nepieritor care, străbătând veacurile, să ducă până la urmaşii cei mai îndepărtaţi răsunetul faptelor sale, Traian făcù să se înnalţe, în forul său din Roma, vestita Columnă ce poartă numele lui şi pe care orânduì să se sape, în un şir de tablouri, înfăşurând Columna ca o cordeà de jos în sus, cele mai însemnate scene din luptele sale cu Dacii.

Un alt monument, mai din gros lucrat şi împodobit cu sculpturi inferioare în execuţie celor de pe Columnă, fu ridicat de Traian în Sciţia Minor, înfloritoarea aşezare romană ce avusese a se lăudà mult de sprijinul dat ei de Traian contra barbarilor daci, cari neliniştiau foarte mult aşezările romane. Ruinele lui s'au regăsit la *Adam Clissi* în Dobrogea. El fusese ridicat când Traian îmbrăcase pentru a 13 oară puterea tribunicie, deci în anul 111 după Hristos. Monumentul reproduceà pe împărat şi scene din războiul romano-dac asemănătoare acelor de pe Columna lui Traian. Monumentul fusese înnălţat în oraşul *Troppaeum Traiani* ai căruia locuitori mai închină o piatră întemeietorului Daciei în anul 115[4]).

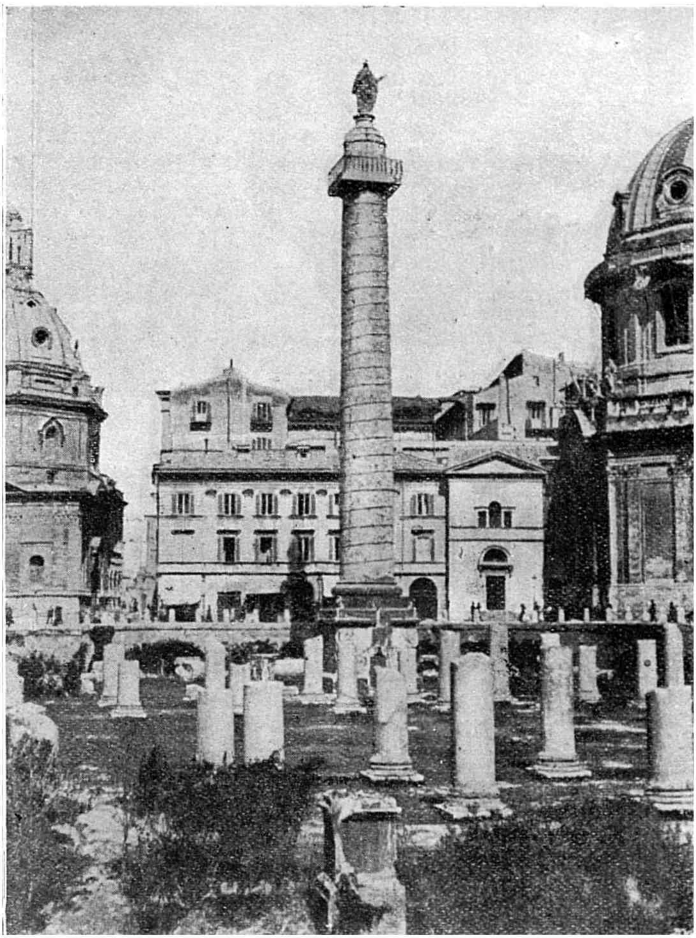
---

[2] Plinius (cel tânăr), *Epistolae*, VIII, 4. (adaos la cele 9 cărţi) Scris. XIV ed. Mueller 1903, Epist. către Traian. In scrisoare, Plinius felicită pe Traian pentru izbânda dobândită.

[3] Dio Cassius, LXVIII, 15.

[4] Gr. Tocilescu, *Das Monument, von Adam Clissi*, 1896; *Fouilles et Recherches archéologiques*, 1900. T. Antonescu, *Columna lui Traian*, 1910.

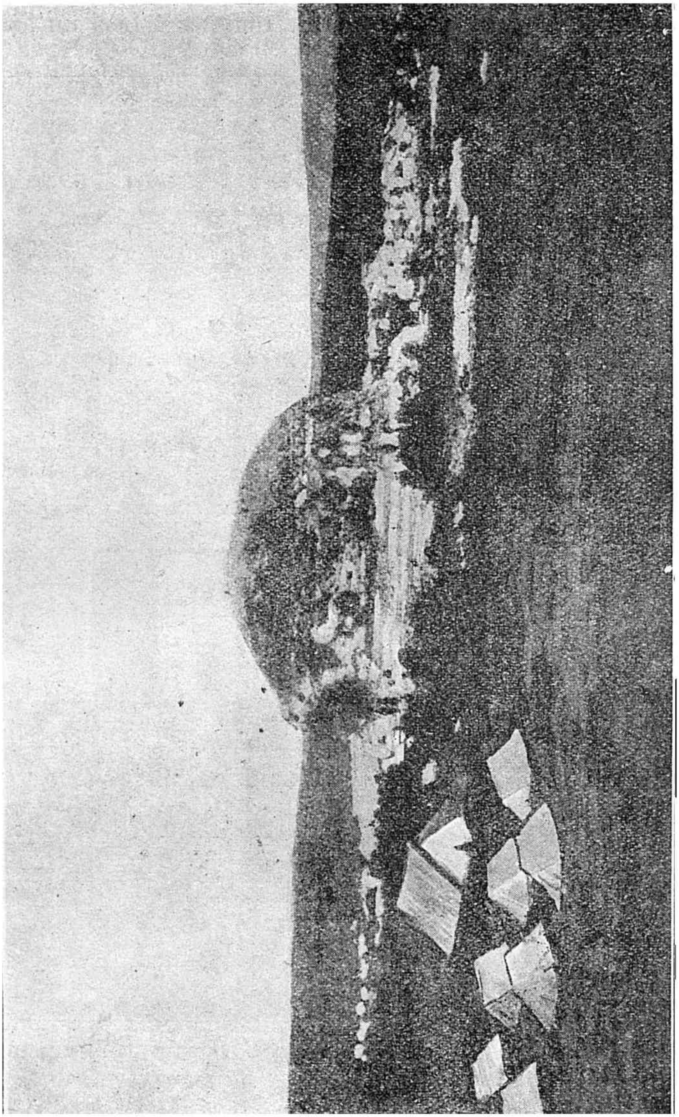
Dacia fusese cucerită de Traian cu scopul anumit de a fi prefăcută în provincie romană. Văzând necredinţa lui Decebal, această idee luase în mintea lui Traian un caracter de fixitate care se vedeà în jurământul lui obişnuit: „aşa cum vreau eu să reduc Dacia în provincie romană”. Insă nu aşa fu-

Columna lui Traian.

sese gândul său primordial, ci zădărit de viclenia regelui Dacilor, luase Traian o asemenea hotărîre. Fiind însă că această ţară erà aşezată peste hotarele fireşti ale împărăţiei romane, deaceea trebuiau luate pentru asigurarea stăpânirei ei măsuri

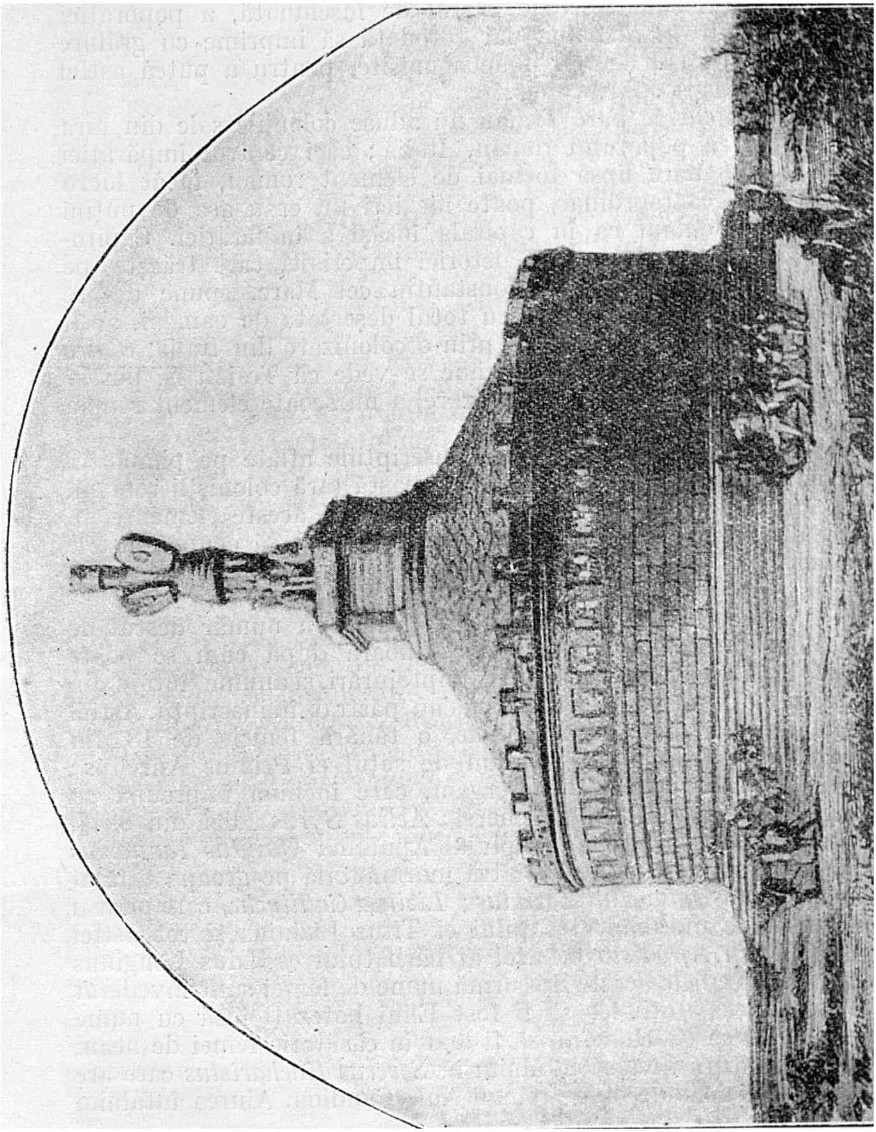
excepţionale, spre a face din ea o stavilă în contra barbarilor, un lagăr roman în ţară duşmană. Iată pentru ce ne spune

Ruinele actuale dela Adam Clissi.

Eutropiu, că „Traian aduse, pentru a împoporà această provincie, de un încunjur de un milion de paşi, din tot imperiul roman, nesfârşite mulţimi de oameni, spre a cultivà ogoarele

și orașele ei"[5]. Despre nici o altă provincie nu se raportează

Monumentul dela Adam Clissi restaurat.

[5] Eutropius, *Hadrianus*, c. VIII: VI „Traianus, ad frequentandam hanc decies centena millia passum in circuitu habentem provinciam, ex toto orbe romano infinitas copias hominum transtulerat, ad agros et urbe colendas". Eutropius dă drept motiv al acestei măsuri, stârpirea sexului masculin din Dacia: „ Cum Dacia diuturno bello Decebali *viris* esset exhausta", despre care mai jos.

un asemenea fapt. Pe aiurea Romanii se mulţămiau a trimite câteva colonii, şi lăsau a tot puternicei înriuriri romane sarcina de a romaniză ţara cucerită. Pentru Dacia se procedă altfel: se aduse deodată un mare număr de colonişti cari să înlocuiască partea, după cum se vede destul de însemnată, a poporaţiei Daciei căzute în războiu; dar totodată să imprime cu grăbire caracterul roman acestei noue agonisite, pentru a puteà astfel să slujască la scopul propus.

După cât se pare Traian nu aduse coloniile sale din ţara de baştină a poporului roman, Italia; căci centrul împărăţiei ajunsese în mare lipsă tocmai de element roman, încât lucru îndestul de extraordinar, poate nicăieri nu erau aşa de puţini adevăraţi Romani ca în capitala însăşi a împărăţiei. Capitolinus, unul din alcătuitorii istoriei imperiale, care trăeşte pe vremile lui Diocleţian şi Constantin cel Mare, spune despre Antonin, că „fiind Spaniile cu totul deşertate de oameni, ar fi îngrijit de ele cu bunăvoinţă, prin o colonizare din Italia, *contra preceptelor lui Traian*" [6], de unde se vede că Traian îşi pusese ca maximă, în afaceri de colonizare, a nu scoate element roman din Italia.

Să cercetăm acuma după inscripţiile aflate pe pământul Daciei, din care regiuni veniră în această ţară coloniştii romani, şi pe urmă să vedem ce caracter dobândiră aceste elemente, în aparenţă străine de firea romană, cari veniau să ocupe siliştele Daciei.

Elementul elin. — Mai întâiu găsim un număr destul de însemnat de colonişti din Azia Minoară după cum se poate constatà aceasta din mai multe împrejurări, şi anume întâiu din numele lor de origină elină ce ni s'au păstrat în inscripţii. Astfel enumărăm: *Isidora Domo Asiae*, o tânără femeie de 18 ani moartă şi îngropată în Apulum de soţul ei Primus Aurelius; *Aelia Pergamia* adică din Pergam, care închină împreună cu *Iulia Bassa* un altar zinei Venerei; *Aelius Syrus* adică din Siria, arătat ca augustal al municipiului Apulum; *Quintus Ianuarius Agathangelus*, care pune o piatră mormântală pe groapa tatălui său *Quintus Ianuarius Zozimus*; *Lizinia Callityche*, care pune o inscripţie pe mormântul soţului ei Titus Lizinius şi tot astfel face şi *Iulia Afrodisia* pe acel al bărbatului ei Caius Longinus Maximus. Ambele aceste din urmă nume de femei sunt învederat elineşti, fie că soţii lor să fi fost Elini botezaţi însă cu nume romane, fie că ei, Romani, să fi luat în căsătorie femei de neam elin. O legătură inversă întâlnim în *Severus Eucharistus* care are de soţie o femeie de nume roman Aula Candida. Aiurea întâlnim

[6] Capitolinus. *Antoninus*, XI: Hispaniis exhaustis, italica allectione, *contra Traianis praecepta*, verecunde consuluit".

pe un libert *Eutychus* care dedică o piatră lui Mithras pentru sufletul patronilor săi. Tot aşa ridică M. Antonius *Onesas* şi M. Aurelius *Theodotos*[7] câte o piatră în onoarea unui zeu Glycon a cărui închinare erà originară din oraşul Abonoteichos din Paflagonia. Ca preoţi a mai multor zei greceşti întâlnim iarăşi Elini : pe *Caius Spedius Hermias*, preotul lui Esculap din Pergam şi pe *Addebar Semei* şi *Okeanos Socratis*, preoţii lui Jupiter din Doliche. In Tabulele cerate găsim un copil *Apalaustus* de naţie elin, cumpărat ca sclav de unul Dasius Breucus şi o fată *Theodota*, originară din Creta [8]).

Acelaş lucru este dovedit şi prin mai multe nume de zei de origine elină adoraţi în Dacia, ai căror închinători şi preoţi, după cum am văzut din exemplele aduse, aveau nume greceşti. Astfel afară de acel *Glycon*, zeu originar din Paflagonia, şi de *Jupiter optimus maximus Dolichenus deus Commagenorum* de obârşie din Doliche oraş din provincia Comagena în Siria nordică lângă Eufrat, pe cari i-am amintit şi mai sus, mai întâlnim pe *Jupiter optimus maximus Heliopolitanus*, adorat în Helipolis, oraş din Azia Minoară, provincia Coelesiria, nu departe de izvoarele Orontului ; apoi pe *Jupiter optimus maximus Tavianus* din Tavia, oraş al Galatiei pe malul oriental al fluviului Halis ; în sfârşit mai întâlnim pe *Jupiter optimus maximus Prusenus*, originar din Prusa cetate din Bitinia, care nu trebue amestecat cu *Jupiter Erisenus*, de fel din Eriza, oraş din Caria, adorat şi el în Dacia [9].

Cùlturile zeului persian *Mithras* şi al zeilor egipteni *Isis* şi *Serapis* se regăsesc şi în Dacia precum şi în toată întinderea imperiului roman. In Dacia însă aceste zeităţi poartă nişte epitete eline şi închinătorii ei se văd a fi mai cu deosebire Elini, încât şi reaflarea cùlturilor orientale sub această formă în Dacia, întăreşte prezenţa elementului elinesc. Astfel Isis poartă adaosul de *Mirionima*, având un colegiu de închinători, iar Mithras sau soarele acel de ἀνειϰῆτος. Inscripţiile cari se referă la acest din urmă, sunt apoi scrise în totul sau în parte

---

[7] Vezi inscripţiile în *Corpus Inscriptionum latinarum*, III, No. 1222 Domotsiae ; 1366 Pergamia ; 976 Syrus ; 1504 Agathangelus şi Zozimus ; 1535 Callityche ; 1536 Afrodisia, 1529 Evcharistus ; 1417-a Hermias ; 1301 Semei şi Socratis ; 1022 Theodotus.

[8] Tabula cerată : No. VII, *C. I. L.*, III 941 : „Dasius Breucus emit mancipioque accepit puerum Apalaustum natione grecum". No. XXV, p. 959 : „mulierem nomine Theodotam natione creticam". In tabulele cerate descoperite la Abrud, printre 100 de nume de oameni se află vr'o 12 cu nume greceşti, G. Popa, *Tabulele cerate*, p. 149. Intre ele găsim pe unul Socrates Socratio cari este acelaşi ca Socratio Socrationis. Altul Iulius Macedo puteà fi Roman din Macedonia. Numărul numelor greceşti se reduce deci la 10 din 100.

[9] *C. I. L.*, III, 1, No 1301 a, b, 1302 Dolichenus ; 1353, 1354 Heliopolitanus, 860, 1088, Tavianus, 859 Erusenus. Akner und Müller, *Römische Inschriften in Dacien*. No. 728, Prusenus.

în limba elină [10]. Intr'un loc întâlnim o piatră închinată lui *Sol Hierobulos*, ἰαρίβουλος al inscripţiilor din Palmira [11].

O altă numire a zeului soarelui este aceea de *Azizus*, căruia i se mai zicea şi *puer bonus phosporus*, sau aducător de lumină. Numele de Azizus este însă arătat de scriitorii antichităţei ca zeul popular din Emesa, cetate din Siria Apamene [12].

Adeseori închinătorii unuia din aceşti zei îi ridicau temple şi îngrijiau de slujba lui prin preoţi, precum am văzut pe acei ai lui Esculap din Pergam şi ai lui Jupiter din Doliche. Pentru susţinerea unui asemenea cult, se organizaseră colegii cari contribuiau în mod voluntar la spijinirea religiei lor. Afară de colegiul Isidei Mirionime pomenit mai sus, mai amintim colegiul Galaţilor (Galatae consistentes), care întreţineau templul lui Jupiter Tavianul, originar din Galatia [13] şi colegiul Asianilor, din care inscripţia ce'l aminteşte reproduce numele a 42 de membri, 26 de bărbaţi şi 16 de femei [14]. Mai adăogăm şi colegiul Utricularilor Adrastei, oraş din Asia de lângă Cyzicus [15].

Pe lângă acestea, mai observăm că în Dacia staţionară în tot timpul stăpânirei romane, mai multe cohorte de trupe ajutătoare din Comagena, precum şi din alte localităţi ale Siriei; astfel din Iturea lângă Palestina şi din Palmira [16]. Mai amintim şi prezenţa în Dacia a unor neguţitori elini, cum se poate vedea din o inscripţie pusă, de doi *neguţitori* din Siria, lui Jupiter Dolichenus [17].

Toate aceste împrejurări ne arată că între coloniştii romani aduşi de Traian în Dacia, era şi un contigent de element elin, care deşi romanizat în parte, totuşi se vede a fi păstrat, cel puţin în generaţia sosită în Dacia, conştiinţa na-

---

[10] *C. I. L.*, III, 1, No. 882 „Isidi Myrionimae C. Iul. Martialis pater et L. Livius Victorinus quaestor collegii Isidis d. d."; No. 1107: „Soli invicto, Ηλιω ανικητω ευχην ανεθηκεν». No. 1436: „Soli invicto, Mithrae aniceto, Hermodio v. s."; Akner, No. 362: «Ηλίω ανεικητω Ερμης Γοργιου ανεθηκε». Pentru Serapis vezi un altar în Tocilescu *Monumente epigrafice*, I, 1902, p. 46. Pentru Mithras. studiul lui Studnizki în *Arh. epigr. Mitteilungen aus Oesterreich*, VII, 1883. Wien.

[11] *C. I. L.*, III, 1. No. 1108. Comp. *Corpus Inscriptionum graecarum*, Ed. Boeckh, No. 4483, 4502.

[12] *C. I. L.*, III, 1, No. 875, 1131—1138. Că Azizus era adorat în Emesa vezi Iulianus, *Orationes*, IV, p. 150

[13] *C. I. L.*, III, 1, No. 860. Comp. alt collegium Galatarum, No. 1391.

[14] *C. I. L.*, III, 1, No. 870.

[15] *C. I. L.*, III, 1, No. 944. Vom vedea mai jos ce erau utricularii.

[16] *C. I. L.*, III, 1, No. 955, 1343, 1347, 1371—74, 1379 Cohortae Commagenorum; 1382 Coh. Ituraeorum; 837, 907 Numeri Palmurenorum.

[17] Goos, „Archeologische Analekten" in *Arhiv. für sieb. Landeskunde*, *Neue Folge* XII, p. 169: „I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno) Aureliu Aexander et Flaviu *Suri*, negotiatore ex voto l(ibenter) p(osuerunt)".

ţionalităţei sale ; aceasta cu atât mai mult cu cât este cunoscut că în deobşte poporul roman n'a izbutit niciodată a romaniză, în ţara lui chiar, pe deplin elementul elinesc ce eră mai cult decât dânsul. Dacă vedem că în Dacia elementul elinesc s'a pierdut cu totul în sinul acelui roman, aceasta a provenit din faptul că, strămutat în Dacia, atare element fusese zmult din pământul său, rupt de pe baza sa naţională, transferat din o încunjurime elinească în una romană, ceeace explică desnaţionalizarea lui. Că unii din coloniştii Aziei Minoare păstraseră la venirea lor în Dacia conştiinţa naţionalităţii lor, se vede din aceea că se găsesc mai multe inscripţii redactate în limba elină [18].

Dacă însă coloniştii iubiau să scrie această limbă, ei trebuiau să o şi vorbească şi astfel se introduseră în limba poporului din Dacia mai multe cuvinte elineşti vechi, cari au rămas până astăzi în limba română şi cari nu trebue confundate cu acele derivate din limba grecească modernă, introduse în timpurile mai noue, dela constituirea statelor române încoace.

Astfel de cuvinte de origine *elină* în limba română sunt :

Drum dela δρόμος, care nu poate fi împrumutat din greceasca nouă, pentrucă atunci ar fi trebuit să păstreze pe *o*, aşă precum această vocală a rămas neschimbată în toate cuvintele luate din limba greacă mai nouă, ca omofor de la ὀμόφορος econom dela οἰκονόμος amvon dela ἄμβων anison dela ἄνισον şi aşă mai departe. Schimbarea lui *o* şi *u* s'a făcut încă din vremuri foarte vechi, în epoca de formaţie a limbei române.

Martur dela μάρτυς sau μάρτυρος care redă pe *υ* grecesc prin sunetul *u*, şi care cuvânt nu poate deci veni dela modernul μάρτυρος, deşi are acelaş înţeles ; căci dacă cuvântul românesc ar fi împrumutat dela neogrecescul martiros (*υ* se ceteşte astăzi ca *i*, pe când în vechime aveă un sunet mai apropiat de *u*) ar trebui să fi păstrat pe *i*, precum în pirostie dela πυρωστία, sirmă (sau sârmă) dela σύρμα, tipar dela τύπος etc. Redarea lui *υ* vechiu prin *u* este obişnuită în limba latină : pus (puroiu) dela πύων, puga (bucă) dela πύγη, sub în greceşte ὑπὸ, cu spiritul aspru ; super dela ὑπὲρ, luma (spin) dela λύμη şi altele multe.

Papură dela elenicul πάπυρος, pentru acelaş cuvânt.

Tufă dela elenicul τύφος (fum) ce nu se află în greceasca modernă. Nu trebuie confundat acest cuvânt care înseamnă *nimic*, echifalent cu fum (d. e. în locuţiunea *tufă în pungă*), cu tufă dela latinescul tuffa : tufă de ierburi, tufăriş de arbori.

---

[18] Akner, No. 79, 192, 362, 541, 608. 666, 699, 850, 875, 877, 918. Adauge Hirschfeld, *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum latinarum*, Wien, 1871, No. 25, 26, 27.

Strugur dela elinescul τρύγα, prin aceeași prefacere a lui υ în *u* şi adăogirea unui *s* premergător ca şi în sturz, numele unei păsări, dela turdus.

Teacă dela elenicul θήκη cu acelaş înţeles, și nu dela identicul grecesc, din cauză că, dacă ar fi împrumutat dela această din urmă limbă, ar fi reprodus sunetul η prin *i* şi nu prin diftongarea lui în ea, ceeace dovedeşte o origine foarte veche. Din greceasca modernă avem bunăoară: mitropolit dela μητροπολίτης, shimă dela σχήμα, splină dela σπλήνα, cămilă dela καμήλι, etc.

Casc dela elenicul χάσκω, identic şi în greceasca modernă. Că vorba românesc este luată din limba veche şi nu din cea nouă grecească, se vede de pe aceea că ea redă consoana aspirată χ, care la acei vechi se pronunţă κχ, prin sunetul *k* românesc, pe când la cuvintele împrumutate din greceasca modernă totdeauna χ inițial este reprodus prin *h* românesc, precum în har dela χάρος, hău (cât îi hăul) dela χάος, hiritisesc dela χαιρετίζω, hirotonie dela χειροτονέω, și altele mai multe.

Aceste câteva exemple, de prezenţa sigură a cuvintelor eline vechi în limba română, să fie îndeajuns pentru a dovedi înriurirea pe care o lăsară vechii colonişti din Azia Minoară asupra poporației ce se formă din nou în Dacia, după ocuparea ei de Romani.

Faptul însă că am constatat prezența în Dacia de elemente eline, încă *vii* şi nedeplin romanizate, explică la rândul său îndeajuns existenţa unor cuvinte elineşti în limba de astăzi a Românilor, şi nu este de nevoie, pentru a se aflà cheia care să deslege această aparentă ghicitoare, să strămutăm poporul român tocmai peste Dunăre, ba încă peste Balcani, prin preajma naţionalităţei eline, spre a'l pune acolo să împrumute cele câteva elemente elineşti din graiul său actual. Elinii veniţi la noi în timpul colonizărei au adus acele elemente în limba noastră, şi nu noi ne-am coborît către Grecia spre a ni le însuşi.

De îndată ce se constată prezența de elemente eline în constituirea chiar a naţionalităţei noastre, nu ne mai pot minunà de loc aflarea câtorva termeni din limba lor în graiul nostru de astăzi. Păstrat-au doar şi Francezii în limba lor câteva cuvinte eline, deşi în întreaga întinsă Galie erà numai o singură colonie grecească, Massalia, astăzi Marseille. Aşà migraine dela ἡμικρανία, golfe dela κόλπος și alte câtevà.

Elementele ilirice. — A doua regiune care a trimis colonişti în Dacia erà acea locuită de popoarele traco-ilirice cari ocupau pedeoparte Tracia şi Macedonia, pe de alta coasta

Mărei Adriatice, întinzându-se până în Panonia, anume acele țări cari poartă azi numele de Albania, Muntenegru și Dalmația.

Din această de pe urmă țară care se numiâ tot astfel și în vechime, Traian aduse lucrători iscusiți în exploatarea minelor, căci ne spune Florus despre Dalmați că, după ce fuseseră pedepsiți de mai multe ori pentru prădăciunile lor, „îi dădù Augustus pe mânile lui Vibius ca să'i înfrâneze cu totul. Vibius sili pe această nație sălbatică a săpà pământul și a topi aurul din vinele sale, ceeace ea făceà și fără acesta, dela sine, fiind foarte zgârcită"[19]. Astfel la Alburnum Maior care astăzi se numește Abrud, pe ungurește Abrudbanya, unde erau vestitele mine de aur ale Daciei, se aflà o colonie întreagă de Dalmați cari erau întrebuințați la exploatarea lor. Aceștia erau mai cu osebire din tribul Piruștilor, pe cari autorii cei vechi îi recunosc cu toții a fi o poporație ilirică[20]; deaceea găsim Alburnul Maior numit într'o tabulă cerată, Virus Pirustarum[21]. Intr'o altă tabulă cerată, găsită ca și cea de mai sus în ruinele dela Verespetak, lângă Abrud, vinde unul Dasius Verzonis, Pirusta ex Kavieretio, o copilă de 6 ani numită Passima[22] pentru 265 de denari, unuia Maximus Batonis. S'a găsit în Dacia mai multe inscripții cari amintesc personaje de obârșie din Aequum, oraș dalmatin și anume pe T. Celsenius Constante, pe Aurelius Bassiuus, pe Aurelius Decoratus și pe alt Aurelius al cărui nume de familie nu se poate ceti, ca decurion din acelaș oraș. In tabulele cerate găsite la Abrud se află printre 100 de nume de oameni vreo 45 de caracter tracic, din cari vre o 20 își găsesc analogia în Dalmația[23] Altă inscripție pomenește despre unul „T. Aurelius Afer Delmata, chemat cel întâiu din Splonum"[24]. In Alba Iulia în

---

[19] Florus, IV, 12: „Augustus perdomandos Tiberio mandat qui efferum genus fodere terras coegit aurumque venis repurgare; quod alioquin gens omnium cupidissima studiosa diligentia anquirit".

[20] Livius, XLV, 26: „Senatum populumque romanum Illyrios esse liberos jubere... Non solum liberos sed etiam immunes fore Issenses, et Taulantios, Dassarctiorum Pirustas, Rhizonitas..." Comp. Ptolemeus, II, 17, 8. Strabo, I, 1.

[21] Tabulae ceratae, No. VIII, *C. I. L.*, III, 2, p. 945: „Anducia Batonis emit mancipioque accepit domus partem dimidiam, que est Alburno maiori *Vico Pirustarum*".

[22] Idem No. VI, p. 937: „Maximus Batonis puellam nomine Passimam emit mancipioque accepit de Dasio Verzonis *Pirusta* ex Kavierretio".

[23] *C. I. L.*, III, 1, No. 1223, 1262, 1323: „Diis M(anibus) P. Celsenio Constanti decurioni coloniae delmatiae Claudia Aequo, item coloniae dacicae". No. 1108: Deo soli Hierobulo Aurelius Bassinus, col. Aquensis sacerdos numinum v. s. l. m No. 1596: I. O. M. Pro salute S. et S. M. Aurelius Decoratus dec. col. Aequi flamen aedilis et M. Aur... decurio col. Aequi v. s. l. m. Asupra coloniei *Aequum*, vezi Ptolemeus, II, 16, 11. *Itin. Antonini*, No. 269. *Tab. Peutin- geriană.* Adaugă Popa, *Tablele cerate*, p. 150 și urm.

[24] *C. I. L.*, III, 1, No. 1322: „D. M. T. Aur. Afer Delmata, princeps adsignatus ex *Splono*".

sfârşit s'a mai găsit o inscripţie care conţine dedicarea unui templu, ridicat din pământ de către un colegiu al Prosmonilor, originari din oraşul dalmatin Prosmona. Tot dalmat este şi numele satului *Kavieretium* din o tabulă cerată, nume ce se reaflă în Dalmaţia [25].

Ne mai rămâne de amintit şi numărul destul de însemnat de ale, cohorte şi corpuri de armată originare din părţile Traciei şi ale Iliricului, spre a terminà cu arătarea acestui însemnat element care a intrat şi el în plăzmuirea naţionalităţei noastre. Aşà întâlnim în Dacia corpuri ajutătoare de Traci săgetători, de Traci cetăţeni romani, de Dalmaţi, de Iliri şi de Bessi, acest din urmă recunoscut ca unul din cele mai puternice triburi ale popoarelor tracice [26].

Prezenţa de colonişti dalmatini şi ilirici între acei aduşi sau veniţi în Dacia poate explicà aflarea unor elemente albaneze în limba română. Este de observat însă că înriurirea limbei albaneze asupra celei române a fost mult mai adâncă de cum bună oară a fost acea a limbii eline care s'a mărginit la introducerea în organizmul limbei române a câtorva cuvinte de caracter elin.

Albanizmele limbei române se constată nu numai în partea lexicală ci şi în acea gramaticală a graiului. In privirea cuvintelor de origină albaneză aflătoare în limba română ele pot fi datorite sau înriurirei mai noue albaneză reprezentată de Albanezii veniţi în ţările române în decursul istoriei lor moderne, mai ales prin gardele de Arnăuţi ale Principilor, sau înriurirei vechi, adusă de coloniştii ilirieni cari luară parte la colonizarea Daciei. Este greu de despărţit astăzi aceste două izvoare din cari au putut curge cuvintele albaneze în graiul românesc. Cuvintele cele mai caracteristice de origine albaneză sunt : abur (avul), brad (breth), broască (breske), buză (bouze), căciulă (kesoulje), cioară (sorre), codru (kodre), copac (kopah), peıhmȣ (ghimp), grumaz (gourmaz), năpârcă (neperke), sat (fsat), şopârlă (sapi), urmă (gjourme), vatră (vatre), văpaie (vampa) [27].

[25] Hirschfeld, *Ep. Nachlese*, No. 28 : „Familliaricum a solo *Prosmoni* ex suo fecerunt per Aur. Statium et Ulp. Paulum quaestores". Asupra oraşului Prosmona, vezi Appianus, *Illyricum*, XII, 26—27. Cf. Popa, *Tablele cerate în Transilvania*, p. 140.

[26] Privilegia militum in *C. I. L.*, III, 2. No. XL, Thracum Sagittariorum ; XXV Thracum civium romanorum ; XXXIII Flavia Bessorum ; *C. I. L.*, III, 1, No. 1197 numeri Illyricorum ; 1577 Coh. III Delmatarum.

[27] Cihac, *Dictionnaire d'Etymologie daco-romane, Eléménts slaves*, 1879, p. 714 şi urm., mai dă alte cuvinte ale căror origină albaneză nu este însă sigură. Vezi Ovid Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine*, 1901, p. 29, 295, Hasdeu admite mult mai multe cuvinte albaneze pe care le consideră ca dace. Vezi emunerarea lor în Densuşianu, *l. c.*, p. 35.

Mai însemnată mult decât această înriurire albaneză lexicală este aceea constituţională de aceeaşi obârşie. Forme gramaticale şi sintactice de fel albanez în limba română se întâlnesc mai multe şi de mare însemnătate. Aşà bună oară identitatea genitivului cu dativul, formarea pluralului substantivelor neutre (sau mai bine zis masculine la singular şi feminine la plural) în *uri*; formarea numeralilor dela 11—19 prin adăugirea propoziţii *spre*, adăogirea lui *a* la pronumele demonstrative, formarea viitorului cu auxiliarul *voi*, postpunerea articolului şi alte câteva [28]. Mai sunt apoi schimbări identice de înţeles ale unor cuvinte împrumutate din latină de limba albaneză pe cât şi de cea română [29].

Dacă explicarea împrumutărei cuvintelor nu ar cere altceva decât vecinătatea sau atingerea culturală a acelor două popoare, înriurirea constituţională nu se mai poate face numai pe calea împrumutului dela vecini. Pentru a explicà înriuririle constituţionale ale limbei trebue numai decât admisă o convieţuire a popoarelor ce le înfăţişază. Pentru a înţelege înriurirea albaneză asupra formelor gramaticale româneşti, trebue închipuit o contopire a celor două rase, un amestec intim al vieţei de copilărie a indivizilor, când copilul născut din părinţi care aparţin ambelor rase deprinde formele fără alegere dela ambii lui născători. Inriurirea aceasta constituţională albaneză s'ar puteà explicà şi din amestecul coloniştilor ilirici cu Daco-Romanii; dar pentru aceasta ar trebui ca ei să fi fost îndestul de numeroşi pentru a închegà din multe imitaţii schimbarea formelor gramaticale româneşti. Din nenorocire nu avem nici cea mai mică idee despre statistica colonizărei. Dacă ne-am luà chiar după resturile păstrate în inscripţii, atunci fără îndoială că mai întinsă decât cea ilirică şi dalmată pare a fi fost cea elinească. Cu toate acestea înriurirea acestei din urmă colonizări nu a lăsat în limba română decât mult mai puţine cuvinte eline, iar asupra formelor gramaticale nu a lăsat nici cea mai mică urmă. Prin urmare, pentru a ne da samă despre înriurirea albaneză destul de bogată în cuvinte şi atât de adâncă în forme, trebuie să recurgem la altă concepţie, anume la faptul că substratul geto-dac, din firea lui tot albanez şi care s'a constatat a fi rămas destul de gros sub pătura romană, a determinat el acele modificări în sensul albanismelor ce se întâlnesc în graiul românesc [30].

---

[28] Enumerarea lor în Densuşianu, *l. c.*, p. 35.

[29] Idem, p. 297—299.

[30] In timpurile din urmă ale vieţei lui, Hasdeu susţineà că Albanezii nu sunt decât Costoboci, Carpi şi Bessi strămutaţi la sudul Dunărei de împăraţii romani. In loc ca Dacii să fi fost Albanezi, se răstoarnă lucrul că Albanezii ar fi fost Daci. *Cine sunt Albanezii* în *An. Acad. rom.*, II, tom. XXII, 1901. Mai vezi şi Ath. M. Marienescu, *Slavii, Macedo-Românii* şi *Albanezii* în *An. Acad. Rom.*, II, tom. XXVI, 1904.

Alte elemente. — Intre locuitorii Daciei mai găsim şi elementele celtice. Astfel întâlnim mai multe cohorte din Galia, Britania şi Hispania [31], ţări ale căror poporaţie pe acel timp erà încă în mare parte celtică. In afară de cohorte aflăm două zeităţi de aceeaş origine: Zeul *Vitrimenus* şi o zeiţă *Nehalennia*. Tot zeu galic trebuie să fi fost şi *Jupiter Bussumarus*, după forma cuvântului. In sfârşit mai aflăm un Trevir originar din oraşul Augusta Trevirorum, în Belgia, cu numele gallic de *Ibliomarus*, ca decurion, deci în poziţie însemnată şi care arată totodată că erà cetăţan în Dacia [32].

Cu toate că cercetarea limbei româneşti nu a ajuns încă a determinà dacă se află elemente celtice în limba română şi cari sunt acelea, căci încercările făcute până acuma în această direcţie sunt cu totul lipsite de caracter ştiinţific, totuşi chiar dacă cercetările ulterioare ar descoperi cuvinte de obârşie celtică în limba română, o asemenea împrejurare n'ar aveà nimic extraordinar, şi nu ar trebui, pentru a le explicà, să transportăm poporul românesc pe marginele Galiei, de unde el şi le-ar fi cules, ci prezenţa de Celţi în Dacia după colonizare, ar da o explicare îndestulătoare a acestei împrejurări.

Cercetarea inscripţiilor ne arată spusele lui Eutropius, că Traian ar fi adus colonişti în Dacia din toată întinderea împărăţiei romane, ca adevărate, întrucât putem regăsi în ea elemente aduse din Azia Minoară, din Iliric şi din Galia, trei regiuni atât de deosebite şi de îndepărtate din acea împărăţie. Aceste elemente au putut lăsà, în sinul nouei poporaţii închegate pe pământul Daciei după cucerirea romană, urme în graiul ce se făuri pe noul pământ roman. Vom cercetà mai jos altă împrejurare, anume dacă aceasta grămadă de colonişti, trimişi aici din toate părţile împărăţiei, conţineà nişte elemente cu totul disparate, neunite între ele prin nici o legătură, şi dacă mai ales le-au lipsit chiagul acela care face din adunături de oameni popoare şi din grămezi de indivizi societăţi.

2. POPORAŢIA BĂŞTINAŞĂ

Argumente generale pentru stăruinţa Dacilor sub Romani. — Istoriografia noastră mai veche se sileşte a dovedi din răsputeri stângerea desăvârşită a naţiei dace, în urma crâncenului războiu şi a emigrărei Dacilor, după ce Romanii luară

[31] Privilegia militum, No. XXXIII Gallorum, Hispanorum: XXV Gallorum macedonica; XL Gallorum dacica, *C. I. L.*, III, 1, No. 1342 Hispanorum Campagonum; 821, 1633 Britannorum.

[32] *C. I. L.* III, No. 1214: „D. M. T. Fabio Illiomaro domo August. Trever quondam decurio canabarum vixit annis LX".

ţara lor în stăpânire. Această părere sprijinită la început de istoricii români, în interesul păstrărei curăţeniei sângelui roman din care ne tragem, a fost adoptată şi de scriitorii străini, însă cu o ţintă în totul deosebită. Susţin şi ei asemenea teorie, însă cu scopul de a puteà mai uşor îndepărtà pe coloniştii romani din Dacia, la retragerea lui Aurelian, „ca unii ce Romanii nu prinseseră în Dacia nişte rădăcini atât de puternice, nealtoindu-se elementul lor pe temelia unei poporaţii supuse" [33].

Mai întâiu constatăm un fapt netăgăduit, anume că Geţii şi Dacii, când fură atacaţi de Romani, părăsiseră acum de câtva timp viaţa nestatornică. I-am aflat încă de pe timpul lui Alexandru cel Mare cultivând grâul. Pe timpul luptelor lor cu Romanii găsim la ei agricultura îndestul de desvoltată, de oarece se află nişte dregători însărcinaţi cu inspectarea ei. Apoi întâlnim în Dacia o sumă însemnată de oraşe şi de sate cari exclud ideea unui popor nomad. Este însă o lege ce reiesă chiar din firea lucrurilor, că un popor aşezat nu fuge niciodată în totalitatea lui înnaintea unei năvăliri. Fug numai popoarele nomade cari îşi duc viaţa în cortul mişcător şi trăesc din mâncarea curat animală ; niciodată însă acele aşezate, care'şi trag hrana din pământul cultivat de ele şi de care, deslipite sunt expuse mai curând peirei decât sub ameninţarea săbiei duşmane. Deaceea, de când există omenirea, nu s'a văzut strămutarea în massă a unui popor aşezat. Este adevărat, Columna lui Traian arată, în tabloul ei final, mai mulţi Daci încărcându'şi averile în care, ceeace reprezintă fără îndoială o scenă de emigrare [34]. Aceştia vor fi fost dintre cei bogaţi ai naţiei lor cari, putând trăi ori unde, nu aveau nevoie să sufere apăsarea romană. A se deduce deaici o emigrare a întregului popor este o încheiere prea îndrăzneaţă. Se pretinde însă că Romanii ar fi ucis pe toţi Dacii aceia ce nu emigrară din ţară. Dar după ce se supuseră, fiind învinşi, pentru ce ar mai fi ucis Romanii pe aceia ce le recunoşteau supremaţia ? Lăsând la o parte omenia, care împiedecă de a lovi pe acel ce se roagă, constatăm că o asemenea purtare ar fi fost contrară politicei urmate de Romani în toate ţările, politică ce le-au îndrumat dominaţia lumei, anume de a fi aspri cu împotrivitorii şi blânzi cu aceia ce se supuneau lor, prin care ei hotărau adeseori chiar

---

[33] Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 75 : „In Dacien wurde, wenn wir richtig urtheilen, auf mehr dünnbesiedeltem Boden, rings umgeben, von einer übelwollenden Bevölkerung, *ein reines Colonialland geschaffen*, in dem das Römerthum nicht so tiefe Wurzeln trieb, wo es nicht auf der breiten sicheren Grundlage eines auch geistig erroberten Volksthum ruhte. Daher die Leichtigkeit mit der es später wieder entfernt wurde und verschwinden konnte ohne einmal so viel Spuren zu hinterlassen als selbst in Britanien oder in Noricum, wo er wie ein Firniss ist abgerieben worden".

[34] Fröhner, *tab.* ultim.

pe protivnici a preferà prietenia, duşmăniei lor. Apoi erà oare în interesul Romanilor a stârpi cu totul poporaţia dacă? Care este valoarea unei cuceriri? Pământul şi siliştele goale, sau poporaţia ce se mişcă pe ele? Am văzut mai sus pe generalii romani, năvălind în Dacia şi transplantând deacolo sute de mii de oameni în Moesia, spre a spori numărul birnicilor lor, şi în Dacia voim ca Romanii să fi alergat ca fiarele însetate de sânge după locuitorii Daciei care veniau în genuchi cu femei şi copii, plângând şi cerând îndurarea învingătorilor? Poporul roman erà fără îndoială crud; dar cruzimea lui erà războinică şi aveà totdeauna un scop şi o ţintă; nu erà setea aceea nesăţioasă de sânge a unor triburi africane de astăzi cari ucid numai pentru plăcerea de a ucide.

Se aduce însă în sprijinul acestei păreri, a stângerei elementului dac, cuvintele lui Eutropius, care spune într'un loc raportat mai sus, că Traian aduse nenumăraţi colonişti în Dacia pentru a împoporà ogoarele şi oraşele, „căci Dacia ar fi fost secată de *bărbaţi* prin lungul războiu al lui Decebal" [35], şi în acelaş sens opune împăratul scriitor Julianus în gura lui Traian cuvintele: „Eu însă văzând republica lâncezândă şi apăsată atât prin tirania din lăuntru cât şi prin ofensa primită dela Geţi, singur am îndrăznit a atacà pe mărginaşii Istrului şi *am răsturnat şi nimicit cu totul gintea aceea a Geţilor*. Iar o lucrare atât de mare am isprăvit-o în timp de aproape cinci ani" [36]. Războiul fiind foarte crâncen şi îndelungat, purtat apoi din partea Dacilor cu o nespusă îndărătnicie, se înţelege că poporaţia validă a celor ce luptară până la sfârşit a trebuit să fie rărită, încât scriitorii puteau, exagerând puţin lucrul, să vorbească de nimicirea totală a acestei poporaţii. Eutropius ne spune însă el singur că Dacia a fost secată de poporaţia ei *bărbătească!* Şi într'adevăr care cuceritor a nimicit vreodată elementul femeiesc şi copiii din un popor supus? Chiar însă dacă poporaţia validă bărbătească din Dacia, ar fi dispărut cu totul, ceeace este peste putinţă de gândit, încă rămânând o mulţime de femei şi de copii, aceştia putură reconstitui în cu-

---

[35] Eutropius, *Hadr.*, c. VIII: „Dacia enim diuturno bello Decebali *viris* esset exhausta". Mai sus p. 125. Unii cetese însă *viribus*, adecă secată de puteri.

[36] *Iuliani imperatoris quae supersunt*. Ed. Taubner, p. 66: „Ego sane quasi torpentem rempublicam et dissipatam, tum domestica tyrannide qua nullo tempore opressa fuerat, tum Getarum contumelia suspiciens, solus Istri accolas aggredi sum ausus et *Getarum quidem gentem penitus everti et delevi*. Et hoc quidem tantum opus annis fere quinque confici". Observăm şi aice cum împăratul Iulian numeşte pe Daci, Geţi. Vezi mai sus p. Obedeanu, *Grecii în Ţara Românească*, p. 636, crede că cuvintele: „Getarum gentem penitus delevi" sunt luate din comentariile lui Traian. Aceste comentarii din nenorocire s'au pierdut, a rămas din ele o singură frază citată mai sus, p. 102 nota 51.

rând un element de baştină îndestul de puternic care va fi putut sluji de rădăcină celui roman.

Atâta poate fi adevărat că partea cea înnaltă a naţiei dace propriu zise care se opusese cucerirei cu cea mai straşnică înverşunare, după ce se supuse în aparenţă Romanilor, preferă a se expatrià şi părăsi provincia. Că această emigrare a trebuit să se facă după încetarea războiului, se vede din tabloul Columnei care arată încărcarea averilor emigranţilor ca făcându-se în deplină linişte. Desemnurile Columniei lui Traian, totdeauna aşà de exacte, ar fi reprodus desigur buimăceala unei fugi pripite, în cazul când ar fi fost vorba de o asemenea.

Erau însă oare în Dacia numai Daci propriu zişi? Am văzut mai înnainte că mai erau Geţi, Sarmaţi şi un trib particular al acestora, Iazigii. Se constată însă într'un chip învederat că Iazigii erau duşmanii Dacilor în timpul războiului al doilea, de oarece fuseseră pedepsiţi de aceştia cu luarea unei părţi din pământul lor, pentru neparticiparea la războiul împotriva Romanilor. Pe aceşti Iazigi i-am văzut, pe Columna lui Traian, venind să facă închinarea lor împăratului, de îndată ce acesta trece podul în Dacia. Şi aceştia să fi fost duşmanii Romanilor? Şi pe ei să'i fi stârpit Romanii până la cel de pe urmă om? Apoi Dio Cassius, acel istoric pe cât de judicios pe atât şi de bine informat, ne spune apriat că Decebal vroia să ceară pace, *„văzând pe cei mai mulţi Daci că trec la Traian"* [37]. Fără îndoială că aceşti Daci ce trecură la Romani în timpul celui de al doilea războiu, erau mai cu deosebire Geţii din Valahia, cari la început caută să opună oarecare împotrivire, mai apoi însă urmează pe Iazigi şi vin împreună cu ei să'şi plece capetele împăratului roman. Ei bine! pe toţi aceşti trădători ai cauzei naţionale a Dacilor, pe toate aceste eminente ajutoare ce veniau la Traian chiar în ţară duşmană, să'i fi ucis Romanii fără cruţare? Credem că o asemenea părere este curat vorbind absurdă.

Toponimia. — O împrejurare mai ales pune în evidenţă această absurditate, anume aceea că aproape toată terminologia geografică a provinciei romane este moştenită dela poporul indigen. Astfel numele munţilor şi ale riurilor cari se reaflă în gura Romanilor sunt cu toatele împrumutate dela Daci. Afară de munţii Carpaţi, o catenă lungă cu nume comun la diverse popoare, mai aflăm încă un munte particular al Dacilor, *Caucasus*, care nu este altceva decât muntele *Cogaeonum* în a cărui peşteră se retrăsese Zamolxis, şi care nume

[37] Vezi locul citat mai sus, p. 116 nota 97.

apare iarăşi în *Caucaland* al lui Ammianus Marcellinus, iar astăzi se regăseşte în numele mai multor munţi *Cocanul* din Carpaţii munteni [38].

Dintre riuri, afară de acela ale căror nume însuşi Dacii le moşteniseră dela Sciţi, precum *Pyretus, Tiarantos* şi *Maris*[39], mai amintim următoarele numiri luate de Romani dela Daci şi care mai toate răsună încă şi astăzi în gura poporului român : *Tibiscum, Samus, Grissia, Gilpil, Aluta,* **Μουσαῖος**. Deasemenea aproape toate numele oraşelor sau satelor ce se aflau pe timpul Romanilor în Dacia păstrară numele lor cel vechi ; numai puţine din ele au primit un botez roman ; unele din ele, precum capitala Daciei, a îmbinat ambele numiri, cel vechiu şi cel roman în o denumire îndoită. Din Ptolemeu, Tabula Peutingeriană, geograful Ravenat şi inscripţii, ni s'au păstrat numele următoarelor cetăţi sau sate de nume dac. In Ptolemeu (sub Antonin, 150 d. Hr.) găsim : *Ruconium, Docidava, Porolissum, Arcobadara, Triphulum,, Patridava, Carsidava, Petrodava, Napoca, Patruissa, Sandava, Utidava, Marcodava, Ziridava, Singidava, Zermizirga, Comidava, Ramidava, Pirum, Zusidava, Paloda, Zurobara, Lizisis, Tiriscum, Sarmizagethuza, Netindava, Tiasum, Tibiscum, Zeugma, Dierna, Acmonia, Druphegis, Arcina, Pinum, Amutrium, Sornum.* Din Tabula Peutingeriană, (sub Severus 222 d. Hr.), adăogim pe următoarele, altele decât acelea enumărate de Ptolemeu : *Lederata, Arcidava, Centum-Putea, Bersovia, Azizis, Gaga, Masclianis, Agnavis, Pelendova, Acidava, Rusidava* (poate aceeaş cu Zusidava din Ptolemeu), *Buridava, Arutela, Stenarum, Cedonia, Blandiana, Brucla, Patavissa* (poate aceeaş ca Patruissa lui Prolemeu), *Optatiana, Largiana, Cersie.* Geograful Ravenat nu face decât reproduce câteva din numele Tabulei Peutingeriane, fără a adăogi nimic nou, afară de *Potula,* dacă aceasta nu va fi indentică cu Paloda [40]. Inscripţiile ne mai procură următoarele numiri, neconţinute în izvoarele celelalte : *Ampeia, civitas Volmerium, civitas Petovium, Colonia Malvensis, Imenmosum maior, Kavieretium, Deusara, Kartum* şi încă unele ce vor fi aduse mai la vale [41].

---

[38] Akner und Müller, Anhang, No. 17 : „Ad Alutum flumen secus montem *Caucasi*". Asupra muntelui *Cogaeonum,* vezi mai sus p. 67. Amm. Marcell, XXXI, 4 : *Caucalandensem* locum".

[39] Mai sus p.

[40] Anonymus Ravennatis, IV, 14, 7. Din aceste localităţi pot fi identificate cu cele de astăzi : Zuisidava amintită ca *territorium zucidavensis* în o inscripţie găsită la *Celeiu* şi Capidava păstrată în o altă inscripţie ca *teritorium capidavense,* găsită la Pantelimonul de sus din Dobrogea, jud. Constanţa, vezi Pârvan *Cetatea Ulmetum,* 1912, p. 2, şi Tocilescu *Monumente epigrafice şi sculpturale,* p. 636 şi 646.

[41] *C. I. L.*, III, 1, No. 1399; III, 2, *Privilegia* LI; *Tabulae* III, VI, X.

Lângă aceste 68 de nume de obârşie dacă se întâlnesc numai 16 de caracter latin, precum în Ptolomeu 7 : *Ulpianum, Salinae, Praetoria-Augusta, Angustia, Aquium, Aquae* şi *Frateria*, şi în *Tabula* Peutingeriană alte 9 : ad *Pannonios, Pons-Augusti, Caput-Bubali, Castra-nova, Romula, Pons-Aluti, Castraput-Bubali, Castra-nova, Romula, Pons-Aluti, Castra-Traiana, Pons-vetus*, şi *Ad-Mediam*. Fără îndoială că şi aceste numiri vor fi avut corelativele lor dace, după cum capitala purtă dubla numire de *Sarmizagetuza regia* şi de *Ulpia Traiana Augusta*; dar ele au fost întunecate, la scriitorii ce s'au ocupat cu Dacia, de numele paralele romane.

Tot aşă ne mai dă Ptolemeu, care scrieă, precum am arătat, către 150 d. Hr., prin urmare după cucerirea Daciei, numele a 15 triburi dace ce s'ar aflà în această provincie anume dela nord, începând dinspre apus : *Anarții, Tauriscii* şi *Cistobocii*; sub ei *Prendavensii, Ratacensii* şi *Caucoensii*; sub aceştia în aceeaş ordine *Biefii, Buridensii* şi *Cotensii* şi sub aceştia *Albocensii, Potulatensii* şi *Sensii*; iar sub dânşii în sfârşit, în partea meridională *Saldensii, Ciagisii* şi *Piefigii*.

Este probabil că Ptolemeu alcătuindu-şi geografia după un autor mai vechiu, Marin din Tir, va fi împrumutat de la el numele acestor 15 triburi, cari nu vor mai fi existat în întregimea lor pe timpul lui în Dacia. Majoritatea lor însă a trebuit să existe, fără de care nu ne putem închipui, cum de Ptolemeu puteă să treacă în geografia lui, menită a fi cetită de contimporanii săi, ca existente, triburile unui popor acum şters de pe faţa pământului. Apoi unele din aceste triburi vom vedeă că sunt pomenite şi de inscripţii.

Topografia Daciei rămânând aproape neschimbată sub dominaţia romană, păstrându'şi vechiul său caracter dacic, această împrejurare dovedeşte într'un chip învederat că a trebuit să rămână o poporaţie îndestul de deasă în Dacia, pentru a puteă păstra aceste denumiri şi a le impune Romanilor cu toată tendinţa acestora de a romaniză geografia ţărei, ceeace se vede din schimbarea numelui unora din oraşele Daciei.

Dacă până aici am adus mai multe argumente din care să se deducă aflarea poporului dac în vechea sa patrie sub stăpânirea romană, studiul inscripţiilor ne va dovedi, pe lângă câteva mărturisiri culese din autori, într'un chip învederat, existenţa Dacilor sub oblăduirea imperiului roman, în vechea lor ţară. Astfel ne spune Dio Cassius că Sabinianus legatul împăratului Comod (180—192), după ce bătù pe Dacii ce se retrăseseră în munţii înconjurători provinciei, strămută în Dacia 12,000 de familii din această naţie [42].

---

[42] Dio Cassius, LXXII, 3.

Aşà dar pe lângă Dacii (Geţi sau Iazigi) ce rămaseră în Dacia, ca unii ce ţinuseră cu Romanii în lupta lor contra lui Decebal, mai vedem că poporaţia lor este sporită prin strămutări silite făcute de Romani, fără îndoială în acelaş scop în care am văzut mai sus pe Aelius Catus şi pe Marcus Plautius transplantând poporaţii getice din stânga Dunărei în Moesia, anume pentru a sporì numărul birnicilor. Apoi, dacă Romanii ar fi avut de ţintă nimicirea totală a naţiei dace, nu ar fi fost o adevărată nebunie de a aduce în ţara lor tocmai din acei oameni, pe cari voiau să'i stârpiască de pe faţa pământului?

Nu trebuie să ne mire împrejurarea că poate unele din numele de oameni sau de triburi pot aveà asemănare cu nume tracice, de oarece am văzut că Dacii erau Traci. Faptul însă că aceşti Traci trăesc şi mor în Dacia ne arată în chip învederat că avem a face cu Daci.

Inscripţiile. — In monumentele comemorative sau funcrare găsite în deosebite localităţi din Dacia se află săpate o mulţime de nume de bărbaţi şi de femei cari nu sunt nici latine, nici greceşti, cari aduc cu numele ilirice şi pe cari trebuie să le privim ca purtate de Daci trăitori şi morţi în Dacia sub stăpânirea romană. Iată cele mai însemnate din aceste inscripţii :

1) „*Aia lui Nando*, a trăit 80 de ani, *Andrada lui Bituva*, a trăit 80 de ani, *Bricena*, a trăit 40 de ani, *Iusta*, a trăit 30 de ani, *Bedar* 12. După moartea ei Herculan libertul au pus (această piatră) patronci sale drept recunoştinţă"[43].

Numele conţinute în această inscripţie ne arată învederat pe membrii unei familii dace care adoptase însă moravurile romane, ceeace reiesă întâiu din punerea însuşi a pietrei, obiceiu roman, apoi din împrejurarea că o vedem posedând liberţi, ceeace o arată totodată că dispuneà de mijloace.

2) „Zeilor Mani : Lui Aeliu *Andena*, Auliu Macrin *Epidianul* zis şi *Epidiu*, augustal al coloniei şi Macrina Marcia fiica puseră (această piatră)"[44].

Andena fiind un nume dac, urmează că acel ce'l purtà îşi măritase fata care poartă numele roman de Macrina Marcia,

---

[43] *C. I. L.*, III, 1, No. 917 : „Aia Nandonis vixit annis LXXX. Andrada Bituvantis vixit annis LXXX. Bricena vixit annis XL. Iusta vixit annis XXX, Bedarus, XII. Post obitum ei Herculanus libertus patronae benemerenti.

[44] *C. I. L.*, III, 1, No. 1488 : „D. M. Aelio Andennac Aelius Macrinus Epidianus qui et Epidius augustalis coloniae Macrina filia posuerunt".

după un personaj care din numele ce'l poartă, Macrin Epidianul sau Epidiu, pare a fi un dac romanizat.

3) „Părinţii *Uicudiu a lui Bedar* şi *Suta lui Epicad*, au pus (această piatră) prea iubitei lor fiice, ce a fost ucisă de tâlhari, însă răzbunată" [45].

Numele fetei lipseşte, partea superioară a pietrei fiind ruptă. Părinţii ce'i pun inscripţia poartă însă învederat nume de caracter dac.

4) „T. M. au pus (această piatră) spre recunoştinţă Domiţiei lui *Clon*, care au trăit 30 de ani" [46].

Domiţia, nume roman ; a lui Clonus, nume dac.

5) „Zeilor Mani : Aelius *Diaies*, au trăit 90 de ani, şi i-au pus (această piatră) Aureliu *Ditugeniu*, fiul şi moştenitorul părintelui prea iubit spre recunoştinţă" [47].

Atât fiul cât şi tatăl cu nume romane, iar familii dace.

6) „Zeilor Mani : *Mavida* fiica lui *Epicad*, care a trăit 45 de ani, soţul iubitei sale soţii pune (această piatră). Aice odihneşte" [48].

Numele şi pronumele sunt caracteristic dace.

7) „Zeilor Mani : Aureliu Fabiu, purtătorul steagului aripei Siliane, a trăit 28 de ani şi 11 luni, Aurelian *Rebur*, veteranul şi Fabia puseră (această piatră) fiului prea iubit, dar şi lor" [49].

Amestecarea caracteristică între nume latineşti şi dace, îndegetează o contopire a acestor doue elemente. Astfel fiul mort poartă numele roman de Aureliu Fabiu şi erà purtătorul steagului unei ale ; pe mamă o cheamă tot Fabia, iar tatăl, care se numeşte şi el cu numele roman de Aureliu, mai poartă şi cognumele de Reburus, formă învederată neoromană şi care urmează să fie de origine dacă.

8) „*Sola* lui *Mucatru*, veteran din aripa frontoniană, au împlinit juruita făcută lui Apolon" [50].

---

[45] *C. I. L.*, III, 1. No. 1585 : „Interfecta a latronibus et vindicata Ucudius Baedari et Sutta Epicadi parentes pientissimae filiae titulum posuerunt".

[46] *C. I. L.*, III, 1, No. 1267 : „Domitiae Cloni qui vixit annis XXX, T. M. benemerenti posuit".

[47] *C. I. L.*, III, 1, No. 835 : „D. M. Aelius Diaues vixit annos LXXXX et posuit Aurelius Ditugenius filius et haeres patri carissimo benemerenti".

[48] Goos, în *Arhiv. für sieb. Landeskunde*, 1874, p. 129 : „D. M. Mavida Epicadi filia fixit annis XXXXV. Maritus conjugi piae posuit. Hic sita est".

[49] *C. I. L.*, III, No. 847, : „D. R. Aurelius Fabius signifer alae silianae vixit annos XXVIII menses XI. Aurelius Reburus veteranus et Fabia filio pientissimo posuerunt, sed et sibi".

[50] *C. I L.*, III, 1, No. 787 : „Apolini sacrum Sola Mucatri veteranus alae Frontonianae votum solvit",

Inscripţie însemnată prin aceea, că arată pe un Dac întors la religia romană, de oarece dedică o piatră lui Apolon.

9) „Zeilor Mani: T. Aeliu *Ariort* quattuorvir anal al municipiului Drobeţilor ucis de tâlhari au trăit ani 57. Digna prea iubitului ei soţ Publ. Aeliu Valente fiul şi *Udar* nepotul spre recunoştinţă i-au pus (această piatră”) [51].

Vedem aici un dac în fruntea unui municipiu. Femeia lui poartă un nume roman. Tot aşa şi cei doi fii ai săi, iar nepotul său nume dac; dovadă învederată de contopirea Dacilor cu poporul roman şi de latinizarea lor. Tot deasemenea credem a vedeà nume dace în următoarele, culese din inscripţii: *Dada*, *Drigiza, Dius, Pupa, Siccia, Sisiala, Esbercus* şi alte câteva [52].

Unele nume terminate în porus, ca *Mucapor, Natopor, Mucator*, se regăsesc şi la numele din Tracia; deasemenea *Rescu Turme Soie, Diza* cari se reaflă la nume bessice precum *Rescu* şi *Dizus* [53].

Cea mai caracteristică inscripţie este însă aceea pusă pe mormântul unei *regine dace moartă în Dacia pe timpul stăpânirei romane.*

10) „Zeilor Mani: *Ziaei* fiicei lui *Tiati* Dacie soţia lui *Pieporus regele Cistobocilor Natoporus* şi Drilgisa bunicei lor prea iubite bine meritatei puseră” [54].

Am văzut cum Geto-Dacii sunt arătaţi de Ptolemeu ca aflându-se în Dacia sub stăpânirea romană. Din această inscripţie se poate vedeà că Dacii păstraseră chiar oarecare autonomie, de vreme ce'i vedem trăind sub regii lor în Dacia romană.

Dacă însă inscripţiile raportate până acuma nu conţin decât nume pe cari forma lor ne împinge a le atribui poporaţiei de baştină, posedăm altele în care se spune lămurit că individul pomenit aparţineà acestei poporaţii.

---

[51]. *C. I. L.*, III, 1, No. 1559: D. M. Aelio Ariorto IIII viro annuali municipii D(robetarum), interfecto a latronibus vixit annis LVII. Digna conjugi pientissimo et P. Aelius Valens filius et P. et Udarus nepos b. m. posuerunt”.

[52]. *C. I. L.*, VII, No. 323: (Orelli, No. 510); *C. I. L.*; III, 1, No. 804. 917, 986, 1236, 1243 şi 1525. Numele de Esbercus se află în o inscripţie aflată la Wiesbaden, Tocilescu *Monumente epigrafice*, I, p. 303.

[53]. *C. I L.*, III, 1, No. 799, 852; Orelli, No. 510; *C. I. L.*, III, 1, No. 870, Compară Tomaschek, *Ueber Brumalia und Rosalia* în *Sitzungsberichte der Kaisert. Akademie*, LX, p. 381.

[54]. Adusă din *C. I. L.*, VI. No. 1801, de V. Pârvan. *Contribuţii epigrafice la Istoria Creştinismului daco-roman*, 1911, p. 95, nota 429: D. M. Ziai Tiati fil (iae) Dacae, uxori Piepori regis Coisstobocensis, Natoporus et Drilgisia aviae cariss (imae) b. m. posuer (unt).

11) Iuliu Secundinul veteran rechemat în slujbă (evocatus) al cohortei III a salariorilor care a trăit ani 85, *de nație dac*, *Articia* Sabina soția lui și Iul. *Costas* fiul și moștenitorul spre recunoștință" [55].

Iulius Secundinus este deci arătat anume ca de *nație dac* și cu toate acestea poartă un nume cu totul roman, o dovadă de complecta romanizare a Dacilor ce rămăseseră sub domnia romană. Câți Daci se pot ascunde sub nume romane, la care nu mai e însemnată, ca în inscripția arătată, originea individului, de oarece el poate o și uitase și trecea drept Roman neaoș! Femeia lui Secundinus poartă numele de Atticia, care este dac, iar cognumele de Sabina, învederat roman, încât aici nu mai rămâne nici o îndoială că avem aface cu Daci romanizați.

Tot același lucru dovedește și următorul fragment de inscripție în care însă numele Dacului este stâlcit, dar după finală este desigur roman.

12) „Iuliu Pi...tinul cetățan dac" [56].

In altă regiune a țărilor dunărene, în *Scitia Minor*, locuită și ea de popoare de neam dac sau bess, deci de neam trac, găsim iarăși dovezi de existența unei poporații băștinașe sub stăpânirea romană și supuse înrîurirei ei. Așa o inscripție amintește pe cetățenii romani și bessi așezați în satul *Ulmetum*: Romani deci locuind alăturea cu poporația tracă a Bessilor. Altă inscripție vorbește despre hotarele dintre moșia lui *Siampudus* și satul *Buridavensilor* (Buridensii lui Ptolemeu), ambele denumiri de caracter absolut dac [57]. o altă inscripție conține iarăși mai multe nume învederat dace sau trace: *Mucapor* și soția lui *Sedida, Neti....tis* care soți au copii de nume romane ca Longinus, Martia și Valerius. Se mai află, prin inscripții, amintite mai multe sate cu nume dace ca *Amlaidina, Turremuca, Asbolodina.* O inscripție prea însemnată este aceea care pomenește cetatea *Ausdec....* (nume până pe jumătate dispărut) care este arătată ca punând într'un rând un hotar în contra Dacilor prin un *actor* al cetății, dregăror existent numai în Canabae și care pe atunci erà reprezentat tocmai de un Dac, *Vexarus.* Hotarul a fost tras de M. Salvius P....ror din ordinul lui Helvius Pertinax (general și mai târziu împărat roman) împreună cu Antonin Tribunul cohortei a II-a. Adaogă

---

[55] Orelli, No. 6844: „Iulius Secundinus evocatorum coh. III, Salariorum qui vixit annis LXXXV, *natione dacus*, Atticia Sabina conjux et Jul. Costas filius et heres b. m. fecerunt".

[56] *C. I. L.*, VII, No. 944: „Iulius Pi...tinus, *cives dacus*".

[57] Buridava este arătată de *Tab. Peutingeriana* ca cetate din Dacia. Mai sus, p. 138.

inscripţia că Dacii au fost învitaţi să iasă din locul stâlpit. O altă inscripţie funerară din oraşul Troppaeum Traiani pomeneşte de un Dac *Comozoi* care ar fi fost ucis de *Costoboci*, şi ei un trib dac trăitor în Dacia pe timpul lui Ptolemeu care îi numeşte Cistoboci [58]. Tatăl acestui Comozoi poartă şi el numele dac de *Daizus*, iar fii lui acele romane de Justin şi Valens. Altă inscripţie aminteşte pe tatăl şi pe mama cu numele dace de *Mucapor* şi *Eftipia*, iar copii cu acele romane de Sabinus, Aurelius, Valerius şi Sabinianus, aceşti doi din urmă arătaţi ca trăind şi punând piatra amintitoare pe mormântul consângenilor lor. O altă inscripţie conţine numele Crescens *Rigozi*, Helpis Liberta, Cornelius Vitalis din care Rigozi fiind în genetiv însemnà pe tatăl şi acesta fără îndoială dac. Tot aşà sunt şi următoarele nume culese tot din inscripţiile Dobrogiei : Iulius *Dizzace* din Troesmis, femeile *Zudeculp* şi Claudia *Dusia*, Aurelius *Dalmus* şi Aurelia *Uthis* soţia lui din satul dac *Amlaidina* amintit mai sus ; apoi Apolonius *Dadae* şi Ti... Claudius *Mucasin* din Tomi. Din tribul Bessilor, arătaţ ca locuind în Sciţia Minor, mai sunt păstrate câteva nume personale ca *Clagino*, *Derzigeno*, *Eptacento*, *Zina* şi *Eptaperi*. Se mai află şi gladiatorul Σκίρτος care spune despre el însuşi că erà Dac, Δακήσις cu toate că i se săpase inscripţia în greceşte[59].

Şi despre aceste neamuri trace, dace, gete sau besse se poate susţine contopirea lor cu Romanii prin căsătorii sau înriuriri romanizatoare, cum reiesă lucrul în chip învederat din amestecul de nume trace cu cele romane în aceeaşi familie, încât şi cercetarea Sciţiei Minoare conduce la acelaşi rezultat ca şi aceea a rămăşiţilor din Dacia propriu zisă, anume la adeverirea aflărei multor elemente dace sub stăpânirea romană, cari elemente se pierdură apoi fără să mai lase alte urme despre existenţa lor decât substratul caracterului, elementul mai mult fiziologic al rasei, de oarece floarea psihologică fusese retezată de pe trunchiul ce o purtase, de sabia romană.

Armata. — Existenţa Dacilor sub stăpânirea romană se mai dovedeşte încă şi din aflarea unor cohorte de Daci atât în Dacia cât şi în alte părţi ale imperiului. Astfel aflăm în Britania *Cohorta Aelia Dacorum*. Mai multe inscripţii au păstrat numele unor ostaşi din această cohortă, care se arată învederat ca Daci. Astfel sunt *Decibalus*, *Dada* şi *Acadunus*, acest din urmă arătat anume ca originar din Ulpia Traiana [60] capitala Daciei.

---

[58] Mai sus, p. 139.

[59] Toate inscripţiile citate, aduse de V. Pârvan în scrierea lui *Cetatea Troppaeum*, 1912, p. 5—48.

[60] *C. I. L.*, VII, No. 323 : (C. Titio) ...a „Acaduno Ulp(ia) Trai(ana), em (erito) al(ae) Petr(ianae), Martius f(ilius) p(onendum) c(uravit). Asupra numelor *Decibalus* şi *Dada*, vezi No. 858 şi 866.

Apoi tribunul cohortei Claudius Menander, poate şi el un Dac cu nume roman, pe o piatră pusă de el, sapă şi un cuţit încovoiat, arma naţională a Dacilor [61]. Mai aflăm o *ala I Dacorum* care se vede că staţionă în Noricum, unde s'a descoperit o inscripţie la Einod, care pomeneşte numele ei [62].

Se mai găseşte o cohortă *II Augusta Dacorum veterana milliaria equitata* în Panonia la Dalya, în vechime Teutoburgium, şi o altă cohortă *III Dacorum* amintită pe o piatră aflată în Macedonia, şi care cohortă este dată ca luând parte la o expediţie în Mezopotamia [63].

Deasemenea se mai află o inscripţie care aminteşte despre un prefect al militarilor *Dacorum Iassiorum* [64], dedicată lui Antoninus Pius şi găsită în Sarmizagetuza; o alta care pomeneşte o *cohorta I Dacorum vigillum* şi o a treia care poartă pe ea o *vexillatio Dacorum parthica.*

Mai amintim şi milites *Dascisciani* cari se regăsesc în mai multe izvoare şi erau răspândiţi în toată întinderea Imperiului Roman, precum şi cohorta *Getulilor* din Iudea [65].

Prezenţa unor trupe atât de numeroase de Daci în Impărăţia Romană cere numaidecât acea a unui număr însemnat de Daci, în provincia de unde ele să se fi putut recrută.

Dacii însă se întâlnesc nu numai ca soldaţi, ci şi ca ofiţeri superiori, comandanţi în armatele romane, bine înţeles în acest caz pe deplin romanizaţi şi numai cât ar reori pă-

---

[61] *C. I. L.*, VII, No. 838.

[62] *C. I. L.*, III, 2, No. 5044: „Praef. equitum alae I Dacorum tribunus militum legionis II adjutrix". O altă inscripţie reprodusă de *Mommsen* în nota la No. 1153 (C. L. III, 1) aminteşte pe unul Julius Erucianus Crispus praef. alae I Ulpiae Dacorum. Erà aceeaşi *Ala I Dacorum* cu *Aala I Ulpia Dacorum*, sau 2 corpuri deosebite?

[63] *C. I. L.*, III, 2, şi III, 1, No. 600.

[64] Akner und Müller, No. 157: „Ex voto tricenali magno et invicto imperatori Caesari Tito Aelio Hadriano Antonino Pio Augusto, pontifici maximo, tribunicia potestale XVI, consuli III, patri patriae pro salute et felicitate pontificis maximi et Anniae Faustinae Augustae conjugi, *Caius Clodius, sextum praef. militium Dacorum Iassiorum* hanc statuam inauratam numinibus majestatique eorum (posuit)". (După cetirea lui Akner şi Müller). Rândul subliniat este dat de inscripţia astfel: „C. CLOD. VI. PRAEF. M. DACORUM. IASSIORUM". Cetindu-se pe M. din inscripţie: *municipium* s'a văzut aice vechiul nume al *Iaşilor*. Noi credem împreună cu Akner şi Müller că un prefect al unui municipiu este ceva cu totul neobişnuit şi că cetirea *militum Dacorum Iassiorum* este mult mai probabilă. Dacă Iaşii ar fi existat de pe timpul Romanilor, ba chiar ca municipiu, ar trebui numai decât să se reafle în el urme ale vieţei romane, pe când este cunoscut că nu s'a găsit în el nici o singură inscripţie romană, *Milites Daci Iasii* nu erau decât Dacii Iazygi care se aflau în Dacia sub stăpânirea romană. Mai notăm şi împrejurarea că pretinsul prefect al municipiului Iaşi trăeşte tocmai în Sarmizagetuza. Iaşul însă sau Iaşii şi-ar puteà trage numele dela Iazigi.

[65] Trebellius Pollio, în *Claudio*, XVII; Flavius Vopiscus, în *Aureliano* XXXVIII; Orelli, 5889, 6049, 6688; *Notitia dignitatum imp. rom.* Ed. Böcking p. 21, 23, 88, 96. Asupra Getulilor, vezi *C. I. L.*, III, 2, Privilegia XIV

strându-şi amintirea originei lor. Astfel aflăm despre *Regalianus*, unul din cei mai buni generali romani ai timpului său, că eră de „naţie dac şi după cât se spune coborâtor din Decebal”[66]. Chemat de împăratul Valerian la o comandă superioară, el căpătă sub Gallienus guvernarea Iliricului şi astâmpără o revoltă a acestei provincii. Un uzurpator, Ingenuus, răsculându-se împotriva lui Gallienus, este bătut în Moesia şi Gallienus pedepseşte cu nespusă cruzime pe partizanii răscoalei. Moesii speriaţi proclamă atunci pe Regalinus de împărat (263 d. Hr.) dară este ucis curând după aceea, temându-se provincialii de o şi mai cumplită răzbunare a lui Gallienus.

Toate aceste împrejurări adeveresc existenţa poporaţiei dace sub stăpânirea romană, şi deci nu se mai poate susţineà că naţia Dacilor 'ar fi fost cu desăvârşire nimicită de Romani, cu prilejul cucerirei ţărei lor.

3. ELEMENTUL ROMAN

Intinderea elementului roman. — Prin cucerirea Daciei, supunerea poporului băştinaş şi aducerea de colonii din diversele părţi ale Impărăţiei Romane, se adunaseră în noua provincie romană elemente deosebite prin obârşia şi felul lor de a fi. Ele fură supuse însă aice unei înriuriri covârşitoare care, ca o grea piatră de moară, sfărâmă toate grânele deosebite aruncate în coşul ei, şi scoase din a lor măcinare un popor nou şi unitar ce purtă pe fruntea lui tot pecetea romană. Ne rămâne de studiat mijloacele puse în lucrare de Romani pentru a romanizà Dacia, ţintă pe care chiar Traian trebuise s'o aibă în vedere, dacă vroià ca a lui cucerire să devină pentru Impărăţia Romană un scut şi o apărare, iar nu numai o nadă mai mult spre a atrage pe barbari.

Deşi Traian aduse colonii din provincii şi nu din centrul imperiului, el căută în totdeauna ca să trimită în Dacia elemente romanizate, printre care numai se strecurară şi de acele în care romanizarea nu prinsese încă depline rădăcini. Mai multe din oraşele ce contribuiră prin poporaţia lor la colonizarea Daciei erau colonii romane sau oraşe mult cercetate de Romani. Se ştie însă că dreptul de colonie nu puteà fi acordat decât acelui oraş străin în care se adaosese atât de mult poporaţia romană, încât să dobândiască o fizionomie curat latină. *Emesa* acel oraş din Siria Apamene care trimisese în Dacia cultul lui Azizis sau Puer bonus phosporus erà nu

[66] Trebellius Pollio, *Triginta Tyrani*, IX: „Erat gentis „daciae“, Decebali ipsius, ut fertur, affinis”. Comp. Auretius Victor, *Caes.* XXXII.

numai colonie romană, dar încă din cele mai favorizate, dăruită cu dreptul italic care scutiá pe locuitorii ei de dări şi le dădeá putinţa de a întrebuinţá formele stricte ale dreptului roman la regularea daraverilor lor [67]. Tot asemene colonie cu drept italic erá şi *Heliopolis* din Coelesiria, de unde se adusese în Dacia cultul lui Jupiter Heliopolitanus [68]. Aceste oraşe greceşti ale Aziei Minoare conţineau o poporaţie romană aşá de numeroasă, încât mulţi din oamenii cei mari ai Romanilor văzuseră lumina zilei în zidurile lor. Aşá vestitul iurist Ulpianus erá originar din colonia romană din Fenicia, *Tirul* [69]. Oraşul *Tavia* sau *Tavium*, de unde veni în Dacia cultul lui Jupiter Tavianus, erá vestit ca mare centru comercial [70] care deci trebuia să fi fost foarte cercetat de Romani ei căutând să tragă mai ales foloase economice din stăpânirea lumei. Tot colonie romană erá *Augusta Treverorum*, patria lui Ibliomarus [71], şi aceiaşi însuşire o aveá şi *Aequum* din Dalmaţia [72].

Nu erá pentru prima oară când Romanii căutau să romanizeze o provincie nouă, cu elemente romanizate din altele mai vechi. Acesta fusese în deobşte sistemul întrebuinţat de dânşii, pentru a întroduce mreja gândirilor romane în capetele tuturor supuşilor lor. Elementul latin sporiá prin însuş faptul întinderei sale, şi popoarele latinizate de Romani slujiau la rândul lor pentru a latinizá pe altele. Astfel numai se putù lăţi spiritul reprezentat la început prin mâna de oameni din Latium şi Roma, şi din un simbure mic se putù desvoltá acel arbore urieş care umbriá cu ramurile sale câte trele părţile lumei cunoscute pe atunci.

Dar, dacă Traian nu vroi să mai slăbiască încă elementul roman din Italia, trimiţindu'l el în Dacia, putù el impedecá pe locuitorii centrului împărăţiei şi a capitalei a se duce de bună voia lor în ţara, către al cărei pământ îi atrăgeá, cu o putere neînvinsă, farmecul aurului, ascuns în măruntaele acestei fericite regiuni? Puteá Traian să împiedice colonizarea voluntară a provinciei cu elemente din Italia chiar, după cum

---

[67] *Digestae*, L. 15, § 4: „Sed et Emesenae civitati Phoenices imperator noster ius coloniae dedit, iurisque Italici eam fecit". (Ulpianus).

[68] *Ibidem*, § 2: „Est Heliopolitana quae a divo Severo per belli civilis ocasionem Italicae coloniae rempublicam accepit". De şi aceste doue oraşe dobândesc dreptul de colonie după Traian, totuşi ele trebuiau, încă de pe timpul lui, să conţină în ele o numeroasă poporaţie romană care să le fi romanizat până într'atâta, încât pe timpul lui Severus să ajungă a dobândi dreptul de colonie.

[69] *Idem*, pr. „Sciendum est, esse quasdam colonias iuris italici, ut est in Syria splendidissima Tyriorum colonia, *unde mihi origo est*". (Ulpianus).

[70] Strabo, I, 1.

[71] Orelli No. 71.

[72] Mai sus. p. 131, nota 23.

el oprise aducerea de acolo a coloniilor sale? Este învederat că nu, şi că bogăţia minelor de aur ale Transilvaniei va fi atras, în pământul Daciei, un număr foarte însemnat de Romani în înţelesul adevărat al cuvântului, adică de oameni de viţă curat latină.

Că Romanii erau atraşi pretutindeni de exploatarea aurului ne-o spune întâiu Cicero, când arată că minele de aur din Macedonia fură luate în arendă de capitaliştii romani. Strabon şi Plinius adaogă că Selaşii din Piemont fiind supuşi, o parte din tărâmurile lor aurifere le fură răpite şi că îndată o societate romană se alcătuì pentru exploatarea minelor; iar Titu Liviu adauge, încă mai încheietor, că la început se închiseseră minele de aur din Macedonia, pentru ca să nu năvăliască la ele bogătaşii italieni [73].

Cercetarea inscripţiilor ne dovedeşte în chip învederat, împrejurarea că imensa majoritate a locuitorilor provinciei Daciei erau Romani sau elemente pe deplin romanizate, iar că străinii, acei ce mai păstraseră încă în fiinţa lor caracterul eterogen, alcătuiau numai o mică frântură din poporaţia Daciei; o excepţie în mijlocul regulei obşteşti. Mai toate inscripţiile sunt scrise în limba latină şi conţin nume patronimice latine; ele consacră amintiri zeităţilor romane, sau reproduc organizarea statului sau cea municipală a Romanilor [74]. Numai 14 inscripţii din mai bine de 1400 aflate până acum în Dacia, sunt scrise în limba grecească, şi nu ştim de se vor găsi 100 în cari să fie amintite elemente stăine.

In onoarea lui Jupiter găsim dedicate mai bine de 60 de pietre, în a Junonei 16, a Minervei 14, a lui Mart 12; în a lui Esculap 30, a Higieei 26 şi aşà mai departe. Pe când numele patronimice de origină elină, tracă sau celtică se întâlnesc mai mult ca nişte curiozităţi, unde şi unde câte unul, acele romane ne întimpină la fiece pas. Aşà numele Aelius revine de vreo 100 de ori, acela de Aurelius de vreo 150, acela de Iulius de vreo 50 de ori; tot aşà cu acela de Valerius şi cu numirile femeieşti de Iulia, Plautia, Valeria, etc. Acelaşi rezultat reiesă în mic din cercetările celor 14 inscripţii descoperite la cetatea Ulmetum. Numele conţinute în ele dau o precumpenire vădită elementului roman. Pe lângă numeroa-

---

[73] Cicero *Brutus*, 22, Strabo, V, 1, 12, Plinius, H. N. XXXIV, 1; Titus Livius, XLV, 18 şi 29.

[74] Akner, unul din învăţaţii acei ce au studiat mai adânc starea Daciei romane spune: „Und dass die Colonisten *meist kernrömischen Ursprungs gewesen*, beweisen die unzähligen Lapidarinschriften. welche beinache durchgangig in der echt römischen Sprache, im classischen Lateinstyl sowohl an gebaüden und Altaren, als auch auf Votivtafeln und Grabmonumenten verfasst worden sind". (*Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien*, Wien, 1857, p 11).

sele nume patronimice romane găsim pomeniţi *Bessi consistentes vico Ulmeto* cu cele două nume din o inscripţie elină : Justin şi Attas Poossei şi alte două din una latină : Ithazis Dada şi Ziftia. Elementul elin este reprezentat mai ales prin femei : *Theagina* soţia lui Iuliu Sergis, Ulpia *Nicandra* soţia lui L. Victorinus, *Theodota* soţia lui Aemilius Postumini ; apoi prin bărbaţii : Val. *Nilus*, *Appas* cu soţia lui *Domna* şi fiul lor Alexandru [75].

Intr'un cuvânt întregul tablou ce reiesă din inscripţii este acel al unei vieţi romane, atinsă pe ici pe coleà de elemente străine. Acestea, deşi aveau în unele cazuri oarecare însemnătate, nu au ajuns niciodată a face din locuitorii Daciei o adunătură de elemente disparate, nepredominate de nimic, care să lupte şi să se sfărâme unul pe altul cu o egală putere. Toate se subordonau înriurirei predomnitoare a spiritului, vieţei şi culturei romane, reprezentată în Dacia prin o nenumărată mulţime de Romani alergaţi în ea, spre îmbogăţire, din toate părţile Imperiului Roman, şi cu deosebire din Roma şi Italia.

De aceea ne mirăm cum de s'au găsit învăţaţi cari, pentru a dovedi existenţa Romanilor adevăraţi şi anume a celor originari din Italia, au căutat arătări anumite în inscripţii, găsind bunăoară o asemănare între numele oraşului Apulum din Dacia şi districtul Apulia din Italia, între muntele Alburnus din acelaşi district şi numele oraşului Alburnus Maior în Dacia [76]. Am puteà adăogi noi la asemenea argumente slabe, altele mai puternice : bunăoară dispoziţia luată pe patul de moarte a libertului lui August, procuratorul minelor din Dacia, M. Ulpius din gintea Hermia, de a fi transportate oasele lui la Roma, fără îndoială fiindcă doriă să odihnească acolo unde se născuse [77]. Dar unde este nevoià de a dovedi că ziua este lumină, sau noaptea întunerec? Elementul roman, faţă cu cel străin, este aşà de puternic reprezentat în Dacia, încât acest din urmă se pierde în celalalt, ca neghina cea rară în grâul curăţit. Cercetătorii au rămas oarecum loviţi de numărul *mare* de inscripţii conţinând nume sau zeităţi greceşti ; aceasta din cauză că numai acestea le-au sărit în ochi. In realitate ele nu

---

[75] V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, p. 95—96.

[76] Goos, *Untersuchungen über die Innerverhältnisse des trajanischen Daciens*, in *Arhiv für siebenbürgische Ldndeskunde*, 1874, p. 109.

[77] *C. L.*, III, 1, 1312 : „D. M. M. Ulpio Aug. Lib. Hermiae proc. rium, cujus reliquiae ex indulgentia Augusti nostri Romam latae sunt, Salonina Palestria et Diogenus libertus bene merenti fecerunt. Vixit annis LV".

reprezintă nici 5% din numărul total al inscripţiilor aflate în Dacia [78].

Sub înriurirea covârşitoare a elementului roman, atât de puternic reprezintat în Dacia, chiar şi acei străini cari, la sosirea lor în ţară, nu vor fi fost pe deplin romanizaţi, precum Elinii aceia ce puneau inscripţii elineşti pe pietrele votive consacrate de ei zeilor lor, se vor fi asimilat cu timpul tot mai mult cu poporaţia domnitoare. Dar dacă chiar ei vor fi păstrat până la moartea lor cevà din firea lor străină, precum în accentul sau în moravurile lor, încă generaţia următoare trebuià numai decât să se prefacă în romană, întrucât tocmai elementele etnice deosebite aduse în Dacia, fiind rupte din pământul lor, trebuiau să lepede cu timpul particularităţile lor osebitoare. Apoi această grămadă de oameni deosebiţi, veniţi din Galia, Panonia, Iliria, Dalmaţia, Azia Minoară şi Italia, trebuiau să aibă o limbă comună pentru a se puteà înţelege între ei, şi care alta puteà fi această limbă, decât acea oficială a Imperiului Roman, limba dregătorilor şi a militarilor? Chiar deci dacă unele elemente aduse de Traian în Dacia, nu vor fi fost dela început pe deplin romanizate, ele trebuiră prin puterea lucrurilor să se romanizeze în cel mai scurt timp.

Acţiunea desnaţionalizătoare a armatei. — Faţă cu un element roman atât de puternic, erà firesc lucru ca toate acele străine să dispară şi să se piardă în sinul său, şi tot el a înghiţit şi elementul cel bogat de baştină al Daco-Geţilor ce rămăseseră în ţară după cucerire, după cum am constatat-o mai sus.

Dacă însă partea civilă a poporaţiei erà un agent atât de puternic de romanizare, cu mult mai mare lucrare avù în acest sens elementul militar.

Cohortele, alele şi numerii, trei soiuri de corpuri ajutătoare, erau compuse din străini, strămutaţi înadins din ţara lor în alte părţi ale imperiului, pentru a determinà desnaţionalizarea lor; de aceea găsim de obiceiu cohorte de o naţionalitate oarecare cantonate în alte ţări, adeseori foarte îndepărtate. Astfel pe când găsim cohorte de Britani în Dacia, întâlnim cohorte de Daci în Britania. Aceste cohorte ajutătoare de străini erau elemente încă neromanizate din armatele ro-

[78] Fustel de Coulanges adâncul cunoscător al Imperiului Roman în timpul împăraţilor spune în *Historie des institutions politiques de l'ancienne France*, I, p. 358. „Ce mal (la diminution de la population agricole) augmenta surtout lorsque Trajan eut jeté de grande colonies d'agriculteurs sur la rive gauche du Danube, peuplant la Dacie au dépens de l'Italie et de la Gaule". Nu am spus nici odată că Traian ar fi adus colonii mai de seamă din popoarele orientale, cum înţelege greşit spusele mele d. Obedeanu, *Grecii* în *Ţara Românească*, p. 612.

mane, pe care Romanii le zmulgeau dela ele din ţară, tocmai pentru a grăbi denaţionalizarea lor. Legiunile din contra nu puteau fi alcătuite decât din elemente pe deplin latinizate. La început ele fuseseră alese (legio=legere) numai din Romani din Roma, către care se adauseră apoi popoarele italice, şi numai cât mai târziu elemente provinciale, însă totdeauna cetăţeni romani [79]. Ele stăteau de obiceiu într'un singur loc, nefiind schimbate decât foarte rar din o ţară în alta. Astfel se întâlnesc legiuni, care în timp de seculi întregi, generaţii peste generaţii, staţionară în una şi aceeaşi provincie, precum bună oară legiunea a XIII-a Gemină care stătù în Dacia dela cucerirea ei de Romani până la părăsire (106—270). Slujba soldatului fiind de 20—25 de ani [80], individul întrat tânăr în legiune, ieşià bătrân din ea, cu atât mai mult că tinereţa lui trebuià să se mistue repede, în o muncă atât de încordată ca acea a ostaşului roman. Viaţa legionarului fiind aşà de statornică, el îndată ce erà cantonat în provincie, se grăbià să se însoare cu o femeie din localitate, cu care procreà copii, se încunjurà cu o familie adeseori numeroasă, întocmindu'şi o gospodărie potrivită cu nevoile sale. Copii erau crescuţi în lagăr, ceeace făceà ca ei să deprindă limba taţilor lor, mai curând decât acea a mumelor, precum se întâmplă de obiceiu. Aşà ni se raportează faptul că, în timpul războiului cu Spania, trupele romane dădură naştere, cu femei localnice, la un mare număr de copii cari fură crescuţi în lagăr şi din care republica formă colonia romană Carteia, după cererea părinţilor lor [81]. Din cele 250 de inscripţii culese în Africa, şi cari arată locul naşterii unor legionari, se găseşte de 81 de ori însemnarea *castris*, în locul aceluia al unui oraş natal, ceeace ar însemnà că mai mult de ¼ din efectivul legiunilor romane erà născut şi crescut în lagăr [82]. Deaici se explică pentru ce legionarii, când ieşiau din armată, după o viaţă întreagă de slujbă militară, sub numele de *veterani*, li se împărţiau pământuri de regulă în pro-

[79] W. Harster, *Die Nationen des Römerrisches in den Heeren der Kaiser*, Speier, 1873, p. 28: „namentlich waren es aber die Legionen die ausnahmslos aus *römischen Bürgen zusammengesetzt und einem nicht unbeträchtlichen Kern italischer Krieger enthaltend, das eigenthümliche römische Gepräge noch bis in späte Zeit bewarten*".

[80] *Mommsen* in *C. I L.*, III, p. 903, Iung, *Römer und Romann in den Donauländern*, Innsbruck, 1877, p. 45.

[81] Mommsen, *Römische Geschichte*, Berlin, 1865, II, p. 4. D. Ovid. Densuşianu, *Histoire de la langue roumaine*, p. 51, crede greşit că „quelques soldats ayant pris en mariage de femmes romaines, fondaient des familles mixtes où les enfants qui leur naissaient apprennaient forcement la langue de leur mère". Doua neexactităţi: întâi că nu soldaţii straini luau femei romane, ci legionarii (veterani) romanii luau femei dace; apoi în Dacia copii învăţau limba taţilor în loc de acea a mamelor lor.

[82] W. Harster, l. c., p. 26.

vincia unde slujiseră şi tot aşà se urmà cu ostaşii din trupele ajutătoare [83].

Ni s'au păstrat mai multe diplome militare (cu numele lor tecnic : *tabulae honestae missionis*) găsite în deosebitele provincii ale Imperiului Roman, precum şi în Dacia. Prin ele se eliberează din slujba militară ostaşii ce au slujit cu vrednicie şi credinţă timp de 25 de ani şi mai bine; se dă cetăţenia acelora ce nu o aveau (din trupele ajutătoare); se încuviinţează conubiul acelor dintre cetăţeni ce luaseră în căsătorie femei peregrine şi se recunoaşte copiilor născuţi din asemenea însoţiri dreptul de cetăţenie, ca şi cum ar fi fost născuţi din doi cetăţeni [84].

---

[83] Idem, l. c., p. 50: „weshalb die verabschiedeten Veteranen auch gewöhnlich in dem Lande in welchem sie längere Zeit in Quartier gelegen hatten, sich häuslich niederliessen". Intre inscripţiile dacice sunt vr'o 36 care pomenesc veterani aşezaţi în Dacia, din care unii din ale şi cohorte, alţii din legiuni. Una din inscripţiile găsite la Troesmis ne arată pe un veteran eoman din leg. V, maced. C. Publicius Niger căpătând dreptul de conubiu cu Publicia Cyrilla *originară din Bythinia, prin urmare Greacă.* Tocilescu în *Revista lui*, II, 1883, p. 252.

[84] *C. I. L.*, III, 2, Privilegia militum, No. XL: „Imperator Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius equitibus et peditibus qui militaverunt in alis III quae appellantur I Hispanorum Campagonum... et cohortibus X, I Vindilicorum... I Flavia Commagenorum... I Ubiorum, I Thracum Sagittariorum... et I Gallorum Daciea... et I Augusta et in peditibus singularibus Britanicis *et sunt in Dacia sub Statio Prisco*, XXV. pluribusve stipendiis emeritis, dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, civitatem romanam qui eorum non haberent dedit et connubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas eis data aut cum is quas postea duxissent, dumtaxat singulis" (din anul 157). Dintre numele ostaşilor dimişi prin această diplomă, însemnăm: *Geta, Chrisimus, Iassus, Felicius, Statianus* şi *Priscus.* — No. XXV:" Imp. Caesar, Nerva, Traianus, Augustus, Dacicus, equitibus et peditibus qui militaverunt in alis duabus et cohortes decem quae appellantur I Augusta Itureorum et I Aug. Itur. sagittariorum et I Britanica civium romanorum et I Hispanorum pia fidelis et I Thracum civ. rom. et I Itureor. et I Flavia, Ulpia Hisp. civ. rom. et II Gallorum Macedonica et III campestris civ. rom. et III Rhaetorum civ. rom. et pedites singularii Britanicii *et sunt in Dacia sub Terentio Scauriano*, quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis, dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et connubium eumuxoeribus quas tunc babuissent cum est civitas eis data, aut si qui caelibes essent, cum iis quas postea duxissent, dumtaxat singuli singulas". (Scipion Salvidiano Orfito et M. Peducaeo Priscino consulibus=anul 116). — No. XXXIII „Imp. Caesar Traianus Hadrianus Aug. equitibus et peditibus qui militaverunt in ala et vexillatione Illyricorum et cohortibus quae appellantur I Hispanorum et I Hisp. veterana et II Flavia Numidarum et II Flavia Bessorum et III Gallorm *et sunt in Dacia inferiore sub Plautio Caesiano* et. Iuventio Celso et Q. Iulio Bello consulibus=129. Mai compară No. XLIV (din Italia): „Ut etiamsi peregrini iurius feminas in matrimonio suo iunxerint proindre liberos tollant ac si ex duabas civibus Romanis natos". O altă tabulă honestae missionis descoperită în Dobrogea incuviinţază şi ea, „iis connubii duntaxat cum singulis et primis uxoribus peregrin iuris feminas in matirmonio suo iunxerint", *Buletinul Mon. istorice* II, (1909), p. 114 şi 117.

Interesantă este în această privire mai ales o inscripţia găsită la Igliţa în care un veteran al legiunei a V-a Macedonică numit T. Valerius, născut în castre, se reîntoarce în patria lui din două mari expediţii, una în răsărit, alta în Germania, şi se căsătoreşte cu Maria Basilissa mama colegiului Dendroforilor [85].

Dacia fiind o provincie mărginaşă, şi încă cea mai expusă din tot Imperiul Roman, se înţelege că numărul acestor veterani liberaţi şi aşezaţi aici va fi fost cu deosebire însemnat. De la cuvântul *veteranus* s'a format românescul *bătrân*, şi să se observe că răzeşii numesc şi astăzi părţile neîmpărţite ale proprietăţilor lor cu numele de *bătrân*. In asemenea denumire caracteristică, noi vedem o amintire a asignaţiei de pământuri făcută veteranilor romani, odată cu dimisia lor din armată.

Dar chiar înţelesul comun al cuvântului *bătrân—mare de ani*, încă ne arată că „între elementele constitutive ale coloniilor romane, numărul veteranilor trebue să fi fost predomnitor, pentru ca soldatul veteran să devie pentru locuitorul dela Dunăre *tipul omului bătrân* în genere; cu alte cuvinte ca o expresie curat soldăţească şi să generalizeze în viaţa socială a Romanilor din întreaga Dacie" (Şăineanu).

Traian întrebuinţă în expediţiile sale contra Dacilor 7 legiuni : I Italica, I Minervia, a IV-a Flavia, a XIII-a Gemina, a VII-a Claudia, I Adiutrix şi a V-a Macedonica. Asupra împărtăşirei acestor două de pe urmă la cucerirea Daciei domneşte oarecare îndoială. Totuşi credem că o cărămidă legionară ce se află la muzeul din Bucureşti cu inscripţiunea : Leg. XIII Ge. I adi. Adică *Legio XIII Gemina I Adjutrix* trebuie să ridice orice îndoială asupra participărei acesteia din urmă. Cât despre legiunea a V-a Macedonică, aflarea ei în Dacia este dovedită prin mai multe inscripţii [86]; prin urmare este de admis că şi ea se va fi împărtăşit la războiu şi nu va fi venit numai în urmă pentru a staţionà ca garnizoană în provincie, cu atâta mai mult că inscripţia ne spune că ea a ajutat la întemeierea (rezidirea) coloniei dacice Sarmizagetuza, sub conducerea

---

[85] Descoperită de Tocilescu. Vezi *Monument epigrafic găsit la Igliţa* Pe pag. 3 se află textul restituit al inscripţiei unde cetim : „reversus ad Lares suos et Marcia Basilissa matri dendr (ophorum) enupta". Asupra mamei colegiilor vezi mai jos Cap. *Colegiile*. E curios cum Tocilescu care comentează de două ori inscripţia (în lucrarea citată şi în *Revista p. istorie*, II, p. 258), nu se ocupă de această parte interesantă a inscripţiei, ci numai de alte chestii, precum decariera generalilor sub care T. Valerius făcuse expediţiile. Este defectul arheologilor de a pierde din vedere interesul istoric.

[86] *C. I. L.*, III, 1, No. 826, 854, 879, 899, 904, 909, 935, 1094, 1443, 1566, 1584, 1603, 1670. Comp. Goos in *Arhiv*, p. 161. Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Traians*, Leipzig, 1868, p. 79, nota.

lui M. Scaurianus, cel dintâiu propretor al Daciei pe timpul lui Traian (anul 110 d. Hr.) [87].

Din aceste 7 legiuni rămăseră la început 3 în Dacia, pentru paza provinciei: a XIII-a gemină, a V-a Macedonică şi I Adjutrix. Pe când cele din urmă schimbară în unele rânduri garnizoana lor din Dacia, spre a se duce în Sciţia sau Panonia superioară, întorcându-se în Dacia la vreme de nevoie, a XIII-a Gemină rămase neclintit în această provincie cât timp stătù sub stăpânirea romană. Reşedinţa ei de căpitenie erà în Apulum. Aici erà pretoriul ei sau cuartirul general, arsenalul şi templul ei [88].

Legiunea V-a Macedonică, după ce fusese retrasă din Dacia, fu înnapoiată aici când Goţii începură a ameninţà provincia, pe timpul împăratului Septimus Severus şi îşi aşeză lagărul la Potaissa (Turda) unde se află încă astăzi ruinele construcţiei acestui lagăr şi unde s'au găsit mai toate pietrele raportate mai sus, care pomenesc această legiune.

Lucrarea combinată a elementului civil şi a celui militar roman, asupra tuturor elementelor străine de firea romană, trebui să aibă numai decât de efect grabnica lor desnaţionalizare şi primirea cât mai curând a obiceiurilor, moravurilor şi limbei poporului domnitor.

Intinderea provinciei romane. — Rămâne de lămurit încă un punct însemnat, anume până unde se întinse romanizarea popoarelor Daciei?

Inainte de a răspunde la această întrebare, să căutăm a determinà marginile provinciei romane.

Traian, păşind peste hotarele fireşti ale Imperiului Roman care aici în răsărit erau însemnate prin puternicul curs al Dunărei, trebuià să caute a da nouei sale întemeieri, puterea de a se împotrivì contra lumei barbare ce roià din toate părţile împrejurul ei. El alese din întinsa regiune care se numià Dacia numai o parte în care el înfiinţă provincia română, încât astfel Dacii, deşì bătuţi desăvârşit, totuşi păstrară în stăpânire o bună parte din ţara lor. Traian însă le luă regiunea cea mai tare, cetatea munţilor, Transilvania şi Banatul, cu o prelungire către Dunăre prin Muntenia Mică, adică Oltenia, spre a creeà în ea noua provincie. Şesurile Moldovei şi a Munteniei Mari le lăsă Dacilor, pe care aceştia le avuseră în stăpânire încă înnainte de a venì peste ei cucerirea romană,

[87] *C. I. L.*, III, 1, No. 1443... Ciesari divi Nervae Traiani Augusti condita colonia Dacica per legionen V. Macedonica Scaurianus legatus pro pretore. Asupra textului acestei inscripţii există oarecare controversă. Vezi Mommsen în comentariile la textul inscripţiei.

[88] *C. I. L.*, III, 1, No. 1019, praetorium; 1121, 1138, armamentarium, custos armorum.

întinzând asupra lor numai un protectorat, unit cu plată de tribut.

Harta lui Ptolemeu arată şi ea cele mai multe din oraşele Daciei aşezate în partea cuprinsă mai târziu de Romani şi numai puţine din ele sunt puse dincolo de aceste limite. Aşà în Valachia spre răsărit de Olt se află oraşele dace *Sornum*, *Tiasum* şi *Netindava* aşezate în mijlocul tribului Piefigilor, şi în Moldova până la Siret oraşele *Carsidava* şi *Petrodava*, în dreapta acestui riu, în partea lui superioară (cam pe unde vine oraşul Piatra de astăzi); mai în spre munţi *Utidava* şi mai jos *Paloda* şi *Zurobara*. Chiar Dacii deci nu aveau centrul puterei lor în afară de cetatea munţilor transilvani, de oarece din cele 36 de cetăţi arătate de Ptolemeu ca existente în Dacia, 28 sunt aşezate în ţările de dincolo de munţi şi numai 8 în acele de dincoace. Pe când însă Dacia Dacilor se întindeà şi în afară de cetatea munţilor, Dacia romană rămase numai îndărătul lor, pricină pentru care nu se găsesc ruine romane prin Muntenia Mare sau Moldova. Acele ce s'au găsit lângă Galaţi precum şi inscripţia aflată acolo şi de care vorbeşte Cantemir, inscripţie dedicată lui Traian, arată numai atâta că Romanii cari ocupaseră încă dinnainte Sciţia Minoară (Dobrogea de astăzi), trecuseră Dunărea pentru a întemeià şi pe malul ei stâng nişte cetăţi, spre apărare în contra barbarilor, precum au tras tot spre apărarea Dobrogei, acele valuri întinse de pământ întărite cu lagăre de soldaţi prin Basarabia actuală şi Moldova sudică. Că aceste valuri, cunoscute şi astăzi sub numele de *valul lui Traian*, nu erau menite a apărà Dacia, ci Dobrogea, se vede de pe îndreptarea lor transversală faţă cu riurile ce se varsă în Dunăre din Moldova şi Basarabia, şi nu longitudinală, precum ar fi cerut-o apărarea Daciei [89].

Vom vedeà mai jos, la capitolul asupra construcţiilor romane din Dacia, că şoselele romane din Dacia se întindeau spre răsărit numai până la castelele şi cetăţile ce apărau intrările pasurilor Carpaţilor moldoveneşti în Transilvania. Prin urmare nu poate fi exactă arătarea lui Ptolemeu că Dacia romană s'ar fi întins spre răsărit până la riul Hierasus (Siret), de oarece ar fi fost absurd ca Romanii să fi depăşit hotarul firesc al munţilor moldoveneşti, pentru a'şi întinde stăpânirea pe o şuviţă îngustă de pământ aşezată dincolo de acei munţi, în lumea barbară. Spre sud Dacia se mărgineà cu Dunărea până la gura Oltului. Deacolo acest riu formà hotarul ei răsăritean, întărit cu castelele *Limesului Alutanus*, adecă a şirului de cetăţui romane apărătoare a malului stâng, răpos, al Oltului, iar de la pasul Turnului Roş, înnainte se hotărià la

[89] Vezi textul Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Bucureşti, 1872, p. 23. Vezi şi V. Pârvan, *Salsovia*, p. 30.

sud cu Carpaţii munteni, lăsând Muntenia Mare în afară de provincia romană.

Prin urmare nu se poate tăgădui că centrul Daciei romane a fost dincolo de Carpaţi şi de riul Olt; că aici deci s'a exercitat înriurirea romană în toată puterea ei. Deaceea ne şi spune Eutropiu că întinderea Daciei în încunjurul ei erà de un milion de paşi [90], ceeace făcând aproape 1480 de kilometri, nu convine deloc întinderei Daciei, dacă considerăm această ţară ca cuprinsă între Tisa, Nistru şi Dunăre, de oarece cursul Tisei singur, în linie dreaptă şi fără încolăcirile riului, se urcă aproape la 1000 de kilometri. Apoi este de observat că toate trele căile însemnate de Tabula Peutingeriană, ca străbătând Dacia, trec prin Banat, Oltenia şi Transilvania şi că nici una nu se aşterne prin Valachia Mare sau Moldova.

Din această cercetare reiesă că Dacii păstrară mai departe în a lor stăpânire Moldova şi Muntenia, de vreme ce Romanii nu întinseseră în aceste părţi, greu de apărat, limitele provinciei lor, ci le mărginiră la cetatea întărită de munţi a Transilvaniei cu anexele ei, Banatul şi Oltenia.

Cu toate acestea Dacii din Muntenia şi Moldova (Geţii) n'au fost cu totul substraşi dela înriurirea romană. Am arătat anume pe unde se întindeà valul lui Traian prin Basarabia şi Moldova sudică şi, cel puţin în această parte, trebuiau să existe trupe romane care, prin aşezarea constantă a lagărilor lor, erau un aşà de puternic element de romanizare. Apoi nu ne pare admisibil ca dealungul Dunărei, unde se înşirau atâtea oraşe însemnate pe malul drept al fluviului, să nu se fi aflat staţii romane şi pe acel stâng, pe teritoriul Munteniei. Chiar deci dacă nu se vor fi aflat colonii romane în regiunile Munteniei Mari şi a Moldovei inferioare, cel puţin staţii militare sunt dovedite că au existat pe aici, nu numai cât din aflarea valului sus citat, ci încă din acea a mai multor cărămizi legionare găsite pe lângă Bucureşti şi Giurgiu, în localităţi aşezate de altfel în afară de limitele admise ale Daciei Traiane. Astfel la Pietroşani în Muntenia mare, între Giurgiu şi Bucureşti, s'a găsit o cărămidă legionară cu marca *Legio I Italica* [91]; alta amintită mai sus, cu inscripţia *Legio XIII Gemina Adiutrix* a fost aflată tot lângă Bucureşti, şi deaceea noi credem că monedele romane, găsite aşà de des în câmpia moldove-

---

[90] Eutropius in *Hadriano*, VIII,2. Ea provincia decces centena millia passuum in circuitu tenuit. Comp. Sextus Rufus in *Breviario*.

[91] Nu putem primì mărginile Daciei romane cum le hotăreşte Gr. Tocilescu după Ptolemeu în *Monumente epigrafice şi sculpturale*, p. 101. Este cu atât mai straniu să vedem pe Tocilescu susţinând că teritoriul Daciei romane se întindeà şi asupra Moldovei până la Siret şi asupra Ţărei Româneşti (*Ibidem*, p. 102), cu cât el este acela care, prin priceputele sale săpături, a descoperit existenţa *Limesului Alutanus*.

nească, provin, nu dela barbarii cari prădau pe Romani, ci dela însuşi aceştia cari se purtau mai ales ca militari şi prin aceste regiuni. Apoi Dacii, chiar acei din părţile rămase necuprinse în provincia creeată de Romani în ţara lor, erau supuşi Romanilor ca tributari, după cum ne-o dovedeşte o preţioasă inscripţie, pentru părţile dela nordul Transilvaniei, deasupra riului Sameşului, rămase şi ele afară din stăpânirea imperiului. Această inscripţie sună astfel :

„Zinei Nemesis reginei. Valerius Valentinus beneficiar consular militar din legiunea a XIII-a gemină, edil al coloniei gordiane Napoca *au înscris la dare regiunea Sameşului cu acea de peste val*, sub consulatul domnului nostru împ. M. Antoniu Gordian şi Aviola [92].

Din această inscripţie se vede că Valentinus înscrisese la darea către Romani şi regiunea de dincolo de valul roman care mărgineà provincia către nord, pe la Porolissum şi care regiune nu puteà fi locuită decât de Dacii tributari ai Imperiului Roman. De aceea şi înţelegem cum de mai multe ori, în decursul stăpânirei romane, aceşti Daci se revoltară în contra Romanilor [93], revolte care de altfel nu ar aveà nici un înţeles, în cazul când Dacii rămaşi neîncorporaţi în Impărăţia Romană nu ar fi stat cu ea în nici o relaţie. Este mare probabilitate că nu numai Dacii dela nordul Transilvaniei se vor fi aflat în această legătură cu Imperiul Roman, ci şi acei din Moldova şi Valahia. Deaici însă se poate deduce în chip neapărat că nici aceste părţi ale Daciei libere nu erau cu totul substrase dela înriurirea romană.

[92] *C. I. L.*, III, 1, No. 827. „Deae, Nemesi reginae. Valentinus beneficiarus consularis, miles legionis XIII, Geminae Gordianae, aedilis coloniae Napocae *a censibus subsignavit Samum, cum regione trans vallum* imperatore domino nostro M. Antonio, Gordiano, Augusto et Aviola consulibus X Kal".

[93] Capitolinus *Antoninus Pius*, V, spune că Dacii s'ar fi revoltat sub acest împărat, (138—171 d. Hr.). şi Lampridius, *Commodus*, XIII, arată acelaşi lucru sub acest din urmă.

II

ORGANIZAREA DACIEI ROMANE

1. ORGANZAREA GENERALĂ

Dacia Apulensis, Porolissensis și Malvensis. — Provincia Dacia a fost totdeauna, ca organism politic, un singur corp, pus, ca provincie mărginașă imperială, sub autoritatea unui *Legatus Augusti propraetore*, numit și duce în unele inscripții. Pentru ocârmuire, mai ales în ceeace privește finanțele, ea fu împărțită mai întâiu sub Hadrian în două părți : Dacia superioară și inferioară. Cea dintâiu, Dacia superioară, este documentată de o inscripție găsită în Moesia, care spune că Sarmizagetuza capitala întregei Dacii s'ar află în partea numită Dacia superioară. Numele de Dacia inferioară s'a găsit în o diplomă militară din anul 129, apropiată deci de epoca lui Traian, care amintește o ală și patru cohorte din Dacia inferioară, probabil însuși locul unde s'a găsit piatra, adică Oltenia. De aceea, spune scriitorul bizantin Ioan Malala, că Traian ar fi înființat 2 provincii dincolo de Istru [1].

Mai târziu, probabil dela Marc-Aurel (161—180) înainte, apare o nouă împărțire a Daciei în trei părți : *Apulensis*, *Porolissensis* și *Malvensis*. Zicem dela Marc-Aurel, întrucât găsim pentru prima oară titlul de *propraetor trium Daciarum* (et Moesiae superioris) dat lui M. Claudiu Fronto, trimis de împăratul filosof în Dacia, în timpul luptei sale cu Marcomanii [2]. Din aceste trei părți, acele denumite Apulensis și Porolissensis se întindeau în părțile de peste munți prin jurul orașelor cu același nume, a căror existență în Dacia este dovedită prin arătările concordante ale lui Ptolemeu, tabulei Peutingeriane și a numeroase inscripții. Dacia Apulensis se întindeà în partea sudică a Transilvaniei până pe din sus de Alba Iulia, iar

[1] *C. I L.*, III, 1, No. 753; „ab ordinibus coloniarum... Traianae Sarmizegethusensium *ex Dacia superiore*". Cf. No. 4501; „Valeria Dionysia domo Sa(rmizagethusa) D(aciae) s(uperioris)? Vezi și No. 8600. *C. I. L.*, III 2 Privilegia, No. XXXIII : et sunt *in Dacia inferiore* sub Plautio Caesiano (Mai sus p. 152, nota 84.

[2] *C. I. L.*, III, 1, 1457.

Dacia Porolissensis la nord până la riul Samus, pe unde erà ridicat şi valul roman spre apărarea provinciei dinspre părţile nordice [3]. Că Porolissum trebuià să vină înspre nordul Transilvaniei, se vede depe aceea că drumul ce merge la el, însemnat pe tabula Peutingeriană, mai numără dela Apulum înainte, prin care oraş trecea, încă 7 staţii şi anume: *Brucla, Salinae, Patavissa, Napoca Optatiana, Largiana, Cersie*, după care vine Porolissum. Napoca însă venià cu siguranţă pe la Clujul de astăzi, întrucât s'a găsit în acest loc mai multe inscripţii cu numele coloniei Napoca [4]. Este deci învederat, că Porolissum trebuià să fie aşezat mai sus încă decât Cluj, cam pe la Moigrad.

Intrucât însă părţile transcarpatine erau împărţite între Dacia Apulensis şi Porolissensis, nu rămâne alt loc pentru cea Malvensis decât Oltenia. Aici trebuie să fie căutată şi colonia Malvensis, care se crede că se află unde este astăzi oraşul Celeiu [5]. Către presupunerea îndeobşte admisă până acuma, că această colonie, împreună cu provincia ce se ţinea de ea, trebuià să fie în Oltenia, mai adăogim următoarea consideraţie pe care ne-o deşteaptă împrejurările în care este amintită această colonie în o diplomă militară. Iată ce spune această diplomă: „Impăratul Alexandru Severus dă călarilor cari s'au oştit printre singularii din *lagărele cele noue Severiane*, cărora comandează Aelius Victor tribunul şi care au slujit câte 25 de ani şi mai bine şi ale căror nume sunt însemnate mai jos, cetăţenia, conubiul cu femeile lor, etc. (formula ordinară a diplomelor militare)". Copia acestui diplom se vede a fi eliberată lui „Aureliu Dacianul fiul Dacianului *din Colonia Malvensă din Dacia*" [6]. Originalele tuturor diplomelor se aflau

---

[3] Ambele Dacii, în *C. I. L.*, III, 1. No. 1456: „Q. Axio procuratori provinciae Apulensis". De asemene în No. 1464: „Ulpio procuratori provinciae Daciae Apulensis agenti vices praesidis, item procuratori provinciae Porolissensis". comp. N.. 6054; „Q. Sempr. Ael. Lycini procuratori Daciae Porolissensis"; 6055, „procuratorii vicesimae hereditatum per provinciam Porolissensem". Dacia Malvensis, în *Arh. epigr. Mitteilungen* XVII. 117: „M. Aurelius Casianus procurator Malvenis; *C. I. L.*, VI, No. 1449; Macrinus Avitus proc. prov. Malv".

[4] Mommsen, in *C. I. L.*, III, 1, p. 169.

[5] Tocilescu, *Mon. epigr. şi sculp.*, I, p. 211.

[6] *C. I. L.*, III, 2, Privilegia, No. LI; „Imp. Caes... Severus Alexander.. equitibus qui inter sigulares militaverunt in *castris novis Severianis*, quibus praeest Aelius Victor tribunus, quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis, dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis filiisque eorum civitatem romanam qui eorum non haberent, dedit et connubium cum uxoribus quas tunc secum habuissent cum est civitas eis data, aut cum iis quas postea duxissent, dumtaxat singulis a. d. VII, K. Ian. L. Virio Agricola et Sex. Catio Clementino consulibus (—230), ex equite domini nostri Augusti M. *Aurelio Deciano filio Deciano colonia Malvese ex Dacia.* Descriptum et recognitum ex tabula aenea. que fixa est Romae in muro post templum divi Augusti ad Minervam".

săpate în tabula de aramă în Roma, dindărătul templului lui August, şi deacolo acei ce vroiau să'şi dobândiască o adeverire a însuşirilor de soldat liberat cu onoare, îşi scoteau câte o copie, pentru care şi toate diplomele găsite prin provincii poartă însemnarea că au fost decopiate şi colaţionate cu originalul din Roma. Această diplomă se vede eliberată călarilor din *Castrele noue Severiane şi anume unui locuitor din colonia Malvensă*. Este îndestul de firesc lucru a admite, că ambele aceste locuri erau în apropiere şi că deaceea se vede locuitorul din colonia Malvensă luând copia diplomei, fiindcă şi el erà unul dintre acei ce fuseseră călăreţi în castrele Severiane. Aceste castre Severiane nu sunt altele decât oraşul numit astăzi *Turnul Severinului*, unde s'a găsit şi un fragment de inscripţie care poartă pe el o dedicaţie către împăratul Severus [7].

Castrele Severiane şi colonia Malvensă fiind deci în apropiere şi cele dintâiu, fiind la Turnul Severinului, colonia Malvensă cată să fi fost şi ea în aceeaşi parte de ţară, anume în Dacia ciscarpatină, în Oltenia [8].

Dregătorii. — Motivul împărţirei Daciei, întâiu în două părţi, mai apoi în trei, este uşurinţa ocârmuirei financiare, de oarece, precum vom vedeà, pe lângă puterea politică ce erà încredinţată unei singure persoane pentru câte trele Daciile, cu strângerea dărilor erau însărcinaţi trei dregători, câte unul pentru fiecare din subîmpărţirile provinciei [9]. Inmulţirea subîmpărţirilor Daciei, dela două la trei, dovedeşte însă că numărul poporaţiei sporise dela Traian la Marc-Aurel şi că perceptorii însărcinaţi cu strângerea impozitelor nu mai ajungeau a'şi îndeplinì slujba lor; pentru a se asigurà deci mai bine intrarea impozitelor, se micşorară circumscripţiile. Această împrejurare ne arată învederat, că Dacia propăşise atât în numărul locuitorilor cât şi în starea ei economică, în decursul de vreo 60 de ani câţi trecuseră dela cucerirea ei până la Marc-Aurel (106—161), şi această sporire a poporaţiei trebue pusă,

---

[7] *C. I. L.*, III, 1. p. 102: „Imp. Sev". Nu înţelegem pe ce motiv Mommsen o respinge ca apocrifă: „videtur ficta propter nomen oppidi". Dacă ar fi fost închipuită, apoi fără îndoială că formularea ei ar fi fost mai clară. Dovada, adausă de noi în text, întăreşte originea romană a Turnu-Severinului. Argumentele limbistice aduse contra derivărei acestui nume din acel al împăratului *Severus*, (Ioan Nădejde, *Critica teoriei lui Rösler în Contimpuranul*, IV, p. 252) nu au nici o valoare. căci regulele fonetice ale schimbărei sunetelor nu se aplică la numele proprii, *care neavând înţeles*, urmează nişte regule deosebite, precum v'om vedea-o şi la alte exemple, mai jos.

[8] Tot aşà o pune şi I. Iung., *Contribuţii la istoria trecătorilor Transilvaniei*, traducere în *Conv. lit.*, XXVIII, 1894, p. 346, nota 3.

[9] *C. I. L.*, III, 1, No. 1153. Ei sunt numiţi şi *consulares trium Daciarum*: No. 1174, 1178, 1374, 1393.

nu numai în socoteala îmmulţirei prin naşteri, ci mai ales în o continuă imigrare, provocată prin atragerea aurului din Transilvania.

Autoritatea politică erà încredinţată unui propretor sau legatus Augusti, întrucât Dacia, ca provincie mărginaşă, nu erà dintre provinciile senatului ci din cele imperiale. El purtà titlul de *Legatus Augusti propraetore trium Daciarum* [10]. Reşedinţa lui erà în Sarmizagetuza, pentru care şi acest oraş purtà titlul de metropolă, în deosebire de celelalte colonii şi municipii. Tot aici se aflà templul cel mare al provinciei şi preotul coronat al celor trei Dacii [11]. Provincialii arătau întotdeauna mare iubire şi respect pentru reprezentanţii împăratului, precum se vede aceasta din numeroasele inscripţii dedicate lor şi din titlurile pompoase ce li se dau în aceste monumente. De obiceiu, după ce un legat îndeplineà slujba sa în provincie, îmbrăcà dregătoria consulară în Roma şi ni s'a păsrat o inscripţie în care cinci persoane din Dacia, trimise să asiste ca delegaţi ai provinciei la alegerea de consul al fostului lor legat, *M. Sediatus Severianus*, întorcându-se sănătoşi îndărăt, dedică o piatră zeilor şi spiritelor apelor din Ad-Mediam (Mehadia), de unde ei eraŭ originali [12].

Sub preşedinţia legatului se adunà tot în capitală consiliul general al provinciei [13] care îi ajutà la mânuirea jurisdicţiei private; aşà bunăoară la manumiteri de sclavi mai mici de 30 de ani, care nu se puteà face decât în prezenţa consiliului. Gaius ne spune că consiliul în Roma erà compus din 5 senatori, iar în provincii din 20 de recuperatori, cetăţeni romani [14]. Acest consiliu se mai îndeletniciá cu cercetările despre ingeniutate, libertate, drept de cetăţenie. Mai votà apoi şi adresele de mulţumire către împăraţi sau legaţii lui care se deosebiseră prin îngrijirea intereselor provinciei, şi le ridicà statue sau le puneà inscripţii comemorative. Astfel se aşeză, în colonia Aquae, legatului *M. Furius Saturnius*, o piatră în care i se mulţămeşte „pentrucă de cum a intrat în provincie până ce a părăsit-o, s'a purtat cu bunătate către toţi îndeobşte şi

---

[10] *C. I. L.*, III, 1, No. 1177, 1428, 1440, 1441, 1456, etc.

[11] *C. I. L.*, III, 1, No. 1433: „sacerdos arae Augusti nostri coronatus Daciarum III", Comp. No. 1209, 1513: „sacerdos arae Augusti".

[12] *C. I. L.*, III, 1, No. 1562: „Diis et Numinibus Aquarum, Ulpius Secundinus, Marius Valens, Pomponius Haemus, Iulius Carus, Valerius Valens legati Roman ad consulatum Severiani clarissimi viri missi, incolumes reversi, ex voto posuerunt" (găsită la Mehadia).

[13] *C. I. L.*, III, 1, No. 1554: ? „Imp. Caes. M. Ant. Gordiano Pio felici consilium provinciarum Daciarum III devoti numini maiestatique eius".

[14] Gaii. *Institutiones*, I, § 18—20.

către fiecare în parte, scutind pe mulţi de greutăţi, încât provincia întreagă (prin consiliul ei) îi rămâne îndatorită" [15].

Pe când autoritatea supremă a provinciei erà concentrată în o singură persoană, acea a legatului lui August, şi erà pusă în lucrare de el împreună cu consiliul provinciei, acea fiscală erà împărţită, cum s'a spus, între trei procuratori, pentru cele trei subprovincii: Apulensis, Porolissensis şi Malvensis. Din această de pe urmă nu este documentat prin inscripţii nici un procurator, pe când pentru cele două dintâiu se află mai mulţi [16].

Asupra dărilor, de ale căror strângere îngrijiau aceşti procuratori şi pentru care aveau o întreagă cancelarie, nu posedăm informaţii speciale amănunţite în privirea Daciei. Fără îndoială însă că dările acestei provincii nu puteau fi altele decât acelea obişnuite în restul Imperiului Roman.

Dările. — Cele directe asupra provincialilor, de care erau apărate numai cetăţile cu drept italic, erau darea fonciară asupra proprietăţei imobiliare (tributum soli) şi acea pe cap (tributum capitis). Pământul erà taxat nu numai după întinderea, ci şi după calitatea lui. Aşà se deosebeà mâna întâi, a doua, câmpiile, pădurile cu ghindă şi poenile de păşunat [17]. Impozitul nefiind aşezat pe venit, ci pe capitalul la care se evaluà imobilul, mărimea lui erà de obiceiu de 1% pe an din valoarea capitalului şi probabil nu acelaşi în toate provinciile [18]. Pentru existenţa dărei fonciare în Dacia există o dovadă conţinută în o tabulă cerată, în care Veturius Valens, vânzând o casă a lui Andueia Batonis, îşi ieà îndatorirea de a plăti el darea cuvenită, până la noul recenziment [19]. A doua dare directă erà impozitul pe cap, plătit numai de acei ce nu aveau proprietăţi, întrucât acei ce plătiau tributum soli erau scutiţi de tributum capitis [20]. Nu ştim dacă Dacia erà supusă şi ea prestaţiilor în natură, vectigalele cari se arendau la publicani şi alcătuiau una din sarcinele cele mai grele ale provinciilor. Este de observat însă că încă Caesar şi mai mult decât el,

---

[15] *C. I. L.*, III, 1, No. 1412: „Diis faventibus et concordia imperatorum evenit quod a primo adventu suo P. Furius Saturninus legatus Augustorum donec provincia decederet ita singulos universosque benignitate sua tractaverit, oneribus etiam relevaverit, nomini felicissimo et praecipuis virtutibus eius obstricta simul et devota provincia fieri curabat".

[16] Procuratori in *Apulum*: *C. I. L.*, III, 1, No. 1422, 1423, 1456,; in *Porolissum*: No. 1464; III, 2, No. 6054, 6055. Comp. III, 1, No. 836: „T. Claudius Quintilianus procurator Augusti, (găsită la Moigrad, vechiul Porolissum)".

[17] *Digestae*. L, 15, Lex 4, pr.: „arvi primi, arvi secundi, prati, silvae glandiferae, silvae vulgares pascuae".

[18] Velleius Paterculus, II, 39: „paene idem quod totus terrarum orbis ignavum conferunt stipendium".

[19] *C. I. L.*, III, 2, *Tabulae*, No. VIII: „Convenitque inter eos uti Veturius Valens pro ea domo tributa usque ad recensum dependat".

[20] Vezi în deobşte Huschke, *Ueber den Census und die Steuerverfassung der früheren römichen Kaiserzeit*, Berlin, 1847.

August, introduseseră schimbarea acestora în dări băneşti, şi este probabil că şi în Dacia, unde Traian vroià să atragă câţi mai mulţi colonişti, se va fi aplicat această măsură, şi că deci nu se mai luà din provincia Dacia nici o contribuţie în natură, ceeace nu ar fi lipsit a fi memorat în numeroasele inscripţii găsite în Dacia, în cazul când ar fi existat, după cum se găsesc amintite ridicări de vectigale în alte provincii.

Mai însemnate însă decât contribuţiile directe erau acele indirecte, din cari unele se strângeau de către nişte dregători fiscali, iar altele erau date în întreprindere. Din aceste enumărăm întâiu darea de 5% pe moşteniri (vicesima hereditatum) şi darea pe sclavii liberaţi (vicesima libertatum sau manumissionum). Nu ştim căreia din aceste două soiuri de dări aparţineà dregătorul inferior, numit într'o inscripţie din Dacia *vicesimae libertus*[21]. De asemenea se găseşte un *procurator a caducis*, însărcinat cu strângerea moştenirilor vacante[22]. Existenţa unui asemenea dregător dovedeşte însă însemnătatea poporaţiei Daciei, de oarece erà nevoie de un procurator pentru adunarea moştenirilor vacante care, după cum este cunoscut, nu se prea întâlnesc des. Dintre dările arendate amintim mai mulţi întreprinzători ai păşunilor şi salinelor, *conductores pascui et salinarum*[23]. Unul din ei este numit şi *conductor commerciorum*, putându-se înţelege sub acest cuvânt întreprinzătorul oare căror taxe pe obiectele de consumaţie, sau pe productul vămilor. Inscripţiile amintesc două staţii unde se percepeà vama : *Pons Augusti*, între Sarmizagetuza şi Tibiscum şi *Tierna*, lângă Dunăre în faţa oraşului moesic Saliatis[24].

Dintre dregătorii deosebiţi ai acestor autorităţi ce s'au găsit amintiţi prin inscripţii cităm un *librarius ab instrumentis censualibus*, după cât se pare un contabil la controlul recenzimentului care aveà ca ajutoare mai mulţi scriitori, sclavi sau liberţi, numiţi *adjutores tabulariorum*[25]. Tot asemenea dregătorie erà ocupată probabil de *librarius a rationibus* şi de *adjutor oficii cornicular iorum*[26] al căror caracter nu poate fi determinat mai de aproape.

---

[21] *C. I. L.*, III, 1, No. 968.
[22] *Ibidem*, III, 1, No. 1622.
[23] *Ibidem*, III, 1, No. 1209, 1363.
[24] *Ibidem*, III, 1. No. 1351, 1568.
[25] *C. I. L.*, III, 1, No. 1466, 1468, 1469, 1470.
[26] *C. I. L.*, III, 1, No. 1447.— Adăogim că provincia Porolissensis în care se aflau minele de aur, purtà şi numele de *Auraria*. Vezi *Akner*, No. 169: Ulpio procuratori. Augusti trium Daciarum, Apulensis, *aurariae*, Malvensis, procuratori provinciae Porolissensis *sue*, praefecto annonae, item procuratori stationum privatorum per Tusciam et Picenum etc. patrono optimo". Procuratorul provincie Porolissensis ţineà pe atunci şi locul legatului lui August peste întreaga Dacie, de aceea numeşte el prov. Porolissensis, *sua*. Vezi şi Goos în *Arhiv.* XI, 1873, p. 102.

2. ORGANIZAREA MUNICIPALĂ

Pagii și coloniile. — Cercetarea organizărei municipale ne va da mai multe deslușiri asupra vieței poporației sale, decât acele puține științi ce ni le-au procurat întocmirea generală a ocârmuirei acestei provincii. Unele din orașele Daciei poartă pe lângă numele lor și deosebite titluri, dintre care cele mai însemnate sunt municipiile și coloniile. Astfel Sarmizagetuza, Patavissa, Aquae, Malva sunt arătate ca colonii; iar Tibiscum, Porolissum, Romula, Sirmiatium ca municipii. Unele orașe ca Apulum, sunt arătate deodată ca colonii și ca municipii; iar altele precum Drobetis și Napoca se prefac din municipii în colonii. Deasemenea ajunge Patavissa din un simplu *vicus* sau *pagus* (sat) a fi și ea municipiu și apoi colonie. Patru colonii mai sunt în sfârșit arătate ca având *jus italicum*, anume Tierna, Patavissa, Napoca și Apulum. Trebue lămurit acuma ce însamnă toate aceste schimbări și deosebiri?

Vicus sau *pagus* erà satul alcătuit din poporația supusă Romanilor. Adeseori alături de locuitorii băștinași se așezau în sate și elemente romane după cum se vede lucrul la unele din Sciția Minor. Așà erà vicus *Ulmetum* în care găsim locuind veterani și cetățeni romani pe lângă niște vicani daci din tribul Buridavensilor. Tot așà vor fi stat lucrurile și în alte sate din Sciția Minor ca vicus Parsal... vicus Cereris, vicus Amlaidina, vicus Sc...ia, vicus Terremuca, vicus Clem... vicus Siamanus. Chiar cetatea Troppaeum Traiani fusese până la Caracalla (după 211) un simplu vicus, fiind abià atunci ridicată la rangul de municipiu, în apropierea căruia apoi, la anul 316 împărații Constantin și Licinius ridicară cetatea care dădù apoi numele acestei așezări. Dacă însă vicii și pagii din provincia Dacia se caracterizează ca așezări locuite de băștinași și în care numai Romanii aveau ca indivizi drepturi politice, ce deosebire se poate aflà între municipii și colonii? In timpurile mai noue ale Imperiului Roman veniă greu chiar Romanilor de a stabili această deosebire [27]. Originea însă a acestor două feluri de orașe a fost totdeauna alta dela cele dintâiu timpuri ale înființărei lor. Noi credem că constă în faptul că coloniile erau niște pàrți deslipite din centrul Impărăției Romane, la început Roma, mai târziu Italia sau chiar alte țări romanizate, care deslipiri se așezau în mijlocul popoarelor cucerite, în scopul de a privighià mișcările lor și de a le distruge naționalitatea. Coloniile erau descălecate de obiceiu în mijlo-

[27] 1. Aulus Gellius, *Noctes atticae*, XVI, 13: „municipia quid et quo iure sint quantumque a colonia differant ignoramus", (Gellius, trăește în veacul al II-le d. Hr.).

cul cetăţilor supuse. Romanii care le alcătuiau păstrau dreptul de cetăţenie, pe când poporaţia supusă formà lângă comunitatea privilegiată un simplu sat, *pagus* sau *vicus*, fără nici un drept, ba care pierdeà în favoarea Romanilor o parte din pământurile sale [28]. Foarte interesante sunt în privirea conlocuirei Romanilor şi a poporaţiei băştinaşe, Dacii şi Bessii, cele descoperite de curând la cetatea Ulmetum din jud. Constanţa, în care inscripţiile constată de a rândul convieţuirea Dacilor, Bessilor şi a Romanilor în viaţa câmpenească, Romanii locuind în „vilele" adecă pe moşiile lor, unde sunt şi îngropaţi la moarte, şi unde ei aveau domenii aşà de întinse încât se ajutau cu administratori şi întrebuinţau pe ţăranii Daci şi Bessi la lucrarea câmpului şi la păşunarea numeroaselor lor turme. Din întreţeserea numelor romane cu de acele dace, besse şi elineşti se vede amestecarea şi contopirea rasselor cari se supuneau inriurirei romane şi se romanizau pe întrecutele [29].

Din cauza acestei poziţii privilegiate a coloniilor, ele erau duşmănite de poporaţia indigenă, şi se întâmplau adeseori omoruri şi măceluri [30]. Organizaţia coloniei, precum vom vedeà la studiarea întocmirei celor din Dacia, erà imitată după aceea a metropolei, Roma. Ordo decurionum reprezintà senatul, decemvirii pe cei doi consuli; aveau quaestorii şi colegiile lor de preoţi: pontifici, auguri, flamini, tot după modelul capitalei. Dreptul lor erà acel al cetăţei Roma şi nu aveau aşezămintele lor particulare [31]. Coloniile în timpurile vechi urmăriau mai mult scopuri militare. Cu cât îmbătrâneşte Imperiul Roman, cu atât el ieà un caracter mai mult civil, şi Tacit spune despre coloniile imperiului, „că nu se mai duceau ca altă dată întregile legiuni cu tribunii şi centurionii lor, cu toţi militarii orânduiţi în corpurile lor, ci necunoscuţi între ei, în grupe separate, fără un conducător, erau mai curând o grămadă decât o colonie" [32]. Tocmai de aşà fel erau coloniile aduse de Traian în Dacia şi care fură aşezate în oraşele mai sus amintite. Fiind însă că unele forme ale dreptului nu se puteau pune în lucrare decât în Italia, precum mancipaţia, uzucapia şi altele, apoi pentru a întinde şi coloniilor bucurarea de aceste forme, li se

---

[28] Dio Cassius, VIII, 14.

[29] Dovezile asupra acestor fapte vezi în studiul d-lui V. Pârvan. *Cetatea Ulmetum*, 1912, mai ales p. 57 şi 61. Intr'altele reproducem următorul loc din o inscripţie: „obiti ad villam suam".

[30] Dio Cassius, II, 54: V, 40, 43, 49; VI, 32. (?)

[31] Aulus Gellius, XVI, 13: „jura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii habent".

[32] Tacitus, *Annales*, XIV, 27, „non enim ut olim universae legiones deducebantur cum tribunis et centurionibus et sui cuiusque ordinis militibus, sed ignoti inter se, diversis manipulis, sine rectore, numerus magis quam colonia".

recunoaşte prin o ficţiune favoarea de a fi considerate ca făcând parte chiar din Italia, dânduli-se dreptul italic, *ius italicum*. Din aceeaşi cauză aceste colonii erau şi scutite de orice dare directă precum erà şi Italia.

Municipiile. — Originea lor este deosebită de acea a coloniilor. Acele dintre cetăţile *străine*, care prin o deosebită favoare erau primite într'o legătură mai strânsă cu Romanii, dobândiau şi oare cari drepturi, în schimbul sarcinilor ce le impuneà intrarea lor în viaţa politică a poporului domnitor. Deaceea şi numele de municipium este explicat de cei vechi dela *munus capere*, adecă luarea unei sarcini[33]. Municipiile erau deci nişte oraşe *din naţiile supuse* cărora, pentru diverse considerații, Romanii găsiseră cu cale a le încuviinţà dreptul de cetăţenie. Pe când însă între colonii nu puteà fi nici o deosebire, afară de aceea ce se referià la ius italicum, între municipii erau deosebite grade de apropiere de supremul bine al cetăţeniei romane, grade iscodite de Romani tocmai în scopul de a puteà recompensà, potrivit cu meritul fiecărei părţi din poporul supus, slujbele sau devotamentul ce'l arătase către stăpâna comună. Astfel erau municipiile fără sufragiu, adică ale căror membri nu aveau dreptul de a votà când veniau în Roma, şi municipiile ce se bucurau de acest drept. Acele cu sufragiu erau iarăşi subîmpărţite, în municipii numai cu *jus sufragii* şi în acele cu *jus sufragii et honorum*, adecă ale căror membri aveau nu numai dreptul de a votà ci şi acel de a fi aleşi la vreo dregătorie în capitală. O altă deosebire constà în acea dacă municipiul păstrase organizarea sa autonomă sau nu; dreptul de a'şi alege el însuşi magistraţii, sau dacă trebuià să se supună acelor numiţi de autoritatea romană.

Cu cât propăşià romanizarea ţărilor supuse, cu atâta se ştergeà deosebirea ce existase, la originea lor, între colonii şi municipii, mai ales pentru acele ţări în care elementul roman prinsese rădăcină, precum Galia, Spania, sau Africa. Deosebirea de naţionalitate, aproape singura care existà la început între colonii şi municipiile cu sufragiu, ştergându-se, nu rămâneà în privinţa drepturilor acestor două clase de cetăţi aproape nimic care să le mai despartă, şi deaceea înţelegem greutatea Romanilor înşii de a recunoaşte în ce se deosebiau aceste două feluri de oraşe, din punctul de vedere juridic. De îndată însă ce se adăogeà o ţară nouă Impărăţiei Romane, de îndată ce se iveau iarăşi poporaţii străine ce trebuiau asimi-

[33] Isidorus, *Origines*, IX, 4: „municipes ab officio munerum dicti, eo quod publica munia accipiunt. Munia, sunt officia, unde et immunes dicuntur qui nullum gerunt officium". *Digestae*, L, 1, § 1: „propria municipii appelantur muneris participes, recepti in civitatem ut munera nobiscum facerent".

late către elementul stăpânitor, înţelegem cum deosebirea între colonie şi municipiu trebuiă să reînvie în toată deplinitatea ei. Coloniile redeveniau *grupe de cetăţeni romani* aşezaţi în mijlocul străinilor: municipiile însemnau *grupe din poporul supus* alipite de cetăţenia romană.

Această deosebire constatată, aruncă cea mai vie lumină asupra caracterului colonizărei, şi adauge încă un ultim argument la hotărirea întrebărei dacă a rămas poporaţie băştinaşă în Dacia sub stăpânirea romană.

Intr'adevăr dacă toată poporaţia dacă ar fi fost stârpită sau alungată şi Dacia ar fi devenit un tărâm gol, rămas liber pentru colonizare, atunci ne întrebăm ce caută aflarea de *municipii* în ea, şi pentru ce nu sunt toate oraşele Daciei botezate cu numele de colonie? Analiza de mai sus răspunde la această întrebare. Existau municipii în Dacia, *fiindcă s'au încuviinţat privilegiile municipale unor oraşe cu poporaţie băştinaşă* pe cari Romanii vroiau să le atragă mai curând către ei, devenind ele tot odată o nadă care făceà să cadă şi celelalte în mrejele romane. Acestea erau, după toate probalităţile, acele oraşe care trecuseră la Romani încă de pe când aceştia erau în luptă cu poporul Dacilor. Intre ele vedem şi oraşul Drobetis, acela ce veniă chiar la capul podului lui Traian şi care va fi fost unul din cele dintâi ce se supuse învingătorului. Din potrivă acele oraşe ce fuseseră aproape deşertate de poporaţia lor, prin împotrivirea în contra Romanilor, precum însuşi capitala Sarmisagetuza, fură împoporate din nou cu element roman, şi deveniră colonii. Tot din aceasta se explică cum se face ca Napoca şi Drobetis care la început sunt municipii, se prefac cu timpul în colonii [34], anume prin sporirea elementului imigrat şi desnaţionalizarea celui indigen. Mai cităm numai următorul loc din Paulus Diaconus care dovedeşte că municipiile erau constituite din poporaţie neromană: „Municipe se numesc astfel de oameni cari când veniră la Roma şi *nu erau cetăţeni romani*, au fost făcuţi părtaşi ai tuturor lucrurilor pentru a îndeplini trebile împreună cu Romanii, afară de dreptul de sufragiu sau de exercitarea magistraturilor". Ceeace Diaconul spune despre poporaţiile străine strămutate la Roma, se repetă întocmai când erà vorba de a alipi o cetate de Imperiul Roman.

De aceea şi întâlnim în Drobetis un Dac, pe Aelius Ariotus ca *quattuorvir annalis* al municipiului [35]. Acest oraş căpă-

[34] Asupra întregei chestii a municipiilor şi coloniilor, vezi articulele respective in Pauly. *Realencyclopädie des classischen Alterthums*. Stuttgard.

[35] Mai sus, p. 142. *Drobetis ca municipium*: *C. I. L.*, III, 1, No. 1559 1579; cfr. No. 6309. *Drobetis colonie*: No. 1200, şi 2679: „Aurelio Longiniano decurioni coloniae Drubetensis".

tase probabil dreptul de municipiu sau dela însuşi cuceritorul Daciei sau dela urmaşul lui, Hadrian, de oarece este numit într'o inscripţiune: *res publica municipii Flavii Hadriani Drobetae*[36]. Nu se poate însă hotări timpul când a devenit colonie. Napoca este amintită în o inscripţie din anul 108 de însuşi Traian, fără nici o denumire de municipiu sau colonie[37]; capătă însă numele de municipiu în o inscripţie de pe timpul lui Antoninus (139—161), în care corporaţia Galaţilor din el dedică o piatră lui Jupiter O. M. Tavianus. Napoca este ridicată apoi la rangul de colonie de către Comod (180—192), căpătând înainte de Severus (193—211) şi privilegiul dreptului italic[38]. Incă de când erà municipiu, găsim în Napoca colonişti romani şi încă numeroşi, precum erà acea corporaţie a Galaţilor. Imigraţiea sporind necontenit, înţelegem prefacerea municipiului în colonie.

Despre Patavissa sau Potaissa, pe care Ulpian o numeşte *vicus*, ştim că ea înnainte de a deveni colonie sub Severus, fusese municipiu[39]. încât aici vedem cum un oraş dac trece prin toate formele din ce în ce mai depline ale cetăţeniei romane. La început simplu sat dac, fără nici un drept, poporaţia lui dobândeşte apoi dreptul de municipiu, pentru a se urcà în urmă, după deplina ei romanizare, la colonie şi chiar la ius italicum.

Cât despre Apulum, ştim că el ajunse la o mare înflorire sub stăpânirea romană. Cele mai multe inscripţii culese în Dacia provin din Apulum, încât se vede că el fusese unul din centrele cele mai însemnate ale vieţei romane. Acest oraş este arătat în mai multe inscripţii ca fiind *de o dată şi municipiu şi colonie*[40], împrejurare din a căreia explicare va rezultà o dovadă încă şi mai deplină despre faptul că, pe când colonia erà o aşezare de cetăţeni romani, municipiul erà numai cât hărăzirea cetăţeniei către poporaţia indigenă. Care este originea

[36] *C. I. L.*, III, 2, p. 1018, additamentum ad No. 1581

[37] *C. I. L.*, III, 1, No. 1627: „a Potaissa Napocae milia passum decem".

[38] *C. I. L.*, III, 1, No. 860: „I. O. M. Taviano. Pro salute imp. Antonini et M. Aureli Caesarie Galatae consistentes *municipii* posierunt (găsită la Cluj), vechia Napoca. Altă inscripţie în care e amintit municipiul Napoca este No. 1100.—Ulpian în *Digestae* L, 15, Lex, 1, § 8, 9: „In Dacia Zernensium colonia a divo Traiano deducta juris italici est. Sarmizegethusa quoque eiusdem iuris est; item *Napocensis colonia* et Apulensis et Patavissensium vicus qui a divo Severo ius coloniae impetravit". Ulpian spune aice că numai Patavissensium vicus dobândise dreptul de colonie de la Severus. Celelalte, prin urmare şi Napoca, îl aveau de mai înainte. Comp. No. 855. ? 963 şi 1141.

[39] *C. I. L.*, III. 1, No. 913?

[40] *C. I. L.*, III, 1, No. 975: „Aesculapio rt Hygiae decuriones *municipii* Apuli et P. Aelius Rufinus patronus colegii fabrorum *Coloniae* Apuli" No. 1065: „Tiberius Claudius Rufus decurio *coloniae* et flamen *municipii*, Apuli".

acestei îndoite calităţi a oraşului Apulum? Şi observăm în treacăt că a trebuit să existe o deosebire între colonie şi municipiu, de oarece sunt arătate ambele aceste însuşiri ca *coexistente*; care însă puteà fi deosebirea după cele expuse mai sus, decât aceea a originei locuitorilor?

Apulum, vechiu oraş dac, a dobândit însemnătate prin staţionarea în el a legiunei a XIII-a Gemină, în un lagăr construit în apropiere. Pentru nevoile soldaţilor se înfiinţară în curând, lângă oraşul dac, mai multe crâşme şi dugheniţe, în care li se vindeau deosebite obiecte, şi care se deschideau de obiceiu lângă fiecare lagăr staţionar roman, purtând numele de *canabae*. Se menţionează canabele legiunei a XIII-a Gemină într'o tabulă cerată din 142, Mai în 16, arătându-se în ea că unul Dasius Breucus ar fi cumpărat dela Belic Alexandru pe copilul Apalaust, de naţie elin, şi că actul de cumpărătură s'ar fi încheiat *in canabele legiunei a XIII-a Gemină* [41]. Că aceste canabe ale legiunei se aflau la Apulum se dovedeşte din patru inscripţii găsite la Alba Iulia (vechiul Apulum) şi care toate pomenesc despre nişte dregători ai acestor canabe.

Astfel se întâlneşete unul *Silius Maximus veteranus legionis I adjutricis, magistratus primus in Canabis* [42]. Se mai găsesc apoi tot aice unul *Claudius Atteius Celer veteranus legionis XIII Geminae decurio kanabensium*, pe unul *T. Flavius Longinus decurio Canabensium leg. XIII Gem.* şi pe Treviranul *Ibliomarus* din Gallia în aceeaşi însuşire [43]. Se vede că din o simplă cantină pentru soldaţi se desvoltase un orăşel care aveà trebuinţă de o administraţie, mai întâi a unui magistrat, după aceea a unui corp de decurioni, aceasta cu atât mai uşor cu cât am văzut că lagărele romane, fiind compuse din soldaţi cu familii şi gospodării, erà firesc lucru ca neguţitorii să vină să se aşeze în preajma lor, pentru a le vinde cele trebuitoare şi a se folosi din daraverile încheiate cu soldaţii. Afluenţa necontenit crescătoare a canabelor aduse înflorirea acestei aşezări. In anul 158 un cetăţean din canabe, îmbogăţit din comerţul făcut de el aice, aduce apă în oraş şi ridică un altar şi o statue lui Jupiter [44]. Legiunea XIII-a zideşte apoi tot acolo o clădire în anul 161, a cărei inscripţie s'a păstrat [45], şi care clădire slujià probabil pentru locuinţa administraţiei sub-provinciei Apu-

[41] *C. I. L.*, III, 2, *Tabulae* No. VII: „Actum *Kanabis legionis XIII geminae*, XVII, Kal. Iunias, Rufino et Quadrato consulibus".
[42] *C. I. L.*, III, 1, No. 1008.
[43] *C. I. L.*, III, 1, No. 1093, 1100, 1214.
[44] *C. I. L.*, III, 1, No. 1061 : „Jovi optimo maximo et consessui deorum dearumque pro salute Imperii Romani et virtute legionsi XIII, geminae sub M. Statio Prisco consule designato, demonstrante ipsis *aquas aperiendas* per L. Aurelium Trophinum ponentem signum Jovis et aram pecunia sua fecit".
[45] *C. I. L.*, III, 1, No. 1071. „Imp. Caesare M. Aurelio Antonino III et imp. Caes. L. Aurelio Vero II consulibus".

lensis, creată tocmai pe la acest timp, sub Marc-Aurel (161—180)[46]. Astfel se desvoltase îndestul de repede din iarmarocul statornic, de lângă lagărul legiunei a XIII-a, o înfloritoare aşezare omenească care dobândi încă înainte de Septimius Severus dreptul de colonie, de oarece Ulpian în un loc raportat mai sus, arată anume că Patavissa dobândise dreptul de colonie dela împăratul Severus, lăsând astfel a înţelege că Napoca şi Apulum îl avuseră de mai înnainte. Lângă această colonie, şi tot mai întunecat de înflorirea ei, se mănţineà vechiul oraş dac, sub forma de municipiu, dobândită probabil înnainte de a se ridicà la colonie canabele legiunei a XIII-a. Apulum erà deci compus din două oraşe: Apulum vechiu, locuit de Daci şi căruia i se încuviinţase rangul de municipiu şi Apulum nou, desvoltat din canabele legiunei a XIII-a, care fiind poporat de imigranţi, dobândi titlul de colonie, încât *coexistenţa acestor două însuşiri la unul şi acelaş oraş* se explică pe deplin. Potrivit cu aceste împrejurări şi găsim mult mai multe inscripţii relative la partea romană a oraşului, colonia, decât la partea dacă, municipiul[47]. Mai adăogăm încă pentru dovedirea că municipiul erà vechiul sat dac, ridicat mai târziu la acest rang, împrejurarea că se mai întâlnesc şi aiurea asemenea sate dace existente lângă coloniile romane. Aşà întâlnim în o inscripţie pe unul Caius Iulius Marcianus arătat totdeodată şi ca decurion al coloniei Aquae şi cà prefect al satului (dac) cu acelaşi nume, şi care dedică o piatră geniului tutelar al coloniei[48].

Această discuţie a complectat dovezile aduse mai sus despre stăruinţa poporaţiei de baştină a Daciei sub stăpânirea romană, şi astfel credem că această părere este bine stabilită în ştiinţă.

---

[46] Mai sus, p. 158.

[47] Mai us p. 168. nota 38. Uneori găsim canabe ridicate la rangul de municipii, atunci când ele se alcătuiau din poporaţie mai mult străină. Aşà bunăoară canabele dela Troesmis se prefac în municipiu. Tocilescu, *Mon. epigr.*, p. 77. Nu se poate susţine însă, cum zice Virgiliu Andronescu, *Organizaţia comunelor în Provincia Dacia*, 1908, p. 12 ca „canabele militare erau ridicate întâi la rangul de municipii şi apoi de colonii". Se găsesc vr'o 11 inscripţii care amintesc despre *municipium Apuli* şi vr'o 50 despre *colonia*. Mommsen este de o părere greşită când atribue îndoita însuşire a oraşului Apulum împrejurărei că „şi o colonie fusese dedusă la Apulum şi că s'ar fi ridicat pe vechii canabensi la rangul de municipiu". *C. I. L.*, III, 2, p. 183). După el, atât canabele cât şi municipiul ar fi avut aceeaşi origine, colonizarea; de unde provine atunci deosebirea oraşului în două părţi, cu nume şi drepturi deosebite?

[48] *C. I. L.*, III, No. 1407: ‚Caius, Iulius Marcianus decurio coloniae et praefectus pagi Aquensis".

Organizarea municipiilor şi coloniilor erà acea ce există în toate părţile Imperiului Roman. Ea este însă documentată pentru Dacia prin numeroase inscripţii, şi poate fi deci reconstituită, fără a recurge la calea analogiei; deaceea ne vom opri puţin asupra ei. Atât coloniile cât şi municipiile erau administrate de un ordo decurionum care se adevereşte pentru oraşele: *Sarmizagetuza, Apulum, Ampelum, Tibiscum, Porolissum, Romula, Aquae, Drobeta, Potaissa* şi *Napoca* Acest consiliu ocârmuià toate interesele oraşului, şi mai ales orânduià repartiţia impozitului pe capete, care erà impus în totalitate unei comune; privigheà deci, ceeace, în terminologia slavonă a statului român, se numià *cisluirea* poporului. Decurionii erau de trei soiuri: patroni, cei mai cu vază din colegiul lor; decurioni ordinari şi decurioni onorifici cari obţineau, ca răsplată a jertfelor făcute pentru binele obştesc, privilegiile şi onorurile decurionatului. Cu toţii erau trecuţi într'un registru ţinut de edili, care se numià *album decurionum*. Ei erau în mare onoare la concetăţenii lor, deosebiţi în toate împrejurările de restul poporaţiei; purtau nişte semne deosebitoare, *ornamenta*, precum tunica cu dungă lată, *laticlavia*; aveau un loc deosebit la jocurile publice, aveau singuri dreptul de a fi aleşi la deosebite dregătorii, dreptul de moştenire în averile tovarăşilor lor morţi fără urmaşi; erau apăraţi de tortură în procesele criminale şi puteau fi osândiţi numai cât de împăratul; iar când un decurion scăpătà, erà susţinut din casa oraşului. S'ar păreà după aceste drepturi şi privilegii, că condiţia decurionului trebuià să fie căutată de toţi, şi într'adevăr aşà erà în timpurile republicei şi în cele dintâiu timpuri ale monarhiei, până pe la domnia pretorienilor, la destrăbălarea ocârmuirei romane, când începură a se spori aşà de mult îndatoririle decurionilor, încât această însuşire deveni o adevărată povară pentru acel ce o aveà. Cea mai de căpetenie îndatorire a lor care dădeà loc tuturor asupririlor, erà că ei, ca cei mai bogaţi, trebuiau să garanteze cu averea lor încasarea dărilor dela poporul oraşului, din cauza cărei îndatoriri erau puşi sub un fel de epitropie în privirea daraverilor lor private, cà să nu poată întreprinde afaceri şi compromite poziţia lor. Erau opriţi între altele de a vinde sau a dărui cevà; de a administrà averi străine, sau de a dispune asupra mai mult de a patra partă din averea lor prin testament. Nici măcar nu puteau întreprinde o călătorie fără învoirea superioară. Trebuiau apoi să dee poporului jocuri şi să contribue la prezenturile în bani date de provincii împăratului. Toată lumea fugeà deci de decurionat, ca de o adevărată nenorocire, şi lucru îndestul de caracteristic, se ordonà adeseori intrarea în decurionat ca pedeapsă pentru o faptă nelegiuită [49].

[49] Pauly, *Realencyclopedie*, s. v. *decurio*.

Ca autoritate mai mult executivă se alegeau din *ordo decuriorum*, în colonii doi bărbaţi, iar în municipii patru, cari să conducă afacerile curente ale oraşului. Aşà găsim în Dacia menţionaţi *duoviri* în coloniile Sarmizagetuza şi Ampelum, *quattuorviri* în municipiul Drobeta [50]. In Apulum găsim, pentru partea dacă a oraşului, municipiul, *quattuorviri*; pentru acea romană, colonia *duoviri* [51]. Această delegaţie executivă se schimbà în fiecare an, pe când însuşirea de decurion erà pe viaţă şi puteà fi pierdută numai în anumite cazuri. Din *quattuorviri* probabil şi dintre *duumviri* erà unul *primus*, un fel de primar, iar ceilalţi erau ca un fel de ajutoare, astfel că decurionii formau ceeace astăzi este sfatul municipal, însă cu îndatoriri mult mai primejdioase decât acele ale organizaţiei comunale actuale. Duumvirii şi quattuorvirii erau însărcinaţi mai ales cu judecarea proceselor, pentru care sunt şi numiţi *dummviri iure dicundo*. Ei erau aleşi îndeobşte pentru un an, uneori însă pe cinci [52].

Pe lângă autoritatea municipală şi peste ea erà *patronul* oraşului, numit şi *defensor* care aveà rolul de a apărà interesele cetăţei înnaintea administraţiei centrale, bună oară în chestia impozitelor. In Sarmizagetusa găsim între alţii, ca patron, pe însuşi legatul lui August, propretorul Claudius Tiberius Fronto [53]. Deşi ordo decurionum purtà uneori şi numele de senatus, ceeace ar lăsà a presupune că trebuià să fi fost alcătuit din oameni în vârstă, totuş întâlnim în Dacia, decurioni îndestul de tineri, de 28 şi 30 de ani [54].

Aceşti decurioni trebuiau să fie fără excepţie cetăţeni romani. Peregrinii, adecă străinii, nu puteau nici într'un caz să îmbrace o asemenea dregătorie; deaceea şi întâlnim foarte adeseori, în rangul de decurioni, militari liberaţi din armată pe cari i-am văzut mai sus demisionaţi cu onoare din slujbă şi dându-li-se pământuri în provincia Daciei unde se însuraseră şi se stabiliseră încă din timpurile când erau legionari. Mai

[50] *C. I. L.*, 1, No. 1209, 1323, 1369, 1472, Sarmizagetuza; 1293: Ampelum; 1559, Drobetis.

[51] *C. I. L.*, III, 1, No. 985: quattuorviralis mun. Apuli; No. 972, 974, 982: duumviralis coloniae Apuli.

[52] *C. I. L.*, 1, No. 1083: quatuorvir primus *annalis* mun. Apuli; 1137, primus quatuorvir; 1051 primus; Lex 16, Cod. Theodosiani, de decurionibus, XII, 1, *C. I. L.*, III, 1, No. 971, 973: (?) quinquennalicius coloniae Apuli; 1141, 1473, 1482: quinquennalis col. Sarm.; 1503, quinquennalis primus pro imperatore.

[53] *C. I. L.*, III, 1, No. 1180, patronus col. Apuli; 1457: „A. Tib. Frontoni colonia Ulpia Traiana Augusta dacica Sarmizagethuza, patrono fortissimo duci amplissimo, praesidi"; 1458 patrono col. Sarm.

[54] *C. I. L.*, III, 1, No. 1323, 1592, 1512.

multe inscripţii amintesc veterani legionari sau ai deosebitelor trupe auxiliare, (care şi ei dobândiseră cetăţenia sau înainte, sau la ieşirea lor din slujbă), ca decurioni în deosebitele municipii şi colonii ale Daciei [55]. Şi poporaţia dacă romanizându-se şi oraşele ei dobândind dreptul de municipii, acestea căpătaseră onorurile decurionatului, precum am găsit mai sus pe Dacul Ariortus decurion în municipiul Drobetis. Despre însemnătatea acestor dregătorii în ochii poporului roman, ne poate da o idee împrejurarea că însuşi împăratul Antoninus Pius fu ales într'un rând de prefect quinquenal al coloniei Sarmizagetuza, îndeplinind această dregătorie prin un delegat al său [56]. Altă dată întâlnim iarăş un quinquenal în numele împăratului în colonia Sarmizagetuza, fără ca să se arate pentru cine [57].

In afară de aceste organe centrale de ocârmuire ale cetăţilor daco-romane, mai găsim încă şi altele însărcinate cu deosebite atribuţii anumite, precum: 1) *edilii* însărcinaţi cu inspectarea zidirilor şi a pieţelor, cu împărţirea grâului la cei săraci şi cu jocurile publice [58]. Că în Dacia ca şi în Roma se făceau împărţeli publice de grău ne arată o inscripţie pusă de decurionul coloniei Sarmizagetuza. Quintus Aurelius Tertius, prin care arată că dărueşte 80 de sesterţe *pentru cumpărarea de grău*; aceasta spre amintirea onoarei ce i se făcuse de a fi ales ca flamen, adică preot al lui August [59]. 2) *Cvestorii*, casierii, comunali amintiţi în Apulum, Drobetis şi Sarmizagetuza [60]. 3) Mai multe feluri de preoţi, care deserveau numeroasele temple închinate deosebiţilor zei romani, de care inscripţiile sunt, curat vorbind, pline şi cari dovedesc o viaţă religioasă puternic desvoltată în Dacia. Aşà avem întâiu *pontificii*, apoi *flaminii*, *antistiţii*, *sacerdoţii* şi preoţii experţi în arta prezicerei, *augurii* şi *haruspicii*. Din aceştia, sacerdoţii erau preoţii ce cultivau închinările străine, precum şi acele aziatice; iar ceilalţi toţi

---

[55] *C. I. L.*, III. No. 1196: „Sulpicio Flacio veterano legionis XIII, geminae decurioni coloniae dacicae Sarmizagethusae, vixit annis LXXV", 1478: „Manlio Hero veterano legionis XV, signifero decurioni coloniae, vixit annis LXXV", găsită la Sarmizagethuza); 1485: „Valerio Rufo veterano leg. XIII, gem. ex beneficiariis consularibus decurioni coloniae, vixit annis LXV' etc.

[56] *C. I. L.*, III, 1, No. 1497: M. Cominio M. F. Pap. Quinto pontifici coloniae Sarm. et praefecto quinquennali pro Antonino imperatore, patrono collegii fabrorum, equo publico, ordo coloniae ob meritis ipsius".

[57] *C. I. L.*, III, 1, No. 1503.

[58] Edili sunt amintiţi în Apulum, colonia *C. I. L.*, III, 1, No. 1139,; Napoca, No. 827, 858, 867 şi Sarmizagetuza, No. 1398, 1495 şi 1517.

[59] *C. I. L.*, III, 1, No. 1448: „Imperatori Caesari Antonino Pio Quintus Aurelius, Quinti filius Tertius, Papiria, Sarmizagethusae coloniae decurio, ob honorem flamonii *sestertios* LXXX, *nummos ad annonam dedit*", (din anul 144).

[60] *C. I. L.*, III, 1, No. 1104, 1145, 1218: Apulum; 1579, Drobetae; 1484, 1485. Sarmizagetuza.

aparţineau cultului roman [61]. 4) O clasă foarte numeroasă de preoţi speciali erau *augustalii*, pomeniţi de nenumărate ori în inscripţii. Aceştia deserviau cultul împăratului, al cărui geniu fusese luat între Lari şi Penaţi, zeii casnici ai Romanilor. Augustalii erau aşà de numeroşi, încât formau o clasă a poporaţiei oraşelor, intermediară între decurioni şi plebe. Erau organizaţi în o corporaţie sau colegiu, a cărei şefi erau şase bărbaţi, numiţi *seviri*. Augustalii erau numiţi de decurioni în dregătoria lor. Ei serbau cultul lui August prin jertfe, ospeţe şi jocuri, date cele mai de multe ori din averile lor, încât şi această dregătorie ajunse, ca şi acea a decurionilor, a fi foarte împovărătoare pentru acei onoraţi cu ea. Dacă mai amintim şi colegiile Isidei din Potaissa şi acel al Galaţilor din Napoca, care serbau cultul lui Jupiter Cernenus despre care se va tratà mai jos, atunci vom fi istovit aproape tot ce se ştie despre organizarea religioasă a Daciei romane.

3. COLEGIILE

Colegiile aveau în Dacia o însemnătate deosebită şi merită a fi studiate mai cu deamăruntul, întrucât reprezintă partea cea mai originală a vieţei provinciale romane şi în special a celei a Daciei. Caracterul lor este complex. Ele slujiau şi pentru asigurarea unui cult comun şi pentru nevoile private ale membrilor lor; erau un soiu de societăţi de ajutor mutual sub scutul religiei. Statul roman recunoşteà numai pe acelea ce aveau anumite *sacra*, adică un cult special al unei zeităţi. Adeseori se văd colegii cari aleg câte un geniu tutelar [62].

Colegiile ce se constată a fi existat în Dacia sunt: *aurarii* (lucrători la minele de aur), *fabri* (deosebiţi meşteri), *centonarii* (neguţători de lână), *dendrofori* (plutaşi), *nautae* (corăbieri), *negotiatores* (neguţători), *utricularii* (luntraşi pe burdufuri de piele) şi *lecticarii* (palancari, purtători de litiere).

Organizarea colegiilor. — Ele cuprindeau pe toţi acei ce se dedau unui soiu de îndeletnicire. Organul lor erà un fel de senat, alcătuit după chipul acelui al oraşelor, purtând şi membrii lor numele de decurioni. Sub aceştia veniau fruntaşii colegiului şi apoi grămada cea de rând a membrilor. Autoritatea executivă o aveà magistrul colegiului care mai aveà însă, pen-

[61] Inscripţiile privitoare la preoţi întâlnindu-se la fie ce pas, găsim de prisos a le mai însemnà.

[62] *C. I. L.*, III, 1, No. 1016 (din Apulum). genio fabrum Comp. No. 1424.

tru apărarea intereselor lui în afară, câte un patron sau defensor, şi probabil că pentru nevoile săvârşirei cultului şi o *mater collegii* [63].

Aceste colegii urmăreau, cum am spus, pe lângă scopul unui cult comun, şi asigurarea nevoilor membrilor lor. Fiecare membru depuneà contribuţii lunare în cassa comună, administrată de cvestorul colegiului, din care cassă apoi se dădeau ajutoare la membrii cei bolnavi, se îngropau cei morţi fără mijloace, precum se şi petreceà în comun la sărbătorile pe cari le ţineà fiecare colegiu.

Ni s'a păstrat o interesantă tabulă cerată din anul 167 Fevruarie în 9, în care magistrul colegiului lui Jupiter Cernenul, *Artemidorus Apolloni* şi cei doi cvestori ai acestui colegiu, *Valerius Niconis* şi *Offas Menofili*, înştiinţează prin o publicaţie pe membrii aceljui colegiu din Alburnum, că din 54 de oameni câţi îl alcătuiau mai înnainte, nu rămăsese decât 17; că nici măcar *Iulius Iuli* comagistrul său, de când fusese numit în această însuşire, nu dăduse pe la Alburnum, nici la colegiu; că el (Artemidorus) dăduse celor de faţă socotelile şi primise îndărăt cauţia cu care garantase; că într'un timp aşà de îndelungat cât este hotărit de legi, nimeni n'a vrut să mai depună nici o contribuţie pentru îmmormântări, sau daruri; de aceea el înştiinţează prin publicitate că, dacă cineva care făcuse parte din colegiu ar muri, să nu creadă că el ar aveà un colegiu sau că va puteà primi vreun ajutor pentru îmmormântare" [64].

Acest preţios document ne dă amănunţimi interesante asupra constituirei acestor colegii. Aflăm mai întâiu că colegiul alcătuit numai din 54 de persoane, nu putuse să se menţină,

---

[63] *C. I. L.*, III, 1, No. 1210, decurio coll. fabrorum (col. Apuli); 1210 principales; 1016 magister; 975, 984, 1209, 1210; patronus; 1207 mater.

[64] *C. I. L.*, III, 2, Tabulae No. I: „Descriptum et recognitum factum ex libello qui propositus erat Alburno maiori ad statione(m) Resculi, in quo scriptum erat id quod infra scriptum est:

Artemidorus Apolloni magister colegii Jovis Cerneni et Valerius Niconis et Offas Menofili questores collegii eiusdem, posito hoc libello, publice testantur: ex collegio supra dicto, ubi erant homines LIIII ex eis non plus remasisse ad Alburnum quam quot homines XVII; Iulium Iuli quoque commagistrum suum ex die magisteri sui non accessisse ad Alburuum, neque in collegio, seque eis qui presentes fuerunt rationem reddedisse et si quit eorum habuerat rededisset sive funeribus et cautionem suam in qua eis caverat, recepisset, modoque autem funeraticis sufficerent neque loculum haberet, neque quisquam tam magno tempore diebus, quibus legi continetur, convenire voluerint aut conferre funeraticia sive munera: seque idcirco per hunc libellum publice testantur ut si quis defunctus fuerit ne putet se collegium habere aut ab eis aliquem petitionem funeris habiturum. Propositus Alburno maiori V idus Febr. imp. L. Aurelio Vero III et Quadrato cos. Actum Alburno maiori".

de unde se vede că obiceiul şi moda colegiilor fiind pe atunci predomnitoare, cu toate că nu se găsise în Alburnum maior decât acel număr restrâns de persoane, cari să se închine lui *Jupiter Cernenus*, totuş ele alcătuiseră societatea lor de ajutor mutual. De pe numele conducătorilor colegiului s'ar păreà că e vorba de Elini, colonişti din Azia Minoară. Numele atât a prezidentului, *Artemidorus* Apolloni, cât şi acel al casierilor, Valerius *Niconis* şi *Offas Menofili* au un caracter elinesc cu totul rostit. Membrii cei subsemnaţi în josul publicaţiei : Vasidius Victor, Secundinus Legitimus, Stertinus Rusticus, Aelius Plator, Ulpis Felix şi September Plator, au din contră un caracter latin. Se vede deci că chiar până la această dată, 60 de ani după cucerire, toate elementele aduse şi aflate în Dacia intrat seră în acel amestec, în acea fiertură care alcătui mai târziu elementul daco-roman.

Colegiul lui *Jupiter Cernenus*, creeat în condiţii neîndestulătoare pentru a puteà trăi, piereà prin descompunere, căci fără a se calculà întâiu putinţa izbânzei, oamenii se asociaseră. Fără îndoială, că pricina pentru care a pierit colegiul lui *Jupiter Cernenus* a fost contribuţiile cele prea mari impuse membrilor săi pentru întreţinerea asociaţiei.

Ne mai spune încă vechiul document că preşedintele depuneà o garanţie pentru administrarea cu credinţă a averei sociale ; că erà o lege care hotăria răstimpurile în care trebuià să se întruniască membrii unui colegiu, şi sfârşeşte ameninţând cu naivitate pe acei *ce vor muri*, că nu vor mai puteà pretinde îngroparea pe socoteala societăţei !

Ajutoarele ce se dădeau din cassa socială constau mai cu osebire în provizii de mâncare : nu grău, care se împărţià cele mai adeseori de Stat, ci carne sau altele. La zile anumite venià acela ce erà să primiască ajutorul cu un paneraş şi'şi luà cele destinate pentru el, care i se împărţiau de dregătorii colegiuului. Ne-a rămas o piatră în care unul M. Aureliu Fortunatus mulţumeşte decuriei a III-a a colegiului fabrilor pentru îndoita porţie (sportula) ce i se încuviinţase, probabil fiindcă erà om scăpătat şi cu familie [65].

Se vede că erà în Dacia o adevărată molimă de inscripţii, dacă vedem una pusă pentru a aminti împărţirea unei porţii îndoite de mâncare !

La unele zile de sărbătoare se ţineau ospeţe comunne, la care luau parte toţi membrii cei ce primiau ajutoare. Ni s'a păstrat socoteala cheltuelei unui asemenea ospăţ, făcut de dregătorii colegiului ca act justificativ. Acest ospăţ se dădù la 1 Maï. Banii trebuincioşi pentru întimpinarea acestei cheltueli

[65] *C. I. L.*, III, No. 1494 : „Colegii fabrorum decuriae tertiae M. Aurelius Fortunatus ob duplam sportulam collatam sibi". *Sportula* se numea paneraşul cu care ctienţii îşi luau proviziile.

extraordinare se văd a fi fost adunaţi în decursul lunei lui Aprilie. Aşà se vede notat pe o parte a tabulei cerate ce ne-au transmis acest interesant *menu* al străbunilor noştri, banii încasaţi înnainte de sărbătoare[66] :

Se vede că aceste contribuţii fuseseră percepute în mod extraordinar, de pe faptul că ele sunt date în răstimpuri aşà de scurte, pe când după serbare mai găsim două însemnări îndepărtate, de unde se vede că contribuţiile regulate erau departe de se urmà aşà de des[67].

Din suma adunată în luna lui Aprilie, se cheltuesc în ziua de 30 Aprilie, pentru ospăţul de a doua zi, dela 1 Mai, 166 de denari, din cari 18 denari pentru 5 miei, 5 denari pe un purcel, 2 pe pâine albă, 2 pe tămâie, unul pe salată şi câteva sumi mai mici pentru oţet, sare şi ceapă, precum şi pentru bacşişul celor ce slujiseră la masă. Dacă însă pentru mâncare cheltuiala erà destul de cumpătată, pentru băutură o vedem dimpotrivă darnică, şi anume 95 de denari pentru vin ordinar, 2 pentru vin vechiu, şi alţi 20, probabil pentru vreun fel de de spirt care să stârniască pofata de mâncare. Se vede deci că străbunii noştrii împărtăşiau şi ei zicătoarea Românului că : mâncarea este fudulie iar băutura temelie[68].

---

[66] *C. I. L.*, III, 2, *Tabulae*, No. XV.

IV non.	April				2 April
pr. non.	April	ac.			4 id.
VII idus	April	ac.			7 id.
idibus	April	ac.			13 id.
XVII Kal.	Maias	accepi	XX	(denari)	15 id.
XV Kal.	Maias	accepi	XXII		17 id
XIII Kal.	Maias	pensio	XXV		19 id.
IX Kal.	Maias	accepi	XXV		23 id.
VII Kal.	Maias	accepi	XX		25 id.
IIII Kal.	Maias	accepi	XXII		28 id.
Kal.	Maias	accepi	XX		1 Mai

[67] Idem.

non.	Maias	acecpi	15 Mai
pridio	non.	Aug.	12 Aug.

[68]. Idem.

pr. Kal. Maias ex	CLXVI (denari)
agnos V	XVIII
porcellum	V
panem candidum	II
thus primum	II
meri	II
vini	XCV
?	XX
peganinum	I
impensam	,,
aceti	,,
salem et cepam.	,,

La ziua întâi a fiecărei luni se ţineau la Romani sărbătorile familiare ale zeilor casnici, Larii, căror se vede că li se făceà la 1 Mai o cinstire mai deosebită, când natura întreagă reînviă sub suflarea caldă a primăverei. Pe pajiştele înverzite ale Daciei mâncară acei vechi străbuni ai Românilor miel fript cu salată, şi ca vrednici Romani udară această mâncare cu libaţiuni îmbelşugate de vin. Poate că vinul cel bun însemnat în lista cheltuelilor să fi fost chiar pelin! Serbară deci Armidinul pe care îl serbăm şi astăzi cu miel şi vin pe iarbă verde. Deşi obiceiul este învederat roman, numele ce'l însamnă astăzi este slavon[69].

Acţiunea desnaţionalizatoare a colegiilor. — Existenţa acestor deosebite colegii, a trebuit să contribue foarte mult la grabnica desnaţionalizare a elementelor străine poporului roman. Pururea în atingere unii cu alţii, cetăţenii Daciei erau uniţi prin interese comune, prin culturi şi petreceri comune Elementul roman, care erà precumpenitor, trebue să se fi folosit, din această atingere a sa cu toate celelalte cari alcătuiau poporaţia Daciei romane. In desbaterile provocate în întrunirile colegiilor se întrebuinţà limba latină, chiar în cazul când majoritatea celor ce luau parte la ele erau străini; mai întâiu pentru a dobândi prin această practicare a limbei poporului domnitor mai uşor ajutoarele şi apărările de cari aveau nevoie; apoi fiindcă bunul ton şi moda cereau această cunoştinţă a limbei stăpânitorilor; în sfârşit adeseori din cauză că, luând parte în un colegiu oameni de diferite naţionalităţi, aveau nevoie de un organ comun de înţelegere, pentru a'şi transmite cugetările lor. Deaceea am văzut mai sus pe capii greci ai colegiului lui Jupiter Cernenul redactând proclamaţia lor în limba latină.

Organizarea Daciei romane se adaogi deci, pe lângă celelalte elemente cercetate mai sus, pentru a preface pe toate neamurile deosebite ce se întâlniră în urma colonizărei pe teritoriul ei, în o singură massă omogenă, de naţionalitate romanică. Prezenţa coloniilor care introduseseră în ţara elemente romane sau romanizate, aceea a municipiilor care atraseră poporaţia de baştină a Daciei prin favoarea de a se bucurà de drepturile şi privilegiile stăpânitorilor, puternica înriurire a armatei romane, care lucrà şi acolo unde nu se întindeà înriurirea elementului civil al poporaţiei romane; în sfârşit viaţa colegială a Daciei, iată fără îndoială nişte agenţi îndestul de puternici pentru a aduce pe poporul din Dacia la un sistem de gândire şi de simţire comun, la închegarea uneia şi aceleiaşi naţionalităţi.

---

[69] Numele *Armindin* vine de la cuvintele ruseşti: *Irmină dena* adecă ziua lui Ieremia, întru cât la 1 Mai cade profetul Ieremia.

Nu se poate deci susţineà cu nici un temeiu că poporaţia romană din Dacia ar fi rămas străină de acea de baştină a ţărei; că elementul roman s'ar fi suprapus numai cât acestei poporaţii, fără să se altoiască pe ea; că deci nu prinsese rădăcini în acea ţară, şi putù fi deslipit cu cea mai mare uşurinţă de ea, când Aurelian dădù ordinul de părăsire a provinciei de dincoace de Dunăre. Că nu ne-au rămas mai multe nume de Daci, decât acelea ce le-am putut urmări prin inscripţii, provine tocmai deacolo că ei, romanizându-se pe deplin, adoptau în primul loc numiri romane, precum am găsit mai sus pe *Iulius Secundinus*, arătat din întâmplare ca de naţie dac. Este cunoscut că desnaţionalizarea unui popor începe întâiu prin lepădarea numirilor sale proprii, trece apoi la obiceiuri şi în fine la partea cea mai trainică, la limbă. Apoi în Spania şi Galia ne-au rămas oare mai multe nume celtice ale poporaţiei de baştină, şi nu poartă şi ea mai toată un caracter roman, cu toate că nimănui nu i-a trecut prin minte să susţină în aceste ţări o stârpire totală a elementului indigen.

Se mai întimpină încă în contra romanizărei Dacilor şi împrejurarea că Dacia ar fi rămas prea scurt timp în stăpânirea Romanilor, de oarece Britania nu erà încă romanizată, după patru veacuri, dela cucerirea ei, iar Dacia a stat alipită de Imperiul Roman numai 164 de ani. Exemplul Britaniei nu este de loc încheetor, întrucât este cunoscut că elementul roman niciodată n'a fost puternic în această ţară. Fie din cauza climei sale prea neguroasă, fie din acea a îndepărtărei sale de centrul inperiului, este netăgăduit că, la retragerea legiunilor din Britania în 406, „nu rămaseră aci din Romani decât câteva femei şi copii, cari în curând deveniră Cambrieni", cum spune o veche cronică bretonă. Provinciile acele dimpotrivă, către care elementul roman curgeà mai cu îmbelşugare, se romanizau cu o nespusă repeziciune. Aşà despre Spania, în care cea dintâiu colonie romană fu întemeiată în anul 171 în. de Hr., ne spune Strabon că pe timpul său, sub August, erà cu totul romanizată; că locuitorii spanioli uitaseră limba lor şi se dăduseră la întrebuinţarea limbei latine, ne mai deosebindu-se întru nimic de Romani [70]. Provincia narboneză din Galia, supusă Romanilor de Iuliu Cesar (52 în. de Hr.), erà pe timpul lui Pliniu (mort la 79 d. Hr.) „mai mult o Italie decât o provincie" [71]. In sfârşit Velleius Paterculus ne spune că în Panonia, la a căreia cucerire el însu i luase parte, deci în decursul unei singure generaţii, nu numai limba latină erà răspândită, ci chiar literatura romană se introdusese în sinul poporaţiilor [72].

[70] Strabo. III, 15.
[71] Plinius, III, 5.
[72] Velleius Paterculus, II. 110.

Ştim că această înriurire zdrobitoare a elementului roman este şi va rămâneà mult timp o gâcitoare. Existenţa ei este însă un fapt netăgăduit, de oarece din un sâmbure de câteva mii, a dat naştere astăzi în lume la mai bine de 100.000.000 de oameni de rasă latină, dacă socotim şi naţiile romanice din America sudică. Apoi când se constată pedeoparte o putere de asimilare aşà de covârşitoare, pe de alta rămasul poporaţiei dace în Dacia şi în sfârşit un aşà de puternic contingent de element roman, cu o organizare aşà de bine calculată pentru distrugerea individualităţilor străine, se mai poate susţinea cu succes că aceste două poporaţii, cea dacă şi cea romană, au stat fără nici o înriurire una asupra alteia?

Din studiul deaici credem că reiesă următoarele fapte:

Romanii nu numai că au cucerit pământul gol de popor al Daciei, ci pe însuşi poporul Dacilor, şi l-au asimilat pe deplin şi l-au înghiţit în naţionalitatea lor, împreună cu toate celelalte elemente străine aduse de ei aici [73]. De aceea urmaşii Daco-Romanilor de astăzi, Românii sunt un popor de viţă romanică, un popor neolatin, ca şi celelalte din apusul Europei, ieşite tot din sinul Imperiului Roman. Insă acest popor este mai mult roman prin mintea şi mai ales prin graiul lui, de oarece fondul şi temelia lui rămân *Dacii romanizaţi*. Totuşi romanizarea lui se făcù nu numai cât printr'o simplă inriurire a dominaţiei romane, ca la Celţii din Galia, ci şi printr'un amestec trupesc cu un prea puternic element roman, încât se află astăzi şi în sângele lui un adaos roman. Şi să nu se întimpine că nu s'ar găsì element dac în limba română. Mai întâiu nu se poate ştì dacă elementul albanez al limbei româneşti, nu este cumva datorit păturei supuse a Dacilor, de rasă tracă şi ei ca şi Albanezii de astăzi; apoi chiar când acest element ar lipsì, sau ar fi reprezentat numai prin prea puţine cuvinte [74], o aseme-

---

[73] Un exemplu minunat de latinizarea treptată a elementelor străine din Dacia ni l'a păstrat un loc din o tabulă cerată (*C. I. L.*, III, 2, *Tabulae*, No. XXV) în care un grec, Alexandru Antipater, subsamnă în cuvinte latine, însă în litere greceşti, stâlcind şi limba în care scriea: Αλεξανδρει Αντιπατρι σεκοδο αυκτορ σεγναι Alexander Antipater secodo (secundum) auctor (em) segnai (signavi), adecă Alexander Antipater am iscălit ca garant lângă vânzător. Să se observe modul cum Grecul scrie cuvintele secundum (secodo) şi signavi (segnai) precum îş împrejurarea că scrie cu litere greceşti şi se va convinge ori cine despre tendinţa elementelor trăine de a'şi asimilà limba latină. Acelaşi lucru reiesă din o inscripţie pusă de un grec patronului său, Roman, şi în care Grecul scrie „ex votun posuit", făcând două greşeli de limbă din lipsă de cunoştinţă: acusativul votun după felul grecesc cu *n* în loc de *m*, şi ex cu acuzativul ex votum în loc de ex voto. Vezi inscripţia în *Cetatea Ulmetum* a lui V. Pârvan, p. 61.

[74] Dintre ele amintim, numele eleborului negru la Români *Zârna*, care vine de la dacul *prodiorna* (mai sus p. 50). Pentru terminologia geografică rămasă de la Daci în gura Românilor, vezi mai jos. Că Dacii, Geţii, Bessi şi toate celelalte popoare din Dacia erau de rasă tracică se dovedeşte, cum am văzut (pag. 52) cu destulă siguranţă.

nea dispariţie aproape totală a limbei dacice n'ar fi decât prea explicabilă, întrucât găsim un fapt paralel, mai extraordinară încă, petrecut cu limba celtică a popoarelor din Galia, cari nu au lăsat în limba franceză de astăzi decât vreo 20 de cuvinte celtice, [75] cu toate că poporul celtic a fost fără asemănare mai mare şi mai numeros decât acel al Dacilor, şi că desnaţionalizarea lui a fost provocată de o înriurire mult mai slabă decât acea pusă în lucrare de poporul roman asupra celui din Dacia.

---

[75] Littré. *Histoire de la langue francaise*, 1873, II, p. 104 : „Les traces certaines du gaulois dans le nouvel idiome (le francais) étaient reduites à peu de chose" idem în ed. IX 1886 — Paris, Perrin & Co.

III.

VIAȚA DACO-ROMANILOR

1. INDELETNICIRILE ECONOMICE.

Inlocuirea stăpânirei dace cu acea romană în țara lui Decebal aduse după sine o schimbare totală, nu numai în alcătuirea etnică a poporației țărei, dar și în condițiile traiului său care luă în totul fizionomia romană. Determinată însă prin natura țărei, prin izvoarele ei de bogăție particulare și prin caracterul colonizărei ei, cultura ce înflori în acest colț îndepărtat al Impărăției Romane, dădù naștere unor forme de viață, până la un punct deosebite de acele din restul Imperiului Roman, cari din această pricină merită a face obiectul unui studiu deosebit.

Vom începe prin a cercetà condițiile vieței materiale, temelia tuturor celorlalte forme ale ei.

Minele de aur. — Indeletnicirea de căpetenie a Daciei romane nu fu decât o continuare a acelei la care se dădeà mai cu deosebire și poporația dacă, pe timpul vieței sale neatârnate, anume exploatarea minelor, îndeletnicire deprinsă de înșuși Dacii dela cei mai vechi locuitori ai cetăței carpatine, luxoșii Agatirși. De îndată ce Romanii puseră piciorul în Dacia, ei întreprinseră lucrarea minelor, și mai ales a celor de aur, și am văzut că tocmai acestea erau nada cea atrăgătoare care aduceà atât de numeroși Romani din toate părțile imperiului, și mai cu osebire din Italia și Roma, pentru a împoporà Dacia. Că însuși Statul roman trebuià se se îngrijească de acestă folositoare exploatare este ușor de înțeles; deaceea și găsim chiar pe Traian că aduce lucrători din Dalmația iscusiți în extragerea aurului[1]. Ba această atragere a lucrătorilor dalmatini fu încunjurată de favoruri deosebite, precum primirea lor în

[1] Mai sus, p. 131.

decurionatul capitalei şi altele de acestea. Astfel întâlnim pe Celseniu Constante, fost decurion în oraşul Aequum, pus în aceeaş însuşire în Sarmizagetuza [2], şi desigur că alăturea cu el vor fi fost şi alţii, al căror nume s'au pierdut. Că inscripţia aminteşte pe acest Dalmat trebuie să fie din vremile lui Traian, se vede depe aceea că acest personagiu, mort la vârsta de 30 de ani ca decurion în Sarmizagetuza, şi arătat ca fiind mai înnainte decurion în Aequum, trebuie să fi fost numit în această însuşire în capitala Daciei, imediat după sosirea lui aici, sau mai bine zis, a fost transferat din decurionatul Aequului în acel al Sarmizagetuzei. Decurionii însă se luau de obiceiu, dintre cetăţenii vechi ai oraşului şi, pentru a explicà asemenea excepţie, trebuie să raportăm numirea acestui străin la decurionatul Sarmizagetuzei la timpul întâiei colonizări, atunci când se înjghebară şi primele autorităţi ale oraşelor, din coloniştii nou veniţi în Dacia. Tot la un asemenea timp apropiat de întemeierea provinciei, ne duce şi titlul simplu de *colonia dacica* dat Sarmizagetuzei în această inscripţie, care titlu în cele posterioare este mult mai pompos şi mai lung, purtând numele roman de *Ulpia Traiana Augusta* alipit pe lângă acel vechiu de *dacica Sarmizagetuza*, precum şi adeseori epitetul de metropolis [3].

Intr'un Stat despotic ca al Dacilor, nu rămâne nici o îndoială că minele de aur trebuiau să fi fost proprietatea regelui, şi acelaşi principiu erà consfinţit şi în Statul, nu mai puţin absolut ,al Romanilor. Cucerirea Daciei a trebuit deci să dee minele ţărei în stăpânirea Statului, adecă a împăratluui roman. Deaceea şi găsim în Dacia un procurator special al împăratului, pentru minele de aur, numit *procurator aurariarum*, şi care erà în tot deauna un libert al lui August [4]. Procuratorii erau deci originari din Roma, trimişi în Dacia ca oameni de încredere ai Impăratului, pentru care am şi găsit pe unul din ei, dispunând cu limbă de moarte, ca rămăşiţele sale să fie strămutate la Roma [5]. Acest îngrijitor al minelor de aur nu trebuie confundat cu ceilalţi trei procuratori ai subprovinciilor Apulensis, Porolissensis şi Malvensis, care supravegheau strângerea contribuţiilor. El aveà sub dânsul mai mulţi subprocuratori, îngrijitori ai deosebitelor mine de aur ale Daciei, care nu erau toate în aceeaşi localitate. Ei purtau titlul de *subprocuratores*

---

[2] *C. I. L.*, III, 1, No. 1323: „Celsenio Constanti decurioni coloniae dalmatiae claudia Aequo item decurioni coloniae dacicae vixit annos XXX".

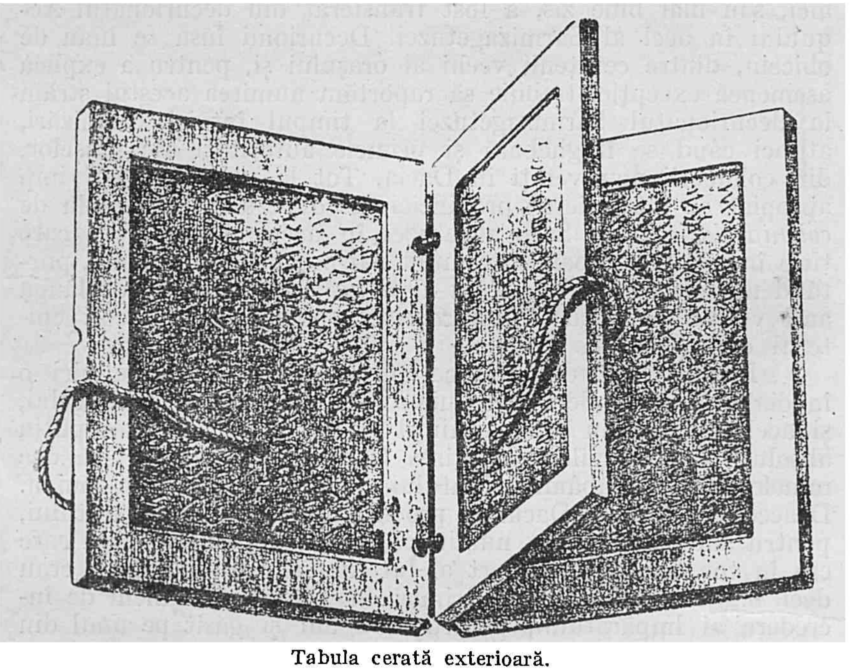
[3] Akner, No. 48: Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizagethusa. Mai vezi No. 162: Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizagethusa metropolis, şi altele multe.

[4] *C. I. L.*, III, 1, No. 1311, 1312 şi 1313: Libertus Augusti procurator aurariarum. Akner, No. 578, procuaestoris, procuratoris aurariorum.

[5] Mai sus p. 160, nota 9.

aurarium[6]. Dintre dregătorii inferiori ai cancelariei acestor procuratori, mai aflăm un *tabularius aurariorum dacicorum*[7], precum şi mai mulţi *adjutores tabulariorum*[8].

Cu toate că se constată că minele cele mai mari şi mai productive erau în stăpânirea împăratului roman, mai aflăm altele în stăpânirea privată. Ni s'a păstrat anume în tabulele cerate vreo trei contracte de închiriere a unor gropi de aur, pe care acei ce le dau le numesc *ale lor*. Unul din aceste cont tracte, scris de *Flavius Secundinus* din partea proprietarului

Tabula cerată exterioară.

Memmius Asclepi care nu ştià carte, constată că el închiriază o groapă lui *Aurelius Adjutor*, pe termen de 6 luni, din ziua încheierei actului, 20 Maiu 164 d. Hr., până la Idele lui Noembrie, adică 13 a celei luni, pentru preţul de 70 de denari, cu condiţie ca, în cazul când proprietarul ar vreà să revoace contractul, să plătiască arendaşului câte 5 sesterţe (1¼ denari) pe zi ca despăgubire. Aceeaşi penalitate să loviască şi pe arendaş, în cazul când n'ar plătì arenda în ratele obişnuite,

[6] *C. I. L.*, III, 1, No. 1088.
[7] *C. I. L.*, III, 1, 1, No. 1297.
[8] *C. I. L.*, III, 1, No. 1035 1466, 1469. Aceştia însă nu sunt arătaţi anume ca dregători ai minelor, încât ar fi putut funcţionà şi aiurea ca scriitori.

probabil lunare, fiind obligat proprietarul a'l aşteptà numai trei zile peste termenul fixat. La caz de irumpere a apei în groapă, se va scădeà arenda proporţional cu paguba suferită. Acest contract este arătat ca încheiat la *Imnemosum Maior*,

Tabula cerată interioară.

localitate ce se aflà în apropiere de Verespatak (Zalatna), unde a fost găsit acest document. In josul lui se vede iscălit proprietarul Memmius Asclepi, bineînţeles tot de mâna acelui ce scrisese actul, şi doi martoi *Titus Beusantis qui et Bradua*

şi *Socratio Socrationis* [9]. Al doilea contract găsit tot la Zalatana, conţine arendarea unei gropi a unuia *L. Ulpius Valerius*, iarăşi neştiutor de carte, către Socratio Socrationis, martorul din contractul precedent, cu aceleaşi condiţii. Actul este scris pentru Valerius, de unul *Adjutor Macarius*. In sfârşit un al treilea contract, trecut deasemenea între un om neştiutor de carte, al cărui nume însă nu se poate descifrà, arendează celui al doilea martor din contractul dintâiu, Titus Beusantis Bradua, o groapă auriferă până la Idele lui Noemvrie, pentru suma de 105 denari, stipulând iarăşi aceleaşi condiţii cari par a fi fost stereotipe pentru asemenea contracte[10].

Caracteristică este mai întâiu împrejurarea, că nici unul din cei trei proprietari de gropi aurifere nu ştiu carte; apoi micul preţ al arendei acestor gropi, care se urcă cel mult până la 200 de lei, în monedă de astăzi, pentru timpul de şase luni. Explicaţia acestui fapt ne pare a fi următoarea. Pe lângă minele cele mari pe care le-am aflat în stăpânirea împăratului se aflau gropi mici, exploatate de privaţi în tărâmurile aurifere. Aceşti proprietari erau, după cât se vede, legionari demisionaţi, cărora li se împărţise pământuri în apropierea minelor de aur şi cari închiriau gropile lor la oameni străini, nepricepândju-se cum să le exploateze singuri. Astfel atât Socratio Socrationis cât şi Titus Beusantis Bradua sunt învederat nume neromane.

Exploatatorii acestor mine formau mai multe colegii, despre care s'a găsit urme, mai ales la locurile exploatărei, Astfel La Ampeia, astăzi Zalatna, aşezată pe pârâul Ampoiul, s'a găsit o inscripţie dedicată unui împărat de colegiul aurarilor [11], Alta pusă tot de colegiul aurarilor s'a găsit la Crăciun. Lucrătorii minelor, cei mai mulţi sclavi, se numeau *leguli au-*

---

[9] *C. I. L.*, III, 2, *Tabulae* No. X: „Macrino et Celso consulibus XIII Kal. Iunias. Flaviul Secundinus scripsi rogatus a Memmio Asclepi, quia se litteras scire negavit id quod dixsit se locasse et locavit operas suas opere aurario Aurelio Adiutori ex hac die in idus Novembres proximas denarios septuaginta liberisque. Mercedem per tempora accipere debebit. Suas operas sanas valentes edere debebit conductori supra scripto. Quod si invito conductore recedere aut cessare voluerit, dare debebit in dies singulares sest. V numeratos. Quod si fluor impedierit, pro rata computare debebit. Conductor si tempore peracto mercedem solvendi moram fecerit, eadem poena tenebitur, exceptis cessatis tribus.—Actum Imenmoso maiori".

Titus Beusantis qui et Bradua. Socratio Socrationis. Memmius Asclepi.

[10] *C. I. L.*, III, 2, No. IX şi XI.

[11] *C. I. L.*, III, 1, No. 941 : „I. O. M., Pro salute imperatoris collegium aurariorum L. Calpurnius donum dedit". Akner, No. 287 : „D. M. Marcus Ulpius Sabinus decurio collegii aurariorum vixit annis L. Ulpius Sabinus... aurar... Ulpius Maximus... posuerunt. Celelalte inscripţii aduse de Akner pentru colegiul aurarilor, precum No. 572, 607, 609 sunt falş cetite. Vezi *C. I. L.*, III, 1, No. 1314, 1284 şi 1602.

rariorum, şi există o inscripţie care îi pomeneşte împreună cu alţi sclavi [12].

Deşi rămăşiţele de documente şi inscripţii relative la mine s'au găsit aproape numai cât la Abrud şi Zalatna, totuşi se constată că mine au trebuit să fie exploatate de Romani şi în alte părţi ale ţărilor carpatine. Astfel se găsesc urme, pe care cunoscătorii le declară cu siguranţă drept romane, afară de centrurile cele mari dela Abrud şi Zalatna, încă la Boiţa, lângă pârâul Caianelul; lângă Criş, la Brad, Cebe şi Baia Crişului; apoi spre nord la Rodna şi în sfârşit în Banat, la Sasca şi Moldova. „Că Romanii au căutat aur în toate aceste locuri se vede întâiu din metoda săpărei care corespunde întocmai cu descrierile lui Plinius şi ale altor autori. După spusele concordante ale celor ce le-au cercetat, se constată că aceste săpături au fost făcute fără întrebuinţarea de materii explozibile, cu cazmale şi unelte de fier. Pentru a înmuià masse mai mari, se întrebuinţà focul, turnându-se apoi pe piatra înfierbântată oţet şi apă, despre care metodă se văd şi astăzi în Verespatak cele mai lămurite urme. Apoi în toate aceste mine se găsesc numeroase instrumente, precum cazmale, ciocane, drugi de fier, pene şi lămpi miniere de o formă învederat romană; ba chiar în vechile galerii ale regelui Emerik din Ofenbaia s'au găsit săpat de mai multe ori în pereţi litera latină D. In minele Sfântului Simon din muntele Chirnicul mare, lângă Corna, s'a găsit o scobitură cu pereţii şlifuiţi, prevăzută cu o vatră, o masă şi locuri de şezut, toate lucrate din s ânca cea mai vârtoasă. In galeriile Sfintei Caterine din muntele Leti, se găsiră, în anul 1835, zece amfore romane şi o mulţime de blide, precum şi butoaie şi măsuri pentru grâu" [13].

Toate aceste împrejurări dovedesc că minele formau în Dacia o int'nsă îndeletnicire şi că dacă nu ne-au rămas despre ele mai multe urme vorbitoare, aceasta se datoreşte à tot distrugătorului timp.

După ce cvarţul aurifer erà scos din mină, adeseori de copii mici cari se târau pe brânci, prin lungile şi îngustele gâturi săpate în stâncă, ducând în spetele lor câte o coşni ă cu mineral, acesta erà pisat în pive de fier şi apoi spălându-se făina pişată, elementele străine erau luate de apă, iar aurul, ca mai greu, rămâneà pe fund şi erà adunat [14].

---

[12] *C. I. L.* III, 1, No. 1307: Luciliae 'Augustae imperatoris Veri Augusti, armeniaci, partici, maximi, liberti et familia *et leguli aurariorum*".

[13] Goos, după Iarhbücher der Central comission zur Erforschung der Baudenkmäler, pe 1856, în *Arhiv.*, p. 153. Comp. Popa, *Tablele cerate din Transilvania* 1890, p. 104 şi urm. Acest autor tăgădueşte însă aflarea aurului la Abrud şi Zalatna (!!). *Ibidem*, p. 106.

[14] Asupra metoadei extragerie aurului, vezi Plinius, H. N. XXXII, 19; Diodorus Siculus, III, 13; Strabo. III, 1, § 8.

Potrivit cu această metodă de exploatare a minelor de aur s'a găsit în Transilvania pive de piatră, pentru pisarea cvarţului aurifer. La Buda lângă Criş, în o pădure din apropierea minelor, s'a găsit o piuă colosală de fier cu două torţi, de 4 picioare înălţime şi 2 picioare în diametru [15].

Cu toate că scriitorii vechi nu ne-au lăsat nicio dată statistică asupra producţiei minelor Daciei, totuş noi credem că putem să o evaluăm la câtimea produsă de minele din Galiţia, Luzitania şi Asturia, arătată de Plinius ca dând până la 20.000 de pfunzi pe an. Pentru a produce această câtime, trebuiau însă să lucreze în ele cel puţin 20.000 de oameni, ceeace iarăşi ne pare de primit, de oarece întâlnim lucrând numai în minele de argint din Cartagena 40.000.

Alte mine. — Afară de aur ce alcătuià exploatarea de căpetenie a bogăţiilor pământului Transilvaniei, se mai scoteà din el şi *sare*. De şi nu ne-a rămas nici o ştire directă asupra lucrărei ocnelor, totuşi putem deduce o asemenea din faptul că am întâlnit în Dacia un întreprinzător al salinelor, şi de pe numele unui oraş *Salinae* botezat de Romani pe pământul Daciei şi care se aflà tocmai pe locul unde şi astăzi se găseşte încă o bogată mină de sare, la Maroş Uivar [16]. Aici s'a descoperit o inscripţie, iar străvechile gropi sunt săpate după sistemul roman, găsindu-se totodată şi multe monede şi instrumente romane. Este însă sigur că Romanii exploatară şi bogatele mine de sare dela Turda, unde s'au găsit vreo zece inscripţii, urmele unui apăduct şi ale unui castel roman.

Ştim deasemenea că se exploatà şi *fierul*, după cum se vede aceasta din un fragment de inscripţie care vorbeşte de mine de fier, deşi sfărâmarea parţială a pietrei pe care dânsa se află, nu mai învoeşte restituirea deplină a textului ei [17]. Este însă învederat că în această inscripţie legatul provinciei, unul Terentius, mulţumeşte lui Antonius Pius pentru deschiderea minelor de fier făcută din ordinul lui, şi într'adevăr pe timpul lui Pius întâlnim în Dacia pe un propretor *Terentius Gentianus* [18].

---

[15] Goos, după studiile făcute de Akner, Bernhard v. Cotta şi Griselini în *Arhiv.*, p. 152.

[16] Mai sus, p. 159 şi 163.

[17] *C. I. L.*, III, 1, No. 1128 : Numini et virtutibus....
nato ubi ferrum ex op....
naturae boni event...:
ani Antonini au
Terentiu...

Asupra acestei inscripţii observă Mommsen l. c., „certum mihi videtur pertinere eum ad ferrum repertum in Dacia imperante Pio, ferrariasquq tum institutas; nam eo ducit quod praedicantur, praeter numen virtutesque dei nescio cuius genius loci, scilicet novarum ferrariarum, ibi natus ubi ferrum exciditur et natura boni eventus".

[18] *C. I. L.*, III, 1, No. 1463 şi Capitolinus, *Hadr.*, XXIII.

In rândurile cele trei dintâiu ale inscripției se dedică piatra geniului și puterilor unui zeu necunoscut „născut unde fierul se extrage din măruntaele pământului". Această inscripție a fost găsită la Apulum, unde vom vedeà că erà așezarea unui numeros colegiu de fierari. Și astăzi există mine de fier în Transilvania între Deva și Hațeg.

Romanii lucrau apoi și carierele de *marmură*, din care se puneau numeroasele inscripții pe piatra de marmură ce se găsesc în Dacia și a căreia fir este întocmai cu acel al carierelor ce și astăzi se văd la Bucova, lângă Poarta de Fier și la Grădiștea. Este interesant de notat că Românii numesc și astăzi dealul din care se extrăgeà acest material. *Dealul Marmura*. In această denumire se găsește învederat urma vechiului nume al carierelor marmoree ale Romanilor. In aceste cariere se vedea până mai odinioară o mulțime de obiecte săpate pe jumătate în stâncă, precum coloane, altare, stâlpi și, pe la începutul secolului, se mai cunoșteau urmele unor șine săpate în piatră, pentru transportarea materialului [19].

Meserii. — Această activitate însemnată, pusă în lucrare de Romani la minele din Dacia, trebuià să atragă aici un număr însemnat de locuitori care veniau necontenit să împrospăteze elementul roman originar. Și din această veșnică adăogire a acestui element, se explică înriurirea lui a-tot-puternică asupra naționalităților eterogene ce le întâlnim în provincie, precum și contopirea lor atât de deplină în elementul latin.

Asupra celorlalte ocupații productive ale Daco-Romanilor ne dau oarecari deslușiri amintirile colegiilor de pe monumentele epigrafice. Am studiat mai sus organizarea acestor întovărășiri. Acuma ne trage rândul a arătà îndeletnicirile la cari se dedau membrii ce le alcătuiau, pentru a vedeà astfel ce soiuri de ramuri de producție înfloriau în Dacia.

Mai întâi întâlnim colegiul *fierarilor*, foarte numeros în Dacia. El erà împărțit în mai multe decurii, fiind prea întins pentru a alcătui un singur corp. Așà găsim în Sarmizagetuza 4 decurii ale acestui colegiu și în Apulum 11, apoi în Municipium Drobetis o *schola faborum* [20]. Acest mare număr al fierarilor nu credem să'și poată găsi explicarea numai în înprejurarea că se cuprindeà sub acest nume și alte bresle de meșteri, căci chiar așà fiind, încă numărul lor ar fi cu mult prea mare.

[19] Goos, în *Arhiv*, p. 159.

[20] *C. I. L.*, III, 1, No. 1431 : „I. O . M. Dolicheno, Pro salute M. Bassi Aquilae et Gai Gaiani ex collegio faborum decuriarum IV votum solvit" Comp. No. 1494, decuriae III, coll. fabr. No. 1043 : „I. O. M. Pro salute imperatoris et collegii fabrum Tib. Iul. Bubalus ex decuria XI donum dedit". Scola Fabrum în Tocilescu, *Mon. epigr. și sculpt.* p. 355.

Intr'adevăr, am văzut mai sus că colegiul lui Jupiter Cernenul nu putuse ţineà, din cauză că numărul de 54 de membri nu ajungeà a întâmpinà, prin contribuţiile lor, cheltuelile trebuitoare la întreţinerea colegiului [21]. Pe de altă parte Plinius cel tânăr spune, în una din scrisorile sale către Traian, că împăratul să se gândiască, dacă se poate institui un colegiu de fierari, numai cu numărul de 150 de oameni [22]. Deci şi acest număr se vede a fi fost neîndestulător pentru susţinerea unui colegiu. In cazul când colegiul erà împărţit în decurii, fiecare din ele având localul, templul şi săracii ei de sprijinit, trebuià ca o decurie, pentru a puteà existà ca atare, să întruniască numărul de membri trebuitor, pentru a asigurà existenţa unui colegiu, adică cel puţin 200. Ce aveau însă de făcut vr'o 800 fierari, lemnari şi stoleri în Sarmizagetuza şi vr'o 2200 în Apulum? Noi credem că prezenţa atât de numeroasă a membrilor acestui colegiu trebue explicată prin nevoia de fierari cea simţită mai ales, în o ţară minieră, unde uneltele de fier care slujiau la spargerea stâncilor, stricându-se în fie ce moment, erau de nevoie mulţi meşteri care să se îndeletnicească cu reîntocmirea lor.

Afară de colegiul fabrilor se mai găseşte acel al *centonarilor*, adică al neguţitorilor de lână, pomeniţi în Apulum, unde probabil procurau haine ostaşilor legiunei a XIII-a Gemină şi familiilor lor. Se pomenesc în inscripţiile care 'l amintesc, patroni şi matroane ale acestui colegiu.

Interesante sunt colegiile *luntraşilor* şi ale *plutaşilor* cari se întâlnesc tot în Apulum. Ambele aceste întovărăşiri de transporturi pe apă îşi exercitau meseria lor pe riul Mureş, ducând către Panonia cea lipsită de sare, acest mineral extras mai la deal de Apulum, la Salinae. Tot într'acolo se transportau, de plutaşi, lemnele de cherestele, către câmpia cea stearpă de arbori a Mezopotaniei europene [23].

Alt soiu de luntraşi erau *utricularii*, care se slujiau, în loc de luntri, de nişte burdufuri de piele, numite pe latineşte *uter*, de unde le vine numele. Modul cum ei lucrau este necunoscut. Probabil aşterneau pe burdufurile umplute cu aer o suprastructură de lemn, un fel de plută de transport. Colegiul utricularilor în Dacia erà însemnat, de oare ce îl vedem posedând un templu propriu al său. O inscripţie ce'l aminteşte s'a găsit la Marga, lângă Grădiştea. Altă inscripţie găsită la

---

[21] Mai sus, p. 175.

[22] Plinius, *Epistolae*, Tr. Plinio et Pl. Traiano, No. 33. Ed. Müeller; „Tu domnie dispice autem an instituendum putes collegium fabrorum, *duntaxat hominum* CL. Ego attendam ne quis nisi faber recipiatur, neve iure concesso in aliud mutatur. Nec erit difficile custodire *tam paucos*".

[23] *C. I. L.*, III, 1, No. 1209, coll. natuarum; 1217, coll. dendrophorum.

Mikhaza pe lângă Maros Vasarhely, pe riul Mureşului [24], îl pomeneşte la un loc necunoscut. Numărul însemnat al oamenilor care trăiau din transportul pe apă, împărţiţi cel mai puţin în trei colegii, ne îndegetează iarăşi o poporaţie îndestul de deasă a Daciei şi o mişcare însemnată comercială, fără de care n'am înţelege cum de aceşti numeroşi transportori pe apă puteau să'şi găsască subsistenţa.

Că poporaţia Daciei erà însă nu numai deasă, dar şi avută, ne-o dovedeşte aflarea unui colegiu al *lecticarilor*, care se aflà în Sarmizagetuza, capitala Daciei şi deci reşedinţa obişnuită a botgătaşilor ei [25]. Existenţa însă a acestui colegiu al purtătorilor de tragle, în care se duceau, în loc de trăsuri, oamenii avuţi la Romani, dovedeşte că luxul şi traiul molatec trebuià să se fi resfăţat şi în Dacia ca şi în molateca şi desfrânata Romă.

Ne mai rămâne să vorbim de colegiul *neguţătorilor*, care trebuià să aibă o însemnătate deosebită în sinul unei provincii poporate şi bogate. O inscripţie găsită la Alba-Iulia (Apulum) conţine o dedicaţie făcută unuia *Crassus Macrobius*, ca patron al colegiului, de către neguţitorii provinciei Apulensis, şi alta închinată de *Titus Aurelius Narcissus*, neguţitor din aceeaşi regiune, de oare ce inscripţia s'a găsit tot în Apulum, lui Jupiter şi Iunonei [26]. Din această specificare a colegiului neguţitorilor, ca din provincia Apulensis, se vede că mai erau şi altele, cel puţin două, unul în provincia Porolissensis, altul în cea Malvensis. Neguţitori din Dacia se întâlnesc însă şi în deosebitele părţi ale Imperiului Roman. Aşà găsim pe unul *Aurelius Aquila*, decurion din Patavissa, ca neguţitor din provincia Dacia, aşezat în Dalmaţia, la Salona [27]. Că el erà stătător în acest oraş se vede din faptul că se strămutase aicea cu familia lui, unde îi moare femeia, pe care o îngroapă. După cât se vede acest Aquila erà un corespondent al unei case de negoţ din Dacia. Aiure întâlnim un decurion al Sarmizagetuzei, aflându-se în insula Lemnos, unde probabil că petreceà tot

---

[24] *C. I. L.*, III, 1, No. 1547: „Deac Nemesi Aelius Diogenes et Silia Valeria pro salute sua et filiorum suorum mater et pater ex voto a solo templum ex suo fecerunt collegio utriculariorum"; No. 944: „In honorum domus divinae Adrastiae collegium utriculariorum".

[25] *C. I. L.*, III, 1. No. 1438: „Deae Nemesi reginae Cornelianus defensor lecticariorum et Iulia Bassa coniux eius ex voto posuerunt".

[26] *C. I. L.*, III, 1, No. 1500: „Crasso Macrobio negotiatores provinciae Apuli, defensori optimo; No. 1068: „I. O. M. et I. R. (Iunoni Reginae) Titus Aurelius Narcisus negotiator pro se et suorum".

[27] *C. I. L.*, III, 1, No. 2086: D. M. V. Ursinae conjugi incomparabili defunctae annis.... mensis VI, dies V, Aurelius Aquila decurio Patavissensis negotiator ex provincia Dacia bene merenti posuit Comp. V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im Römischen Kaiserreiche*, 1909, p. 71.

în pricini de negoţ [28]. Asociaţiile, sufletul întreprinderilor comerciale, înlesniau desvălirea afacerilor după cum colegiile industriale proteguiau munca ; de aceea printre mai multe contracte de vânzare, cumpărare, închiriere, împrumut şi depozit, s'a găsit în tablele cerate dela Verespatak şi 2 contracte de societate. Unul din ele conţine o societate pentru împrumuturi de bani, încheiată, în 28 Martie 167, între Cassius Frontinus şi Iulius Alexander pe termen de 16 luni, în care cel dintâiu pune 500 iar al doilea 267 de denari. Este de admis că numărul afacerilor de împrumuturi de bani, erà în destul de mare, pentru a se înjghebà o societate pe un termen aşà de scurt [29]. Că aceşti societari exercitau meseria de cămătari încă înnainte de a'şi uni puterile spre a exploatà mai bine această îndemănatecă meserie, se vede de pe aceea că se află un sinet încă din 20 Octomvrie 162 în care Iulius Alexander împrumută cu 60 de denari pe Alexander Cari, stipulându'şi o dobândă a căreia cifră din nefericire nu se poate ceti cu siguranţă [30]. De aceea şi în actul de tovărăşie încheiat cu Cassius Frontinus sau Palombus, el spune că banii săi, 500 de dinari, sunt aduşi în numerar sau *in fructuo*, adecă puşi la fructificare, sau daţi cu dobândă.

Acestea sunt prea săracele notiţi pe care afundarea societăţei din Dacia în noianul năvălirei barbare le au mai lăsat nepierite din acea cumplită criză. Deşi ele ne spun foarte puţin asupra stărei economice a Daciei romane, totuşi putem întrevedeà că această stare erà înfloritoare şi că toată viaţa economică a Daco-Romanilor se grupà în jurul îndeletnicirei de căpitenie a ţărei, exploatarea minelor. Am văzut însemnătatea acestora, în jurul cărora se născuse, lângă agricultori care întreţineau viaţa poporaţiei, şi mai multe bresle de oameni, a căror existenţă este greu de explicat, dacă nu admitem că erau un ajutor neapărat producţiei miniere. Aşà numărul cel mare de fierari, de luntraşi, plutaşi şi utriculari, din care cei dintâi pregătiau uneltele pentru exploatarea minelor, ceilalţi înlesniau

---

[28] Goos, *Arhiv*, p. 119, nota 61.

[29] *C. I. L.*, III, 2. *Tabulae* No. XIII: „Inter Cassius Frontinum et Iulium Alexandrum societas danistaria (danista=cămătar), ex X Kal. Ianuarias quae proximae fuerunt Pudente et Polione cos. (166 dec. 23) in pridie idus Aprilis proximas venturas ita convenit ut quidquid in ea societate arrenatum fuerit lucrum damnumve acciderit aequis portionibus suscipere debebunt, qua societate intulit Iulius Alexander numeratos sive in fructo quingentos denarios et secundus Cassi Palumbi servus actor intulit denarios ducentos sexaginta septem (urmează mai multe condiţii). Actum Deusara V Kal. April. Vero et Quadrato cos. (167 Mart 28). Vezi alt contract, cu totul ştirbit la No. XIV. Goos susţine că ar fi 3 contracte *Arhiv*, p. 119; al treilea nu'l aflăm în Corpus.

[30] *C. I. L.*, III, 2, *Tabulae*, No. V.

transportul pe apă al productelor extrase. Neguţitorii Daciei, care mijlociau atât exportul cât şi importul acestei ţări, erau răspândiţi în tot Imperiul Roman şi toţi aceşti agenţi de producţie erau prinşi în spornicile legături ale întovărăşirei.

2. CONSTRUCŢIILE

Poporul Romanilor, aplicat din firea lui către viaţa practică trebuià să îngrijască în primul loc de nevoile materiale ale provinciilor şi ţărilor care pe rând veniau să măriască uriaşa întindere a împărăţiri sale. Aşa făcù el şi cu Dacia, şi de aceea expunerea stărei culturale a Daco-Romanilor se va întemeià mai ales pe urmele văzute lăsate în Dacia de stăpânirea romană. Construcţiile care se înnălţau pretutindenea pe unde trecea piciorul roman, înzestrară în curând şi provincia Dacia cu toate acele întocmiri materiale, pe care Romanii le credeau neapărate pentru a asigurà buna stare a poporaţiilor împărăţiei.

Şosele şi valuri. — Şoselele erau în primul loc menite a înlesni mersul trupelor romane; dar slujiau şi ca arterii mari de comunicaţie pentru celelalte îndeletniciri ale vieţei. Dacia înfăţişà, după rămăşiţele ce se constată încă astăzi, o reţea bogată de şosele romane. Acele ce se pot recunoaşte mai cu siguranţă se întind prin Transilvania şi Oltenia, şi anume ele au fost explorate până acuma următoarele ramuri: 1) Dela Grădiştea la Haţeg şi de acolo prin Kiskalău peste Mureş la Alba Iulia (Apulum), Maros-Ujvar (Salinae) şi tot în sus, pe cursul Mureşului, întovărăşindu'l când pe dreapta, când pe stânga, până pe aproape de puntul, unde acest rîu apucă direcţia sa sudvestică la Sasz-Regen şi Fülhaza. 2) Din această ramură se desparte o cale laterală care porneşte dela Alba-Iulia către Baia Abrudului, vechiul Alburnus Maior, unde se aflau mine de aur, precum şi în apropiere la Verespatak. 3) Altă ramură laterală pleacă tot din Alba-Iulia pe cursul Târnavei mari şi merge până în ţara Secuilor, la Odorheiul secuesc. 4) De pe calea ce conduce dela Alba Iulia către Sasz-Regen, se desface în dreptul Maroş-Ujvarului o linie spre nord prin Turda şi Cluş către Moigrad, vechiul Porolissum, iar dela Cluj în sus se bifurcă iarăşi o altă şoseà, urmând cursul Someşului Cald, până la confluentul său cu Someşul Rece la Deşiu, de unde urcă cursul acestuia până la Bethlen şi apoi de aicea, părăsind valea riului, apucă către Rodna şi Bistriţa, unde erau minele de argint. 5) Tot dela Alba Iulia mai apucă o a cincea ramură spre sudest, prin Săbiu către pasul Turnului-Roş, prin

care trece în Muntenia urmând cursul Oltului, când pe dreapta, când pe stânga, până lângă gurile sale la Islaz, cu o ramură la Celeiu, unde erà podul lui Constantin-cel-Mare. Nu departe de pasul Turnului-Roş, după ce a trecut în Transilvania, această cale sudică a Romanilor dă o ramură laterală răsăriteană, care apucà pe valea Oltului prin Klein-Schenk, Cohalmu şi Homorod şi ajunge şi ea tot la Odorheiul secuesc, unde conduceà şi ramura a treia care se desfăceà din Alba Iulia pe valea Târnovei. 6) In sfârşit mai amintim şi şoseaua ce se îndreaptă către apus pe valea Mureşului spre gura lui, din care însă numai o parte, până la Dobra, a fost urmărită cu deplină siguranţă [31].

Intinderea şoselelor către răsărit până aproape de Carpaţii moldoveneşti, la Bistriţa spre nord şi la Odorheiul secuesc mai la sud, dovedeşte că Romanii tindeau să apere pasurile răsăritene ale Daciei, de unde mai ales erà ameninţată de neliniştitele popoare barbare. S'a şi găsit urme de lagăre romane precum şi inscripţii la *Vecz*, unde Mureşul iesă din strâmtorile munţilor; la *Szent-Imre* (Sânt-Imbru), la baza munţilor Gurghiului, aşezaţi pe stânga Mureşului; la *Mikhaza* pe cursul superior al Niaradului afluentul Mureşului de sus; la baza aceloraşi munţi, la *Enlaka* între cele două Târnave; la *Odorheiul secuesc* unde se sfârşiau cele două ramuri ale şoselei romane ce plecau din Alba Iulia; la *Galt Heviz*, confluentul Homorodului cu Oltul şi la *Berecz* lângă pasul Oituzului [32]. Toate aceste localităţi sunt aşezate la baza Carpaţilor ce despart Transilvania de Moldova, şi anume la locurile ce ofeřiau trecători mai îndemânatece, încât se vede că Romanii întocmiseră, la baza Carpaţilor orientali ai Transilvaniei, un lanţ întreg de întărituri militare, menite a apărà provincia lor de năvălirile barbarilor.

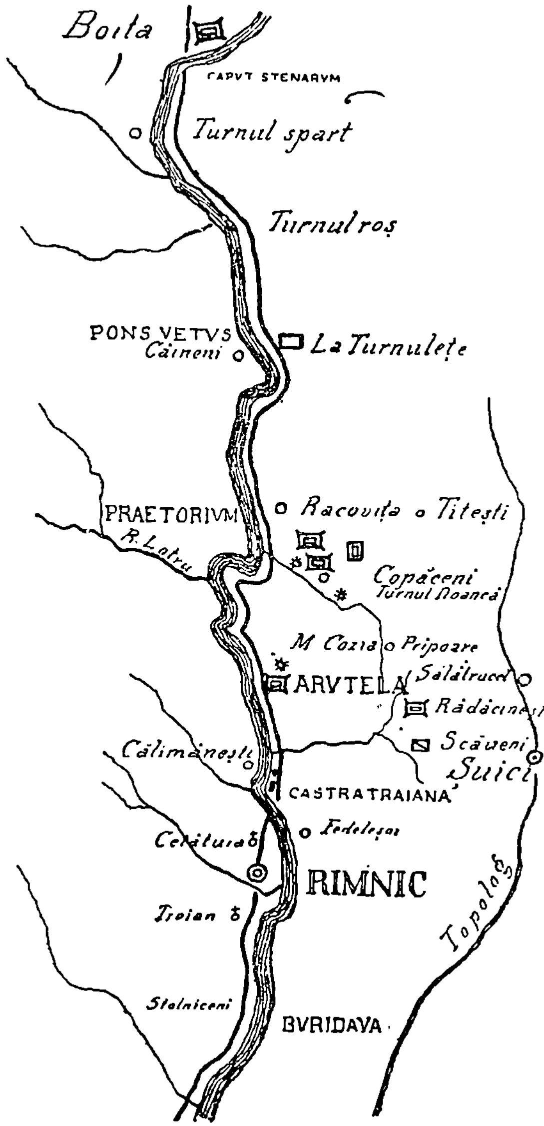
Dacă însă despre răsărit Dacia se puteà mult mai uşor apărà, proteguită fiind de înnălţimile Carpaţilor, spre partea ei apusană, unde lanţul de munţi este spart prin largile văi ale Someşului şi Mureşului, apărările ei fireşti fiind mult mai slabe, aceste trebuiau întărite prin lucrări omeneşti care se şi văd că au fost râdicate. Există anume pe lângă Mojgrad, vechiul Porolissum, cel de pe urmă oraş al Daciei dinspre nord. un val roman care începe din malul rîului Someşului şi merge încovăindu-se cu concavitatea spre Transilvania, până în malul Crişului repede închizând astfel larga vale a Someşului, şi trecând pe aproape de Moigrad, vechiul Porolissum.

---

[31] Vezi harta de la începutul acestui număr.

[32] Pentru inscripţiile găsite la Odorheiul secuiesc veri Goos, *Archeologische Analekten* in *Archiv*, p. 173; pentru acele dela Galt-Heviz, *C. I. L.*, III, 1, No. 951—958; la Enlaka, No. 945—949; la Mikhaza, No. 944. In celelalte locuri s'au găsit cărămizi legionare.

Cevà mai jos, în dreptul Aradului, începe din malul Mureşului un alt val roman care trece peste riurile Bega şi Poganişul până lângă riul Caraş. Dela Timişoara în jos, pe unde

erà de apărat chiar centrul provinciei de barbarii apuseni, începe un al treilea val roman ce se întinde paralel cu cel dintâiu pe din afara lui, şi se coboară până în rîul Bârsava. Partea

sudostică a Banatului erà apărată de un al patrulea val ce se întindeà mai spre apus, de pe la Alibunar și se coborià până în Dunăre. Astfel vedem că laturea apusană a Daciei, mai slab întărită de natură, erà mai pe tot percursul ei prevăzută cu întărituri măestrite. Ce făcură însă Romanii cu hotarul Oltului care mărgineà Dacia Malvenză? Este invederat că numai cursul Oltului nu constituià o apărare îndestulătoare, cu toată natura râpoasă a malului său stâng. Romanii se îngrijiră a întări această latură a țărei lor prin mai multe castele care constitue împreună *Limes Alutanus* ce erà, nu numai o linie de apărare, ci și una vamală. Acest Limes se compuneà din următoarele puncte întărite : Malva (la Celeiu? pe Dunăre), Slăveni (lângă Olt), Romula (Recica), Acidava (lângă gara Piatra-Olt), Buridava (Drăgăşani), Pons Aluti (Ioneştii Govorei), Castra Traiana (Gura Văei), Arutela (lângă Lotru, pe la mânăstirea Cozia), Praetorium (lângă mân. Cornetul), Pons Vetus (Câineni), Caput Stenarum (Boița) [33].

Zidiri. — Pe lângă construcţiile militare, precum erau şoselele, valurile şi Limesul, aceste două din urmă prevăzute cu lagăre întărite, Dacia ne-a mai păstrat şi urmele a numeroase zidiri civile, ale căror ruine acopăr și astăzi încă locuri în care adese ori plugul ţăranului român răstoarnă, împreună cu brazda, și pietre ce altă dată se înălţau în frumoase coloane peste suprafața pământului, sau dădeau adăpost oamenilor sub cupolele formate din ele, în contra elementelor atmosferice care acum le mănâncă și le darmă.

Dintre construcţiile cele mai însemnate ale căror urme se întâlnesc în Dacia, însemnăm mai întâi *amfiteatrele* care slujiau, ca şi în Roma, la jocurile de fiare şi de gladiatori, petrecerile cele mai obișnuite ale Romanilor.

Astfel de zidiri se întâlniau nu numai cât în centrele mari, precum în Sarmizagetuza şi Apulum, unde se văd şi până astăzi ruinele lor, ci până în cetatea cea mai nordică a ţărei, în Porolissum (la Moigrad), unde s'a găsit o inscripţie care reaminteşte refacerea de către împăratul Antonin Piul, din nou a amfiteatrului celui dărâmat prin vechimea lui, sub îngrijirea lui Tiberiu Claudiu Quintilian procuratorul său [34]. Inscripţia fiind din timpul consulatului al IV-lea al lui Antonin, din anul 158, urmează că zidirea amfiteatrului care se repară atunci, ca stricat prin vechimea lui, trebuià să dateze din timpul lui Traian. Această împrejurare ne arată însă că cele mai multe din localităţile dacice, ale căror nume ni s'au păstrat, nu erau nişte

---

[33] Tocilescu, *Mon. epigr. și sculpt.*, p. 251 § 227, vez harta de mai sus.

[34] *C. I. L.*, III, 1, No. 836 : „Imperator Caesar Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius Pontifex maximus, tribunicia potestate XX, imperator II, consul IV, pater patriae, amphiteatrum vetustate dilapsum denuo fecit, curante Tiberio Quintiliano procuratore suo”.

simple staţii, sau sate neînsemnate, ci oraşe importante, în care poporaţia erà îndestul de numeroasă pentru a aveà trebuinţă de petreceri publice. In afară de aceste oraşe mai de samă, al căror număr şi nume au fost reproduse mai sus [35], mai erau şi sate aşezate prin jurul lor, precum d. ex. : *Imenmosum maior* (şi *minor*), *Deusara*, *Kavieretium*, *Kartum*, lângă Alburnus maior şi altele amintite mai sus, mai ales din Scitia Minor.

Pe lângă amfiteatre se mai ridicau şi alte zidiri de folos public. Aşà *apăductele* care pretutindene alimentau cu apă oraşele romane, nu lipsiau nici în Dacia. Impăratul Hadrian aduce apă în Sarmizagetuza, prin îngrijirea lui Cneius Papirius Aelianus, propretorul său, după cum ne arată o inscripţie din anul 133 [36], care s'a găsit chiar la intrarea unui conduct subteran, pe unde veniau apele. Rămăşiţele unui altui apăduct se găsesc în Alba Iulia, vechiul Apulum. Lângă ruinele lui s'a găsit de asemenea o inscripţie, în care unul *Ulpianus Proculinus speculator* (supraveghetor) *legionis XIII Geminae Gordianae* ridică din pământ o cişmea alimentată din acel apăduct [37].

Este cunoscut că Romanii practicau foarte mult *băile*. îngrijind astfel cu stăruinţă de una din întâile condiţii igienice, curăţenia. Feredeile din Roma, cu scaune pentru 2000 şi 2400 de persoane, au rămas celebre pentru toate timpurile. Avem mai multe dovezi că şi în Dacia erau băi pentru folosul locuitorilor, pe cât şi altele speciale pentru trupele ce păziau ţara. Inscripţiile ne arată existând băi publice în Apulum, unde ziditorul lor îngrijeşte şi de oloiul cu care Romanii, după baie, îşi frecau corpul [38].

Tot în Apulum mai aflăm pe unul Publius Aelius Gemellus care zideşte pe cheltuiala lui o baie publică din temelie [39].

---

[35] Mai sus, p. .... şi 164.

[36] *C. I. L.*, III, 1, No. 1446 : „Imperatori Caesar' divi Traiani Parthici filio, divi Nervae nepoti, Traiano Hadriano Augusto, pontifici Maximo, tribunicia potestale XVI, consuli III, patri patriae, *aqua inducta* colonia dacica Sarmizagetusa per Cneium Papirium Aelianum, legatum eius pro praetore". Şi pe timpul lui Adrian Sarmizagethuza purta tot numai numele de *colonia dacica*.

[37] *C. I. L.*, III, 1, No. 990 : „Ex iussu dei Apollinis, *fontem aeternum*, Ulpianus Proculinus, speculator legionis XIII, Geminae Gordianae a solo restituit". („Gefunden in einer Schlucht des nahen Berges, Mahmud, wo noch immer von der römischen Wasserleitung Trümmer zum Vorschein kommen)". Inscripţia adusă de Akner sub No. 170, în care propretorul C. M. Drusus ar fi îndepărtat torentele de apă, ce înecase Sarmizagetuza, este falşă. Vezi *C. I. L.*, III, 1, p. 11.

[38] *Ephemeris epigraphica*, No. 414 : „balneas populo publice oleum posuit".

[39] *C. I. L.*, III, 1, No. 1006 : Fortunae Augustae sacrum Publius Aelius Gemellus, vir clarissimus, *perfecto a solo balneo* consecravit".

In Veczel pe riul Mureş, la îndepărtare de o oară spre apus de Deva, în o localitate al cărei nume daco-roman nu ni s'a păstrat, s'a găsit o inscripţie care adevereşte că împăratul Pertinax (193 d. H.) au întocmit iarăşi băile cohortei a II-a a Comagenilor, care ar fi fost ruinate prin vechime. Mai multe alte inscripţii arată apoi că aice erà locul de aşezare a acestei cohorte. Ruinele altor băi se află la Ilica în comitatul Sálnok Doboka, la Bucium, la Ciachi Gurbău, Săbeş şi aiurea [40].

In afară de asemene băi, care se vor fi aflat în toate localităţile unde se aşezară Romanii, mai erau cunoscute şi apele termale dela Mehadia, unde Daco-Romanii căutând însănătoşarea de suferinţele lor, puseră mai multe pietre spre aducere aminte de a lor vindecare. Cele mai multe din aceste inscripţii sunt dedicate lui Hercul care erà considerat de cei vechi ca dătătorul de putere şi sănătate [41], pentru care el şi este intitulat *Salutiferus* [42] şi este considerat ca *geniul locului* şi anume a fântânelor calde, după cum ne arată o piatră dedicată de Calpurnius Julianus legatul Moesiei care venise şi el să se tămăduiască la apele termale din Dacia [43]. Cu drept cuvânt se dau deci astăzi acestor băi numele de băile lui Hercule. Se mai găsesc însă dedicaţii şi lui Esculap şi Higieei, în o piatră pusă de un părinte pentru însănătoşarea din o grea boală a fiicei sale Iunia Cirila, prin virtutea apelor [44]. Acuma însă dorm cu toţii şi de veacuri, atât tatăl cât şi fiica lui, acei care altă dată mulţămeau zeilor pentru vindecarea lor! Une-ori se închinau pietre deadreptul către zeii şi spiritele apelor, precum am văzut mai sus, că fac acei cinci delegaţi ai Daciei, trimişi ca să asiste în Roma la alegerea de consul a fostului legat al Daciei, Severianus [45]. Se vede prin urmare că aceste băi erau locuite statornic, ba chiar de o poporaţie numeroasă, cuprinzând în ea şi persoane însemnate care putură fi alese şi trimise în capitală spre a reprezentà provincia la acea serbare.

---

[40] Akner, No. 253. „Imperator Caesar L. Septimius Severus Pertinax Augustus consul *balneas* cohortis II, flaviae Commagenorum *vetustate dilapsas* restituit sub Polo Terentiano consulari III Daciarum, curante Sexto Bobio Scribonio, prefecto cohortis". Asupra Coh. II a Comagenilor, că îşi aveà staţiunea în locul numit astăzi Veczel, vezi *C. I. L.*, III, 1343, 1347,1355, 1371—1374, 1379, găsite toate în Veczel sau incunjurimi, Vezi şi V. Russu, Silvania în *Bulet. soc. geogr. române*, X, 1889. p. 177, 180, 184, 185.

[41] Pauly, *Realencyclopädie*, III, p. 1177.

[42] *C. I. L.*, III, 1, No. 1572: *Herculi Salutifero* Quintus Vibius Amillus aug(ur) coloniae dacicae pro salute Iuliani filii sui".

[43] *C. I. L.*, III, No. 1566: „Herculi" genio loci, fontibus callidis Calpurnius Iulianus.... legatus Augusti propraetore.... Moesiae".

[44] *C. I. L.*, III, 1, No. 1561: „Aesculapi et Hygiae pro salute Iuniae Cyrillae. quod a longa infirmitate virtute aquarum numinis sui revocaverunt filiam, pater amantissimus eius votum solvit libens merito".

[45] Mai sus, p. 161.

Apoi o inscripţie ne mai spune că locul erà colonie. S'a găsit anume în ruinele zidurilor cetăţuiei din Mehadia o piatră pusă de unul Paulus, decurionul coloniei, soţiei sale preaiubite [46], în care titlul de colonie pate a se referì la staţia Ad-Mediam, afară decât dacă vom admite că colonia erà Tierna, oraş apropiat de aceste băi, la gura Cernei în Dunăre [47].

Care erà numele acestei aşezări balneare a Romanilor? Dacă cercetăm Tabula Peutingeriană vedem că al doile drum ce conduceà dela Dunăre în interiorul Daciei, erà pe la Taliatis pe râpa dreaptă, la Tierna,. pe cea stângă a fluviului, ambele aceste staţii fiind aşezate între celelalte două, Drubetis şi Lederata. Tierna este însă arătată pe Tabula Peutingeriană, ca mult mai apropiată de calea prin Drubetis, decât de acea prin Lederata. Este învederat că drumul prin Taliatis-Tierna nu puteà trece pe aiurea decât prin valea Cernei, şi că staţia Tierna veniă deci chiar la gura Cernei în Dunăre. A doua staţie, însemnată după Tierna pe tabulă, este însă *Ad-Mediam*, care nu puteà venì aiurea decât unde astăzi se află satul *Mediia*, lângă băile lui Hercule, unde s'au şi găsit inscripţiile amintite mai sus şi încă altele [48].

Cultul atât roman cât şi acel al religiilor introduse în Dacia, prin coloniştii aduşi aice din provincii, nevoià ridicarea a o mulţime de temple, despre existenţa cărora se regăsesc dovezi, atât în ruinele cât şi în inscripţiile aflate în Dacia. Dintre ruine amintim acele încă însemnate aflătoare la Grădiştea, vechea Sarmizagetuza şi acele dela Alba Iulia, vechiul Apulum, precum şi în alte părţi ale Daciei. Din nefericire cumplita soartă de mai târziu a Daciei a dărâmat aceste zidiri, mult mai deplin de cum s'a întâmplat în alte părţi ale Imperiului Roman, încât de aceea ele sunt pe cât de rari, pe atât şi mai greu de recunoscut, la ce soiu de zidire au aparţinut.

---

[46] *C. I. L.*, III, 1, No. 1580: „Paulus, decurio coloniae, coniugi carissimae posuit".

[47] Mommsen, în *C. I. L* III, pag. 248.

[48] *Mediia* şi nu *Mehadia* este numele poporan românesc al staţiei romane *Ad-Mediam*. Toate silinţele D-lui Dan *Conv. lit.*, XXX p. 305, 491, 698 şi XXXI, 1900, p. 142 de a derivà numele Mehadia dela ungurescul *Meh*=albină, nu au nici o valoare pentru această întrebare; numele poporan român neconţinând sunetul *h* şi deci neavând a face cu *meh*. Mehadia pare a fi un nume maghiarizat mai târziu. D. G. Pascu, *Elemente dace*: *Mehadia*, *Mehedinţi* în *Arhiva din Iaşi*, XVII, 1906, p. 90 şi 134, caută a dovedì că forma Mehadia ar fi ea însuşi veche, din sufixului *adia*, (comp. Amaradia, Crivadia). Noi credem că numele de *Mediia* derivă din ad *Mediam* fără prefacerea lui *d* în *z* ca în *mează* din *mediam*, din cauză că e nume propriu în care sunetele nu se tocesc ca în limbagiul comun. Exemple avem în limba franceză în care *aqua* latin prefăcut în *eau* în limba comună s'a păstrat în formă mai apropiată de latină în numele proprii: Aquae Sextiae—*Aix*: Aquae Mortuae—*Aigues Mortes*.

Inscripţiile ne arată iarăşi mai multe zidiri şi reparări de temple: Astfel am văzut mai sus templul râdicat de patronul şi de muma colegiului utricularilor pentru uzul membrilor acestuia, la Marga lângă Grădiştea [49]. In anul 193 găsim pe un simplu militar al legiunei a XIII-a Gemină, că ridică un templu cu un cadran solar, din banii lui, în Apulum, închinat lui Jupiter şi Junonei, pentru sănătatea împăratului Antonin Piul şi a mumei sale Iulia Augusta [50]. Un augustal al coloniei Apulum, numit Claudius Quintus, edifică din temelie un alt templu al lui Jupiter şi al Junonei, care se surpase de vechime [51], şi un fragment de inscripţie ne mai arată încă un templu ruinat prin vechime, reîntregit împreună cu statuele sale, de mai multe persoane din care se mai poate cetì numai numele unei femei, Vibidia [52]. Insfârşit mai însemnăm pe doi militari din Istria. Flavius Iovinus şi Flavius Paulus Biarcus, tatăl şi fiul, care pun să se ridice un templu din temelie, pomeniţi în o inscripţie găsită la Temişoara [53]. Reparări parţiale ale templelor sunt pomenite mai de multe ori, precum paveluirea curţei unuia de către un oare care Probus în Sarmizagetuza, sau repararea unei statui a lui Jupiter de către preotul lui [54], şi altele.

Mai tot atât de importante ca şi templele erau *casele de întrunire* ale colegiilor, aşezăminte ce am văzut înflorind în Dacia cu atâta strălucire. Se găseşte astfel unul Tiberius Claudius Ianuarius, augustalul coloniei Sarmizagetuza şi patronul decuriei I a colegiului fabrilor, care pune să zugrăviască porticul casei de întrunire a decuriei şi să facă nişte paturi pentru şederea la masă, după obiceiul roman; iar fiul său, Claudius Verus, face la această zidire o intrare, o cuhne şi un frontispiciu, pe care se puse inscripţia ce ne spune astăzi despre aceste lucrări [55].

---

[49] Mai sus, p. 190.

[50] *C. I. L.*, III, 1, No. 1070: „I. O. M. et I. R. pro salute imperatoris M. Aurelii Antonini Pii Aug. et Iuliae Augustae matris Augusti, M. Ulpius Mucianus miles legionis XIII geminae *horologiare templum a solo de suo* ex voto fecit, Falcone et Claro consulibus".

[51] *C. I. L.*, III, 1, No. 1069: „*templum vetustate collapsum* a solo restituit".

[52] *C. I. L.*, III, 1, No. 1164.

[53] Ahner, No. 55: „*domun a fundamentis* iusserunt fabricari".

[54] *C. I. L.*, III, 1, No. 1482; Akner, No. 202.

[55] *Ephemeris epigraphica*, IV, No. 191, „Tib. Cl. Ianuarius Augustalis coloniae, patronus decuriae I, *picturam dorticum et accubitum*; item Cl. Verus filius eius *proporticum et culinam et frontalem* ex suo fecerunt". Că decuria I erà a colegiului fabrilor, vezi observaţiile editorilor Efemeridelor, l. c. De aice se adeveresc cele spuse mai sus (p. 190), că fiecare decurie aveà întocmirile unui colegiu, cu atât mai mult că decuria se arată ca având şi patronul ei deosebit.

Colegiul fabricanţilor de lână care aprovizionau cu hainele trebuitoare lagărul cel mare din Apulum, râdică de asemenea o casă de întrunire a colegiului cu un fronton din banii săi, sub aspiciile lui Lucius Pomponius Liberalis, legatul Daciei, în onoarea lui Pertinax şi Marc-Aurel împăraţilor şi Cesarului Septimius Geta [56].

Dintre alte zidiri, de care ne pomenesc inscripţiile dacice, mai amintim sala de gardă cu portice şi cu o sală de primire făcută de familia lui Marcu Aureliu Comatul, la comandamentul militar din Apulum [57]; înnălţarea mai multor statui şi columne în onoarea împăraţilor, precum columna ridicată de veteranii legiunei a XIII-a Gemină împăratului Comod în anul 151 [58], şi altele.

S'a putut observà că cele mai multe construcţii sunt făcute din mijloace private şi însemnarea *din banii săi* (ex sua pecunia, de suo, ex suo) revine mai în fiecare inscripţie care conţine amintirea unei construcţii. Se ştie că la Romani erà o onoare de a cheltui în interesul public, şi cetăţenii îşi câştigau un nume şi titluri spre a fi aleşi în deosebitele magistraturi, tocmai prin întrecerea lor de a se jertfi pentru binele obştiei. Acelaş spirit care însufleţià întreaga societate romană se vede strămutat şi în centrul Carpaţilor; iar dărnicia cu care cetăţenii daco-romani cei mai avuţi veniau în ajutorul obştiilor în sinul cărora trăiau, arată pe de o parte deplina infiltrare a caracterului şi a felului de viaţă roman în Dacia, pe cât pe de alta adevereşte starea de prosperitate în care se află această provincie sub oblăduirea romană, cu toate pericolele la care vom vedeà că erà expusă, prosperitate ce'şi găseşte cheea explicărei în o singură împrejurare, aceea că Dacia erà California lumei vechi.

3. VIAŢA MORALĂ ŞI INTELECTUALĂ

Urme de poezie. — In Dacia viaţa morală şi intelectuală a locuitorilor ei cată să fi fost o copie în destul de credincioasă a acelei din capitala Imperiului Roman. Nu vom reproduce în genere însă trăsăturile vieţei romane, pentru a înţelege pe aceea din Dacia, ci ne vom sluji şi aice, pe cât va

[56] *C. I. L.*, III, 1, No. 1174: „colegium centonariorum *secholam cum aetoma* precunia sua fecit, dedicante L. Pomp. Liberale cos. Dac. III".

[57] *C. I. L.*, III, 1, No. 1096: „*cryptam cum porticibus et apparitorio* et *exedra* pecunia sua fecerunt libentes". Altă inscripţie care aminteşte repararea unui pod de către Aulus Crispus, prefectul legiunei a XIII-a pentru poporul din Sergidava (Akner, No. 175) este, falşă. Vezi Mommsen în *C. I. L.* III, p. 11.

[58] *C. I. L.*, III, 1. No 1174. (?)

fi prin putinţă, cu ştirile rămase din viaţa însuşi de provincie a Daco-Romanilor, care tocmai în acest punt sunt din nenorocire din cele mai sărace.

Incepând cu cunoştinţele Daco--Romanilor, constatăm mai întâi un grad în destul de mare de cultură, întru cât cunoştinţa scrierei şi a cetirei erà aşà de răspândită. Intr'adevăr numeroasele inscripţii găsite în toate unghiurile Daciei romane dovedesc că ştiinţa de carte erà obişnuită la poporul din Dacia, cel puţin la poporaţia superioară, căci am găsit mai sus pe proprietarii particulari ai minelor de aur, neştiutori de carte, în unanimitatea tuturor celor amintiţi de inscripţii. Suntem deci îndreptăţiţi a admite că literatura nu va fi fost cu totul străină Daco-Romanilor, mai ales după ce va fi trecut prima furie a aurului, şi locuitorii Daciei vor fi intrat în o viaţă mai normală şi mai liniştită. Că nu erà cu totul neîngrijit cultul muzelor pe lângă acel al lui Mamon, se vede din mai multe inscripţii scrise în versuri, sau cel puţin în o formă care nu mai este curat epigrafică, ci îmbracă un caracter literar. Aceste inscripţii se găsesc pe unele morminte care înghiţiau în recele lor sân o pierdere cu deosebire dureroasă, şi pentru exprimarea căreia limba luà accentul, mai deadreptul în legătură cu inima, al poeziei. Astfel întâlnim în o inscripţie din Apulum, pusă pe mormântul unei copiliţe de 5 ani, următoarele cuvinte, îmbrăcate în versuri latine, de şi nu prea corecte :

„Copila de cinci ani aice ce s'ascunde
Din Emiliu născută şi din mama Plotia
Numită după ambii Plotia Emilia.
Răpită fu de moarte din pragul chiar al vieţii" [59].

Intr'o a doua inscripţie se întrebuinţează ca epitaf o formă ce se întâlneşte şi aiurea. Moarta, care este Marcelina, femeia unuia Aelius, vorbeşte ea însăşi şi spune că :

„Singurul ei soţ (fusese deci *univira*, adecă numai odată măritată, un mare merit în acel timp de destrăbălare a moravurilor) care a iubit'o atât de mult, a pus acea piatră în semn de pietate şi ca amintire a iubirei sale" [60].

O a treia inscripţie e alcătuită, iarăşi de însuşi acela ce erà să fie acoperit de ea, în cuvintele următoare :

[59] *C. I. L.*, III, 1, No. 1228 : Diis Manibus. Quinque hic annorum aetatis conditur infans. Aemilius Hermes hanc generavit ; matris de nomine dixit Plotiam, patris praenomen Aemiliam, Vixit, rapuit quam mors in limine vitae".

[60] *C. I. L.*, 1, No. 1537 : D. M. Hic pietatis honos, haec sunt pia dona mariti cui multum dilecta fui ego Marcellina pro merita cernis que mihi solus coniux Aelius etiam post obitum memor amoris dicat".

„Lui Publio Aelio Ulpiu veteran dintre decurioni.
Lung îmi plăcu prin muncă sfinţirea acestei odihne
Ca să primească membrele mele cele-obosite
Prin onoruri şi sarcini purtate în grele vremuri.
Insuşi Ulpiu 'ngriji epitaful, mormântul făcut'au
Ca adăpost mădularelor sale, supus fiind soartei" [61].

O a patra inscripţie, redactată tot în versuri, este pusă de unul Bassus la întăriturile oraşului dac Germisara. In ea se vorbeşte însă şi de un geniu al apelor, de o nimfă podoabă a pădurilor, încât înţelesul ei ar fi cam confuz, dacă nu ar fi explicat prin starea de astăzi a localităţei unde a fost găsită. Iată acea inscripţie :

„Piatra din munte de marmură scoasă ţi-am dedicat'o
Nimfo, regină a undelor, slava pădurei
Care tu Bessus ai consacrat'o prin ruga'ţi ferbinte
Pentru întăriturile Germisarei" [62]).

Această piatră a fost găsită la satul Ghelmariu, între Orăştia şi Alba-Iulia, pe cursul Mureşului. De ceea parte a riului se văd în dreptul satului şi astăzi încă ruine de băi romane. Piatra a fost deci dedicată apei care alimentă băile şi întăriturilor cetăţei dace. Numele de astăzi al localităţii *Ghelmariu* este învederat derivat din *Germisara* prin schimbarea consoanelor liquide *r* în *l*, şi lepădarea silabei mijlocii.

Aceste câteva rămăşiţi literare păstrate pe filele pietrelor mormântale sunt foarte preţioase. Ele ne arată că cultura literară nu erà cu totul străină de pământul Daciei romane, şi că atunci când cugetarea se incordà sub îmboldirea unui simţimânt adânc, se găsiau şi în Dacia accente mai pasionate pentru a'i da rostire.

---

[61] *C. I. L.*, III, 1, No. 1552 :
„Publio Aelio Ulpio veterano ex decurionis.
Hanc sedem longo placuit sacrare labori
Hanc requiem fessos tandem qua conderet artus
Ulpius emeritis longaevi muneris annis
Ipse suo curam titulo dedit, ipse sepulchri
Arbiter, hospitium membris fatoque paravit".

[62] *C. I. L.*, III, 1, No. 1395 :
Hanc tibi marmoreo caesam de monte dicavi
Regina undarum, nympha, decus nemorum
Voto damnasti perfecta quam prece Bassus
Moenitae propter moenia Germisarae"

Asupra derivărei numelui Ghelmarin din Garmisara ne-au atras luarea aminte colegul nostru, regretatul Aron Densuşanu.

Alte îndeletniciri culturale ce se vor fi săvârşit în Dacia nu putem şti, în lipsă totală de ori ce soiu de împărtăşiri. Atâta se mai poate adăogi că ştiinţa, sau mai bine zis arta medicinei erà practicată şi în Dacia, ca şi în rămăşiţa Imperiului Roman. S'a găsit pecetea unui medic de ochi, care conţine următoarea reclamă. Pe fiecare din cele patru feţe ale pecetei se văd anunţate:

a) Medicament de întrebuinţat după criza curgerei ochilor a lui Titus Attius Divixtus.

b) Vin parfumat pentru criza boalei ochilor a lui Titus Attius Divixtus.

c) Colir pentru cicatricele vechi a lui Titus Attius Divixtus.

d) Medicament pentru tăerèa curgerei chiar de la început a lui Titus Attius Divixtus [63].

Această pecete a fost găsită la Apulum şi ne arată nu numai că arta medicală era cultivată în Dacia, dar că erà şi specializată după diferitele boli.

Se găsesc în inscripţii şi oare care urme de existenţa unor şcoli în Dacia, ceeace s'ar puteà admite chiar fără nici o dovadă, dată fiind starea de cultură a Romanilor şi răspândirea cetitului şi a scrisului în Dacia, dovedite prin întrebuinţarea atât de largă a inscripţiilor. S'a regăsit o cărămidă cu literile A, B, C, D, E, F, G, H, I . . . M, N, O, P, Q, R, scrijilată de sigur de un şcolar care se încearcă de tânăr să reproducă literile. Pe altă inscripţie un necunoscut scrie „că a avut prilejul a scrie" [64].

Asupra petrecerilor Daco-Romanilor, am văzut întâi ospeţele pe care le făceau la colegii [65]. S'a găsit apoi o inscripţie pusă pe mormântul unui copil de 12 ani, numit Regulus, care „asemenea lui Iacint şi lui Narcis ar fi cântat şi jucat înnaintea senatului şi a poporului roman precum şi înnaintea împăratului Comod, spre marea mulţumire a tuturor" [66]. Aceste isprăvi ale lui Regulus fuseseră săvârşite în Roma. El erà însă originar din Dacia, unde a şi fost înmormântat şi de sigur va fi desfătat pe concetăţenii lui înnainte ca reputaţia

[63] *C. I. L.*, III, 1, No. 1636:
„Titi Atti Divixti diazmyrnes post impetum lippitudinis.
Titi Atti Divixti nardinum ad impetum lipptudinis.
Titi Atti Divixti diamisus ad vetera cicatrices.
Titi Atti Divixti dialibanum ad impetum ex ovo".

[64] Cea d'intâi găsită la Grădiştea; a doua la Moigrad. Cât despre cărămida de la Recica care ar aminti pe Omer, cu toată bunavoinţă nu putem regăsì jumătatea exametrului cum vrea Tocilescu. *Fouilles et Recherches*, p. 97, 102—103.

[65] Mai sus, p. 176.

[66] Akner et Müller, No. 462: „Saltavit. cantavit, jocis omnes delectavit".

lui să'l fi dus în cetatea eternă. Aceşti dătători de spectacole vor fi colindat fără îndoială toate oraşele Daciei pentru desfătarea locuitorilor şi câştigul lor, mai ales în Sarmizagetuza, Apulum, Porolissum şi în celelalte oraşe unde se află amfiteatre ca şi în Tomi din Sciţia. O altă inscripţie ne arată pe unul Alatus, care ar fi murit în luptă cu un taur. Alte texte ne arată pe cetăţeni oferind poporului lupte de gladiatori sau măceluri de fiare, chiar sărbători care ţineau câte 6 zile. S'a găsit la Constanţa (Tomi) stilul funerar al gladiatorului Skirtos Dacul, libertul lui Parmon. Skirtos este reprezentat înarmat cu o sabie, un pumnal şi o furcă cu trei dinţi [67]. Despre viaţa religioasă păgână, ea rezultă în destul de bogată din relaţiile aduse. Cea creştină, va fi tratată mai târziu.

[67] Toate aceste inscripţii în Tocilescu, *Fouilles et Recherches*, p. 224-227.

IV.

ISTORIA DACIEI SUB ROMANI

1. DE LA TRAIAN LA AURELIAN.

Barbarii vechi. — Cât timp trăì întemeietorul Daciei creaţiunea lui fu respectată de popoarele încunjurătoare. Teama de numele lui Traian erà cel mai bun scut al provinciei Daciei. De îndată însă ce Traian închise ochii (11 August 117), Iazigii Metanaşti din Banatul apusan, uniţi cu Roxolanii din stânga Oltului, atacară Dacia şi provinciile dela sudul Dunărei, mai ales Moesia.

Hadrian, urmaşul lui Traian, venì în grabă din răsărit unde se aflà, spre a apărà Dacia; împăcă pe Roxolani, îndatorindu-se a le plătì iar câte o sumă de bani pe an; dar schimbând pe regele ce'l aveau, Rasparaganus, cu un altul, Iazigii Metanaşti sunt bătuţi şi răspinşi de un legat al lui Hadrian.

Cu acest prilej Hadrian vizitează Dacia, trece prin Sarmizagetuza, care îi râdică o piatră comemorativă, reconstrueşte municipiul Drobetis, începe întocmirea Limesului alutan şi râdică valul către Banatul apusan contra Iazigilor Metanaşti[1].

Autorii vechi spun că Adrian ar fi avut gândul să părăsască şi Dacia, precum făcuse cu celelalte cuceriri ale lui Traian de peste Eufrat, spre a retrage astfel marginile Imperiului Roman la nişte graniţi mai uşoare de apărat. Se spune chiar că el ar fi vroit să iee această măsură din gelozie către gloria lui Traian; dar ar fi fost oprit de generalii săi care îi spuseră, că ar fi păcat să se lese atâţia Romani în prada barbarilor.

[1] Dovezile în Tocilescu, *Mon. epigr. şi sculpt.*, I, p. 106. Comentarul lui Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, 1907, p. 72, la textele din *Vita Hadriani*, V, 2 şi VI, 10. „Sarmatae bellum inferebant", şi „audito tumultu Sarmatorum et Roxolanorum, Moesiam petit" cf. şi p. 153 asupra lui Drobetis şi a Limesului.

Cassius adauge că împăratul puse să strice şi podul de piatră, cel construit de Traian [2].

Nu credem că se pot răspinge cu totul aceste mărturisiri, şi trebue cercetat până unde ele pot fi adevărate. Este netăgăduit că Hadrian a restrâns şi întărit marginele Imperiului Roman. Astfel el părăsi adăugirile făcute peste Eufrat de către predecesorul său, şi anume Armenia, Mesopotania şi Asiria, în care provincii nu se strămutase nici un singur Roman, şi care puteau fi pierdute la cea dintâi ciocnire cu popoarele încunjurătoare. Paralel cu această politică înţeleaptă, îl vedem luând măsurile cele mai energice, pentru a întări marginele imperiului contra loviturilor popoarelor barbare care începuseră a se mişcà în afară de sfera imperiului. Astfel el ordonă râdicarea zidului de apărare la nordul Britaniei celei adause imperiului de Vespasian, spre a o apărà dinspre Caledonia, lăcaşul prădalnicilor Picţi şi Scoţi; drege apoi şi reîntăreşte, în părţile slăbite, celalt zid început de Romani, încă de pe timpul lui Tiberius, între Dunăre şi Rin, pentru apărarea de năvălirile germane, şi care fusese sfârşit de Traian, pe când erà generalul lui Domiţian în Germania.

La Dunărea inferioară Imperiul Roman erà apărat numai prin muntoasa Dacie, până către gurile fluviului ce o încingeà. In spre revărsarea lui în mare însă, se întindeà legătura câmpiei dunărene cu şesul oriental al Europei. Romanii trebuiră să iee şi aici măsurile de apărare cu care ei acoperiau graniţele slabe ale împărăţiei lor. După cât se pare ei începură a face întărituri în aceste părţi, încă dela cucerirea Moesiei care deveni o însemnată posesie romană, mai întâi prin valoarea ei comercială, ca devărsătoare a mai tuturor regiunilor nordice către Imperiul Roman; apoi prin acea strategică, ca una din ştirbiturile de căpetenie ale graniţelor fireşti ale împărăţiei, pe unde puteau pătrunde barbarii către lăuntrul ei. De aceea se şi ieau, nu se ştie când, măsuri de întărire foarte serioase ale gurilor Dunărei. Legiunea a V-a Macedonică care luase parte la expediţiile dacice este strămutată în Scythia minor (Dobrogia de astăzi), după răpunerea lui Decebal şi aşezată în *Troesmis* (Igliţa), unde s'a desgropat întregul lagăr întărit al acestei legiuni, presurat cu nenumărate inscripţii. Garnizoana din Troesmis îşi găsise un punt de sprijin în oraşul Tyras, veche colonie a Miletului dela gurile Nistrului (lângă

[2] Dio Cassius, LXVIII, 13; Eutropius, VIII: „qui (Hadrianus) gloriae invidens Traiani, statim provincias tres reliquit quas Traianus addiderat et de Assyria, Mesopotamia et Armenia revocavit exercitus. Iedm de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur". Asupra locului: „gloriam invidens Traiani" vezi şi Tocilescu, *l. c.*, pag. 103.

Akermanul sau Cetatea Albă de astăzi). Romanii nesocotind de îndestulătoare linia de apărare formată de Dunăre, care îngheţând iarna, aşterneà un pod peste valurile ei, săpaseră un şanţ la nordul acestui fluviu în Basarabia inferioară, ale cărui urme se văd încă astăzi, pornind dela Vadul lui Isac pe Prut şi mergând pe deasupra lacului Ialpug, prin coada lacului Catlabug şi apoi spre nord-ost prin cozile lacurilor Kitaia şi Sasik, probabil până la oraşul Akerman. Acest val roman, menit a închide calea barbarilor pe la gurile Dunărei, se întindeà însă şi în Moldova sudică, plecând aice dela Prut, în dreptul Vadului lui Isac, şi mergând spre Tecuci, Nicoreşti, Ploscuzeni pe Siretiu, ajunge până în munţii Transilvaniei. Fără această continuare a valului roman dincoace de Prut, până în Carpaţi, acel din Basarabia n'ar fi avut nici un scop, întru cât barbarii l'ar fi putut înconjurà, trecând prin Moldova [3]. Când se va fi râdicat şi acest val nu se ştie. Probabil însă că şi Hadrian, pe care l'am văzut îngrijind cu atâta stăruinţă de întărirea graniţelor imperiului, el care apoi slujise în legiunea a V-a Macedonică în Troesmis, ca tribun pe timpul lui Domiţian, luase parte la aceste lucrări [4]. Medaliile şi inscripţiile săpate de locuitorii din Tomi în onoarea lui Hadrian cu prilejul venirei sale în Moesia [5], dovedesc că el a fost chiar pe la gurile fluviului, pe unde Roxolanii şi Sarmaţii atacaseră provincia şi deci, după răspingerea acestora, el va fi luat măsuri de întărire şi pentru această parte mai expusă a Imperiului Roman.

Este de crezut că un împărat cumpătat şi îngrijitor de soarta imperiului cum erà Hadrian care se retrăsese în Azia până la linia Eufratului, văzând atacurile barbarilor îndreptate la Dunărea de jos, va fi spus, în un moment de răsgândire că are să părăsască şi Dacia spre a se retrage şi în Europa la linia Dunărei. Prietenii săi, îngrijiţi pentru soarta coloniştilor care erau să rămână părăsiţi în prada barbarilor, se siliră să'l întoarcă dela acest gând, ceeace le fu cu atât mai uşor, cu cât însuşi Hadrian nu'l însoţise de o hotărâre, şi această scenă, poate mai mult teatrală decât reală, petrecută între Hadrian şi generalii săi, îşi găsì un răsunet în încunjurimea sa, care fu transmis posterităţei de către Eutropiu, scriitor din veacul al IV-le d. Hr. Dio Cassius însă ne aduce un fapt, din care ar rezultà că Hadrian ar fi pus gândul lui chiar în lucrare, distrugând podul de piatră râdicat de Traian. Dacă este să

---

[3] Existenţa acestui val în Moldova a fost descoperită de C. Schuhard în anul 1885. Vezi o dare de seamă a excursiunei sale publicată în *Weserzeitung* din 17 Mai 1885, No. 13,800. Vezi harta valurilor şi şoselelor romane.

[4] Spartianus, *Hadr.*, II.

[5] *C. I. L.*, III, 1, No. 765: „Hadriano, ordo populusque Tomitarorum", (găsită la Constanţa).

dăm crezare spuselor lui Dio, atunci soarta Daciei ar fi fost cu totul alta de la Hadrian înainte, deslipită de Imperiul Roman prin surparea monumentalei lucrări a lui Apolodor, şi aruncată încă de pe atunci în sfera popoarelor barbare. Cum s'ar puteà însă explicà în această ipoteză, legăturile atât de strânse mănţinute între Dacia şi Imperiul Roman, atât sub Hadrian cât şi sub urmaşii săi, legături ce vor apăreà în rândurile următoare? Apoi, dacă Hadrian a ascultat de rugămintile prietenilor săi şi nu a părăsit Dacia, cum să se explice atunci dărâmarea podului? Nu mai rămâne nici o îndoială că Hadrian ar fi trebuit întâi să hotărască părăsirea Daciei şi apoi, după ce va fi retras pe podul ce o legà de Imperiul Roman, oştirile sale şi cetăţenii ce ar fi vrut să o părăsască, să fi dat ordinul stricărei lui. Dărâmarea acestuia trebuià să fie actul, nu cel dintâi, ci acel de pe urmă al părăsirei provinciei transdunărene. In loc de aceasta ce ne spune Eutropiu? că Hadrian avusese numai intenţia de a părăsi Dacia, dar că fusese întors dela acest gând de către prietenii săi; prin urmare că nici nu apucase a'l pune în lucrare.

Cu toate aceste contimporanul lui Hadrian, vrednicul de credinţă Dio Cassius, spune anumit că acest împărat a dărâmat podul şi, cu toate că am constatat o imposibilitate logică şi de fapt, ca Hadrian să fi îndeplinit asemenea lucru, trebue să căutăm a explicà, în această ipoteză, cuvintele istoricului Romei. Impăcarea nu va fi grea, dacă amintim că scrierile lui Cassius, astfel cum le avem noi astăzi, nu ne vin toate de a dreptul dela el, ci mai multe părţi, între altele anume viaţa lui Hadrian, ne-au fost păstrate numai în nişte extracte, făcute tocmai în veacul al VIII-le de către un călugăr Xiphilinus. Modul de extragere al epitomatorilor vechi este însă cunoscut; ei amestecau adeseori părerile lor printre rândurile scriitorilor pe care'i decopiau, încât este de admis că Xiphilinus va fi adăugit, din propriile sale ştiinţi, greşita versiune a stricărei podului de către Hadrian, care pod pe timpul lui Xiphilinus erà într'adevăr dărâmat, dar care dărâmare, după logica lucrurilor, nu s'a putut săvârşi decât de adevăratul părăsitor al Daciei şi destrugător al lucrărei lui Traian, împăratul Aurelian [6]. De altfel dacă însuşi Dio Cassius ar fi notat acea desfinţare, cum ar fi oare cu putinţă ca Eutropius care a cules fără îndoială din Cassius cele mai multe din ştiinţele sale privitoare la aceste lucruri, să spună despre intenţia lui Hadrian, de a părăsi cucerirea lui Traian, şi să nu însemne nimic despre semnul văzut al acestei intenţii, stricarea podului? Dacă însă

[6] Comp. Duruy, *Histoire romain* : Paris, 1870, IV, p. 331, nota. Duruy însă merge prea departe, când pune în îndoială chiar intenţia atribuită lui Hadrian de a părăsi Dacia.

această versiune s'a adaos la textul istoricului grec, de Xiphilinus, posterior cu atâtea veacuri lui Eutropius, atunci înţelegem cum de Eutropius nu o pomeneşte.

Astfel ni se pare pe deplin lămurită chestia scopului lui Hadrian de a părăsi Dacia, şi redusă la adevăratele ei proporţii, o gândire rostită într'un moment de turburare, neurmată însă de nici o punere în lucrare. De aceea şi vedem că Hadrian, departe de a nu se mai îngriji de provincia transdunăreană a imperiului, ridică în ea mai multe construcţii [7], şi tot de aice se vede că Hadrian în loc de a fi considerat de contimpuranii săi ca un micşurător al cucerirei lui Traian, este privit din contra de întăritorul ei, fiind titluit pe medaliile timpului său de „restitutor Daciae", iar coloniştii ei înşişi se fericesc de îngrijirea împăratului pentru ei, numind provincia pe aceleaşi medalii „Dacia felix". Pe ele se vede provincia Dacia, simbolizată în chipul unei femei, şezând pe o stâncă, şi ţinând într'o mână o sabie încovoiată, arma naţională a Dacilor, iar în cealaltă nişte struguri, dovadă pe de o parte că în Dacia se urmà cu cultura vinului, existentă încă de pe timpurile dinnaintea Geto-Dacilor, de pe ale Agatirşilor; pe de altă însă că provincia lui Traian erà privită şi pe timpul lui Hadrian ca o stavilă puternică care reţineà prin munţii ei şivoiul năvălirei.

Antonius Pius (138—161), ne spun istoricii vechi, că a avut de răspins atacuri de ale Germanilor, Iudeilor şi Dacilor. Mai însemnată însă este şirea că acest împărat avù de înnăbuşit chiar în Dacia o răscoală a provincialilor, ceeace ne putându-se referi la poporaţia romană, trebue numai decât atribuit celei de origine dacă, şi anume, precum am văzut mai sus, la Dacii din afară de provincia romană supuşi acesteia ca tributari, poate chiar la Dacii din provincia anexată, care până atunci nu se romanizaseră încă [8].

Despre îngrijirea de care Dacia se bucurà sub domnia acestui împărat, celui mai bun din lungul şir al autocraţilor romani, ne dă o dovadă inscripţia adusă mai sus, care aminteşte nişte lucrări de folos făcute de Antonin în Dacia [9].

Războiul cu Marcomanii, întâmplat pe timpul lui *Marc-Aurel* (161—180) exercită o însemnată înriurire asupra stărei

[7] Mai sus, p. 196, nota 36 am adus inscripţia care constată că Hadrian rădicase un apăduct în Sarmisagetuza.

[8] Capitolinus, V: Germanos et Dacos et multas gentes atque Iudaeos contudit per praesides et legatos". Lampridius. *Anton.* XIII: „Victi Daci Pannoniaeque compositae, in Britania, in Germania et *in Dacia* imperium eius *recusantibus provincialibus*, quae omnia ista per duces sedata sunt". Comp. mai sus, p.

[9] Mai sus, p. 195, nota 34 unde am adus inscripţia care arată pe împăratul Antonin reparând amfiteatrul din Porolissum.

provinciei lui Traian. Acest popor german se puse în fruntea unei ligi anti-romane în care luptau alăturea cu popoare germane şi de cele sarmate, mai ales Iazigii care ameninţau Dacia. Impăratul cu armata lui erà la Vindobona şi se rězămà la dreapta lui pe Dacia a cărei trupe erau comandate de Claudius Fronto, numit guvernator de odată şi al Daciei şi al Moesiei superioare, spre a avea mai multe legiuni la dispoziţia lui. Sarmizagetuza ce erà mai ales ameninţată de barbari, este mântuită de pericol prin apărarea lui Fronto, şi cetatea recunoscătoare îi pune spre amintire o piatră care s'a păstrat, închinată prea vestitului general [10]. O altă inscripţie mulţămeşte împăratului Marc-Aurel pentru scăparea ţărei din *îndoitul pericol* ce o ameninţà. Probabil că odată cu răscoala Marcomanilor, vor fi încercat şi Dacii din afara provinciei romane un atac asupra capitalei [11]. Ca o urmare a acestui războiu, pentru Dacia, aflăm aşezarea mai multor fugari şi prinşi barbari în cuprinsul ei [12].

Urmaşul lui Marc-Aurel, *Comod* (180—192) susţine o luptă cu Sarmaţii şi este numit „Sarmaticus". Pe timpul lui, legatul său din Dacia, Sabinianus, având o luptă cu Dacii dela marginea provinciei, îi bate şi strămută 12000 de familii dintre ei, în lăuntrul Daciei [13].

Septimiu Sever (192—211) este unul din împăraţii acei ce au o mai de aproape îngrijire de Dacia. El aduce aice legiunea a V-a Macedonică, spre a întări garnizoana ei; aşază această legiune în Potaisa, unde ridică spre folosul ei un edificiu, probabil nişte băi; preface acest oraş, care trebui, îndată ce devenià centrul militar, să dobândiască şi un contigent însemnat de element civil roman, la rangul de colonie, şi întemeiază la Turnu-Severinului castrele nouă Severiane [14]. Dacia recunoscătoare, pentru interesul ce'i purtà împăratul, îi dedică mai multe inscripţii [15].

Goţii. — Până acuma însă se pomenise numai de vechii duşmani ai provinciei romane, care fuseseră deposedaţi de

---

[10] *C. I. L.*, III, 1, No. 1457: „Cl. Frontoni legato Augusti propraetore trium Daciarum et Moesiae superioris, colonia Ulpia Traiana Augusta dacica Sarmizagethusa, patrono, *fortissimo duci, amplissimo praesidi*".

[11] *Ephem epigr.* IV, No. 188,: „Imp. Caes. Marco Aurelio Antonino colonia Ulpia Traiana Augusta dacica, *ancipili periculo, virtutibus restituta*". Anceps periculum poate însă însemnà şi pericul mare. Vezi şi teza de licenţă a d-lui Ioan Bogdan, *Istoria coloniei Sarmizagetuza*. Iaşi, 1885, p. 32.

[12] Dio Cassius, LXXI, 11, 12.

[13] Idem, LXXII, 3. Inscripţia din Akner No. 726, de pe timpul lui Commodus: „quamquam furiis Daciae nulla spes pacis ac salutis relinquitur" este falşă.

[14] Introducerea lui Mommsen la Potaissa, *C. I. L.*, III, 1, p. 172.

[15] *C. I. L.*, III, 1, p. 1439 şi 1462.

teritoriul lor prin cucerirea romană, Sarmaţii acei ce nu primiseră stăpânirea romană, când de odată pe timpul lui *Caracala* (211—217) se vesteşte despre un nou soiu de barbari care, necunoscut până atunci, trebuià să inspire o groază şi mai pronunţată bântuiţilor locuitori ai Daciei. Erà vorba de *Goţi* ce se coboriseră în acel timp de pe ţărmurile Mărei Baltice pe acele ale Mărei Negre şi care înaintau ameninţători asupra Imperiului Roman. Se spune chiar că împăratul Caracala i-ar fi întimpinat pe malurile Dunărei, respingându'i înnainte de a fi pus piciorul lor pe pământul roman [16]. Urmaşul său *Alexandru Sever* răspinge o năvălire gotică a căreia obiectiv pare a fi fost Dacia [17].

După ce *Maximian Thrax* (235—238) întimpină un atac al Dacilor şi Sarmaţilor, pentru care şi dobândeşte titlul de „Dacicus şi Sarmaticus" [18], încep sub *Gordian* (238—244) Goţii a pătrunde chiar în Dacia. In anul 244 împăratul îi bate şi îi alungă din provincie [19]. Locuitorii recunoscători închină mai multe pietre cu inscripţii acestui împărat. Se vede că Sarmizagetuza se bucură mai des de protecţia împăratului, fiind ridicată după cât se vede de el la rangul de metropolă a oraşelor dace [20]. Sub *Filip Arabul* (244—249) Goţii combină atacul lor asupra Daciei cu un altul asupra Moesiei, trecând Dunărea cam pe la Giurgiu, şi atacând cetatea Marcianopolis (astăzi Preslav nu departe de Varna), pe care o silesc să se răscumpere cu o mare sumă de bani [21]. Este învederat că atacul Goţilor asupra Daciei s'a făcut din câmpia munteană, care stă în legătură cu şesul oriental al Europei, cutreerat de poporul got ce erà pe atunci în stare nomadă, deci prin pasul Turnului-Roş, pe unde chiar îi îmbià frumoasa şoseà aşternută de Romani, însă pentru alte scopuri decât spre a servi Goţilor de îndreptător peste cetatea de munţi ce încunjurà Dacia.

Reţinuţi puţini prin luptele lor cu Gepizii, Goţii după ce răpun pe aceştia, înneacă din nou Moesia. Respinşi întâi de împăratul *Decius* (249—251) la Nicopolis lângă riul Iantra [22], ei sfarmă curând după aceea armata lui şi pradă oraşul Filipoli din sudul Hemului, după care se revarsă peste întreaga Macedonie şi pătrund spre sud până la Termopile, unde o

---

[16] Spartianus, în *Caricala*, X.]

[17] Petrus Patricius, ed. Bonn, p. 124.

[18] Herodian, VII. 2.

[19] Capitolinus, Max et Balb., XVI: Petus Patricius, ed. Bonn, p. 124.

[20] *C. I. L.*, III, 1, No. 1432 şi 1454, No. 1456, din 238, dă pentru prima oară capitalei Daciei acest titlu de „metropolis" reprodus apoi şi în No. 1175 din 239 şi în altele. Comp. Bogdan, *Istoria coloniei Sarmizageluza*, p. 39.

[21] Iordanes, XVI.

[22] Această cetate este alta decât Nicopoli de lângă Dunărea. Vezi Ptolemeus, III, 11: Νικόπολις περὶ τὸν Αἷμον.

împotrivire energică ajutată de poziţia locului, îi sileşte să se retragă iarăşi către Moesia. Aicea le iese împotrivă împăratul Decius. Goţii, dezorganizaţi prin prădăciunile lor, ofer pacea. Impăratul le pune condiţii care împing pe Goţi la o luptă desperată, în care întreaga armată romană este nimicită şi împăratul el însuşi se înneacă într'o mlaştină (251) [23]. Se vede că izbânda dela început a lui Decius scăpase Dacia de pericolul devastărei, de oarece în o inscripţie acest împărat este numit *reîntemeetor al Daciei*, de către *noua* colonie din Apulum. Colonia fusese înfiinţată încă pe timpul lui Commodus (180-192); prin urmare nu mai erà nouă, acuma vr'o 60 de ani după aceea. Se vede deci că colonia nouă vroià să zică *din nou întocmită*, după devastarea Goţilor [24].

Goţii întinzându'şi stăpânirea pe coastele Mărei Negre şi punând mâna pe Bosforul Cimeric, încep expediţiile lor maritime contra părţilor răsăritene ale Impărăţiei Romane. In anul 253 ei pleacă pe o mare câtime de luntri, străbat Marea Neagră cu cea mai mare îndrăzneală, pe nişte vase atât de nesigure, şi apar de odată înnaintea cetăţei Pitius pe care o ieau după două atacuri, pun mâna apoi pe Trapezunt, de unde duc cu ei în marea de Azov o bună flotă, în 258. In anul următor ei întreprind o expediţie contra Bosforului tracic, cuceresc Calcedonia, Nicomedia, Niceea, Brusa şi alte cetăţi. In o a treia expediţie făcută îndată după aceea, ei pleacă cu 500 de corăbi, coboară la Cizic pe care îl darămă; merg de aice pe mare către Atena, debarcând la Pireu şi de acolo pustiază, în jos Peloponezul, în sus până la Tesalia şi Epir. O parte din ei se întorc pe uscat, încărcaţi de prăzi, prin Moesia înapoi, şi cu această ocazie fac o *razzia* şi prin Dacia [25]. Aceste se întâmplase pe timpul împăratului *Gallus* (252—254) şi *Valerianus* (254—260).

Pe timpul lui *Gallienus* (260—268) se urmăresc aceleaşi atacuri îndreptate pe mare, în contra provinciilor aşezate în jurul Pontului Euxin, şi pe uscat în contra Daciei şi a Moesiei. Scriitorii romani arată chiar că aceste veşnice incursii siliseră pe Romani încă de pe atunci să părăsească apărarea Daciei, de oare ce aveau nevoie de toate puterile lor pentru a se opune barbarilor în Moesia, Macedonia, Grecia şi până

---

[23] Iordanes, XVIII; Amm. Marcell., XXXI, 5 şi 13; Zosimus, I, 13; Aurelius Victor, XXIX.

[24] *C. I. L.*, III, 1, No. 1176: „Imp. Caes. Caio Messio Quinto Traiano Decio pio felici Aug. p. m. trib. pot. II, cos II, p. p. *restitutori Daciarum, colonia nova Apulensis* solvit". Că Apulum erà colonie cam de pe vremile lui Commodus, vezi mai sus, p. 224. Vezi şi mai multe medalii cu inscripţia „Dacica felix" (Eckhel *Doctrina numinorum*, Wien 1792 1797, VI, p. 344) care toate se referă la victoria lui Decius asupra Goţilor de lângă Iantra.

[25] Zonaras, ed. Bonn, p. 628.

în Azia. De aceea mai mulţi scriitori vechi mărturisesc că *Dacia a fost pierdută pe timpul împăratului Gallienus*[26]. Cu toate aceste ni s'a păstrat o inscripţie pusă de Sarmizagetuza în chip oficial lui *Licinius Cornelius Valerianus*, fiul împăratului Gallienus şi care deci trebue să dateze din domnia acestuia, între anii 260—268, probabil în anii dintâi ai domniei lui, când încă provincia sperà o apărare, de care în curând tocmai Gallienus a lipsit'o, lăsând'o aproape fără scut în mânile barbarilor[27].

Năvălirile Goţilor devin însă pe fie ce an mai dese şi mai pustietoare. In anul întâi al domniei lui *Claudius* (268) ei întreprind iarăşi o expediţie maritimă; după aceea atacă în zadar Tomis şi Marcianopolis, se coboară către sud şi ajung până în Creta şi Cipru. Se pare că această lovitură pe mare erà combinată, ca de obiceiu, cu una pe uscat, care însă le ieşì rău de tot, căci o imensă armată a lor este nimicită de împăratul Claudius lângă Naissus. Romanii încântaţi de această neaşteptată izbândă, fac şi ei ca şi vechii Elini, exagerând la nesfârşite numărul hoardelor gotice răpuse de ei. Vorbesc bună oară de 320,000 de morţi![28]. Totuşi se pare că Goţii nu uitară aşà de curând măcelul cumplit suferit de ei aicea. Ei mai încetară cu năvălirile contra Imperiului Roman, şi de aceea cu atâta mi mult trebue să mire părăsirea Daciei de către împăratul Aurelian, cu cât el nu fu silit la aceasta prin un atac nemijlocit al Goţilor.

Retragerea stăpânirei romane. — Din această expunere a luptelor Romanilor cu Goţii până la părăsirea Daciei, rezultă mai multe însemnate fapte. Mai întâi aceea că Goţii aveau, ca obiectiv principal al atacurilor lor, provinciile romane dela sudul Dunărei pe care le inundau mai ales cu expediţiile lor maritime; că în tot timpul acestor lupte, Goţii nu au părăsit lăcaşurile lor dela ţărmurile Mărei Negre, şi că *nici o singură dată nu se aminteşte o expediţie a lor ca pornită din Dacia*, de unde urmează că dacă ei au prădat adese ori Dacia, *nu s'au*

[26] Eutropius in *Gallieno*, IX: „Dacia, quae, a Traiano ultra Danubium fuerat adjuncta, amissa est. Graecia, Macedonia, Pontus, Asia vastatae per Gothos. Panonia a Sarmatis undique populata". Sextus Rufus in *Brevairio* „sub Gallieno imperatore (Dacia) amissa est". Orosius, *Gal.*, VI, 21: Graecia, Macedonia, Pontus, Asia Gothorum innundatione delentur; nam Dacia trans Danubium in perpetuum aufertur". Aurelius Victus, *De Caes.* XXXIII (Licinius Gallienus): „amissa trans Istrum provincia quam Traianus quaesivisset".

[27] *Ephem. Epigraph.*, IV, No. 190: „P. Licinio Cornelio Valeriano nobilissimo Caesari, filio imperatoris Caesaris P. Licinii Egnati Gallieni Pii Felicis invicti Augusti colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizagethuza, metropolis, publice". Nu înţelegem, faţă cu această inscripţie, cum de Mommsen spune, că inscripţia cea de pe urmă din Dacia datează din 255. *Histoire romaine*, trad. franc. Paris, 1877, IX, p. 308.

[28] Trebell. Pollio, *Claudius*, VIII—XII; Zosimus, I, 43—45.

aşezat nici odată în ea; în sfârşit că pricina părăsirei acestei provincii de energicul şi curagiosul Aurelian, nu a fost ocuparea Daciei de Goţi, (care rămân şi după aceea şi până la năvălirea Hunilor (375) locuind tot pe lângă ţărmurile Mărei Negre), ci mai mult din aceea, că neputând apără provinciile mai lăuntrice ale imperiului de atacurile necontenit reîmprospătate ale Goţilor, şi având nevoie de armată şi pentru luptele sale din Azia cu Zenobia regina Palmirei, Aurelian retrase restul trupelor din Dacia, sancţionând oficial o stare de lucruri existentă, după cum am văzut, încă dinnaintea lui.

Părăsirea Daciei nu este deci o faptă hotărâtoare făcută de Aurelian. Ea nu are înţelesul acela că, până la acest împărat, Romanii ar fi făcut toate silinţele lor pentru păstrarea cucerirei lui Traian; dar văzând că împotrivirea lor faţă cu Goţii care ar fi atacat tot mai înverşunat provincia romană, nu ieşiau la nici un capăt, Aurelian dădù ordin legiunilor să o părăsească în voia întâmplărei.

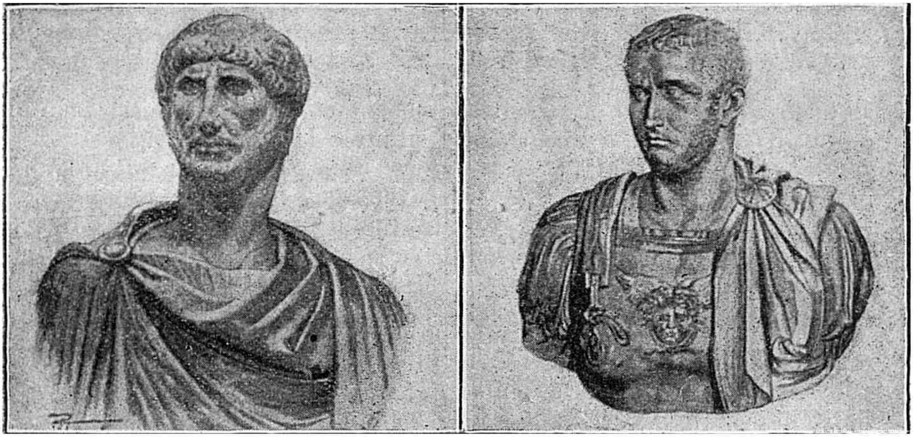
Lucrurile se petrecură cu totul altfel. Dacia fusese într'adevăr prădată de Goţi în repetiţie rânduri; căci ei nu lipsiau când treceau în peninsula Balcanului, de a trimite oardele lor prin pasul Turnului-Roş, să cerceteze şi Dacia. Ce costau pe provincialii din Dacia aceste vizite, ne dovedesc pietrele închinate împăraţilor care izbutiseră a mântui, măcar pentru un moment, provincia de asemenea musafiri. Atacurile îndreptate contra Daciei nu erau însă nimic faţă cu acele ce loviau în Imperiul Roman. Aice erà greul şi pericolul, căci se apropià de inimă. Pentru a scăpà viaţa imperiului, Aurelian se hotări să facă tăetura mădularului mai puţin neapărat existenţei întregului, şi astfel jertfi el Dacia în prada barbarilor.

Intr'un cuvânt dacă Dacia a fost părăsită, aceasta s'a făcut, nù din pricina că a fost răpită de barbari din mănile Romanilor, ci pentru a scăpà restul imperiului răsăritean de pustieri ne mai pomenite; ca o nadă aruncată în gura unei haite de lupi hămisiţi, care să mai întârzie goana lor omorâtoare după sania încărcată de călători.

Şi Dacia nu a fost singura provincie pe care Romanii o jertfiră crezând că vor puteà mântui restul. Tot astfel se petrecură lucrurile ceva mai târziu şi cu Galia şi Britania, atunci când Stilico, generalul lui Valentinian al III-lea, retrase legiunile din acele provincii, spre a apărà Italia, ameninţată de oardele lui Radagais, în anul 406 d. Hr. Şi aceste ţări fură lăsate atunci, întocmai ca şi Dacia şi din aceeaşi pricină, în prada barbarilor.

Cu prilejul acestei părăsiri a cucerirei lui Traian, se naşte una din cele mai vajince întrebări ale istoriei poporului roman, anume aceea: *dacă poporaţia daco-romană a rămas în Dacia*

după părăsirea ei de Romani, sau dacă s'a retras împreună cu legiunile dincolo de Dunăre, deşertându-se Dacia traiană de poporaţia ei romană. Observăm că pentru Galia şi Britania, deşi în aceste din urmă ţări elementul roman nu avusese o putere deosebită, nimărui nu i-a trecut prin minte să aducă la lumină asemenea părere. Pentru Dacia însă interesul politic al raselor dominante astăzi în ţara de baştină a Românilor de dincolo de Carpaţi, iscod în curând această teorie, spre a da

Aurelian. Galien.

Impăraţii părăsitori ai Daciei.

o bază oare care cum juridică apăsărei ne mai pomenite, în care vechea poporaţie a ţărei fu redusă de către veneticii străini.

2. PĂRĂSIREA DACIEI

Flavius Vopiscus. — Singurul izvor al părerei rătăcite, că locuitorii Daciei ar fi părăsit provincia împreună cu legiunile, este *Flavius Vopiscus*, unul din scriitorii istoriei auguste, care scrie pe la începutul veacului al IV-lea d. Hr., vr'o 25 de ani după moartea lui Aurelian, şi ale cărui spuse şi chiar cuvinte sunt reproduse de alţi doi istorici posteriori: *Eutropius* care scrie un *breviarum historiae romanae*, între Constantin cel Mare şi Iulian (323—370) şi *Sextus Rufus* de la care ne-au rămas un alt *breviarum gestarum populi romani*. alcătuit cam pe timpul împăratului Valente (364—378). Asemănarea textuală chiar a frazelor acestor trei istorici ne arată că cei din urmă au copiat cu mai multă sau mai puţină exactitate pe antemergătorul lor, Vopiscus, şi că deci n'au cules ştiinţa lor

despre părăsirea Daciei, din alte izvoare, ci numai din acel arătat, de unde urmează că critica spuselor acestuia va face de prisos o cercetare a repetărilor celorlalţi.

Iată ce relaţiuni dă acest scriitor, aproape contimpuran cu Aurelian, şi pe care deci l'am puteà crede bine informat, asupra părăsirei Daciei: „(Aurelian) văzând Iliricul devastat şi Moesia pierdută, au părăsit provincia întemeiată de Traian dincolo de Dunăre, *rădicând din ea armata şi pe provinciali*, desperând a o mai puteà menţineà, *şi popoarele luate de acolo le-a aşezat în Moesia*, pe care o numì Dacia sa şi care acuma desparte cele două Moesii". Eutropius repetă aceleaşi cuvinte, modificând puţin numai alcătuirea frazei şi adăogând dela el, în fomră de explicaţie mai lămurită a vorbelor modelului său, că: „*a luat pe Romani din oraşele şi ogoarele Daciei*"; iar Rufus scurtând textul lui Vopiscus, se ţine mai strâns de el [29].

Că spusele lui Flavius Vopiscus nu trebue luate după litera lor, ne o dovedesc întâi relaţii identice cu ale sale, raportate asupra Raeţiei de către Eugip care spune în viaţa Sfântului Severin, că potrivit cu prezicerile sfântului, toţi locuitorii ţărei fură strămutaţi în Imperiul Roman, ceeace se dovedeşte în chip manifest a fi un neadevăr [30].

In deobşte toţi scriitorii istoriei auguste, din care face parte şi Vopiscus, sunt spirite lipsite de ori ce critică, trăind în un timp a căruia tradiţie se îndeletniceşte „mai cu seamă de ocârmuire, une ori şi de poporul domnitor, şi numai cât întâmplător de popoarele dominate" [31]. Vopiscus apoi mărturiseşte el însuşi ce motiv l'a împins a scrie viaţa împăratului Aurelian, anume stăruinţele unei rudenii a aceluia, Iunius Tiberianus care se tânguià către el, că ar fi păcat ca viaţa unui principe atât de însemnat să rămână necunoscută. Il sfătueşte chiar că „ dacă ar vrea să o scrie, nu ar avea nevoie să spună tot adevărul, căci ar aveà tovarăşi în minciună pe nişte autori

---

[29] Vopiscus in *Aureliano*, XXXIX: „Quum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam trans Danubium, Daciam a Traiano constitutam, *sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit, appelavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit*".—Eutropius, *Breviarium*, IX, 15: „Provinciam Daciam quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit, vastato omni Illirico et Moesia, *desperans eam posse retineri*, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in Media Moesia *collocavit, appelavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit*"—S. Rufus, *Breviarium*, VIII: „Dacia Gallieno imperatore amissa est et per Aureliamum translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt".—Celelate izvoare vechi nu sunt decât reproducerea acestora. Vezi enumerarea lor în Roesler, *Romänische Studien*, p. 67.

[30] I. Iung, *Die Anfänge der Romänen* in *Zeitschrift für oesterreichische Gymnasien*, 1876, p. 92.

[31] Mommsen, *Die Schweitz in römischer Zeit*, p. 8.

a căror elocvenţă istorică este admirată"[32]. Se vede deci cu câtă rezervă trebue luate spusele lui Vopiscus.

Şi într'adevăr dacă cercetăm puţin logica intimă a vorbelor sale, dăm de odată peste o contrazicere, ce nu'şi găseşte nici o explicare.

El începe anume prin a spune că Moesia fiind pustiită şi pierdută, Aurelian se hotărăşte a părăsi Dacia, încât pare a atribui părăsirea provinciei transdunărene, nu atât atacului Goţilor îndreptat asupra ei, cât nevoiei de a apără provinciile mai lăuntrice ale imperiului. Că Moesia trebuiă să fi fost cumplit devastată prin repeţitele năvăliri ale Goţilor, se poate deduce din istoria prădăciunilor lor, şi deci Vopiscus merită crezare asupra acestui punct. Dacă însă Moesia eră aşă de devastată şi expusă pustierilor, cum atunci de Vopiscus face din ea un adăpost pentru coloniştii retraşi din Dacia? Vopiscus spune chiar dintr'o singură aruncătură a gândirei că „*Moesia fiind pustiită şi pierdută, Aurelian strămută popoarele luate din Dacia, în ea*". S'a interpretat aceste vorbe atât de contrazicătoare ale lui Vopiscus în sensul că Moesia, fiind devastată *de mai înainte* prin Goţi, ar fi fost lipsită de poporaţie şi că ar fi avut mare nevoie de un adaos de locuitori. Dar oare Moesia *fusese* numai cât, sau *eră* devastată de Goţi, *chiar pe timpul lui Aurelian* şi urmă înainte a fi expusă loviturilor lor şi după moartea acestui împărat? Am cercetat mai sus năvălirile Goţilor până la 270[33]. Vom vedeà că şi după acel an, până la râdicarea lor din Dacia, provinciile transdunărene au fost totdeauna obiectivul de căpetenie aî năvălirilor lor.

Numai în Moesia deci nu ar fi putut Aurelian să adăpostiască pe coloniştii din Dacla, şi Vopiscus care trăià chiar pe timpul acelor prădări şi pustieri trebuià să o ştie mai bine decât ori cine. El a ascuns deci adevărul, după preceptele inspirate lui de acela ce poate l'a plătit ca să scrie istoria lui Aurelian: „de a nu înconjură minciuna în povestirea lui".

Din fericire pentru Români, Vopiscus ne arată şi izvoarele după care el a alcătuit epopeea domniei lui Aurelian. El pune în gura lui Tiberianus următoarele: „Şi totuşi dacă sunt bine informat, avem scrise efemeridele (jurnalul) acelui bărbat (Aurelian) şi războaele sale redactate în chip istoric, pe care vreau să le primeşti şi să le pui în ordine, care atoate aceste le vei studià cu deosebita ta sârguinţă din *cărţile lintee* (*scrise pe pânză*) *în care el însuşi* (*Aurelian*) *ordonă să se scrie toate zilnicele lui fapte.* Voi îngriji doară ca să ţi se deà din biblio-

[32] Vopiscus in *Aureliano*, II, „Habiturus mendaciorum commites quos historicae eloquentiae miramur auctores".

[33] Mai sus p. 211.

teca ulpiană şi acele cărţi lintee"[34]. Există deci jurnalul tuturor operaţiilor războinice ale lui Aurelian, pe care el însuşi ordonase a le scrie, sub controlul, ba adeseori sub dictandul său. Acest jurnal este pus la îndemâna lui Vopiscus şi dintr'însul scoate el toate ştirile sale privitoare la Dacia. Aşà dar Vopiscus a urmat ca izvor asupra părăsirei Daciei *jurnalul oficial* al împăratului Aurelian. Iată deci ce istoric şi ce izvor hotărăsc o atât de însemnată întrebare.

Să ne punem acuma în poziţia împăratului Aurelian, când a trebuit să facă însemnatul pas îndărăt în istoria romană, ea care până atunci nu cunoscuse alt strigăt decât acel de înnainte, şi să vedem dacă el puteà arătà, aşa de a dreptul şi fără o îndulcire amara necesitate a pierderei unei provincii.

Imperiul Roman simţià slăbirea sa, dar nu vroià să o mărturisască. El se silià a făţări închipuirea unei puteri ce acuma dispăruse. Iată pentru ce el ascundeà pierderile sale sub nişte arătări glorioase, şi mai mulţi împăraţi care întorseseră spatele înnaintea duşmanilor, triumfau la Roma. *Notitia Dignitatum* conţine numele a mai multor dregători, ale căror provincii căzuseră de mult timp în prada barbarilor. Mai multe oraşe care erau numai cât dărâmături figurau încă în registrele provinciilor[35]. Ruşinea de a mărturisi slăbiciunea care ieşià la lumină din toate părţile putredei lor organizatii, cuprinsese pe Romani. Ei, altă dată, stăpânii lumei, dictatorii popoarelor, să se vadă acuma bătuţi şi respinşi de către nişte neamuri pe care până acuma nici nu le băgase în samă? Erà greu, foarte greu de a mărturisi asemenea păcate, şi cu atât mai greu trebuià să vină aceasta împăratului însuşi ce le dăduse pe faţă prin părăsirea Daciei. Pentru a slăbi deci efectul zdrobitor, pe care trebuià să'l aibă în Roma şi în imperiu vestea acestei părăsiri, cel dintăi pas hotăritor de retragerea

---

[34] Vopiscus în *Aureliano*, I: „Et tamen si bene novi, *ephemeridasi llius viri scriptas habemus, etiam bella charactere istorico digesta* quae velim accipias et per ordinem scribas. Quae ommia ex libris linteis in *quibus ipse quotidiana sua scribere praeceperat*, pro tua sedulitate condisces. Curabo enim ut tibi ex Ulpiana bibliotheca et libri lintei proferantur". Roesler, *l. c.* p. 68, care are interes a arătà pe Vopiscus ca un istoric vrednic de credinţă, spune despre el, că ar fi „ein sehr besonnener, sorgfätiger auf gründliche Prüfung der Thatsachem bedachter Geschichtschreiber, dem reiches Material zu gebote stand". Cum falşifică ideile preconcepute chiar pe mintea cea mai critică, precum fără îndoială erà Rösler !
preconcepute chiar pe mintea cea mai critică, precum fără îndoială erà Rösler !
Inţelepciunea lui Vopiscus constă în acea de a nu se teme să spună şi minciuni iar bogatul material istoric de care dispunea constà în decopiarea jurnalului Împăratului Aurelian ! ! Ne mirăm însă cum de şi Gaston Paris, în crtica cărţei lui Iung, în *Romania*, VII, 1878, p. 611, este de aceeaş părere.—Asupra acelor două texet care pot să ne dee măsura credinţei de încuviinţat lui Vopiscus, au atras pentru prima oară luarea aminte Petru Maior, *Istoria pentru începutul Români nilor în Dacia*, c. III, § 6.

[35] I. Iung, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, p. 403.

înnaintea barbarilor, împăratul trebui să'şi deà aerul că a luat cel puţin grija de locuitorii romani ai Daciei, aşà că aceştia să nu rămână părăsiţi în lumea barbarilor; că a întocmit în Moesia altă Dacie, ba încă două în loc de una, încât astfel nici numele vechei provincii n'ar fi pierdut, ca şi când acest nume ar fi putut înlocui teritoriul părăsit. Dar, totul fiind calculat pe ipocrisie, şi această îndreptăţire mergeà tot aşà de bine, ca şi acea cu retragerea coloniştilor *dela ţară şi din oraşe.* Fără îndoială că Aurelian va fi înscenat chiar o închipuire de retragere a coloniştilor din Dacia în Moesia, aducând pe câţiva din ei din provincia părăsită în noua lui creaţiune, şi astfel nu va fi lipsit de a aruncà pulbere în ochii contimpuranilor, precum a făcut'o şi vor face-o în totdeauna guvernele ce au de ascuns fapte greu de mărturisit. Este întrebarea numai cât, dacă comedia jucată de Aurelian şi apoi stilizată după el de istoricul său, poate fi considerată ca o mărturisire de o însemnătate reală în istoria coloniştilor din Dacia traiană?

Noi credem că nu, şi vom dovedi-o pentru ce, în tot lungul paginilor ce se îndeletnicesc cu năvălirile barbare.

Ce credeau Romanii despre părăsirea Daciei. — Mai întâi să cercetăm ce credeau însuşi Romanii despre urmările părăsirei Daciei de către împărăţie. Am văzut că acelaşi Eutropiu care arată pe Aurelian retrăgând din Dacia pe coloniştii din oraşe şi de la ţară, ne spune că încă împăratul Hadrian avusese gândul a părăsi Dacia, dar că fusese întors prin rugămintele prietenilor săi care îi puseră în vedere că, *prin o asemenea măsură, s'ar jertfi o mulţime de Romani în prada barbarilor* [36]. Aşà dar Romanii ei singuri nu credeau că părăsirea provinciei de către administraţia romană va aveà de urmare deşertarea ei de colonişti. Apoi dacă o asemenea idee erà adevărată pe timpul lui Hadrian, pentru ce oare şi-ar fi pierdut ea valoarea pe acel al lui Aurelian? Teama deci pe care prietenii lui Hadrian o exprimaseră către acesta, că retrăgând garnizoana din Dacia, erau să rămână o mulţime de Romani în prada barbarilor, deveni o realitate sub domnia lui Aurelian. Legiunile fură retrase, şi marea mulţime a cetăţenilor daco-romani rămase expusă la prădăciunile barbare. Este de luat aminte că în aceste spuse ale lui Eutropius, avem însuşi părerea Romanilor contimpurani asupra urmărilor pe care trebuià să le aibă părăsirea Daciei, adecă a singurilor judecători competenţi în asemenea materie, şi că ne pare foarte straniu de a

[36] Eoutropius, in *Hadriano*, VIII, reprodus ai sus, p. 207. Observăm asupra spiritului de critică al lui Eutropius, că el nu vede contrazicerea în care se pune prin aceste două ştiri ce se exlcud una pe alta.

pretinde astăzi, să ştim noi mai bine decât Romanii, cele ce a trebuit să se petreacă cu prilejul retragerei legiunilor din Dacia.

Romanii aveau temeiuri foarte puternice pentru a crede că cu toată retragerea garnizoanei, poporaţia ţărei va stărui a rămâneà alipită de patria ei. Intr'adevăr, am văzut mai sus că Dacia fusese lovită de Goţi cu mult înainte de 270, că fusese chiar ca pierdută pe timpul lui Galien [37], încât Aurelian nu făcù altă ceva decât să dee o consfinţire oficială unui fapt îndeplinit. Cu toate aceste am găsit încă poporaţie daco-romană dedicând inscripţii împăraţilor în 260, cu 10 ani mai înainte de părăsirea ei oficială; dovadă deci că cu toată năvălirea Goţilor, Romanii nu părăsiseră Dacia, şi ceeace s'a petrecut înainte de 270, se va fi urmat şi mai încolo.

Nu rămâne nici o îndoială că acei dintre cetăţeni care putură părăsi Dacia, o făcură, şi încă cu mult timp înnainte de Aurelian, de îndată ce atacurile popoarelor barbare nu mai învoiră o petrecere liniştită în provincia din Carpaţi. Şi aceşti cetăţeni, care puteau să se retragă din provincia bântuită, nu vor fi aşteptat un ordin al ocârmuirei, pentru a'şi pune persoanele şi averile la dăpost. Astfel ni s'a păstrat o ştire despre o persoană din Dacia, care fuge de aice dinnaintea unei năvăliri a poporului sarmatic al Carpilor. Această ştire se referă la muma împăratului Maximian (ce ajunge la tronul roman în 285 în vârstă de peste 30 ani), care scăpă peste Dunăre, pe când purtà încă în sinul ei pe viitorul împărat [38], adică pe la 250. E vorba deci de o persoană *bogată*, şi ca dânsa vor fi făcut multe altele de aceeaşi stare, să fi fost ele de obârşie dacă sau romană, de oare ce contopirea acestor două naţionalităţi în una singură, cu caracter latin, stinsese până atunci ori ce soiu de deosebire. Nu ne pare întemeiat a susţineà că cetăţenii de obârşie romană, ne fiind aşà de strâns alipiţi de noua provincie, s'ar fi depărtat mai uşor de ea, şi că ar fi rămas acolea numai Dacii romanizaţi, care ca băştinaşi vechi ai acestei ţări, deprinşi cu nevoile, ar fi vrut mai bine să sufere neajunsurile pe pământul strămoşesc decât să caute liniştea deşţărându-se [39]. Intr'adevăr, ce rol joacă simţimântul naţional asupra maselor când, pericolul se apropie? Conservarea individuală vorbeşte atunci mai tare decât patriotismul care poate să răpună egoismul numai în naturile alese ce totdeauna au alcătuit în omenire o neînsemnată minoritate. Nouă ni se pare că nu *naţionalitatea* locuitorilor Daciei a hotărît

[37] Mai sus p. 213.

[38] Lactantius, *De mortibus persecutorum*, IX. Alt exemplu la năvălirea tătarilor. Mai jos vol. II, capitolul *Tătarii*.

[39] I. Iung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, 1877, p. 107. Comp. şi Léon Homo, *Essai sur la régne de l'Empereur Aurelien*, 1904, Indicele sub numele: *Dacia*.

care din ei au emigrat şi care au rămas pe loc, ci *starea lor de avuţie*. Cei bogaţi s'au dus, căci au putut să se ducă; nu aveau nevoie să sufere pericolele, nici măcar neplăcerile năvălirei. Şi astăzi fac tot astfel, când războiul se apropie de ţară, asediul sau epidemia de cetăţile lor. Cei săraci însă au trebuit să rămână, pentru cuvântul cel foarte simplu, dar nu mai puţin temeinic, că *nu puteau să fugă*, lipsindu-le mijloacele de a se strămutà şi de a trăi în străini. Această deosebire se vede şi astăzi atât de des, încât n'avem nevoie să mai stăruim asupra ei.

Bogaţii locuind însă, după obiceiul roman, mai ales prin oraşe, înţelegem uşor cum aceste trebuiră să se despoporeze mai curând. Violenţa năvălirei pe care o vom vedeà având în Dacia o asprime deosebită, necunoscută restului Impărăţiei Romane, contribuì şi mai mult la repedea desgolire a oraşelor Daciei care căzură în ruină, îngropând sub dărâmăturile lor şi numele ce le purtaseră, astfel că astăzi se găsesc în Dacia foarte puţine rămăşiţe de nume daco-romane, alipite de localităţile existente. Aceasta ne conduce la studiul toponimeii ţărilor care constituiau cândvà Dacia cea veche.

3. TOPONIMIA

Numele de localităţi. — In expunerea de până aice, am avut prilejul de mai multe ori a adeverì vechimea unora din numele actuale de aşezări omeneşti. Astfel *Mediia* dela *Ad-Mediam*; *Turnu-Severinului* dela numele împăratului *Severus*; *Tapia* sau *Tapa* sat lângă Lugoş în Banat, dela vechea *Tapae*, unde Traian învinse pentru prima oară pe Daci; *Ghelmariu* dela *Germisara*[40]. Către aceste mai adăugim următoarele: *Pata*, sat lângă Cluj, care nu este decât vechea *Patavissa* sau *vicus Pata*, aşezat pe Tabula Peutingeriană lângă Napoca, care se ridică pe locul Clujului de astăzi. *Târchiiu*, un sat dintre Deşiu şi Bistriţa, la nordul Transilvaniei, transformare românească a lui *Tarpeia* latin, satul fiind aşezat la baza unei stânci verticale uriaşe de 400 de metri înălţime, şi care primise la locuitorii din Roma strămutaţi în Dacia acest nume, în asemănarea stâncei Tarpeia din Roma[41].

[40] Mai sus, p. 119, nota 48, p. 161, 104 şi p. 203.

[41] Numele *Pata* trebuià să rămână neschimbat ca şi *Tapa*. Vezi mai sus, p. 104. *Tărchiiu* este o prefacere după toate regulele din *Tarpeia* latinesc, Ungurii au schimbat numele în *Törpeny*, iar Grmanii Transilvaniei în *Treppen*. Vezi Lenk Ignaz von Trauenfeld, *Siebenbürgens geographisches Lexicon*, Wien, IV, p. 279.

Dacă trecem munţii în Oltenia găsim aice mai multe numiri, de origină veche, alipite de unele localităţi. Astfel *Caracal* oraş de lângă Olt, care'şi trage numele dela acel atât de caracteristic prin sunetul lui, al împăratului *Caracalla* [42]. Pentru derivarea acestui nume dela acel al împăratului roman, mai vorbeşte şi altă împrejurare.

Lângă Caracal se află ruinele unei vechi cetăţi, pe care poporul o numeşte astăzi *Antina*, nume ce aduce aminte de *Antonina*, încât se vede că ambele nume ale împăratului Antonius Caracalla au fost împărţite pe aceste două creaţiuni ale sale. La Antina s'au găsit urme de întărituri romane, două morminte romane, şi tot aice se întâlniau cele două ramuri de şosele romane care veniau, unul dela Celeiu, celălalt dela Islaz, încât învederat că în acest loc a trebuit să fie o staţie romană [43]. In sfârşit mai adăugim o a treia concordanţă ca-

---

[42] Din punctul de vedere fonetic, chiar dacă aplicăm acestui nume propriu, regulele de schimbări de sunete dela cuvintele comune, ceea ce adese ori nu are loc, însă derivarea lui *Caracăl*, dela *Carácalla* este pe deplin regulată. Accentul s'a păstrat pe aceeaş silabă. Vocala *a*, cea mai stăruitoare, a rămas neatinsă, ca şi în *Pala* şi *Tapa*, şi numai în ultima silabă s'a întunecat în *ă* din pricina pierderei ultimei silabe latine.

[43] Regula fonetică a schimbărei lui *a* înainte de *n* în *â* nu se aplică în numele proprii, de oarece toate numele păstrare dela Romani în care se întâlneşte pe *a* înnainte de *n* au păstrat sunetul *an* şi nu l'au prefăcut în *ân*, precum s'au îmtâmplat lucrul în cuvintele comune. Aşà avem şi astăzi numele de *Anton*, (dela care tocmai derivă Antonina şi Antina), care a rămas neschimbat, deşi se constată inviderat că este de origină latină, întru cât erà un nume obicinuit la coloniştii romani din Dacia, (vezi de exemplu *C. I. L.*, III, 1, No. 1474. *Antonius*, Victor miles leg. VI, victricis, aflată la Grădiştea; No. 1594, *Antonius* Nicanoris, găsită la Recica lângă Caracăl; No. 1004, L. *Antonius* Appolinaris veteranus leg. I adj., găsită la Alba Iulia). De asemenea cu *Alexandru*, în forma lui poporană *Lisandru*, însă nici odată *Lisândru*, rămas de asemine dela Romani (*C. I. L.*, III, 1, N. 1137. Afrodisius *Alexander*, găsită în Alba Iulia; No. 1190, Septimius *Alexander*, *idem*; No. 1294, Aurelius *Alexander*, găsită la Zalatna). De asemenea s'a păstrat sunetul *a-an* în *Traian* sau *Troian* rămas dela întemeietorul Daciei; Andrian nume propriu dela Hadrianus; Andrian Paharnicul în un Hrisov din 1748, Oct. 10, *Uricarul* VIII, p. 1; altele tot cu Andrian, 1584, *Ibidem*, X, p. 229; 1635, *Ibidem* XIV, p. 57; 1786, *Ibidem*, p. 120. Cu toate aceste numele lunei Decemvrie este Indrea dela Andreiu sfânt ce cade în această lună; numai puţin acel de *vulcan*, păstrat ca nume propriu la muntele, pasul şi satul *Vulcan* şi fără înţeles în limbagiul comun. Mai caratceristic este încă următorul nume propriu în care s'a păstrat sunetul *a-an*, anume muntele *Crestianilor* din Transilvania, de şi în limbagiul comun, latinescul *chrestianus* a dat *crestiân* şi prin contragere *creştin*. Aice se poate constată cu evidenţă că numele proprii nu se supun în totul regulelor obicinuite ale schimbărei sunetelor în cuvintele comune. *Român* dela *Romanus*, puteà trece drept cuvânt comun: de aceea preface pe *a* în *â*, vezi mai sus p. 199, nota 48.— Hasdeu *Etymologicum magnum Roamniae*, Bucureşti, 1888, II, s. v. derivă numele *Antina* tot dela un nume vechiu, însă nu dela împăratul Antoninus Caracalla ci dela vechea cetate dacă *Archinna* (Arcina) redată de Ptolomeu, etimologie ce se poate bănui întru cât, dacă e adevărat că Bănăţenii schimbă pe *t* în *ch*, nu se constată nicăieri şi ca şi inversul să aibă loc.

racterisitică. Nu numai numele capitalei, dar şi acel al întregului judeţ este roman, anume *Romanaţi*, care nu vine dela *Romă-nati*, cum credeà istoriografia noastră mai veche, ci dela vechiul nume al satului numit astăzi Recica şi care se chemà la Romani Romula sau Romuna, de unde Romonaţi ea în vechile documente sau Romanaţi astăzi; prin adăogirea sufixului latin *atis* alipit pe lângă nume [44]. Mai adăogim tot în acest judeţ, cel mai bogat în păstrarea de vechi denumiri, acea a oraşului *Turnu*(-Măgurele), care este vechiul oraş *Turris*, amintit de Procopius tocmai prin această regiune [45]. In Transilvania întâlnim nume de sate: *Sarmaşul*, *Sărmăşelul*, *Sarmaşagul*, care derivă învederat din Sarmis.

Dacă însă urmele numelor vechi de oraşe rămase în Dacia sunt atât de sărace, aceasta se explică când luăm în privire, că viaţa orăşenească dispărù din Dacia din cauza violenţei năvălirei, pe când ea fu scăpată în provinciile romane ale Europei apusene. De aceea pe când viaţa culturală în Galia, Spania sau Italia urmează înainte a se desvoltà, chiar în timpul dominaţiei barbare, în Dacia ea încetează de o dată cu retragerea legiunilor, când atuncea se va fi retras şi restul cetăţenilor bogaţi de prin oraşe, care mai inimoşi, nu vroise să'şi părăsască sălăşluinţele lor, cât timp mai licărise măcar o umbră de speranţă în mântuirea ţărei lor. Am văzut că ultima inscripţie pusă de Romani în Dacia este din anul 260 şi după aceea încetează ori ce manifestare culturală a poporului daco-roman, ceeace nu însemnează că poporaţia acestei ţări s'ar fi strămutat dincolo de Dunărea, ci numai atâta că acei rămaşi nu ştieau scrie, sau chiar dacă ar fi ştiut, aveau altă ceva de făcut, în mijlocul neorânduelilor unei stări chaotice, decât de a îngrijì de mormintele străbune. Nu este deci de loc lucru afară din cale de a vedeà pe Atila îndreptându-se la Romani pentru a'şi dobândì miniştrii sau ajutoarele de guvern ale împărăţiei sale, şi că nu'l vedem luându'i din poporaţia romană care se aflà în imperiul său [46]. Ar fi fost greu regelui Hunilor a'şi găsì miniştrii de care aveà nevoie, la ţăranii din Dacia, din care am văzut mai sus, cu prilejul studiului tablelor cerate, că dearândul nu ştieau carte [47].

Dacă însă, odată cu oraşele, au dispărut aproape toată terminologia geografică daco-romană a locuinţelor omeneşti, afară, în natură, la câmp şi la munte, au rămas îndestule urme ale vieţei Daco-Romanilor prin aceste părţi, nişte urme

[44] La Recica s'a găsit o inscripţie din timpul lui Filip Arabul din care se vede că loaclitatea se numea Romula, *An. acad. rom.*, II, tom. VIII, p. 16.

[45] Procopius, *De bello gothico*, III, 14.

[46] Hunfalvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Pest. 1885, p. 20.

[47] Mai sus, p. 186.

care nu se pot explicá, dacă vom admite dispariţia din Dacia a poporaţiei acesteia şi vom înlocui-o cu elemente străine.

Munţi şi riuri. — Nume de munţi ne a fost păstrate puţine în scriitorii timpurilor vechi, căci antichitatea nu iubiá munţii şi îi înconjurá pe cât îi stăteá în putinţă. Helveţia, ţara frumuseţelor naturei pentru noi modernii, erá privită cu groază de către Romani. Acele denumiri însă ce ne au rămas amintite prin cărţile vechi, se regăsesc toate în gura poporului român de astăzi. Astfel numele generic al *Carpaţilor*, amintit de Ptolemeu [48], deşi nu s'a păstrat la Români pentru a însemná întregul lanţ ce străbate ţările lor, a rămas alipit de mai multe piscuri, precum muntele *Carpatin* în judeţul Muscel şi altul cu asemenea nume în acel al Gorjului [49]. Această aplicare a numelui generic al lanţului, cum se aflá la cei vechi, la nişte piscuri singuratice, de către poporul român, dovedeşte o continuitate învederată a locuinţei sale în sinul lor; căci este peste putinţă de a explicá altfel păstrarea acestui nume în gura poporului român, şi încă cu vechiul sufix românesc *in*, dacă nu admitem că originea lui să cadă în acel timp, când numele de Carpaţi trăiá în gura popoarelor din Dacia. Aceiaşi împrejurare ne-o dovedeşte păstrarea unui alt nume pe care cei vechi îl dădeau Carpaţilor, anume acel de *Caucazus mons*, nume ce se regăseşte în *Caucaland* al lui Ammianus Marcellinus în care se refugiară Goţii loviţi în câmpia munteană, precum şi în Ptolemeu, în tribul dac al *Caucoensilor*, nu mai puţin în numele muntelui *Cogaeonum*, în a cărei peşteră se retrăsese Zamolxis. Aceste numiri răsună şi astăzi în acel de *Cocan*, munte din judeţul Muscel, aşezat pe lângă Olt, pe acolo tocmai pe unde un legionar din legiunea I Minervia, trecând pe timpul expediţiei lui Traian, consacră mai târziu o inscripţie matroanelor Aufane, un fel de zine casnice, în amintirea acestei a sale treceri „pe la fluviul Aluta, lângă muntele Caucazus" [50].

Mai amintim şi *muntele Crestianilor* nume deosebit în forma lui de aceea a cuvântului limbagiului comun *creştin*, şi care derivă de a dreptul şi aproape fără schimbare din cuvântul latin *chrestianus* care însemná pe creştin încât numele latinesc de mons chrestianorum s'a prefăcut în româneşte în muntele Crestianilor. Tot aşá şi numele de *Vulcan*, dat atât pasului pe unde intră Jiul din Transilvania în Muntenia cât şi unui munte din apropiere pe care se văd urmele unui crater; nu mai puţin poartă acest nume şi un sat din Transil-

---

[48] Ptolemeus, III, 8: Καρπάτης ὄρος.

[49] Frunzescu s. v.

[50] Akner, *Anhang*, No. 17: „Matronis Aufanibus Caius Iulius Mansuetus miles legionis I Minerviae piae fidelis votum solvit libens merito fu . . e . . *ad Alutum flumen secus monten Caucaz*". Vezi mai sus, p. 67 şi 138. „Caucalandensem locum" în Amm. Marcell, XXXI, 4.

vania, la gura pasului către acea ţară. Numele este învederat rămas dela Romani care însemnară cu el un munte cu aparenţă vulcanică, pe când azi el a rămas ca nume propriu, fără înţeles, în gura poporului român. Tot astfel este şi cu *dealul Marmura* din Transilvania, care a păstrat până astăzi numele lui, dela piatra ce se extrăgeà din el.

Dacă însă numele de munţi rămase dela cei vechi în terminologia geografică a Ţărilor Române sunt în număr restrâns, din potrivă acele ce se referă la riuri sunt îndestul de numeroase. In deobşte toate numele riurilor mai mari sunt rămăşiţi din nomeclatura veche a ţărilor româneşti, anume nu atât din acea romană, cât mai ales din acea împrumutată de însuşi Romanii dela predecesorii lor pe acest pământ. Sciţii, Geţii şi Dacii. Această continuitate a denumirilor dovedeşte de odată două lucruri : stăruinţa Dacilor sub stăpânirea romană şi acea neîntreruptă a Românilor în Dacia, dela colonizarea lui Traian până în zilele noastre.

Fiind însă că în lungul răstimp, cât a trecut dela Romani până astăzi, s'a întâmplat în numirile rămase transformări fonetice, de aceea pentru identificarea numelor moderne cu acele vechi, nu ne mai putem mărgini numai la reproducerea numirilor identice, precum am făcut'o spre a constată păstrarea numirilor dace în gura Romanilor, ci va trebui să intrăm în o cercetare a acestor denumiri, spre a dovedi că numele de astăzi sunt într'adevăr, în gura poporului român, rămăşiţi străvechi.

Cel dintâi nume de riu ce se constată a fi rămas de la cei vechi este acel al *Dunărei*, în forma pe care o are la Români cu sunetul *r*, care este cu neputinţă de dedus din numele latin sau elin al fluviului : *Danubius*, Δανούβιος, care nu conţine nici această literă, nici vre-o alta din care ea să fi putut să derive. Numele românesc *Dună-re* îşi găseşte etimologia în două cuvinte albaneze, *dane* sau *dene*, care înseamnă a *purtà* şi *re=nour*, încât Dunăre ar fi vrut să zică în limba tracică, din care gintă se trag şi Albanezii de astăzi, *purtător de nouri*. Tocmai astfel însă este raportată însemnarea, pe care numele acestui fluviu îl aveà la Traci, de către Samonicus, scriitor roman posterior cu un veac lui Traian, care spune că în limba naţională a Tracilor *Danubiu ar însemnà purtător de nouri* [51]. Această însemnare a numelui Dunărei se vede şi de pe transcripţia înţelesului său în forma latină a

[51] I. Lydus, *De magistr. rom.*, III, 32 : «Δανούβιον δὲ νὸ νεφελοφόρον ἐκεῖνοι καλοῦσι πατρίως». Această fericită derivare a numelui Dunărei a fost făcută de Hasdeu, *Ist. crit.*, p. 293.

numelui *Danubius*, care conţine cel puţin cuvântul *nour*= *nubes*. Numele grecesc Δανούβιος este o reproducere a celui latin, ne având în greceşte nici un înţeles, pe când numele fluviului la Elini erà Ἴστρος. Cuvântul *Dunăre* nu poate fi însă de origine albaneză, de oare ce Albanezii n'au locuit nici odată pe malurile ei. El trebue deci să fie de origine dacă, adecă tracică, trăgându-se din limba unui popor de aceiaşi rasă cu Albanezii de astăzi. Dacă deci numele de Danubius sau Istru nu ar puteà probà nimic în privirea stăruinţei Românilor în Dacia traiană, de oare ce cursul fluviului ce'l poartă este atât de lung, încât feluritele popoare ce locuesc pe malurile sale ar fi putut să'l transmită posterităţei, nu este tot astfel cu numele său dacic de *Dunăre*, care a putut fi păstrat numai de strănepoţii acelui popor ce i'l dăduse pentru prima oară. Intr'adevăr dacă Românii ar fi plecat din Dacia sub Aurelian şi s'ar fi dus tocmai peste Balcani, nu l'ar fi uitat ei în timpul de aproape 1000 de ani, cât au stat îndepărtaţi de fluviu, şi l'ar fi putut ei readuce în Dacia şi da din nou apei, după un răstimp atât de îndelungat?

Dintre afluenţii Dunărei mai amintim întâi *Prutul* şi *Siretiul* a căror identificare cu numirile vechi s'a făcut mai sus, apoi *Mureşul* numit în vechime Μάρις, Marisia şi Mariscus, cu care nume încă pe vremea Sciţilor se însemnà şi Oltul, ba chiar şi partea superioară a cursului Tisei. Tot vechiu este şi numele afluentului acestui din urmă, riuşorul *Mara*, şi din combinarea celor două nume Mara şi Mureş se explică numele de *Maramureş* [52].

Cerna, numele riului de pe graniţele Banatului şi a Transilvaniei, provenit din slavizarea numelui vechiu al Tiernei numită şi Zerna, Tsierna şi Dierna [53].

Bârsava, numele unui afluent al Timişului, pe care în vremile vechi erà aşezat oraşul dac Bersovia sau Bersobis care dispărând, a lăsat numele său alipit de riul lângă care se ridicà [54].

Motrul, afluent al Jiului pe partea lui dreaptă, curgând la puţină îndepărtare de Turnu-Severinului, care şi-a păstrat numele dela vechiul riu dac Mutria, lângă care se aflà staţia Ad Mutriam sau Amutria [55].

Lotrul, afluent pe dreapta Oltului, îndată după întrarea lui în Muntenia, nume păstrat dela cel vechiu, dac, Lutera sau Rutela, lângă care se aflà staţia Ad-Rutelam sau Arutela [56].

---

[52] Mai sus, p. 30.
[53] Mai sus, p. 49.
[54] Mai sus, p. 102.
[55] Mai sus, p. 113.
[56] Mai sus, p. 114.

Afară de aceste nume vechi cercetate în paginile precedente mai putem constatà păstrarea numelor vechi la următoarele riuri :

Timişul, dela Tibicus cu accentul pe silaba ultimă, ceeace se întâmplà în de comun, când cuvântul originar a fost scurtat; căci accentul nu se strămută, ci se păstrează pe silaba accentuată veche care devine ultima, prin lepădarea celor ce vin după dânsa. Este de observat că limba maghiară, care ridică în tot deauna accentul mai sus, l'a strămutat din *Timiş* pe silaba întâi *Timeş*, care singură împrejurare ar fi o dovadă îndestulătoare că acest nume a fost păstrat dela Daco-Romani prin mijlocirea poporului român şi nu prin aceea a poporului maghiar. Este şi stranie pretenţia că Ungurii să'l fi luat ei din gura Daco-Romanilor şi apoi să'l fi transmis Românilor, când este cunoscut că Ungurii vin în Dacia tocmai prin veacul al X-le, şi cine a putut oare să păstreze acest cuvânt timp de 7 veacuri, dela retragerea lui Aurelian până la venirea Ungurilor, pentru a'l transmite lor, dacă poporul de baştină al Transilvaniei, urmaşii direcţi ai vechilor Daco-Romani, ar fi părăsit ţara la 270 [57]?

Tisa dela Tisa, Tisianus. Numele însă al acestui riu se confundă une ori la cei vechi cu Tibisia, Tibiscum [58].

Crişul dela Grisia sau Grissia [59], afluentul intermediar al Tisei între Sameş şi Mureş.

Sameşul dela Samus, numele rîului păstrat de o inscripţie, raportată mai sus, în care unul Valerius, Valentinus soldat din legiunea XIII-a gemină, edil din colonia Napoca, spune

[57] In privirea fonetică observăm că neprefacerea lui *t* în *ţ* înainte de *i*, este normală, de oarece *i* nu este accentuat, precum spre exemplu şi în *părticea* din *particella*. Comp. Onciul, *Critica teoriei lui Rösler* în *Conv. lit.* XIX, p. 184). Cât despre schimbarea lui *b* în *m* (Tibiscus-Timiş), aceste sunete labiale par a se fi confundat în limba tracică, de oarece întâlnim astăzi la Albanezi cuvântul *macat*, *mucat* derivat din *peccatum* latin.

[58] Iordanes, V. Tisianus, XXXIV, Tisia; Amm. Marcel., XVII, 13, Parthiscusus; Geogr. Ravennatis, Tibisia; Gruter, *Inscriptiones*, No. 448, 4; Tibissus.— Se pretinde încă a se întâmpinà o greutate fonetică, anume *i* fiind accentuat, se susţine că *t* înainte de el trebuià, în cazul când *i* ar fi fost lung, să se prefacă în *ţ*; iar în cazul când ar fi fost scurt *t* ar fi rămas neschimbat, însă *i* s'ar fi prefăcut în *e* sau s'ar fi diftongat în *ea*. In cazul deci când *i* ar fi, lung, Tisia ar fi trebuit să dea în româneşte *Ţisă*, iar când ar fi scurt Tesă sau *Teasă*. Această regulă fonetică este încă neexactă: Cuvintele latine în *ti* păstrate în româneşte nu au urmat un singur mod în prefacerea lor din limba mumă în a noastră. Astfel *tibi* cu *i* scurt, au dat contra regulei, după care nu ar fi trebuit să se sibileze, *ţie*, pe când *timeo* tot cu *i* scurt dat *tem* şi *tilia*, *teiu*. *Tingo* cu *i lung*, caer ar fi trebuit după acea regulă să dea *ţing*, a produs mai multe compuse toate cu *t*, *ating*, *inting*; iar *titio* cu *i scurt* nu a dat nici pe *e* nici pe *i*, ci a schimbat pe *i* în *ă*: *tăciune*. Când constatăm o asemenea neregulă în prefacerea unui sunet, nu ne este permis a susţine neschimbarea lui *t* în *Tisia-Tisa*, de şi este urmat de *i* lung şi accentuat, după analogia lui ating. inting?

[59] Iordanes, XXII, Fonetic în totul regular.

că a înscris la recensiment regiunea *Samului* împreună cu aceea de peste val[60]. Acest *Samus* dat de inscripţie unei regiuni numită astfel dela riul ce o străbăteà, îl credem noi prototipul dac, din care s'au derivat numele *Sameşului* de astăzi, numit une ori şi *Someş*. Analogia formaţiunei lui Mureş din Maris explică pe acea a lui Someş din Samus, analogia fiind în limbă unul din mijloacele cele mai obişnuite de formaţie a cuvintelor.

Oltul numit Alutus sau Aluta în Ptolemeu şi alte izvoare vechi, s'a prefăcut în gura Românilor în *Olt* prin prefacerea lui *a* în *o*, ca în *oltar* din *altar*, *lotru* din *latro*, *porumb* din *palumbus*, *Troian* din *Traianus*. Cât despre elisiunea lui *u* dintre *l* şi *t* observăm că ea se întâmplase încă pe timpul Romanilor, de oare ce o inscripţie numeşte acest riu cu diminutivul contras *Altinus*[61].

Buzeul care se regăseşte în viaţa Sf. Sava martirul sub forma Μουσαῖος. Autorul acestei vieţi, puţin posterior morţei martirului, spune anume că Sf. Sava, îndrăznind să rămână în Dacia de peste Dunărea, după cumplita persecuţie făcută de principele got Atanaric contra adepţilor lui Ulfilas şi a Creştinismului, întâmplată în anul 355, este ucis şi el din ordinul principelui, şi anume prin înnecare în riul Museus. Forma acestui nume este învederat foarte apropiată de acea a numelui de astăzi a riului Buzeu. Redarea sunetului iniţial în greceşte prin *m* în loc de *b* se explică prin împrejurarea, că limba grecească nu posedă sunetul *b* în alfabetul său, şi că este nevoită să'l înlocuiască sau prin *m* sau prin *p*; după ortografia mai nouă, chiar prin *mp*[62].

Ampoiul sau *Ompoiul*, numele unui riuşor din Transilvania, afluent al Mureşului, care'şi trage numele de la vechiul oraş dac Ampeium. sau Ampelum. In caz când numele corect al riuşorului ar fi Ompoiul, am aveà aceeaşi prefacere a lui *a* în *o* constată la numele Oltului. Numele unguresc *Ompoly* se

---

[60] *C. I. L.*, III, 1, No. 827, reprodus textul mai sus, p. 157.

[61] Akner, *Anhang*, No. 28: „ab *Altino* usque ad flumen Danuvium". Cu toate aceste Nădejde, *Contimpuranul* IV, p. 253, susţine că „prefacerea grupului *al* în *ol* s'a întâmplat în alte limbi romantice, la noi însă nu". Se vede de departe că această lege a fost scoasă numai din cuvântul Olt, de oarece prefacerea lui *a* în *o* se constată într'un chip învederat; *nu se constată însă prefacerea grupului al în ol* ! ! (acea a lui *al* în *or* nu se poate însă tăgădui: palumubus, porumb).

[62] Συναξαριστής Νικοδήμου 'Αγιορείτου, (Colecţie de vieţile sfinţilor). Εν' Κονσταντινοπολει 1845, IX, p. 55: «διὰ τοῦτο ἔφερον αὐτὸν εἰς τὸν ποταμὸν Μουσαῖον, καὶ ἐκεῖ βαλόντες,.. ἔπνιξαν αυτὸν». O dovadă despre reprocucerea sunetului *b* în limba greacă prin *m* sau μ să află bună oară în Leo Grammaticus, Bonn. p, 208, scrie pe Sennacherib Σεναχερεῖμ; de asemene Chalkocondila, Bonn, 338, scrie numele Basarab Μασαράμπα.

vede că este format din acel românesc, după analogia lui *cimpolia* din *cimpoiu*. Litera *l* nu se află în prototipul dac [63].

S'ar mai puteà adăogì la această enumerare numele *Argeşului*, care după toate probalităţile derivă din acel scitic de *Ordessos* şi acel al *Jiului*, care pare a se regăsìi în prima silabă a rîului *Gilfil* pomenit de unele izvoare vechi [64].

Amintirea lui Traian în toponimia Daciei. — Pentru a sfârşì cu nomenclatura păstrată până astăzi în gura Românilor din epoca daco-romană, amintim încă numiri ca *Masa lui Troian*, dat unei mari tăeturi în forma unei mese uriaşe ce se află în muntele *Turnul* sau *Turnişorul* din judeţul Argeşului; *Pratul lui Troian* dat de Români unei câmpii numită în limba ungurească *Kerestes*; urmele de şosele păstrate prin Muntenia şi Transilvania care se numesc şi astăzi la poporul român *calea Troianului* şi acele ale valurilor ridicate, fie de Traian fie de alţii, dar pe care el le atribue toate cuceritorului, Daciei, numindu-le: *şanţul, hândichiul Troianului*, sau simplu *Troianul.*

S'a susţinut de unii protivnici ai stăruinţei Românilor în Dacia traiană că aceste nume în care figurează ca termen geografic numele cuceritorului Daciei ar fi o iscodire literară nouă. Dar Pratul lui Traian se găseşte în o carte germană tipărită la Nurenberg în 1600 pe când erudiţia română nu văzuse încă lumina zilei, cum şi în cronicarii români. Apoi mai mulţi scriitori străini constată existenţa lui Traian ca nume geografic în gura ţăranilor. Aceste numiri au deci fără îndoială un caracter vechiu; sunt o moştenire rămasă în amintirea poporului român din vremile cucerirei Daciei [65].

Se mai întimpină însă, ceeace este adevărat, că numele împăratului roman nu a fost păstrat de Români în forma lui romană: *Traian* cu *a*, ci în una ce o are la Slavi: *Troian* cu *o*, deducându-se din această schimbare fonetică că poporul

---

[63] *C. I. L.*, III, 1, No. 1293, ordo Amp.; 1308, ordo Ampelensium. Comp., Hasdeu. *Etymologicum magnum Romaniae*, Bucureşti, 1887, I, p. 1106,

[64] Mai sus, p. . Asupra lui *Gilfil*, vezi Iordanes, XXII şi Geogr. Raven. IV, 14, Onciu, *în Conv. lit.*, *l. c.*, ar admite derivarea lui Argeş din Ordessos. Hasdeu, *Etymologicum magnum*, II, s. v. nu primeşte această derivare.

[65] *Das alte und neue Deutsche Dacien* (mai sus, p. 148 nota 31), p. 250: Kerestes-Mezö=Prat. de la Traian, Iorga. *Studii şi doc.*, V. p. 399: .„Dela Troian până la Nistru". Alexandru Amiras în *Letopiseţe*, III, p. 129: „Hândichiul lui Troian". I. Iung, *die romanischen Landeschaften des röm. Reiches*, p. 379, nota 2. Duruy *Histoire des Romains* IV, p. 256, nota 2: „On voit encore sur la rive droite de l'Aluta, du Danube, aux montagnes, les restes d'une voie romaine que les Valaques appellent *Calea Traianului*". C. de la Berge, *Essai sur le règne de Traian*, p. 49: „L'existence d'une voie romaine traversant la petite Valachie du nord au sud, aboutissant a Gièli (celein) et encore appelée dans le pays *Calea Traianului*". Vezi şi mai sus, nota 43.

român ar fi luat această denumire dela Slavi [66]. Slavii au putut prin convieţuirea lor cu Românii să împrumute ei numele lui Traian dela Români, colorând apoi şi în gura lor acest nume după fonetismul lor propriu. Dar cum putem măcar să ne închipuim că numele întemeietorului poporului român să se fi transmis, sărind peste Dacia, dela Romani la Slavi şi apoi dela aceştia să se fi întors la coboritorii Daco-Romanilor. Dar numele lui Traian sau Troian nu este alipit doar numai de terminii geografici. In colinda de anul nou (şi aici o înriurire slavă prin schimbarea lui *a* în *o*, din *Kalendae* în *colindă*) el reapare: „S'a sculat mai an, Bădica Troian". Apoi legenda poporană cu prefacerea Dochiei (Daciei) fata lui Dochel (Decebal) în stânca de pe muntele Ceahlăul ce'i poartă numele, voind să scape de urmărirea lui Traian, dovedeşte iarăşi o origine românească a numelui alipit de un munte din ţările române [67].

Toponimia şi chestia stăruinţei. — Cum să se explice acuma păstrarea unor nume de munţi şi de riuri mari şi mici, precum şi alte nume de elemente geografice puse în legătură cu întemeietorul Daciei în gura poporului român, în o formă care le apropie aşà de tare de aceea ce o aveau pe timpul Daco-Romanilor? Este cunoscut că un popor nou dă în totdeauna aşezărilor sale nume luate din limba sa proprie, şi că tot astfel botează el şi elementele geografice în sinul cărora el colindă sau se aşază. Un lucru este însă mai presus de ori ce îndoială: majoritatea numelor de riuri mai însemnate din ţările locuite de Români sunt aşà fel, încât reamintesc numai decât numele vechi dace. Cum s'au putut ele oare transmite din gura Daco-Romanilor în aceea a popoarelor care locuesc astăzi în foasta Dacie, şi mai ales ln acea a Românilor, care le păstrează cu mai mare credinţă şi în forme mai apropiate de prototipurile primordiale? Ele au trebuit să fie transmise din gură în gură, din neam în neam, pentru a ajunge aproape neschimbate până în zilele noastre. Care alt popor a putut îndeplinì această transmitere decât acela ce a venit în legătură cu ambile vremi, acele trecute şi acele prezente. Dacă poporaţia daco-romană ar fi fugit din Dacia la venirea barbarilor,

[66] O. Densuşianu, *Hist. de la langue roumaine*, p. 268-269. Nu putem primì părerea lui Tocilescu că Traian ar însemnà pe slavoneşte numai *loc tare*, fără a amintì pe împăratul roman. *Dacia înaite de Romani*, p. 179 Comp. M. C. Şuţu în *Revista p. istorie* a lui Tocilescu, II, p. 179.

[67] Vezi desbaterea mai pe larg a întrebării în Hasdeu, *Românii Bănăţeni* în *An. acad. rom.*, II, Tom. XVIII, 1896. Asupra legendei, ca argument pentru stăruinţa Românilor, vezi Gr. C. Buţureanu. *Incă o dovadă* de *stăruinţa Românilor* în *Arhiva din Iaşi*, II, 1890, p. 470 şi urm.

atunci cine a rămas aice pentru a spune noilor veniţi vechile numiri? Şi apoi a se observe că dela năvălirea Goţilor se strecoară prin Dacia unele după altele mai multe popoare nomade care nu se aşază aice, ci colindă câtva timp prin Dacia şi apoi o părăsesc, pentru a nu se mai întoarce. Astfel pentru a nu cità decât pe cele de căpetenie enumărăm : Goţii, Hunii, Gepizii şi Avarii. In sinul unei asemene veşnice schimbări, cum vroim noi ca nomenclatura să fi păstrat, chiar în limite mai restrânse un caracter statornic, când elementele etnice se schimbau necontenit? Pentru a explicà această stăruinţă a denumirilor, nu trebue admis oare un element statornic al poporaţiei, care rămâneà ca pietrile în fundul unui riu cu valurile necontenit schimbătoare? Şi să nu se crează că ar fi de ajuns a se presupune că rămăseseră în Dacia câţiva copii rătăciţi de ai vechilor locuitori, care ar fi învăţat noilor oaspeţi denumirile străvechi. Pentru ca nomenclatura veche să se păstreze la elemente aşà de deosebite şi aşà de îndepărtate unele de altele, trebue numai decât ca şi pătura etnică ce o mănţinù să fi fost numeroasă şi să fi avut aşà de mare întindere, încât să fi făcut de prisos închipuirea unor nouă nume pentru însemnarea formelor pământului şi a apelor Daciei.

Se întimpină la toate aceste argumente ponderoase numai împrejurarea, că unele denumiri ar fi greu de explicat în forma lor actuală în gura poporului român, după felul prefacerilor cuvintelor vechi ale acestei limbi, încât s'ar păreà că unele din aceste numiri s'ar aflà astăzi în gura poporului român, transmise de alte limbi dec ât de graiul românesc. Am văzut că la o cercetare mai amănunţită, cele mai multe din întimpinările aduse nu pot stà mult timp în picioare. Totuşi dacă chiar unele forme ar înfăţişà oarecare greutăţi, nu trebue oare luat în consideraţie, că poporul român a trăit alăturea cu neamuri străine timp de aproape o mie de ani pe pământul Daciei, şi că, în acest lung răstimp, el a fost mai în totdeauna supus lor politiceşte? De mirat ar fi oare, dacă s'ar fi furişat n prefacerea vorbelor româneşti, câteva tonuri şi inflexiuni, care să nu se mai poată explicà, numai cât din firea şi regulele aceste limbi? [68]. Avem chiar un exemplu clasic despre modul cum înriurirea vocalismului străin a putut modificà forma unui cuvânt daco-roman. Este numele *Cerna*. Acest riu care ar trebuì să poarte numele de *Zerna* sau *Zârna*, după forma prototipului său dac, şi analogia cum numele plantei dace prodiorna s'a prefăcut în acel de zârnă, (dând naştere şi

---

[68] Comp. *Pic.* Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage, Leipzig, 1886, p. 20, nota 1.

verbului *a se zârni*), se numeşte astăzi *Cerna*, alipindu-se forma dacă de cea aşà de apropiată slavonă [69].

Să nu se caute deci pete în soare ! Nomenclatura orografiei şi a idrografiei Daciei a rămas şi astăzi aceea ce erà cu aproape de 2000 de ani în urmă, pe timpul vechilor Daci. A trebuit deci să fie un popor aşezat statornic pe aceste locuri, care să transmită asemene denumiri până în zilele noastre. Acest popor nu poate fi altul decât Românii care formaţi din vechii Daci şi din Romanii ce li s'au suprapus, au aruncat astfel puntea de trecere între epoca veche şi acea modernă.

Nu putem, fără a apucà mai înnainte faptele istorice de cum ele s'au petrecut, expune şi celelalte argumente care vin în sprijinul stăruirei Daco-Romanilor în patria lor. Vom vedeà însă din şirul de mai târziu al întâmplărilor, prin care a trecut viaţa Românilor, că întreaga lor istorie stabileşte pe deplin adevărul, că ei nu şi-au părăsit nici odată cu grămada ţara lor dela nordul Dunărei, pentru a căutà aiure scăpare şi adăpostire, şi că tema părăsirei Daciei a fost iscodită numai cât de protivnicii neamului românesc, pentru a întemeià nişte pretenţii politice [70]. De o cam dată atâta să ne fie de ajuns, de a fi rădăcina chiar a acestei teorii care îi găsià sprijinul ei cel mai puternic în spusele istoricilor romani, a căror valoare am analizat'o, şi în pretinsa lipsă de nume geografice în Dacia, care să'şi tragă originea lor din epoca daco-romană.

Putem deci privì poporul român, ca rămas în Dacia şi după ce Statul roman o părăseşte şi urmărì mai departe istoria lui în aceeaşi ţară unde îşi are începutul.

Rezultatul stăpânirei Romanilor asupra Daciei fu din cele mai însemnătoare. De şi această stăpânire ţinù aicea mai puţin timp decât în alte provincii ale împărăţiei, efectele ei se simţiră mai adânc decât pretutindene aiure, din pricină că, precum am văzut, nicăirea elementul roman nu se năpustise cu aşà de covârşitoare putere asupra unui colţ de pământ, pentru nici o altă regiune ne luându-se măsuri de colonizare aşà de întinse, ca pentru agonisita lui Traian.

De aceea şi acei 164 de ani de stăpânire romană fură îndestulători pentru a întunecà cu totul în gura poporaţiei băştinaşe, idiomul indigen, astfel că astăzi să se regăsiască numai slabe urme din el în graiul poporului român. Numai cât în rădăcina fiziologică a neamului românesc se reaflă vechiul prototip dac, păstrat cu o curăţenie tot atât de mare ca şi

---

[69] Vezi mai sus, p. 49—50

[70] O tratare deplină a acestei însămnate întrebări am încercat'o în scrierea mea *Teoria lui Rösler*, Iaşi 1884, publicată şi în o ediţie franceză sub titlul *Les Roumains au Moyen-âge, une énigme historique*, Paris 1885, (Leroux).

limpezala minței romane, încât astăzi poporul român apare ca un trunchiu dac pe care s'a altoit o puternică și frumoasă coroană de încrengături, frunză și floare romană. Acei 164 de ani fură îndestulători și spre a sfărâma pe toate celelalte elemente străine, aduse prin colonizare chiar pe pământul Daciei, întinzând pe taote aceste elemente deosebite, indigene și imigrate, puternicul strat al intelectualității romane care, ca o apă adâncă acoperi tutul, fără a lăsà măcar să se mai prevadă prin străvezala ei elementele înnecate.

Astfel se înjghebă în Dacia o nouă făptură, de fire *romană* prin minte, și *dacă* prin nemaipomenita ei energie, care păstră trăsăturile ei caracteristice, cu toată năpustirea unor roiuri nesfârșite de neamuri străine care, cu furia particulară sălbătăciei și barbariei neîmblânzite, se rostogoliră în imensul restimp de 1000 de ani peste natura sa de granit, fără a puteà să o distrugă, fără ai atacà inima și măruntaiele, și cel mult numai încrustând pașii lor pe puternica'i scoarță.

De aceea vom vedeà ieșind din noianul năvălirei în care totul păreà că se va cufundà împreună cu marele întreg de care Dacia se ținuse, o naționalitate daco-latină care, ca o insulă împinsă de puterile telurice la suprafața apei, arătă întâi pe dânsa un colț al uscatului, apoi un altul, până ce în sfârșit, coperită de verdeață și devenită lăcaș de viață pământească, ea tinse tot mai cu putere să ocupe în lume locul ce i se cuveniă.

Impreună însă cu elementul intelectual roman, se păstră în sinul poporului român o altă însușire legată de el: tendința către cultură și civilizație, care deosebise pe Romani de lumea peste care ei se întinseseră. Această tendință fù totdeauna vie și rostită în inima poporului român; dar nici un popor în lume nu așteptă atâta timp prilejul de a o manifestà. De aceea și nici unul nu se repezi asupra culturei și cu o așà foame, cu o așà însetare, ca poporul român; nu o sorbi și o asimilă cu o așà de neasemănată putere; nici un popor nu arătă o așà destoinicie de a se urcà de odată de pe treptele de jos ale unei primitive barbarii, pe acele ce conduc către deplina lumină.

In cucerirea lui Traian stă zămislirea naționalității noastre; tot în ea stă și principiul progresului împlântat și nedespărțit de a noastră făptură. Când mai târziu vom întâlni în poporul român acea puternică năzuință către cultură și civilizație, să nu uităm nici odată că originea și începătura acestei tendinți stă în perioada vieței romane. E drept însă că această viață care tocmai pe când se împlântà în Dacia, ajunsese pe povârnișul decăderei, nu ar fi putut da o odraslă atât de roditoare, dacă nu s'ar fi altoit pe vița cea plină de vânjă a rasei tracice din poalele Carpaților.

Aceste două împrejurări să fie pururea prezente minţei noastre, dacă voim să înţelegem lupta cea încordată, dusă în timp de veacuri pentru păstrarea naţionalităţei noastre, precum şi strălucita înflorire a minţei româneşti în vremurile din urmă :

Căci Roma ni'i patrona, iar Dacia ni'i muma"

cum spune o mare poetă.

Astfel se leagă începutul istoriei poporului nostru cu zilele în care trăim.

TABLA DE MATERII